

130,—

**Az
Országos
Széchényi
Könyvtár
története**

1802—1867

**Az
Országos
Széchényi
Könyvtár
története
1802—1867**

M:2
8.551/1

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE

1802—1867

Ajánlom e könyvet
az Alapító és mindazok emlékének,
akik Nemzeti Könyvtárunk kincseit
gyűjtötték, gyarapították, megőrizték
és használhatóvá tették

Lektorok

DR. FERENCZY ENDRÉNÉ
DR. SZABAD GYÖRGY

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
TÖRTÉNETE
1802–1867

Írta
BERLÁSZ JENŐ

© Dr. Berlász Jenő

ISBN 963—200—012—9 Összkiadás
ISBN 963—200—013—7 1. kötet

Országos Széchényi Könyvtár
Budapest, 1981

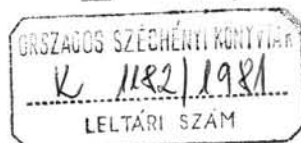
I.

Széchenyi Ferenc
kulturális küldetéstudatának kialakulása
A nemzeti könyvgyűjtemény létrejötte
A Széchényi Országos Könyvtár megalapítása

~~SIV-51~~

M 8.551/1/2 : 2

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Dr. Jóború Magda

Egyetemi nyomda 81.5365 Budapest, 1981
Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató
Készült 1500 példányban, 51.8 A/5 ív terjedelemben

1802. augusztus végén és szeptember elején zsenge időszaki sajtónkban tudósítás jelent meg egy kizárólag „hazai” állományú nyilvános közkönyvtár életrehívásáról. Az eseményt legbővebben a *Magyar Hirmondó*, ez a Bécsben megjelenő magyar nyelvű újság ismertette. Természetesen közölték a hírt a pest-budai és a pozsonyi német hírlapok (a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*, valamint a *Pressburger Zeitung*) is, de kevésbé részletesen.¹

A *Magyar Hirmondó*nak Pestről, augusztus 25-ről keltezett cikke a következőket jelentette.

Gróf SZÉCHÉNYI Ferenc „mindkét magyar hazában már elhíresedett, nagy fáradsággal és sok költséggel szerzett ritka gyűjteményeit, melyek könyvekben, kézírásokban, képekben, címerekben, mappákban s pénzekben állanak, példás hazafisággal a magyar haza közhasznára ajánlotta és ajándékozta.” Közölte a cikk egyszersmind azt is, hogy JÓZSEF főherceg nádor közbenjárására, a király a haza nevében elfogadta a felajánlást és teljesítette SZÉCHÉNYINEK az alapítással kapcsolatos kéréseit. Nevezetesen megengedte:

a) hogy az új bibliotéka az ország központjában, Pesten minden más közintézménytől, a Királyi Egyetemi Könyvtártól is elkülönítve állíttassék fel,

b) hogy az intézet három főnyi személyzete királyi pénzalapból (az Egyetemi Alapból) fizettessék, de SZÉCHÉNYI által neveztesse ki, az ő halála után pedig leszármazottaitól jelöltessék,

c) hogy a gyűjtemény állományának katalógusait a gróf kinyomathassa és a tudományos világban közreadhassa,

d) hogy ugyanő a téka anyagát folyamatosan gyarapíthassa,

e) hogy a belföldi sajtó alól kikerülő termékekből a kormányhatóságnak kijáró ún. kötelespéldányokból egy-egy darab ezentúl a SZÉCHÉNYI-féle „hazai” bibliotékát illesse meg,

végül f) hogy a téka felállítására a pesti volt pálos kolostor könyvtárterme vétessék igénybe.²

Ez a hír lényegét tekintve szokatlan lehetett az átlagos olvasóközönség számára. Szokatlan kellett hogy legyen mind személyi, mind tárgyi okokból.

Személyileg annyiban, hogy a közemlékezet idáig mitsem tudott arról, hogy katolikus világi magánember, lett legyen bár főúr, valaha is közérdekű kulturális intézetet alapított volna. Ilyen emlékezés legfeljebb protestáns nagyurak — kivált az erdélyi fejedelmek — nevéhez fűződött. Katolikus részen régebben mindig sajtószertűen egyháznagyok hivatása volt a művelődési intézmények alapítása. Igaz, a jozefinizmus uralomra jutása óta a művelődésügy részben kiesett a katolikus

egyház jogköréből újabban a világi főhatalom, a király is szervezett nagyobb tanintézeteket és velük kapcsolatos könyvtárakat, többek között a budai-pesti Egyetemi Könyvtárt is,³ — de nyilvános közkönyvtárnak világi magánember részéről való alapítására még nem volt példa.

De rendkívüli jelenség volt a SZÉCHÉNYI-féle alapítás tárgyi szempontból is. Egyrészt azért, mivel ezideig minden „közkönyvtár” valamely egyházi testülettel vagy tanintézettel volt összekötve; magában álló, önkormányzatú téka tulajdonképpen nem létezett. Másrészt azért, mert a tanintézeti és egyházi könyvtárak — rendeltetésüknek megfelelően — mind egyetemes gyűjtőkörű, a nemzetközi tudományosságot képviselő intézmények voltak; kizárólag hazai könyvek gyűjtését egyik sem tekinthette feladatának.

SZÉCHÉNYI közkönyvtárának tulajdonképpeni értelmét és jelentőségét csak a magasabb képzettségű társadalmi rétegek mérhették fel, kiváltképpen a tudós értelmiség, az ún. *literátorok*. Számukra a különleges új intézmény nem lehetett érthetetlen, nekik az alapítás hallatára azonnal tisztába kellett jönniök annak céljával; meg kellett érteniök, hogy a sokrétű nagyszerű gyűjtemény többé nem vallásügyi, de még csak nem is tanügyi rendeltetésű, hanem a nemzeti tudományosság, a kialakulóban levő *hungarológia* szolgálatára hivatott, ennek kíván mintegy alapintézményévé lenni.

Egy tekintetben azonban jórészt még ez a magas értelmiség is tájékozatlan kellett hogy legyen: SZÉCHÉNYI szűkebb baráti körén túl, a kívülállók mit sem tudhattak a gróf kulturális személyiségének kialakulásáról s alapítói elhatározásának hátteréről. Egyáltalán nem volt nyilvánvaló, hogyan s miként, miféle hatások alatt, mely tapasztalatok nyomán jutott el a nemzeti könyvtár eszméjéhez s hogyan váltotta ezt az eszmét valóra.

1. A SZÉCHÉNYI CSALÁD ÖRÖKSÉGE

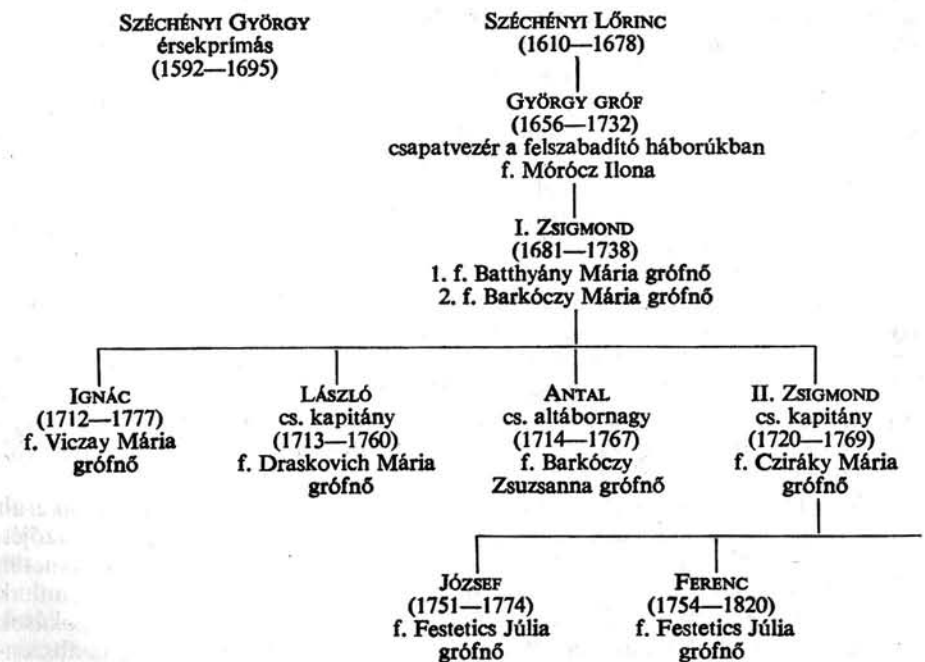
SZÉCHÉNYI Ferencet társadalmi származása és családi hagyományai vajmi kevésbé predesztinálták felvilágosult, polgári szellemű reformer szerepére. Személyisége csak hosszú, több évtizedre terjedő kulturális épülés és politikai tapasztalás alapján lett alkalmas nemzeti-kulturális küldetés teljesítésére.

Famíliája egyike volt a Dunántúl legvagyonosabb, katolikus mágnáscsaládainak. Gazdagságát és tekintélyét SZÉCHÉNYI György (1592—1695) érsekprímásnak köszönhette, az ellenreformáció harcos kemény főpapjának.⁴ Ő volt az, aki Nógrád megyéből eredő, egyszerű származású szegény rokonságát aránylag rövid idő leforgása alatt a nemesség, majd a gazdag arisztokrácia sorába emelte. SZÉCHÉNYI György PÁZMÁNY Péternek és a bécsi *Pazmaneum*nak neveltje volt. Tünetes egyházi pályát futott be az esztergomi kanonokságtól a veszprémi és győri püspökségen és a címzetes kalocsai érsekségen át a primási méltóságig. Ügyes volt a politikában és egyházpolitikában, de nem kevésbé a vagyonszerzésben is. Főpapi javadalmából befolyt tetemes pénzbevételeit kítűnő érzékkel gyümölcsöztette. A török ellen vívott felszabadító háborúk időszakában mind a királyi kincstárral, mind egyes előkelő családokkal nagyarányú hitelműveleteket bonyolított le, s ezekből mérhetetlenül meggazdagodott. Vagyonának tekintélyes részét kiemelkedő jelentőségű vallásos-iskolai alapítványok formájában visszaszolgáltatta egyháznak,⁵ de azért nem feledkezett meg a családjáról sem: kiterjedt uradalmak meg-

szerezésével évszázadokra megalapozta a SZÉCHÉNYIEK társadalmi tekintélyét és nagybírói állását.

Rengeteg birtokszerzeménye közül családjának, a családot fenntartó szintén György nevű unokaöccsének Sopron, Vas, Zala és Somogy megyében nyolc nagy kiterjedésű jószágot hagyományozott, mégpedig: az egervári, pölöskei, szentgyörgyvári és kúrti uradalmat örökjogon, a kapuvári, széplaki, sárvár-felsővidéki és rárói uradalmat pedig zálogjogon. Ez a birtokkomplexum együttvéve több mint 100 falut, illetőleg pusztát ölelt fel s becsértéke annakidején meghaladta a 300 000 ezüstforintot.⁶

A főúri vagyonhoz természetesen főúri rangot is kellett szerezni. De ezt már nem az érsek, hanem örököse, ifjabb SZÉCHÉNYI György (1656—1732) vitte véghez. Mint csapatvezér részt vett a török hódoltságát felszámoló hadjáratokban és vitézségével nemcsak a birtokain levő három erősség (Egervár, Pölöske és Szentgyörgyvár) örökös királyi kapitányi címét nyerte el, hanem 1697-ben a grófi rangot is. Leszármazottainak rendjét a következő családfa szemlélteti.⁷

A két SZÉCHÉNYI György szerző ösztönét az utódok nem örökölték: a nagyszerű családi fellendülés a XVIII. század folyamán megtorpant. Igaz, a György gróf utáni első nemzedéknek csak egyetlen férfitagja volt, I. Zsigmond (1681—1738) s így a családi vagyon továbbra is egy kézben maradt;⁸ fölösleges volt tehát új jószágok után törekedni. A második nemzedék idejében (1712—1769) azonban a birtokok már négy testvér (Ignác, László, Antal és II. Zsigmond) között oszlottak meg⁹ és csak „szűkösen” fedezték a nagybírói igényeket. A szűkösség oka azonban bizonyára nem annyira a megosztottságban keresendő — hiszen az egyes uradal-

mak magukban is gazdag jövedelmet hozhattak —, hanem sokkal inkább a birtokos költséző életmódjában.¹⁰ Az osztrák örökösödési és a hétéves háború idején a négy testvér közül három MÁRIA TERÉZIA zászlaja alá állt s mint császári tiszt próbált karriert csinálni. Ez azonban csak egyiküknek (Antalnak) sikerült, aki altábornagysággig vitte. A másik kettő csak kapitányi rangig jutott¹¹, s idővel visszakényszerült a vidéki életbe. Érdekes, hogy ezek a SZÉCHÉNYIEK mind előkelő, gazdag családokból (a VICZAY, DRASKOVICH, BARKÓCZY és CZIRÁKY grófi familiából) házasodtak, mégis folytonos anyagi zavarokkal küszködtek, s egymásután csődbe jutottak. A tönkremeneteltől csak az mentette meg a családot, hogy e nemzedék négy ága közül három fiágon kihalt s így II. Zsigmond és felesége, CZIRÁKY Mária kezében a birtokok ismét egyesülhettek. Így aztán a harmadik nemzedék, amelyhez a könyvtáralapító SZÉCHÉNYI Ferenc is tartozott, újra kedvező körülmények közé került.¹²

A XVIII. század második felében azonban nemcsak anyagi tekintetben rekedt meg a család fejlődése, igénytelenebb lett szellemi téren is. A grófságot szerzett György és fia I. Zsigmond állítólag még felsőbb tanulmányokat is folytatott,¹³ de az utódok nem követték példájukat. Általában beérték a jezsuita gimnáziumban szerezhető humanista műveltséggel, vagyis könyvolvasó emberek lettek ugyan — akik a horpácsi családi könyvtár tanúsága szerint —, érdeklődéssel kísérték koruk erudíciós irodalmát, ám nagyobb kulturális igényeket nem tápláltak. Jogi képzettség hiján a karolinus és teréziánus időkben teljesen kívül rekedtek a közéleten: országos viszonylatban semmiféle szerepet nem játszottak. Szürke, avult, csaknem XVII. századi életformák között élő urak voltak, akik messze elmaradtak a rokokó pompát kifejtő többi dunántúli mágnáscsaládtól. Rezidenciáik vagy régi erődítmények voltak, mint Egervár, vagy egyszerű vidéki udvarházak, mint Széplak; új monumentális barokk kastélyokat nem építettek.

Politikailag a SZÉCHÉNYIEK a XVIII. század egész folyamán hűek maradtak György érsek Habsburg-szellemiségéhez; ez mint kötelező erkölcsi örökség szállt egyik nemzedékről a másikra. Nem rendült meg a SZÉCHÉNYIEK dinasztia-hűsége RÁKÓCZI szabadságküzdelme idején sem. György gróf és fia (I. Zsigmond) inkább eltűrte, hogy a kurucok újra meg újra elpusztítsák jószágait, de nem álltak a fejedelem zászlaja alá.¹⁴ Ismeretes az is, hogy SZÉCHÉNYI Pál kalocsai érsek egyike volt azoknak az uraknak, akik RÁKÓCZIT fegyverletételre akarták bírni.¹⁵

A család konzervativizmusának mégis volt egy pozitív vonása is. Sikerült megőrizniük tősgyökeres népi-nemzeti kultúrájukat s ennek legfőbb tényezőjét, magyar anyanyelvüket. Mint császári tisztak bizonyára jól megtanultak németül, mégis amikor kiváltak a hadsereg kötelékéből s vidéki birtokaikra vonultak — családi levelezésük tanúsága szerint¹⁶ — ismét magyar nyelvű, magyar szokások szerint élő uraká váltak, éles ellentétben arisztokrata szomszédaikkal, az abszontista ESZTERHÁZYakkal, BATTHYÁNYakkal és másokkal.

Íme, ezek voltak azok a családi hagyományok, amelyek a Sopron megyei Széplakon, 1754. április 28-án született SZÉCHÉNYI Ferencre vártak. Apja, II. Zsigmond (1720—1769) szintén a császári hadseregben kezdte pályáját, de a harc-téren megsebesülve visszatért a magánéletbe s tevékenységét ettől kezdve elhanyagolt birtokai rendbeszedésére fordította¹⁷. Anyja, CZIRÁKY Mária (1724—1787) hamar özvegyen maradt s folytatta férjének birtokrendező munkáját.¹⁸ Ő volt az, akinek kezében a SZÉCHÉNYI uradalmak fokozatosan újra egyesültek s örökségként fiaira, József-re és Ferenc-re szálltak.

Atyja halálakor (1769) SZÉCHÉNYI Ferenc a gimnázium felső (*humanista*) tagozatában tanult a soproni, illetve a nagyszombati jezsuitáknál. Valószínűnek látszott, hogy tanulmányait ő is hamarosan befejezi s apjának és nagybátyjainak példáját követve, katonai pályára lép vagy egyszerű földesúri életet folytat.¹⁹

2. A NAGY KULTÚRAVÁLTÁS

A jezsuita iskolák tanrendje a XVIII. század közepére feltűnően elavult. A híres *Ratio Studiorum*ban foglalt programjukat 1591 óta a legkevésbé sem alkalmazták a változó kor követelményeihez; most is, mint akkor kizárólag latin nyelvi-irodalmi-retorikai műveltséget nyújtottak a tanulóknak, hon- és szakismeretet semmit. Pedig Európa előrehaladottabb országaiban éppen ebben az időben forradalmi kultúráváltás zajlott: uralomra jutott a felvilágosodás.²⁰

A reformáció kora óta tartó, egyre erőteljesebb gazdasági-társadalmi fejlődés, a városiasodás-polgárosulás ui. merőben új kulturális szükségleteket teremtett, s ezeknek kielégítésére új tudomány, új iskolázás kellett. Az egyházi humanisztikus-skolasztikus tudományosság s vele együtt a *schola literaria* egyeduralma mind a katolikus, mind a protestáns országokban megrendült. A barokk világ középiskolái és egyetemei végnapjaikat éltek. Új műveltségesszmény volt kibontakozóban: egzakt kutatásokra és kritikai módszerességre épülő, kivált a gyakorlati élet szolgálatára hivatott, hasznos tudás eszménye.

E profanizálódás sodrában természetesen megváltozott a nyomtatott könyv szerepe is. Véget ért a biblicizmus és teologizmus kora: a könyv funkciójának a hittudomány és hitbuzgalom szférájára való korlátozódása. A nyomtatott betű hirtelen szétömlött a szellemi tevékenység minden területére. Új lendületet vett az olvasás kultusza; most bontakozott ki az igazi könyvvilág, a könyvvel telített műveltség világa. Ezzel a feltörő modern világi polgári tudományossággal s képviselőjével, az új polgári értelmiséggel szemben az egyházi-feudális erudíció nem tudott tartósan helytállni; hanyatlása feltartóztathatatlan volt.²¹

Amikor SZÉCHÉNYI Ferenc 1771-ben jezsuita kollégiumi tanulmányait befejezte, a felvilágosodás kulturális-társadalmi mozgalma már a Habsburg birodalomban is kibontakozott. Úttörője az 1742-es évek óta tartó ún. szabadkőműves szervezkedés volt. Ezt modern európai műveltségű arisztokraták nyugati példára kezdeményezték. Mindenfelé zártkörű klubokat, páholyokat alapítottak, s ezekben — értelmiségiek és tanult nemesek bevonásával — az új eszmék terjesztésén dolgoztak. Be nem vallott céljuk a barokk jezsuitizmus felszámolása, illetőleg az „értelem uralmának” megalapítása volt. Tevékenységüknek Bécsben és a tartományokban való szabad gyakorlásához — tudvalevőleg — sikerült pártfogóul megnyerniük MÁRIA TERÉZIA férjét, LOTHARINGAI Ferenc császárt, aki állítólag maga is a „freimaurerek” táborához tartozott. Hatásuk csakhamar érezhetővé vált az egész társadalmi és állami életben. A közélet fontosabb állomáshelyeit mindenfelé páholytagok foglalták el. Behatoltak az államkormányzatba is, és pedig nemcsak az alsóbb hivatalokba, hanem az udvari bizottságokba, a kancelláriákba, sőt a Birodalom legmagasabb politikai szervébe, a *Staatsrat*ba is.²²

Ismeretes, hogy a bécsi udvarban vezetőszerethez jutott aufklérista államférfiak közül messze kiemelkedett a flamand származású Gerhard VAN SWIETEN, 1745 óta MÁRIA TERÉZIA udvari orvosa, korábban a leydeni egyetem tudós professzora.

Az ő nevéhez fűződik a Monarchia felsőoktatásának az egyház hatalmi köréből való kivonása, „államosítása”. Neki — bár inkább janzenista, mint szabadkőműves hírében állt — aránylag rövid idő leforgása alatt sikerült egész sor korszakos jelentőségű művelődési reformot megvalósítani. Tudvalevőleg MÁRIA TERÉZIA 1749—1756 között az ő tanácsára szervezte újjá és vetköztette ki jezsuita jellegéből a bécsi egyetemet. Később 1760-ban az ő sugalmazására állította fel az ún. *Studienhofkommission*ot, s juttatta az ő kezébe a Monarchia összes tanulmányi ügyeinek, valamint könyvcenzúrájának irányítását. Végül neki köszönhető a magyarországi (nagygyógybati) jezsuita egyetem 1769/70-ben végrehajtott reformja is: az egész tanintézetnek „királyi oltalom” alá helyezése, a régi karoknak modern átszervezése s mellettük negyedik fakultásként az orvostudományi kar felállítása.²³

Mindez azonban még csak a kezdet volt, a politikai színpalak mögött további gyökeres újítások voltak készülben: a jozefinizmus reformjai.²⁴

3. SZÉCHÉNYI FERENC A BÉCSI TERÉZIÁNUMBAN

Ilyen mélyreható átalakulásban volt a Monarchia művelődésügye, amikor SZÉCHÉNYI Ferenc az életbe lépni készült. Nyilván ő maga is értesült arról, hogy a humanista erudíciót a világban többé nem tartják elégségesnek magasabb igényű életpályákra való boldoguláshoz. Megtudhatta, hogy újabban bármely foglalatossághoz, akár a katonáskodáshoz vagy a gazdálkodáshoz is tudományos szakismeretek kellenek; hogy egy arisztokratának a latin nyelven kívül a franciát és más művelt európai nyelveket is ismernie kell, annak pedig, aki a közéletben akar szerepet játszani, a modern szaktudományok egész sorában kell jártasságot szereznie: az államismeretben (*statistika*), a közigazgatásban (*politia*), az államgazdaságtanban (*doctrina politico-cameralis*), a természetjogban (*ius naturae*), a nemzetközi jogban (*ius gentium*) és még sok más tudományágban. Minderről különben közszolgálatban álló rokoni és ismeretségi körében is meggyőződhetett. Feltehetőleg éppen ez a rokoni-baráti kör volt az, amely az özvegy édesanyát, CZIRÁKY Máriaát arra biztatta, hogy 17 éves fiát tovább taníttassa: küldje fel Bécsbe, a nagyhírű királyi nevelőintézetbe, a *Collegium Theresianum*ba. Egy ilyen tanácsot az anyának okvetlen meg kellett fogadnia, mivel ő maga mint szerény műveltségű, csupán magyarul tudó asszony aligha lehetett tájékozott a korviszonyok és a bécsi intézet felől. Tény, hogy 1772-ben fiát valóban beíratta a *Teréziánumba*.²⁵

Ez a neves, előkelő intézet ekkor már több mint negyedszázados múltra tekintett vissza s falai között idáig száznál több magyar mágnás és középnemes ifjú nevelkedett. Tulajdonképpen 12 évfolyamú összetett közép- és főiskola volt, amelyben a gimnaziális osztályok mellett bölcsészeti és jogi tagozat, sőt közigazgatási-diplomáciai tanfolyam is működött, s széleskörű modern (főleg francia, olasz, angol) nyelvtanítás folyt. Sőt oktatták a magyar és cseh nyelvet is, jóllehet ez sem Magyar-, sem Csehországban nem szerepelt a gimnaziális tanításban. (Nincs kizárva, hogy SZÉCHÉNYI itt tanult meg anyanyelvén is tökéletesen írni).²⁶ Az intézet tanulmányi programja tehát jóval szélesebb körű, korszerűbb volt, mint a hivatalos jezsuita rendi collegiumoké. Megjegyzendő: a növendékek nem voltak kötelesek tanulmányaik minden részletét itt végezni; sokan csak a felsőbb tanulmányokra iratkoztak be.²⁷

A tanárok — igaz — jórészen jezsuiták voltak, de többnyire kiváló tudósok,

gyakran olyan új tudománysszakok művelői, amelyekről eddig az egyetemen sem lehetett hallani. A tanári testület tagjai sorában néhány magyar is volt; így SCHÖNWIJSNER István (1738—1818) és PALMA Károly (1735—1787) pl. a történeti segédtudományok úttörői, valamint MAKÓ Pál (1724—1793) neves matematikus, és MITTERPACHER Lajos (1734—1814) természettudós. Az osztrák páterek sorában pedig európai hírne emelkedett Michael DENIS (1729—1800) bibliológus.²⁸

De — jellemző módon — fontosabb szerepük volt a *Teréziánum* tantestületében a világi tanároknak. Az ő feladatuk abban állt, hogy a jogi-közigazgatási-diplomáciai tanszak keretében megismertessék a hallgatóságot az új idők államfilozófiájával — különös tekintettel Christian WOLFFnak, az aufklárizmus németországi úttörőjének közboldogság-tanára —, illetőleg hogy a kiépülőben levő felvilágosult abszolutizmus számára gyakorlati államférfiakat neveljenek. A tanárok között idők során számos komoly tudós volt, így: Johann Heinrich JUSTI (1705—1771), Paul Joseph RIEGGER (1705—1775), Joseph Anton RIEGGER (1742—1795), Anton MARTINI (1726—1800) és Joseph SONNENFELS (1732—1817). A hallgatóságra különösen az utóbbi kettőnek, a természetjog, illetőleg a kamerális tudományok professzorának volt jelentős hatása.²⁹

SZÉCHÉNYI Ferenc éppen a jogi-közigazgatási tanfolyamra iratkozott be, ahol ezektől a jeles tanároktól közvetlenül sajátíthatta el az *etatizmus* elveit, azt a politikai szakműveltséget, amelyet egy, közéleti pályára készülő főúr az új időkben többé nem nélkülözhetett. További komoly eredményt jelentett számára az is, hogy az intézetben sikerült széleskörű európai nyelvtudásra és korszerű általános műveltségre is szert tennie. Ami azonban későbbi élettevékenysége szempontjából a legjelentősebbnek bizonyult, az itt szerzett könyv- és könyvtári kultúrája volt.

Igaz, a könyvek világa SZÉCHÉNYI előtt már Bécsbe menetele előtt sem lehetett ismeretlen. Mint jezsuita diáknak Sopronban, főként pedig Nagyszombatban kitűnő alkalma volt olyan gazdag, többszáz éves állományú könyvtárakat látni s esetleg közelebről is megismerni, amelyeknek alapján fogalmat alkothatott arról, mit teremt és mire épül a magas tudományosság. Ámde — hiába keltettek ezek a tékák nagy kulturális áhítatot a gimnazistában — éppen a leglényegesebbet, a könyvnek és könyvtárnak a modern világi életben betöltött, egyre szélesebb körű szerepét nem tudták érzékelteni. Az egyházi könyvtárak ui. zömmel olyan elvont bölcseléthittudományi-ajtatossági könyvanyagot tartalmaztak, amely távol állt a tapasztalati ismeretektől és a világi-gyakorlati élet szükségleteitől. Valószínű az is, hogy SZÉCHÉNYI diákkorában idehaza olyan arisztokrata családi könyvtárakban is megfordult, ahol esetleg egykorú külföldi, laikus könyvgyűjteménnyel találkozott. Tulajdonképpen ilyennek lehet tekinteni saját horpácsi tékájukat is. Bizonyos azonban, hogy mindezek a hatások nem értek fel azokkal az élményekkel, amelyek a fiatal gróft Bécsben várták.

Először a *Teréziánum*nak a világi tudományok minden szakágát nagyszabású rendszerben szemléltető tékája (keretében a híres GARELLI-gyűjteménnyel) tárult ámuló szemei elé. Ugyanitt — éppen a fentebb említett rendkívüli tudású könyvtárostól, Michael DENISTől kapott először szakszerű könyv- és könyvtárismereti oktatást is.³⁰ Tulajdonképpen csak ekkor érthette meg, hogy az egyházi erudíció mellett az utolsó évszázadban felnőtt egy másik, attól független világi-polgári tudomány is, amely többé nem az érzékfeletti, hanem az érzékelhető világ, a természeti-társadalmi-történelmi élet vizsgálatát tekintti hivatásának. S amikor ezt

megértette, rá kellett döbbsennie arra is, hogy hazája bizony messze el van maradva az európai kulturális fejlődéstől.

De volt SZÉCHÉNYINEK Bécsben a teréziánusi könyvtár mellett még egy másik, egészen más jellegű nagy könyvtári élménye is: a császári könyvtár, a *Hofbibliothek*.³¹ Ez a nagyszerű palotában elhelyezett, méreteivel, gazdagságával, könyvtörténeti kincseivel minden más gyűjteményt felülmúló téka a legnagyobb mértékben lenyűgöző hatást gyakorolhatott rá, különösen ha vezető tanára, Michael DENIS pártfogásával megtekinthette az ott őrzött *Corvin-kódex*eket és más magyar kézirat- és könyvritkaságokat is.

Harmadfél évet (1772–1774) töltött SZÉCHÉNYI Bécsben.³² Ez alatt az idő alatt természetesen egyéb jellemző tüneteit is megfigyelhette a polgári és rezidenális nagyváros magas színvonalú szellemi életének. Elcsodálkozhatott azon, ami akkoriban a hazai kispolgári vagy papi városokban (pl. Sopronban, Pozsonyban, Pest-Budán, illetve Nagyszombatban) még többé-kevésbé ismeretlen volt: a napisajtó, a folyóirat, a színház, a szépirodalom széleskörű társadalmi szerepén. Nyilván ezek láttán is kénytelen volt a magyarországi szellemi élet hátramaradottságát elismerni.³³

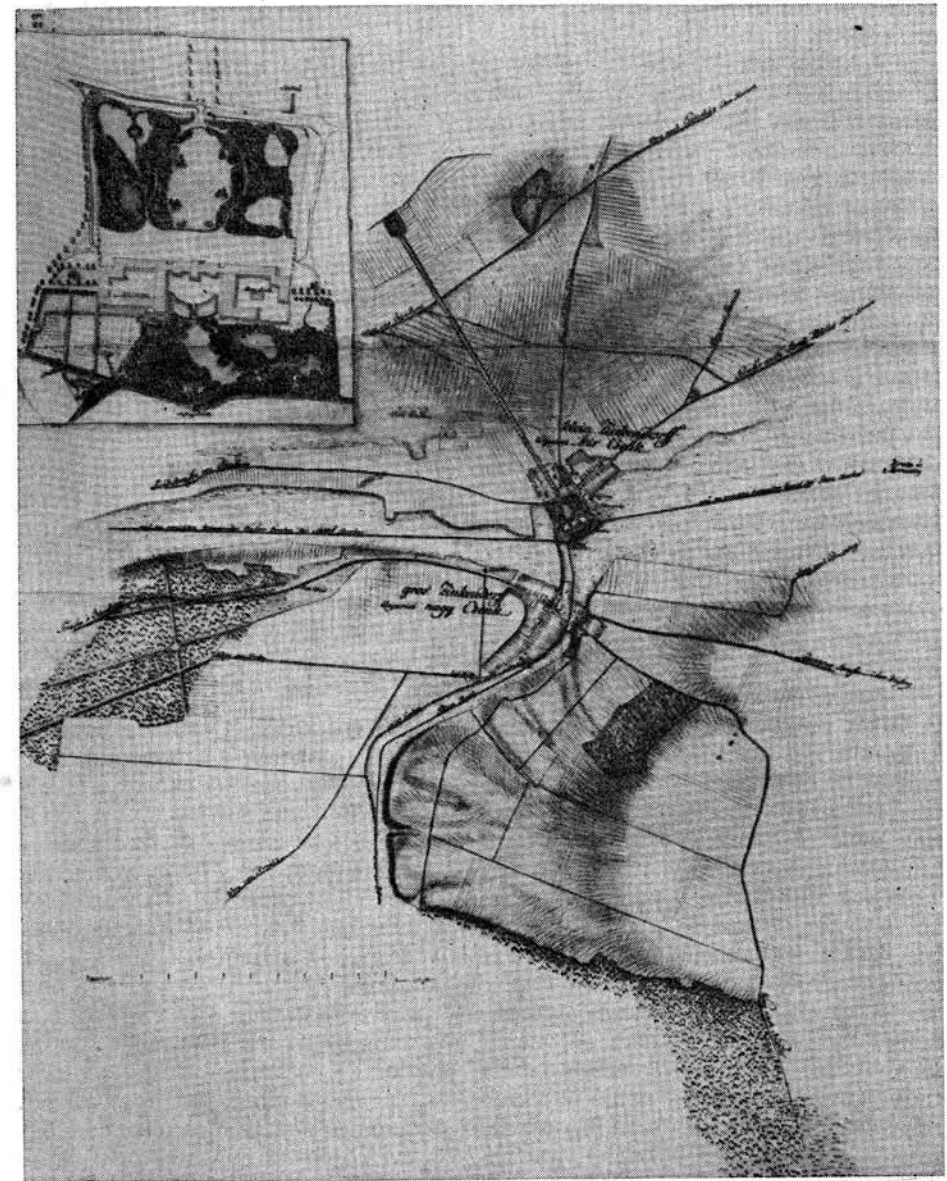
De történt SZÉCHÉNYI bécsi tartózkodása alatt egy olyan korszakos jelentőségű esemény is, amely benne a legerőteljesebben tudatosíthatta a barokk vallásos világnézet lehanyatlásának, illetve a felvilágosodás néven emlegetett új tudományos ideológia uralomrajutásának tényét: a jezsuita rend 1773. évi általános feloszlatása.³⁴ Immár végképpen be kellett látnia, hogy tanulmányi idejében a legnagyobb igyekezettel kell elsajátítania az új világ ismeretanyagát és gondolkodásmódját.

Bizonyos, hogy amikor SZÉCHÉNYI Magyarországra visszatért, már nem volt többé intoleráns katolikus s nem volt családja szellemi provincializmusának sem foglya. Lélekben felszabadult, kifinomult kultúrlénnyé vált, telítve az új idők új nézeteivel s egyszersmind feszülő közéleti cselekvésvágygal. Valószínűleg elhatározott szándéka volt, hogy hazája korszerűvé tétele érdekében mint politikus vagy mecénás fog tevékenykedni.

4. SZÉCHÉNYI A POLITIKAI ÉLETBEN

SZÉCHÉNYI közpályára törekvését jelentékenyen megkönnyítette vagyoni helyzetének fokozatos kedvezőre fordulása. Gyermektelen nagybátyjai a hatvanas-hetvenes években egymásután elhaltak, sőt mi több, 1774-ben elhalt egyetlen örököstársa, a fivére, József is.³⁵ Ennek következtében az 1740 óta négyfelé szétbomlott SZÉCHÉNYI birtok ismét egy kézben, SZÉCHÉNYI Ferenc kezében egyesülhetett.³⁶ Az ifjú gróf ezzel olyan nagyterjedelmű latifundium birtokosa lett, amely — jó kezelés mellett — fényes jövedelmet, gondtalan nagyúri életet biztosíthatott számára.³⁷ Anyagi jólétéhez hozzájárult még FESTETICS Júlia grófnővel (a kir. Kamara alelnökének, FESTETICS Pálnak leányával és a keszthelyi Georgikon későbbi alapítójának, FESTETICS Györgynek nővérével) 1777-ben kötött házassága is.³⁸

SZÉCHÉNYI elég sokáig készült a közélet fórumára. Az a hat-hét évi szolgálat, amelyet (1776-tól) a kőszegi kerületi táblánál mint bíró töltött el, csak előkészület volt a politikába való bekapcsolódásra. Ugyancsak előkészítő szerepe lehetett a felvilágosodás eszméit terjeszteni és megvalósítani hivatott szabadkőműves mozgalomhoz való csatlakozásának is. A páholyokban ui. közeli kapcsolatba

Kiscenk és Nagycenk vidékét ábrázoló egykorú térkép.
A felső bal sarokban a kiscenk kastély és kertje felülnézetben

kerülhetett a magas államhivatalok vezetőivel s egyszersmind társadalmi-kulturális életünk új tényezőivel, az ún. *literátorokkal* is. Ezzel a tudós-író értelmiséggel való összeköttetésének egyébként beszédes jele volt, hogy 1779-től fogva éveken át

HAJNÓCZY József a hazai felvilágosodás egyik legkiválóbb képviselője titkárkodott mellette.³⁹

Politikai színrelépése II. JÓZSEF császár uralkodása idején következett el. E nagyra hivatott uralkodó merész reformpolitikája a haladó szellemű magyarság körében is sok rokonszenvvel találkozott.⁴⁰ Igaz híve volt SZÉCHÉNYI Ferenc is. Amikor a császár erről tudomást szerzett, több magasrangú udvari méltóság (köztük gróf PÁLFFY Károly alkancellár a hazai szabadkőműves páholyok nagymestere) ajánlatára a becsvágyó ifjú grófot 1783-ban Horvát-Szlavónország báni helytartójává, 1785-ben pedig az újonnan szervezett országos közigazgatási kerületek egyikének (a pécsinek) királyi biztosává nevezte ki. SZÉCHÉNYI politikai pályafutása azonban nem tartott sokáig. Annak ellenére, hogy három éven át nagy buzgalommal s kemény kézzel igyekezett végrehajtani még a legnépszerűtlenebb császári rendeleteket is (így a nemesi birtokok összeírását, a földmérést, a népszámlálást, a német nyelv hivatalossá tételét), — 1786-ban váratlanul megtorpan.⁴¹ Valószínűleg alkotmányvédő idősebb barátainak (elsősorban gróf FORGÁCH Miklósnak) ellene való fellépése rendítette meg hitét a jozefinus reformok feltétlenül üdvös voltában.⁴² Be kellett látnia, hogy a császár politikája végső soron a birodalom homogenizálására, Magyarország beolvasztására irányul. Nemzeti érzülete ennek következtében felülkerekedett jozefinizmusán. Egészségi okokra hivatkozva, benyújtotta lemondását és visszavonult.⁴³

5. SZÉCHÉNYI MECÉNÁSI SZEREPE ÉS NYUGATI TANULMÁNYÚTJA

Politikai működésének sikertelensége SZÉCHÉNYI érdeklődését szükségképpen a kulturális élet felé fordította. Mecénási hivatástudata nem volt egészen újkeletű; már előbb, a nyolcvanas évek első felében is megmutatkozott. Ekkoriban (1782-ben) történt, hogy elősegítette egy aufklérista szellemű kiadványnak, XIV. KELEMEN pápa (Lorenzo GANGANELLI) állítólagos leveleinek magyarra fordítását és kinyomtatását. Néhány évvel később pedig lefordította és 1786-ban kiadatta TESSEDIK Sámuelnek a parasztság kiműveléséért síkraszálló tudós szarvasi lelkesnek *Der Landmann in Ungarn* című jeles munkáját. Feltehető, hogy ugyanebben az időszakban még más irodalmi vállalkozásokhoz is nyújtott több-kevesebb anyagi segítséget, de ennek nyomai még feltáratlanok.⁴⁴

Az ilyen alkalmi jótékonykodások azonban valószínűleg nem elégitették ki nemes becsvágyát. Meg kellett éreznie ui., hogy effajta egyéni segítségnyújtáson túl, tágabbkörű, a literátorok széles táborát, esetleg az egész magyar irodalom és tudományosság ügyét szolgáló tettek is szükség lenne. Érezhette, hogy többre, nagyobbra kell törekednie. Bizonytalan jószándékának felismeréséhez — úgy lehet — nagy lépéssel közelebb vitte 1787/88. évi közép- és nyugateurópai tanulmányútja.

Bécsi élményei SZÉCHÉNYIben úgy látszik évek múltán erős vágyakozást ébresztettek az előrehaladottabb, polgárosultabb nyugati országok anyagi és szellemi kultúrájának közelebbi megismerésére. Kíváncsiságának kielégítésére a politikai bukás kínos helyzetében látta az időt elérkezettnek. Nem kevesebbre határozta el magát, mint egy angliai utazásra. 1787 tavaszán kelt útra. Csehországon, Szászországon, Brandenburgon, a Hannoveri királyságon, Westfalenen és Német-

alföldön át jutott el Nagybritanniába. A nevezetesebb városok, amelyeken átutazott s amelyekkel több-kevesebb alkalma volt megismerkedni: Brunn, Prága, Drezda, Lipcse, Berlin, Hamburg, Göttingen, Bonn, Liège, Bruxelles, Gent és Ostende voltak.⁴⁵ Mindaz, amiből Bécsben csak ízelítőt kapott, most egyre nagyobb gazdagságban, fejlettségben tárult elébe. A legnagyobb csodálkozást feltehetőleg az angol ipari forradalom gazdasági eredményei és társadalmi következményei váltották ki belőle. Ez irányú élénk érdeklődéséről meggyőzően tanúskodik az a tény, hogy több irányban beutazta az angol szigetországot, megtekintve az ipari-kereskedelmi városok egész sorát. Ez az igyekezet nagyon természetes volt, hiszen egy elmaradott kelet-középeurópai agrárország földesurának itt minden új volt.⁴⁶

Ámde a gyárak és az üzletvilág káprázatos teljesítményei azért nem tudták a szellemi élet iránti érdeklődését háttérbe szorítani. Hiszen mégiscsak ez állt hozzá közelebb; e téren bizonyos fokig szakértőnek tarthatta magát, míg a tőkés gazdálkodás kérdéseiben tulajdonképpen avatatlan volt. Bizonyára kíváncsi lehetett rá, hogy a kontinensen szerzett nagyszerű tapasztalatok után talál-e még valami újat, különlegesen Angliában. Csehországtól Belgiumig ui. egész sorát ismerhette meg a fejlett művelődési intézményeknek, olyanoknak, amelyek Magyarországon még csak csirájukban voltak meg, vagy csupán vágyálomként jelentek meg. Majd mindenütt széleskörű élénk, anyanyelvű sajtóéletet, ismeretterjesztő és szórakoztató könyv- és folyóirat-irodalmat, komoly tudós társaságokat, akadémikus kiadványokat, különféle múzeumokat, képtárakat és nem utolsósorban csodálatos gazdagságú nyilvános könyvtárakat találhatott. Legmélyebb benyomásait — úgy tetszik — útja elején Prágában és Drezdában, távolabb pedig Göttingenben szerezte.⁴⁷

Széchenyi nyugat-európai útja (1787/88)

Prágában meglepően fejlett szellemi élettel találkozott; több jeles kulturális intézményt ismerhetett meg. Ilyen volt az 1774-ben megalakult és 1784-ben császári jóváhagyást nyert cseh tudós társaság, a *Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften*. A közgyűjtemények között elsőrangú jelentőségű volt a MÁRIA TERÉZIA által újjászervezett királyi egyetemi könyvtár (*Císařsko-královská-universitní knihovna*) a jezsuiták egykori híres kollégiumában, a *Clementinumban*.⁴⁸ E helyen SZÉCHÉNYI figyelmét különösen két dolog ragadta meg. Egy közelmúltbeli (1777. évi) rendkívüli mecénási tett: egy előkelő cseh grófnak, szintén a *Teréziánumban* nevelkedett František Karel KINSKYnek (1739—1804) nemzete iránti nagyszerű áldozatkészsége, mintegy 12 000 kötetnyi családi és személyi könyvgyűjteményeinek az Egyetemi Könyvtárban történt örökletétbe helyezése. Íme, itt állt előtte egy kitűnő példa arra, hogyan lehet a haza javára, a tudomány és a közművelődés előmozdítására nem mindennapi szolgálatot tenni.⁴⁹ — A másik dolog, amely érdeklődését ugyanitt felkeltette, egy olyan, újszerű különgyűjtemény volt, amelyet Karel Rafael UNGAR (1743—1807) könyvtáros az egyetemi állományból kiválogatva 1780-ban kezdett szervezni, s amelynek az volt a rendeltetése, hogy magába foglalja mindazokat a könyveket és egyéb fajta dokumentumokat, amelyeket idők folyamán csehek bármiről, illetőleg amit idegenek a csehekről írtak.⁵⁰ Alig lehet kételkedni abban, hogy ez az érdekes kísérlet is mint követésre méltó példa vésődött be a gróf emlékezetébe.

Drezdában is kiemelkedő jelentőségű könyvtári élménye volt SZÉCHÉNYINEK. Itt is, mint Bécsben az udvari könyvtár (*Hofbibliothek*) volt a főnevezetesség. Ez is mesésen gazdag és becses állományt foglalt magába; benne ismét főúri magángyűjtemények alkották a legfőbb értéket: az 1760-as években oda került BRÜHL- és BUNAU-féle téka. Az előbbi bibliofil gyűjtemény volt, az utóbbi sokoldalú tudományos apparátus; mindegyik több tízezer kötetből állt. Ezeket látva SZÉCHÉNYI újra meggyőződhetett arról, mekkora szerepe lehet a főúri mecénásságnak valamely ország szellemi kincsestárának gyarapításában.⁵¹

Másfajta tanulságokat szerzett a Hannoveri királyság európai híré, protestáns magyar diákok által is gyakran felkeresett egyetemi városában, Göttingenben. Itt ismét két intézmény: a „tudományok társasága” (*Sozietät der Wissenschaften*), valamint az egyetemi könyvtár ragadta meg figyelmét. Különösen tanulságosnak találhatta az utóbbit. Ez nem annyira állományának nagyságával, nem is régiségeivel és ritkaságaival tűnt ki, mint az eddig látott többi hasonló gyűjtemény, inkább gondos szervezettségével: a nagy LEIBNIZ (1646—1716) elvi és gyakorlati útmutatásai alapján kialakított gyűjtőmódszerével, rendszerezésével és feltárással. Igazi mintakönyvtár volt ez, amelyet európai híré tudós vezetői (Gerlach Adolf MÜNCHHAUSEN, Johann Mathias GESNER és Johann Joachim WINCKELMANN) a használhatóság legmagasabb fokára emeltek.⁵² Bizonyos, hogy ennek megismerése is felettébb hasznos volt egy, a könyvtári kultúrát tanulmányozó kelet-közép-európai utazó számára.

A könyvtárak, közgyűjtemények, tudós társaságok és más kulturális intézmények meglátogatása kapcsán SZÉCHÉNYINEK természetesen bő alkalma nyílt jeles tudósokkal, mecénásokkal ismeretséget kötni. Prágában pl. a már említett K. R. UNGAR mellett többek között megismerte BRANDTKE egyetemi könyvtárigazgatót, Jan Bohumir DLABAČot a sztrahovi apátság könyvtárosát, továbbá Jozef DOBROVSKÝt a nagyhírű szlavistát, Anton ZECHENTER műfordítót és Johann

Széchényi angliai útja (1787/88)

ZWANZIGER filozófust. Ugyanitt két kultúrarisztokratával Graf Franz Joachim STERNBERGGel és Graf Rudolf CHOTEKkel is barátságot kötött.⁵³

A birodalmi Németországban is egész sorával találkozott a neves tudósoknak. Így többek között Johann Christian ADELUNG, Erich BIESTER, Heinrich Karl EICHSTÄDT, Freiherr von HÜBSCH, Conrad MANNERT, Friedrich NICOLAI, Johann Ephraim SCHEIBEL és Karl Ludwig von WOLTMANN professzorokkal illetve könyvtárosokkal. Magyar szempontból azonban nyilván a göttingai tudósokkal, kivált August Ludwig SCHLÖZERrel (1735—1809) a keleteurópai történelem jeles kutatójával való megismerkedés lehetett számára a legjelentősebb. SCHLÖZER volt tudvalevőleg úgyszólván az egyetlen nyugati tudós, aki Magyarország akkori szellemi életét állandóan figyelemmel kísérte és értékelő-bíráló megjegyzéseit a *Göttingische*

Gelehrte Anzeigen című híres tudós újságjában folyamatosan közzétette. Rajta kívül természetesen összetalálkozott SZÉCHÉNYI a *Georgia Augusta* egyetem és a *Regia Scientiarum Societas* más kiválóságaival is, így pl. Christian Gottlob HEYNEVEL és Johann Christian GATTERERREL.⁵⁴

Ilyen előzmények után került SZÉCHÉNYI abba a helyzetbe, hogy bepillantott Anglia kulturális-tudományos életébe. Az alatt a négy hónap alatt, amíg a szigetországban tartózkodott, úgy lehet minden olyan intézményt meglátogatott, amelynek a kontinensen hírét hallhatta, vagy amelyről olvashatott. Ezek közül bizonyára mély benyomást keltettek benne a fejlett oktatási intézmények, kivált Oxford és Cambridge egyetemi városok sajátos szervezetükkel és tanrendjükkel, az előbbi ezenkívül a XVI. század végén megalakult nagyszerű tékájával, a *Bodleiana*-val is.⁵⁵ De nem kevésbé elcsodálkozhatott a csaknem százötven éve (1645 óta) fennálló nagyszerű tudós társaságon, a *Royal Society*-n, amely — Francis BACON szellemében — kivált a természettudományos kutatás támogatására alakult, s amely gazdag anyagi ellátottságával, széleskörű önkormányzatával és szellemi függetlenségével messze fölébe emelkedett a kontinens e nemű intézeteinek. Meglephette az is, hogy az anyanyelv használata mind a közéletben, mind az irodalmi-tudományos életben csaknem kizárólagos volt, általánosabb, mint a német államokban. A legnagyobb élményt azonban minden bizonnyal a *British Museum* és könyvtára jelentette. Ez az intézet, bár nem tekintett vissza nagy történelmi múltra, hiszen alig negyedfél évtizeddel korábban (1753-ban) alakult és nem sokkal később nyílt meg, mégis egészen rendkívüli jelenség volt. Összetevőit királyi tékák, valamint kiemelkedő jelentőségű magángyűjtemények alkották, közöttük elsősorban Sir Hans SLOANE (1660—1753) királyi udvari orvosnak bámulatosan változatos, egész Európára, sőt Európán túlra is kiterjedő gazdag tárgyi, könyv-, kézirat- és egyéb dokumentumgyűjteménye. Az intézet rendeltetése nemcsak a tudományosság előmozdítása volt, hanem az ismeretek lehető legszélesebb körű terjesztése is. A múzeumba és könyvtárba ezért szabad belépése volt bármely érdeklődő személynek. Elgondolkodtató tények voltak ezek, amelyek SZÉCHÉNYIT visszafelé utaztában, majd hazaérkezése után is bizonyára sokat foglalkoztattak.⁵⁶

A nagy tanulmányútról való visszafordulásra 1788 első napjaiban került sor. Ekkor hagyta el a gróf Nagybritanniát, hogy Németalföldre, a Rajna-vidéken és Bajorországon át (nagyjában a Bruxelles, Liège, Köln, Coblenz, Wiesbaden, Würzburg, Nürnberg, Regensburg útvonalon) otthonába Sopronba, illetve nemrégiben épült kiscenki kastélyába visszatérjen.⁵⁷

6. ÚJ LITERÁTOR-ÉRTELMISÉGÜNK KIALAKULÁSA

A Nyugatról hazatérő SZÉCHÉNYI úgy lehet el volt telve a vággyal, hogy idehaza a művelt társadalom köreiben mozgalmat indítson valamilyen szellemi társulás létrehozására. Azzal persze tisztában kellett lennie, hogy eszméje — politikai akadályok és anyagi nehézségek miatt — nem egykönnyen lesz megvalósítható. Ám a szabadkőműves páholyokban szerzett tapasztalatai feljogosíthatták arra, hogy bízzék egyes felvilágosult és hazafias érzésű mágánok megértésében és ál-dozerkészségében, s méginkább az új értelmiség erkölcsi támogatásában.

A modern gondolkodású kultúrarisztokraták közül számba vehette többek között BATTHYÁNY Alajost, BÁNFFI Györgyöt az erdélyi kormányzót, DRASKOVICH

Jánost az önálló magyar szabadkőműves rendszer („obszervancia”) alapítóját, FESTETICS Györgyöt a sógorát, FORGÁCH Miklóst, ILLÉSHÁZY Istvánt, ORCZY Józsefet és Lászlót a költő fiait, PÁLFFY Károly kancellárt, PODMANICZKY József helytartótanácsi tanácsost, RÁDAY Gedeont, a horvát SKERLECZ Miklóst, VICZAY Mihályt a műkedvelő muzeológust és még másokat is. Ezek a nyugati kultúrát szintén tapasztalatból ismerő főurak nemcsak mecénások voltak és jeles könyv- és műgyűjtők, hanem részben tollforgatók is, esetleg külföldi irodalmi-tudós társaságok tagjai. Rájuk csakugyan messzemenő valószínűséggel lehetett számítani. Rájuk kívül esetleg gondolni lehetett még a gazdag művelt középnemesség legkiválóbbjaira BERZEVICZY Gergelyre és elvbarátaira is, akik már fel tudták mérni a nemzeti művelődés politikai jelentőségét.⁵⁸

Ami pedig a literátor értelmiséget illeti, annak valósággal életkérdése volt valamely társas intézményi keret létrehozása. SZÉCHÉNYI már bécsi tartózkodása idején értesülhetett a magyar testőrségben éppen akkor megindult kulturális mozgalomról, a nyolcvanas években pedig — úgy is mint királyi biztos, úgy is mint magánember — tudomást szerezhetett az új értelmiség körében spontán kibontakozó céltudatos irodalmi tevékenységről. Sőt — tudvalevőleg — ezt mecénásként maga is támogatta.

SZÉCHÉNYI rokonszenve az értelmiségi törekvések iránt érthető volt, hiszen ő maga is benne élt az intellektuális fejlődés sodrában. Ő is annak az 1750 körül született nemzedéknek a tagja volt, amelyet tanulmányai közben ért a nagy korszakforduló: a közoktatás „államosítása”. Ő is meggyőződhetett róla, hogyan lendült fel Budára majd Pestre helyezése (1777, illetve 1784) után a régi stagnáló egyetemi üzem, s miként jutott uralomra szellemi életünkben a hagyományos formális képzettség helyett a tartalmi tudás új műveltségisménye.⁵⁹ És mindezzel szoros összefüggésben, valósággal a szeme láttára ment végbe a különböző, nemrég még éles eszmei-szociális válaszfalakkal körülhatárolt műveltségrétegek (egyháziak és világiak, katolikusok és protestánsok, kisnemesek, polgárok és félpolgárok) egymásra találása: laikus nemzeti értelmiséggé tömörülése. Észre kellett vennie SZÉCHÉNYINEK azt is, hogy ennek az egységesülő értelmiségnek vezető erejét csak kis részben alkotják igazi feudális elemek, zöme a társadalom alsóbb rétegeiből (nincstelen nemesekből, városi iparos- és mezővárosi gazdacsaládokból) került ki, vagyis erősen „plebejus” jellegű képződmény volt. Végül szemébe tűnhetett az is, hogy ez az új értelmiség — tár a rendi társadalom részéről semmiféle jogi elismerésben nem részesült — egyre fontosabb szerepet játszott a közéletben: paszkvilusaival, hírlapindító kísérleteivel, könyveivel és más kiadványaival mind sikerebben befolyásolta a közgondolkodást, a közérzületet, a közakaratot.⁶⁰

Annak tehát, aki Magyarország s elsősorban a magyar szellemi élet Európához való felzárkózását, vagyis a nemzeti tudományosság (a hazai földrajz, természetrajz, történelem és nyelvtudomány), illetőleg szépirodalom kibontakozását életbevágóan fontos ügynek tekintette, akarva-akaratlanul erre az új literátorrétegre kellett tekintettel lennie, amely sem közös országos munkaszervezettel, sem a korszerű kutatáshoz szükséges világi-nemzeti jellegű nyilvános közgyűjteményekkel nem rendelkezett s így magasabb igényű kulturális küldetésében akadályoztatva volt.

7. SZÉCHÉNYI KAPCSOLATAI A LITERÁTOROKKAL ÉS FELISMERÉSEI A MAGYAR SZELLEMI ÉLET HIÁNYOSSÁGAIRÓL

SZÉCHÉNYINEK a hazai tudós- és íróvilág felé fordulását megkönnyítette az a körülmény, hogy a politikai életbe való visszatérésre ekkoriban nemigen gondolhatott. Miként korábban, most is mozgékony életet élt. Kiscenki kastélyát gyakran odahagyta és nyaranta ellátogatott Balatonfüredre gyógykúrára, az őszi—téli évadban pedig közeli és távolabbi városokba (Sopronba, Pozsonyba, Bécsbe vagy Pestre) társasági, illetve klubéletet élni. A szabadkőműves páholyokban kedvező alkalmak nyíltak a literátorokkal és művelt középneemeseikkel való megismerkedésre. Néhány éven belül a magas értelmiséggel széleskörű, sokfelé elágazó kapcsolatai keletkeztek. Személyes ismerősökön kívül számos levelezőtársra is szert tett az országnak úgyszólván minden részében. A legjelentősebb közvetlen ismeretségei a következők voltak. Sopronban az evangélikus líceum és a királyi gimnázium tanárai (köztük WIETORIS Jonathán, illetve PÁLLYA István piarista), Pozsonyban minden bizonnyal WINDISCH Károly Gottlieb és köre, — Bécsben az ottani magyar írókolónia és a testőrség egyes tagjai (GÖRÖG Demeter, KERÉKES Sámuel, DECSY Sámuel, SÁNDOR István, illetőleg BARCSAY Ábrahám, BÁRÓCZI Sándor és mások), — Pesten SCHEDIUS Lajos és köre, valamint az egyetem és a piarista gimnázium tanárai (köztük KOPPI Károly, HORÁNYI Elek, BENYÁK Bernát és SCHAFFRATH Lipót), végül Balatonfüreden PÉCZELI József és PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám. A levelezőtársak körében — akik közül egyesek később személyes ismerőssé is váltak — a legjelentősebb személyek ARANKA György, ANDRÁD Sámuel és BOLLA Márton Erdélyből, CSOKONAI VITÉZ Mihály és TESSEDIK Sámuel az Alföldről, PAINTNER Mihály, RÁJNIS József, RÁT Mátyás, RÉVAI Miklós a Dunántúlról, KAZINCZY Ferenc és BATSÁNYI János a Felvidékről, végül, de nem utolsósorban KOVACHICH Márton György Budáról.⁶¹

E literátorokkal folytatott eszmecsere nyomán SZÉCHÉNYI előtt szélesen és mélyen feltárulhattak a magyar szellemi élet intézményi hiányosságai, fejlődésgátló akadályai. Rá kellett döbbennie arra, hogy a hazai tudományosságnak és irodalomnak (a *res literarianak*) tulajdonképpen nincs közösségi gondozója, előmozdítója. Az egyházak, amelyek idáig évszázadokon át a kulturális feladatoknak is hordozói voltak, az önállósuló világi-nemzeti társadalom szellemi igényeinek szolgálatára immár nem tudtak, de nem is igen akartak vállalkozni. Erre legfeljebb egyes, erősen nemzeti érzésű papi személyek és csoportok éreztek hivatást.⁶² — De nem vállalta a literatúra gondviselését az új adminisztratív államhatalom (a felvilágosult abszolutizmus) sem, jöllehet az egyház kulturális szerepét elvben magának sajátította ki. Gyakorlatilag azonban — miként a *Ratio Educationis* és az erdélyi *Norma Regia* tanúsítja — tulajdonképpen csak a közoktatás szervezésével és irányításával foglalkozott; a magasabb szellemi élet, az alkotó tevékenység kibontakozását nemcsak nem támogatta, hanem cenzúrájával és szervezkedés ellenes magatartásával kifejezetten gátolta.⁶³ E vonatkozásban javára írni csupán egyetlen pozitív intézkedést lehet, az Egyetemi Könyvtár újjászervezését, ám kiváltképpen ez sem tudományos kutatóintézetnek, csak oktatási segédintézménynek volt szánva.⁶⁴ — Még csekélyebb érdeklődést tanúsítottak az irodalom és tudomány ügye iránt a feudális világi rendek (az országgyűlés, a vármegyék és a városok). Századokon át megszokták, hogy az egyházi feladat és akkor sem voltak hajlandók tö-

rődni vele, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az egyház ebből a szerepkörből immár kizorult.⁶⁵

Hogy a hazai szellemi életet meg kell újítani, korszerű színvonalra kell emelni, nemzeti jellegűvé kell tenni, azt igazában csak a külföldet járt s a nyugati polgári kultúrát elsajátító új értelmiség látta. Tenni azonban keveset tudott. Hiába váltak II. JÓZSEF uralma idején a cenzúraviszonyok kedvezőbbekké, az egyszerű, egyéni literátori munka elé így is csaknem leküzdhetetlen akadályok tornyosultak. Ismeretes, hogy a vidéki művelődési központokban mindenütt hiányoztak a korszerű világi-nemzeti jellegű közkönyvtárak; a legtöbb helyen csak elzárkózó egyházi és tanintézeti tékák voltak.⁶⁶ Másfelől a nyolcvanas évekig nélkülözni kellett mindenfajta irodalmi-tudományos szemlét, sőt még az egyszerű hírlapokat is.⁶⁷ S ha mégis — e nagy nehézségek ellenére — időnként születtek közérdekű tudományos-irodalmi alkotások, azok csak esetlegesen kerülhettek sajtó alá, ha sikerült hozzájuk főúri mecénást, vagy nyomdászkiadót, illetve kellő számú előfizetőt gyűjteni.⁶⁸

SZÉCHÉNYI számára azonban nemcsak ezek az alapvető hiányok váltak ismeretessé, hanem azok a nagy és nemes erőfeszítések is, amelyeket egyes hivatástudatos értelmiségiek, vagy kicsiny csoportjaik magukra hagyatottan tettek az elmaradottság leküzdésére.

HORÁNYI Elek akadémiai tervezete (a *Hazafi Magyar Társaság*), WINDISCH Károly Gottlieb német nyelvű tudományszerűsítő folyóiratai (*Der Freund der Tugend, Pressburger Wochenblatt, Ungarisches Magazin*), PÉCZELI József hasonló magyar nyelvű vállalkozása (a *Mindenes Gyűjtemény*) és helyi (komáromi) tudós társasága, KOVACHICH Márton György havi tudományos referáló folyóirata (a *Merkur von Ungarn*), KAZINCZYÉK kassai szépirodalmi folyóirata (*Magyar Museum*), RÁT Mátyás Pozsonyban megindított első magyar nyelvű hírlapja (a *Magyar Hirmondó*), GÖRÖG Demeter és KERÉKES Sámuel tudományos pályadíjai és Bécsben kiadott újságja (a *Hadi és más nevezetes történetek*) s több más kezdeményezés meggyőző bizonyosságai voltak a fennálló literatúrai-kulturális közszükségleteknek s egyben annak a gondoskodáshiánynak, illetve közönyösségnek is, amelyet az állam, illetőleg a társadalom e tekintetben tanúsított.⁶⁹

8. AZ 1790. ÉVI ÉRTELMSÉGI MOZGALOM

Azok a viszonyok, amelyek a magyar irodalmi-tudományos törekvések kibontakozását minden oldalról akadályozták, a század utolsó évtizedének küszöbén kedvezőbbre látszottak fordulni. II. JÓZSEF császár halála után — mint ismeretes — a magyar rendek nemcsak nemzeti jellegű államiság biztosítását követelték, hanem kezükbe akarták keríteni a közélet minden fontosabb ágának irányítását, így a *res literaria*-ét is.⁷⁰ Amikor pedig ez nyilvánvalóvá vált, az idáig tartózkodásra kényszerült új értelmiség is megmozdult. Úgy vélte, elérkezett az ideje a szellemi élet politikai támogatással való korszerűsítésének, intézményesítésének. Az 1790-i országgyűlés ideje alatt tömegesen megjelent harcos szellemű röpiratokban éppen úgy, mint a rendek elé terjesztett hivatalos jellegű emlékiratokban több művelődésügyi reform megvalósítását kívánta.⁷¹

A központi jelentőségű ügy természetesen a század dereka óta többször felmerült, de a literátorok szélesebb köre által csak BESSENYEI óta szorgalmazott nyelv-művelő és tudós társaság terve volt.⁷² Ezzel két jeles férfiú foglalkozott: a tudós

RÉVAI Miklós és a publicista DECSY Sámuel. RÉVAI munkája (a *Planum Erigendae Eruditae Societatis Hungaricae*)⁷³ szabályszerű tárgyalagos tervezet volt, amely a felállítandó társaságnak nemcsak rendeltetését, anyagi és egyéb feltételeit ismertette, hanem szervezetét és programját is. Az országgyűlésnek szólt latinul; arra volt szánva, hogy belőle törvényjavaslat, majd törvény legyen. — DECSY műve (a *Pannoniai Fénisz*)⁷⁴ viszont az egész társadalomhoz intézett, ékes magyarsággal megírt becses propagandairat volt: a magyar nyelv és egyáltalában az egész nemzeti kultúra megújításának feladatait megtárgyaló könyv. — Mindkét munka foglalkozott egy, a tudós társaság keretében szervezendő nagykönyvtárral is, de ennek közelebbi jellegéről, gyűjtőköréről egyik sem szólt.

Konkrétebb közkönyvtári tervet tárt az érdekeltek elé egy harmadik, szintén tudományos intézet létrehívására irányuló reformjavaslat: KOVACHICH Márton Györgynek, a jeles történetkutatónak könyve. Ebben nem nyelvművelő-hungarológiai tudós társaságról (*Academia scientiarum*ról) volt szó, hanem csupán egy történettudományi kutatóintézetéről (*Institutum diplomatico-historicum*ról), amelynek hivatása a hazai közjogtörténet okleveles (kéziratos) forrásanyagának, valamint nyomtatott könyvanyagának összegyűjtése lett volna. Voltaképpen tehát magyar jogtörténeti szakkönyvtár, illetve levéltár-kézirattár terve volt.⁷⁵

Mindezekon kívül az értelmiségi röpiratok és beadványok — tudvalevőleg — még más újszerű kulturális intézmények, így egy „szabad művészeti” akadémia (*Academia artium liberalium*) és egy nőnevelő intézet (*Institutum educandorum puellarum*) létesítését is javaslatba hozták. Jellemző, hogy maga a nemesség is felzárkózott ehhez az intellektuális mozgalomhoz: egyrészt teljes meggyőződéssel vállalta az anyanyelv állami védelmének és terjesztésének feladatát (1790: 16. tc.), másrészt indítványozta egy sajátosan nemesi-nemzeti érdekű tanintézet, ti. egy katonai főiskola (*Academia militaris*) felállítását.⁷⁶

Ismeretes, hogy SZÉCHÉNYI 1790-ben akarva-akaratlan ismét bekapcsolódott a politikába. Mint főrend jog szerinti tagja volt az országgyűlés felső táblájának, s tevékeny részt vett ennek tárgyalásaiban.⁷⁷ Ez azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy az élet napirendjére került művelődési-tudományos kérdéseket is figyelemmel kísérje. RÉVAI Miklós akadémiai tervét — amelyet kinyomtatva terjesztettek az országgyűlésen — okvetlen ismernie kellett, s bizonyos, hogy DECSY Sámuelnek nagy feltűnést keltő könyvét is olvasta. Úgy látszik, kész volt az ügynek mind a diétán, mind a társadalomban szervezett támogatást nyújtani. Evégből 1790. október 3-án pesti házában három kiváló literátor (KAZINCZY, NAGYVÁTHY és BÁRÁNY Péter), valamint négy mágnás (köztük a jeles ORCZY László és PODMANICZKY József), végül négy középneves (köztük a nagyműveltségű VAY József, SPISSICH János és ÓCSAI BALOGH Péter) részvételével „irodalmi” értekezlet (*literarius consessus*) tartott.⁷⁸ Hogy mi mindenről tárgyaltak és eszmecserejüket miféle tettek követték, nem állapítható meg. Tény, hogy az országgyűlés magáévá tette a tudós társaság tervét, s megbízta az illetékes törvényelőkészítő bizottságot (*deputatio literari*at), hogy idevágólag javaslatot dolgozzon ki.⁷⁹ Ezt az intézkedést az értelmiség megnyugvással fogadta, jóllehet a feudális törvényhozástól — a korábbi tapasztalatok alapján — sikert várni nemigen lehetett. A rendek hozzá nem értése, nehézkes tárgyalási módja s pénztelensége mindenféle komoly intézményalapításnak útját állta. Minden bizonnyal célravezetőbb lett volna egy magánjellegű tudós társaság tényleges megalapítása s ennek az uralkodóval való utólagos elismertetése. Így történt ez Bécsben is, Prágában is.⁸⁰ És ezt a megoldást választot-

ták ARANKA György és társai is Marosvásárhelyen; ők, mint ismeretes, 1793-ban maguk hívták életre és több mint egy évtizeden át saját erejükből tartották fenn az *Erdélyi Nyelvművelő Társaságot*.⁸¹

9. SZÉCHÉNYI ITÁLIAI ÚTJA ÉS FOKOZOTT GYŰJTŐ-TEVÉKENYSÉGE

Az 1790/91-i országgyűlés lezajlásával SZÉCHÉNYI figyelme is elterelődött az akadémiaiáról. Ekkor ui. váratlanul egy újabb külföldi, mégpedig itáliai utazásra nyílt alkalma. A rendek megbízásából egy reprezentatív „diplomáciai” küldetésben kellett eljárnia. Feladata az volt, hogy a nápolyi királynak, aki II. LIPÓT koronázásakor a magyar rendek iránt bizonyos megtisztelő figyelmet tanúsított, egy emlékrmet átadjon. A kiküldetés fél évig (1791 decemberétől 1792 nyaráig) tartott.

Széchenyi Ferenc itáliai utazása (1791/92)

Az odaút Velencén, Bolognán, Firenzén és Rómán át, — a visszaút Rómán, Pisán, Genován, Torinón, Milánón, Pármán és ismét Velencén át vezetett. Ha az itáliai városok reneszánsz kori fényes kulturális emlékeit, kivált könyvtárait többségükben nem is látogathatta meg, de a világhírű nagy bibliotékákat: a *Vaticanat*, a *Laurentianat* és az *Ambrosianat* mindenesetre meg kellett tekintenie. Néhol tudósokkal is találkozott, s ha a szervezett tudományos munkával közelebbről nem is ismerkedhetett meg, a százados múltú nagy olasz akadémiák (a római *Accademia dei Lincei* és a firenzei *Accademia della Crusca*) tevékenységéről bizonyára hallott egyet-mást. Végül is nem lehet kétséges, hogy SZÉCHÉNYIben ez az utazás is fokozta a nemzeti kisebbségi tudatot s még nyomasztóbbnak érezte a hazai szellemi élet intézményi hiányosságait.⁸²

1792 után a belső politikai életben meglehetősen csend uralkodott. Ekkoriban a közfigyelmet már a francia forradalmi események kötötték le. A bécsi udvar, az arisztokrácia és a gazdag nemesség aggodalommal, a literátor értelmiség nagyrészt leplezett rokonszenvvel fogadta a franciaországi híreket. 1792 tavaszán már a hadiállapot is beállt a Habsburg-birodalom és a Franciaország között.

SZÉCHÉNYI — nem lévén hivatalos politikai megbízatása — úgy látszik elérkezettnek látta az időt könyvtári gyűjteményeinek rendezésére és nagyobb arányú fejlesztésére. Talán éppen e végből hívta meg magához Cenkre régi ügyészét és barátját, a tudós HAJNÓCZY Józsefet, aki egy évtizeddel korábban a horpácsi kastélyban őrzött családi könyvtárat sikerrel újrarendezte és jegyzékbe foglalta. Politikai célja ekkoriban már aligha lehetett vele, mert a jozefinizmus korának elmúltával kettejük felfogása fokozatosan eltávolodott egymástól.⁸³

10. TŰNŐDÉSEK EGY NEMZETI GYŰJTEMÉNYRŐL

Ami a könyvtárrendezést és -fejlesztést illeti, itt szükségképpen két kérdés merülhetett fel. Egyrészt: miként kellene rendszerezni azt a nagyszámú idegen nyelvű és tárgyú könyvet, amelyeket a gróf külföldi útjairól magával hozott, tekintettel a Horpácson őrzött régi családi tékára is. Másrészt: milyen módon lehetne szélesebb körűvé, összetettebbé fejleszteni azt a hungarica-gyűjteményt, amelyet SZÉCHÉNYI — éppen HAJNÓCZY biztatására — a nyolcvanas évek óta felhalmozott s amely idáig csupán írásos dokumentumokból (oklevelekből és iratokból, esetleg kéziratokból) állt. Az első kérdés alighanem könnyen tisztázódott. Ennek eredménye lehetett a horpácsi tékának Sopronba szállítása és egyesítése az új külföldi könyvanyaggal.⁸⁴

A másik kérdésben is kézenfekvő megoldás kínálkozott: a szóbanforgó dokumentum-gyűjteménynek hazai nyomtatott könyvanyaggal való kiegészítése. Ezt állítólag Michael DENIS tanácsolta a grófnak, de bizonyára HAJNÓCZY is helyeselte, bár ő — a rendi alkotmányt történettudományos alapokon bíráló reformer — legfőképpen kiadatlan írott források iránt érdeklődött.⁸⁵ Hasonlóképpen helyeselnie kellett ezt a továbbfejlesztést a gróf másik tudós barátjának, KOVACHICH Márton Györgynek is. Ő, mint ismeretes, életcéljának tekintette a szétszórtan lappangó hazai jogtörténeti emlékek országos feltárását s a róluk készült másolatoknak egy kutatóintézet (*Institutum diplomatico-historicum*) keretében való összegyűjtését. Amikor tehát SZÉCHÉNYI a maga oklevél- és iratgyűjteményének fejlesztése dolgában hozzá fordult, KOVACHICH nyilván neki is hasonló tanácsot adott: egészítse ki

gyűjteményét magyar történeti-alkotmánytörténeti tékával s tegye hozzáférhetővé a tudósok számára.⁸⁶

Ámde SZÉCHÉNYI nemcsak elvi tanácsokat kért, kiterjesztette figyelmét a hazai kulturális életben adódó konkrét példákra is: azokra az új, nagyarányú egyházi könyvtárakra, amelyek az utolsó másfél-két évtized folyamán az ország különböző helyein létesültek. E tékák zömét egyes, nagyműveltségű (többnyire Rómában tanult) katolikus püspökök szervezték meg, jórészt nyilván azért, hogy a jezsuita rend eltörlésével, illetőleg a különböző szerzetesházak feloszlásával (az ún. *abolición*) megrendült egyházi tudományosság számára új lehetőségeket teremtsenek. Közülük különösen négy nyert nagy jelentőséget: KLIMÓ György pécsi, gróf ESZTERHÁZY Károly egri, gróf BATTHYÁNY József pozsonyi és pesti, valamint gróf BATTHYÁNY Ignác gyulafehérvári tékája. Igaz, e gyűjtemények legnagyobb hányadát külföldi filozófiai-teológiai-filológiai kiadványok tették, de azért mind-egyiknek volt hazai tagozata is; legnagyobb és legértékesebb a gyulafehérvári *Batthyaneum*nak, amely az erdélyi és felvidéki régi magyar könyv- és kézirat-kincseknek valóságos tárháza volt. De nagy híre volt a BATTHYÁNY József-féle pozsonyi és pesti magyar kéziratgyűjteményeknek is.⁸⁷ Mindezeknél erősebb hatást gyakorolhatott SZÉCHÉNYIRE egy szerveződőben levő világi könyvtáralapítvány gróf TELEKI Sámuel erdélyi udvari kancellárnak Marosvásárhelyen felállított, nyilvános használatra szánt tudományos tékája; erről is megtudhatta, hogy van egy külön hazai történettudományi osztálya, sőt egy, kizárólag magyar nyelvű kiadványokból álló tagozata is. Végül nyilván tudomása volt egy másik nagyszerű világi tékának, ti. BRUKENTHAL Sámuel, a jeles szász államférfi nagyszebeni jórészt *transylvanica* jellegű gyűjteményének létrejöttéről is.⁸⁸

S még ez sem volt minden! SZÉCHÉNYI emlékeztében nyilván frissek voltak még azok a könyvtári élmények, amelyeket közép- és nyugateurópai útján szerzett. Most, hogy részéről is felmerült egy hazai jellegű könyvgyűjtemény életrehívásának terve, többek között visszaemlékezhetett a prágai egyetemi könyvtárban arra a cseh nemzeti tékára, amelyet a nemzetközi jellegű törzskönyvtár mellett K. R. UNGAR szervezett meg. Ez, a szó legtágabb értelmében vett nemzeti gyűjtemény volt: minden hazai és külföldi *bohemicát* felölelni törekedett.⁸⁹

Lehetett tehát SZÉCHÉNYINEK tűnődni valója. Tudós barátainak tanácsai, szerzett belföldi értesülései és saját külföldi tapasztalatai alapján kellett eldönteni, hogy tervbe vett hazai tékájának gyűjtőkörét milyen szélesen vonja meg. Köztudomású, hogy a legteljesebb megoldást választotta: a korlátlan *hungarica*-gyűjtést. Vagyis: meg akart szerezni minden olyan hazai és külföldi nyomtatványt — könyvet és kisnyomtatványt — amely magyarországi szerzőtől származott, vagy bármi módon Magyarországra vonatkozott ide érte természetesen Erdélyt és Horvátországot is. Gyűjtői jelszava *Hungariam et Hungaros volt*. Sőt — sokak példájára — a szorosán vett könyvtári állományt több járulékos gyűjteménnyel: irodalmi és tudományos kéziratokkal, mindennemű térképekkel, metszetekkel és egyebekkel is gazdagítani kívánta. Nagyszabású merész tervének erőteljes végrehajtásához valószínűleg már 1794-ben hozzáfogott, de gyűjtőmunkája csak a következő évtől kezdve ölthetett nagyobb méreteket.⁹⁰ Egy váratlanul napvilágra került országos politikai „bűnügy” hullámverése ui. egyidőre nyilván megfosztotta őt a nyugalmas munka lehetőségétől.

11. A MARTINOVICS-PÖR HATÁSA SZÉCHÉNYIRE A HUNGARICA-GYŰJTÉS MEGSZERVEZÉSE

1794 nyarán történt, hogy az állami hatóságok nyomára bukkantak a MARTINOVICS-féle francia forradalmi jellegű titkos szervezkedésnek, amely főleg literátorok, diákok és műveltebb nemesek körében folyt. SZÉCHÉNYI megdöbbenéssel értesülhetett róla, hogy a nyomozás során nemcsak egynehány író-pártfogoltja (KAZINCZY és BATSÁNYI) került letartóztatásba, hanem régi bizalmasa, HAJNÓCZY is. Tartani lehetett tőle, hogy esetleg őt magát is gyanúba, sőt perbe fogják. Feltehetően ez indította őt arra, hogy — felesége gyógykezelésére hivatkozva — eltávozzék az országból. 1794 őszétől prágai rokonainál „rejtőzködött”, s innen 1795 tavaszán tért haza, miután írtasult róla, hogy a vizsgálatok során terhelő adatok nem merültek fel ellene.⁹¹ Ám a véres megtorlás: HAJNÓCZYNak és társainak kivégeztetése, KAZINCZYék bebörtönzése, majd a szabadkőműves páholyok feloszlata és a volt páholytagok rendőri megfigyelése nyilván benne is erős szorongást keltett. Állítólag személyes megfélemlítésére is sor került. IZDENCZY József államtanácsos, a bécsi udvar kedvelt embere, a magyar nemzeti törekvések esküdt ellensége tudtára adta: ajánlatos lesz, ha felhagy a „freimaurekdedéssel” és helyes útra tér.^{91/a}

E súlyos megrázkódtatások hatása alatt SZÉCHÉNYI szinte kényszerülve volt vidéki (kiscenki) magányába visszahúzódni és csakis magánügyeivel foglalkozni. Idejének és tetterejének javarészt úgy lehet a tervbe vett nemzeti téka könyvanyagának összegyűjtésére fordította. Ez nem volt könnyű feladat: az ország egész területére, sőt részben külföldre is kiterjedő alapos kutatás megszervezését kívánta.

Míthogy hivatásos könyvkereskedők Magyarországon ekkoriban még csak néhány nagyobb városban (Pesten, Budán, Pozsonyban, Kassán és Nagyszébenben) tevékenykedtek,⁹² a beszerzéseket — amelyek kivált a vidékre irányultak — majdnem kizárólag magánszemélyek segítségével kellett lebonyolítani. Minden ország-részben, minden fontosabb körzetben keresni kellett olyan, könyvekhez értő, művelt embereket (írókat, tudósokat, lelkészeket, tanárokat), akik lakóhelyükön és annak környékén a régi könyvek lelőhelyeit biztosan ismerték és megszerzésükben sikeresen működhetek közre. Tulajdonképpen tehát egy ügynöki hálózatot kellett kiépíteni, amelynek csomópontjai az iskolavárosok voltak. E hálózatnak egyes tagjai SZÉCHÉNYI régi pártfogoltjai közül kerültek ki, mások közvetett ajánlásra, mint új emberek álltak a gróf szolgálatára. Ismertebb személyek voltak: BÁTHORY Gábor pesti református lelkész, későbbi szuperintendens, BOLLA Márton kolozsvári piarista professzor, GÖRÖG Demeter a Bécsben élő író és szerkesztő, HORÁNYI Elek piarista, a kor jeles bibliográfusa, KÉLER Gottfried ugyancsak Bécsben élő történetkutató, MADÁCH Sándor nógrádmegyei főügyész, MÁTYÁSI József költő, RÁT Mátyás győri evangélikus lelkész, a *Magyar Hirmondó* megindítója és szerkesztője, RÁJNIS József ex-jezsuita, neves klaszicista költő, JIRI RIBAY szlovák evangélikus lelkész, jeles gyűjtő, SZVORÉNYI Mihály jogász-professzor, VÁLYI András, a magyar nyelv és irodalom első tanára a pesti egyetemen és természetesen KOVACHICH Márton György, könyvtári ügyekben a gróf fő tanácsadója. Volt egy jeles cseh munkatársa is, a tudós Jozef DOBROVSKÝ, aki főként finnugor nyelvészeti vonatkozású ritka könyveket szerzett neki.⁹³ Ezzel a gyűjtőgárdával levelezni, tagjait az elérendő célok felől tájékoztatni, konkrét feladatokra irányítani, költséggel ellátni stb. nemcsak sok teendővel,

hanem sok problémával is járt. Hiszen az összegyűjtendő könyvkincsnek még mennyiségét sem lehetett felmérni, nem hogy címanyagát ismerni. A HORÁNYI-féle bibliográfia csak halvány fogalmat engedett alkotni a feladatról. Senki sem tudhatta, hogy a XVI. századból közel 1000, a XVII.-ből több mint 5000, a XVIII.-ból pedig csaknem 20 000 könyvet, illetve kisnyomtatványt kellene összegyűjteni.⁹⁴

Persze, a hazai könyvbeszerzés mellett figyelmet kellett fordítani az országhatáron kívül eső könyvpiacokra is, kivált a külföldi hungaricumok megszerzésévégett. A számba jöhető cégekkel (a bécsi BARTSCH-SCHAUMBURG, BINZ, BLUMAUER, DEGEN és GRÄGER, a lipcsei THIELE és a nürnbergi MURR céggel) tehát szintén sűrű levelezést, postaforgalmat kellett fenntartani.⁹⁵ Nem csekély dologgal járhatott az előzetes könyvészeti tájékozódás, a megrendelő jegyzékek összeállítása, a beérkezett könyvek pontos nyilvántartása sem.

Míndezt természetesen SZÉCHÉNYI nem személyesen, közvetlenül végezte. Ő nyilván jobbra csak irányított, intézkedett, döntött és utaltványozott. A könyvkereskedői és ügynöki jegyzékeket, nemkülönben a beérkező becsebb könyveket azért bizonyára maga is megtekintette, tanulmányozta. A sokféle adminisztratív feladattal azonban ténylegesen egy kiváló asszisztens, a grófi család egyik tisztségviselője, TIBOLTH Mihály (1765—1833) foglalkozott. Benne olyan munkatársat nyert a gróf, aki páratlan önzetlenséggel, lelkesedéssel és fáradhatatlanul dolgozott az általa is rendkívüli jelentőségűnek tartott ügy érdekében. Mindenekelőtt az ő érdeme, hogy a nemzeti könyvtár alapját: sokezer nyi könyvvel, kisnyomtatvánnyal, kéziratral és egyebekkel alig 3—4 év leforgása alatt (1795—1798-ig) sikerült megvetni.⁹⁶

12. A HUNGARICA-GYŰJTEMÉNY LÉTREJÖTTE AZ ELSŐ KATALÓGUSOK

1797-ben a nemzeti gyűjtemény (*Collectio librorum per Hungaros et de Hungaria conscriptorum*) már akkora méreteket öltött, hogy gondoskodni kellett rendszeres felállításáról és katalogizálásáról. Ami a rendszerezést illeti, ezt TIBOLT — nyilván SZÉCHÉNYI kifejezett óhajára — M. DENIS szakrendje szerint hajtotta végre. Lényegében ugyanazt a hetes tagozatú tudományosztályozást alkalmazta, amelyet DENIS *Einleitung in die Bücherkunde* című alapvető könyvtártani munkájában propagált.⁹⁷ Az átvételt azonban nem minden megfontolás nélkül végezte. Úgy vélte, okvetlen tekintettel kell lennie azokra az arányokra, amelyek a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény — s egyszersmind a hazai tudományosság — fő tudománycsoportjai között ténylegesen fennállnak. A hét tudománykategóriát ezért — figyelmen kívül hagyva DENIS elméleti megfontolásait — a magyar valóságnak megfelelő sorrendbe állította, éspedig a következőképpen:

	Tudománycsoportok			
	I.	II.	III.	IV.
DENISNél	<i>Theologia</i>	<i>Jurisprudentia</i>	<i>Philosophia</i>	<i>Medicina</i>
TIBOLTHNál	<i>Theologia</i>	<i>Historia</i>	<i>Jurisprudentia</i>	<i>Medicina</i>

	Tudománycsoportok		
	V.	VI.	VII.
DENISNÉL	<i>Mathesis</i>	<i>Historia</i>	<i>Philologia</i>
TIBOLTHNÁL	<i>Philosophia</i>	<i>Mathesis</i>	<i>Philologia et Pedagogia</i>

Ezek a fő szakcsoportok, a megfelelő tudományok fejlettségének mérve, vagyis szakágainak száma szerint, ismét több alcsoportra oszlottak. A tudományok teljes szakrendszerét az alábbi táblázat szemlélteti.

I.	II.	III.	IV.
Theologia	Historia	Jurisprudentia	Medicina
I. Hierographia II. Hermeneutica III. Patristica IV. Dogmatica V. Polemica VI. Moralis et ascetica VII. Pastoralis VIII. Homiletica IX. Liturgica	I. Historia universalis A) Introductiones B) Compendia C) Adjumenta II. Hist. sacra sive ecclesiastica III. Historia ecclesiastica Hungariae IV. Historia civilis V. Biographia VI. Stemmatographia VII. Geographia	I. Jus naturae, gentium et civile II. Jurisprudentia Hungariae III. Jus canonicum et ecclesiasticum IV. Jus criminale V. Jus militare VI. Jus montanicum VII. Jus municipale civitatum	I. In genere II. In specie 1. Anatomia 2. Physiologia 3. Dietetica 4. Pathologia 5. Materia medica 6. Therapia 7. Chirurgia 8. Obstetricia 9. Medicina forensis 10. Medicina popularis 11. Veterinaria 12. Geographia medica

V.	VI.	VII.
Philosophia	Mathesis	Philologia Paedagogia
I. Logica, metaphysica II. Physica III. Chemia IV. Historia naturalis	(Felbontatlan)	I. De educatione juventutis et de re scholastica Hungariae II. Historia literaria Hungariae et Transylvaniae III. Linguistica, rhetorica, poesis etc.

Az állományosztályozás ekként történt tisztázásával tulajdonképpen lényegileg megoldottnak lehetett volna tekinteni a katalóguskészítés problémáját is: a felállítás rendje ui. egyszersmind egy szakkatalógus felépítésének rendjét is meghatározta. Egy szakkatalógus a függelékében szerzői indexszel, ha nem is maradéktalanul, de messzemenőleg kielégíthette volna a könyvtárhasználók igényeit. Ezt példázta az a jeles katalóguskiadvány is, amelyet SZÉCHÉNYI erdélyi nemes versenytársa, gróf TELEKI Sámuel az általa alapított marosvásárhelyi tudományos tékáról egy évvel előbb (1796-ban) tett közzé. Ámde SZÉCHÉNYI és TIBOLTH ennél többet akartak nyújtani. Ők szükségesnek tartották a téka anyagának két oldalról való bemutatását: először egy összesített betűrendes jegyzékben és csak ezután szakrendi feltárásban. Ettől a szándékuktól nem is hagyták magukat eltéríteni, bármily tiszteletet érdemlő volt is a TELEKI-katalógus. Végrehajtották, amit terveztek. A TIBOLTH által 1798-ra elkészített katalógus két részben került ki sajtó alól.

Az első, a *betűrendes rész* ezen a címen:

Catalogus bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi. Tomus I. Scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complexus. Pars I. A—L., Pars II. M—Z. Sopronii, 1799. XVI, 695+612 p.

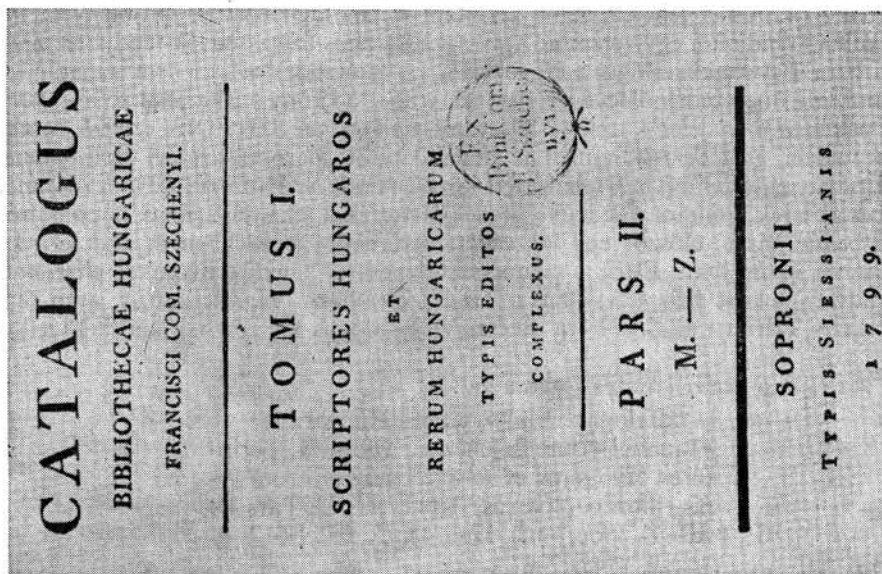
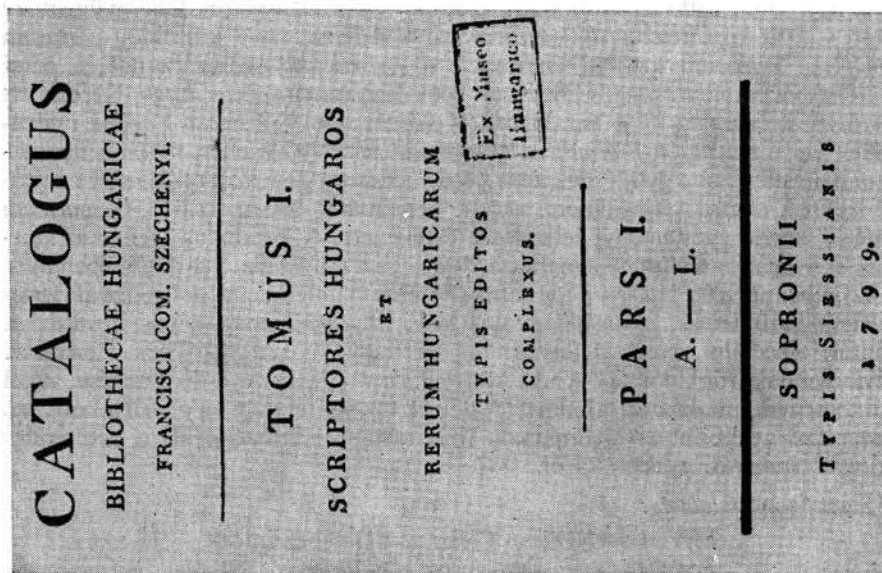
A második, a *szakrendi rész* ilyen címen:

Index alter librorum bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi duobus tomis comprehensus, in scientiarum ordines distributos exhibens. Pesthini, 1800. 494 p.

E több mint 1800 lapra terjedő három kötet és a mögöttük levő gyűjtemény méltán váltott ki a hozzáértők részéről mind idehaza, mind külföldön osztatlan elismerést. Nem volt kritikai észrevétele a legkiválóbb szakembernek, a bécsi *Hofbibliothek* prefektusának, DENISnek sem. Ugyannyira nem, hogy SZÉCHÉNYI felkérésére készséggel írt a katalógushoz előszót, s ebben egész Európa nyilvánossága előtt méltatta a *Bibliotheca Hungaricat*. Egyebek mellett különös nyomatékkal hangsúlyozta a gyűjtésnek azt az érdemét, hogy nem volt tekintettel a sajtótermékeknek sem a terjedelmére, sem a tartalmára, hanem csakis *hungaricum* jellegére, vagyis gyűjteményi teljességre törekedett. A katalógus technikai szerkesztését — igaz — külön nem méltatta, de az egész művet illető elismerésében nyilván ez is benne volt. Hiszen a szabatos (betűhív) címléírás, a leírt munkák terjedelmének feltüntetése, utalások alkalmazása, célszerű tipografizálás, továbbá a különféle speciális nyomtatványoknak (periodikáknak, cikkeknek, hivatalos kiadványoknak, rölapoknak stb.) a könyvek sorába való ügyes beillesztése, végül a gyűjteményes munkák tartalmának gondos feltárása teljesen megfelelt a korszerű bibliográfiai gyakorlat kívánalmainak. Íme, néhány jellemző példa a betűrendes katalógus címléírásai gyakorlatáról.

Szerzős mű felvétele:

MÁDI JÁNOS — Gyermeki elméhez intézetett erkölcsi Rhythmusok etc. Pesten, 1761. in 12. p. 38.

Széchényi Ferenc Bibliotheca Hungaricaja első katalógusának címlapjai 1799-ből

Tárgyi címszós felvétel:

THESES juridicae ex universo Jure Patrio, seu opere Decreti Trip. Verböcziani de-promptae, publico defensae Praeside Mich. Tsomós ab Alexandro Nagy Fileki de Szut-sák. Claudiopoli, 1761. in 4. fol. 8.

Folyóirat-felvétel:

MAGAZIN, Göttingisches Historisches —. (Herausgegeben von Meisners und Spittler.) VIII Bände, jedes von 4 Stücken. Hannover, 1787—91. in 8.

* Multo continet Hungarica.

Gyűjteményes munka címleírása:

SCHWANDTNERI JOAN. GEORG. Stadelkirchens, Austriaci — Scriptores rerum Hungaricarum veteres etc. Vindobonae, 1746—1748. in fol. pag. I. 888. II. 859. III. 794.

* Continentur Tomo I. ....
Tomo II. ....
Tomo III. ....

Utalások:

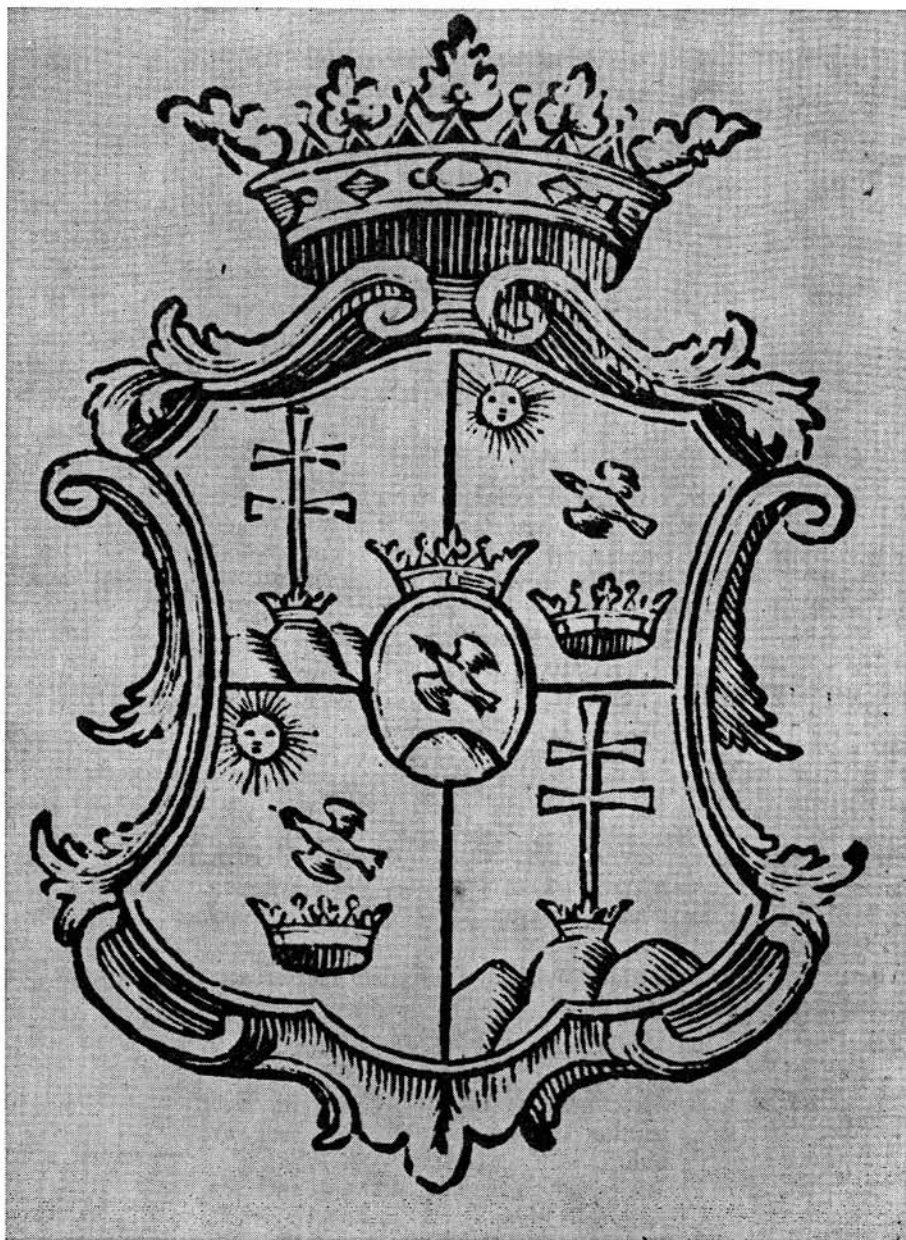
- MADARÁSZ MÁRTON *Vide*: Meisner.
- SÁGHI FERENTZ — A' Posta kotsisok. *Vide*: Magyar Játék-Szin. III. kötet.

A szakmutatóban előforduló, magától értetődően már erősen rövidített címleírásokról is íme, néhány példa:

- Kerchelich, *Hist. Eccl. Zagrab. T. I. Zagrabiae s. a. fol.*
- Geschichte v. Eingang d. christl. Religion in Ungarn. — in K. K. Anzeig. IV. Jahrg.
- Registrum omnium proventuum reg. annorum 1494—95. — in Engel's Gesch. d. Ungar. Reichs. I. Th.

Ezt a mintaszerűen elkészített, 550 példányban kinyomtatott katalógust SZÉCHÉNYI JÓNAK látta mind a belföldi, mind a külföldi érdekeltek körében elterjeszteni. Egy gondosan összeállított címjegyzék alapján idehaza a kiadványt a közélet főmél-

A kiscenki nemzeti könyvgyűjtemény első ex librise: a Széchényi-család címere

tóságain kívül megkapták az összes világi és egyházi hatóságok (a vármegyék, szabad királyi városok, káptalanok), továbbá a főiskolák és tudományos könyvtárak, az újság- és folyóiratszerkesztőségek, végül személyenként a jelentősebb literátorok is. Külföldön általában csak azok az intézmények és tudós személyek kaptak belőle, amelyek, illetőleg akik a magyar szellemi élettel valamilyen kapcsolatban voltak, s az utóbbiak közül is főként azok, akikkel a gróf külföldi útjain személyesen megismerkedett. A katalógus-szétküldés arányait az alábbi táblázat szemlélteti.⁹⁸

Szétküldetett					
külföldre			belföldre		
Intézményeknek	Magán-személyeknek	Összesen	Intézményeknek	Magán-személyeknek	Összesen
11	73	84	113	356	469

Nem kétséges, hogy SZÉCHÉNYINEK ezzel az akcióval egyrészt tájékoztató, másrészt mozgósító célja volt. Fel akarta tárni a haza és a világ előtt azt, hogy irodalmunk a könyvnyomtatás elterjedése óta milyen szellemi javakat hozott létre, másrészt e javak megismerésére, illetőleg gyarapítására kívánt buzdítani.⁹⁹

13. A CENKI KÖNYVTÁR ÖSSZETÉTELE

TIBOLTH mintaszerűen elkészített katalógusának talán csak egy-két hiányossága volt. Legfőképpen az, hogy a benne feljegyzett tételek nem lettek sorszámozva. Beszámozás nélkül pedig nemcsak a használat vált nehézkesebbé, hanem lehetetlenült az állomány statisztikai kimutatása, illetve nyilvántartása is. A kortársak és legutóbbi időkig az utódok is tájékozatlanok maradtak ennek a XVIII. század végéig összegyűlt alapállománynak mennyisége felől. Csak a közelmúltban történt összeszámlálás által lett ismeretes, hogy az 1799/1800. évi katalógus hány tételt foglalt magába, s hogy e tételek terjedeleme tekintetében hogyan oszlottak meg.¹⁰⁰ Íme, az idevágó adatok:

A Széchényi-könyvállomány 1798-ban			
Összes darabszám	30 lap fölötti könyv	30 lap alatti füzet	Egyleveles nyomtatvány
7096	5132	1894	70

Sajnos, a kiadványok nyelve, megjelenési helye (ország) és ideje (évszázad) szerinti megoszlásról máig is bizonytalanságban vagyunk.

Hiányát érezheti még az utókor a katalógusban egy olyan bevezető szövegnek is, amely a téka összegyűléséről adhatott volna tájékoztatást: a forrásokról (magángyűjteményekről), amelyekből a könyvanyag származott, különös tekintettel a főbb összetevőkre. Igaz, akkoriban, a XVIII–XIX. század fordulóján a nyomtatott katalógusok általában sehol sem terjeszkedtek ki ilyesféle feltárásokra. Ennek híján tehát idevágólag csupán valószínű következtetésekre vagyunk utalva. A magánbeszerzői gárdának az egész országra kiterjedő hálózata mindenesetre arra vall, hogy a szerzemények ugyanilyen széles körből származtak. Azon az alapon pedig, hogy SZÉCHÉNYI vásárlóereje úgyszólván korlátlan volt, fel lehet tételezni, hogy tékájának kialakulásában nemcsak szórvány-jellegű anyagok játszottak szerepet, hanem egyes nagyobb összefüggő gyűjtemények is. A század nyolcvanas-kilencvenes éveiben ti. különösen sok becses gyűjtemény került piacra: elhalt tudósok örökösei árverésen vagy azon kívül gyakran bocsátották áruba a hátrahagyott személyi tékákat. Ilyen volt többek között a DOBAI SZÉKELY-, a KOLLÁR-, a CORNIDES- és a WAGNER-bibliotéka.¹⁰¹ De előfordult, hogy némely élő literátorok vagy műkedvelő gyűjtők is (kiemelkedő volt közöttük KAZAY Sámuel) kénytelenek voltak egészben vagy részben kiárúsítani könyveiket és egyéb gyűjteményeiket. Ha SZÉCHÉNYI éppen ezeket a lehetőségeket nem is tudta megragadni, a készség mindenesetre meg lehetett benne ilyen alkalmakkal élni, miként ezt KOVACHICH Márton György gyűjteményének és IZDENCZY József hagyatékának megvásárlása bizonyítja.¹⁰²

Ismeretes, hogy SZÉCHÉNYI hungarica-gyűjteményét kezdetben nem annyira „irodalmi” emlékek (*monumenta literaria*) vagyis nyomtatott és kéziratos könyvek (*libri typis editi et codices sive manuscripta*) alkották, mint inkább oklevél- és iratmásolatok (*diplomates et acta in exemplaribus*). A téka tehát eredetileg tulajdonképpen erősen levéltári (*archivális*) jellegű volt. Úgy látszik, csupán magyar történelmi okmánytár (*thesaurus diplomaticus*) akart lenni, s csak időnként folyamán, majdnem észrevétlenül nyert elsődlegesen könyvtári (*bibliothecalis*) jelleget, s lett belőle „irodalomtörténeti”, helyesebben tudománytörténeti gyűjtemény (*bibliotheca historiae literariae*). 1795 után már határozottan ez a jellege domborodott ki. De SZÉCHÉNYI azért továbbra is következetesen szerzeményezett iratféleségeket is. Egyik legnagyobb ilyen vásárlását 1796/97-ben bonyolította le. Ekkor történt, hogy KOVACHICH Márton György vételre ajánlotta fel több mint 200 kötegre terjedő, említett nagybecsű iratmásolat-gyűjteményét. És SZÉCHÉNYI nem tudott lemondani ezeknek az archiváliáknak a megszerzéséről. Hatalmas összegért, 6000 ezüster forintért megvásárolta az egész gyűjteményt.

Ami azt a kérdést illeti, hogy a SZÉCHÉNYI-téka 1798-i alapállományában a könyvek, kisnyomtatványok és röplapok mellett a szóbanforgó járulékos alkotórészek, ti. oklevél- illetve iratmásolatok és kéziratok, valamint a gyűjtőkörbe szintén beiktatott egyéb elemek (térképek, metszetek és címerrajzok) mekkora hányadban fordultak elő, azt hitelesen nem lehet megállapítani. MILLERnek egykorú, de nem egészen megbízható kimutatásában 730 kötet kézirat, 40 téka térkép, 102 köteg metszet és 2000 darab címerkép szerepel. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a századfordulón már e különgyűjtemények is elég fejlett állapotban voltak.¹⁰³

A teljes gyűjtemény tehát szerkezetileg és mennyiségileg a következőképpen tagolódott:

I/1	I/2	II/1	II/2	III	IV	V	VI
Könyvek	Kis- és egyleveles nyomtatványok	Kéziratos művek	Irat- és oklevél-másolatok	Térképek	Metszetek	Címerképek	Pénz-érmék
5132	1964	730		40	102	2000	?
kötet	darab	kötet v. köteg		köteg	köteg	darab	darab

14. A CENKI KÖNYVTÁR RENDELTETÉSE

Michael DENIS az 1799-i katalógus előszavában, a SZÉCHÉNYI-téka jelentőségét méltatva, többek között ezt írta: igen öröndetes, hogy jeles kül- és belföldi példák nyomán, Magyarországon most egy újabb olyan tudományos könyvtár alakul, amelynek használatát az alapító bármely érdeklődő számára szabaddá kívánja tenni.¹⁰⁴ Való igaz: hungarológiai gyűjteményét SZÉCHÉNYI nem kastélydisznak szánta, nem is szórakoztató kelléktárnak, miként ez az arisztokrácia körében többnyire dívott, hanem múzeumnak, illetve tudományos apparátusnak.

Célja mindenekelőtt az volt, hogy jóvá tegye azt a nagy társadalmi mulasztást, amely az ország illetékes kulturális és politikai szerveit s egyszersmind művelt nagyurait terhelte amiatt, hogy a XVI. század óta kallódnak, veszni hagyta mind a középkor kódexkincseit, mind ez újabb idők sajtótermékeit. Meg lehetett győződve arról, hogy vállalkozásával küldetést teljesít: egyrészt megmenti és a következő nemzedékekre is áthagyományozza a haza szellemi örökségét, másrészt országvilág előtt igazolja — amit a művelt Nyugat állandóan kétségbe vont —, hogy ti. Magyarország kilenc évszázad óta állandó szerves része az európai szellemi közösségnek. Ez a nemzeti kulturális önigazolás a XVIII. század folyamán tudvalevőleg állandó gondot jelentett literátoraink számára,¹⁰⁵ de idáig (CZVITTINGERTŐL HORÁNYIIG) csak bibliográfiákkal folyt a bizonyítás. SZÉCHÉNYI most magukkal a könyvekkel, egész nemzeti könyvmúzeummal bizonyított.

De cenki gyűjteményével a gróf nemcsak kulturális-erkölcsi elégtételt óhajtott szerezni a magyarságnak, hanem gyakorlati hasznót is akart hajtani. Nevezetesen: állandó szilárd alapot kívánt teremteni a bontakozó hungarológiai kutatás számára. Literátor pártfogoltjaitól ui. a nyolcvanas évek óta szüntelenül hallhatta a panaszt: mily nehéz eredményes kutatómunkát végezni amiatt, hogy a hazai tudományos irodalom termékei szerteszét vannak szóródva az országban, nincs közös gyűjtőhelyük. 1790-ben a tudós értelmiség az akadémiai tervek valóra válásától várta e nagy hiányosság megszüntését, ámde hamarosan kiderült, hogy a rendi országgyűlés képtelen bármiféle korszerű tudományos intézmény létrehozására.¹⁰⁶ Jól tudta ezt SZÉCHÉNYI is; ezért érezhette indíttatva magát a nemzeti könyvkincs összegyűjtésére.

Tekintve, hogy a gyűjtés célja a tudományos közérdek szolgálata volt, a kialakult tékáknak szükségképpen nyilvános jellegűnek kellett lennie. Persze, egy főúri kastélykönyvtár nem lehetett olyan értelemben nyilvános, mint egy városban telepített könyvtárintézmény: akár a Marosvásárhelyen ekkoriban felállított TELEKI-téka, vagy a Pécsen, Kalocsán és Gyulafehérvárt megnyitott püspöki könyvtárak. A gróf lakosztályában elhelyezett cenki olvasóterem állandó kiszolgálószemélyzet híján aligha állhatott naphosszat nyitva bármely érdeklődő számára. Nyilvánossága csak annyit jelenthetett, hogy előzetes jelentkezés és engedélykérés után az érdeklődő literátorok bebocsátást nyertek.

Mindenesetre SZÉCHÉNYI az első katalóguskötetek megjelenése idején úgy vélhette, hogy nagy kulturális vállalkozásának immár eleget tett: komoly anyagi áldozatok árán megalapította az ország egyetlen sajátos magyarica-gyűjteményét s ezt egyszersmind szabad használatúvá is tette.

Ugyanebben az időben, a rendi alkotmányos viszonyok bizonyos fokú konszolidációjának hatása alatt ismét kedvet kapott a közéletbe való visszatérésre. Engedett a bécsi Magyar Kancellárián hivatalban maradt régi barátai (elsősorban PÁLFFY Károly kancellár) hívásának s 1798-tól kezdve elvállalta Somogy vármegye főispáni tisztét, később pedig a Dráva- és Mura-szabályozás királyi biztosságát is.¹⁰⁷ Sikeres működésének elismeréseképpen 1800-ban magas országos és udvari méltóságba került: a Hétszemélyes Tábla bírja, illetőleg királyi főkamarmester lett.¹⁰⁸ Mindez azonban nem tartotta vissza attól, hogy gyűjteményei továbbfejlesztésével foglalkozzék.

15. TERV A PESTRE KÖLTÖZTETÉSRŐL ÉS KÖZKÖNYVTÁRRÁ NYILVÁNÍTÁSRÓL

SZÉCHÉNYINEK hamar rá kellett jönnie, hogy nemzeti tékájának ügye tulajdonképpen még befejezetlen. Egy-két év elmúltával ui. tapasztalhatta, hogy a Cenken felállított könyvgyűjtemény iránti közérdeklődés koránt sincs arányban a fennálló országos szükségletekkel. Rá kellett jönnie, hogy ennek fő oka alighanem az alkalmatlan földrajzi elhelyezésben van. A nyugati országhatár közelében álló cenki kastély ui. még a Dunántúl jórésze számára sem volt kedvező fekvésű, nemhogy a Felvidék, az Alföld, vagy Erdély számára. Akarva-akaratlan mérlegelni kellett tehát a tékáknak az ország középső területére, valamely kulturális központba való áthelyezését.

A fontolgatásnak elhatározássá érlelődését erőteljesen meggyorsították a századfordulón lejátsszódott háborús események: a francia köztársasági seregeknek 1800. évi előnyomulása Bécs és Nyugat-Magyarország felé. KOVACHICH Márton György, SZÉCHÉNYI ismert gyűjtési főtanácsadója volt az, aki e válságos helyzetben nem tétozva kimondani: elsőrangú társadalmi érdek lenne a cenki gyűjteménynek Pest-Budán való elhelyezése.¹⁰⁹

De minden bizonnyal ugyanő, az ő nemzeti könyvtári tervei gondolkodtatták el a grófot afelől is: nem kellene-e összegyűjtött kincsét az ország tulajdonába átengedni. KOVACHICH ui. amikor megbizonyosodott arról, hogy az általa propagált jogtörténeti kutatóintézet jelentőségét a feudális kormányzatek nem tudják felmérni, elhatározta, hogy e helyett egy nyilvános nemzeti könyvtár felállítására tesz javaslatot. Evégből a kilencvenes évek második felében *Cogitationes pro*

plano erigendae Bibliothecae Nationalis címen JÓZSEF nádor számára egy 25 szakaszból álló tervet dolgozott ki. Ebben a szervezési feladatok részletes ismertetése mellett hangsúlyozta, hogy a létesítendő téka kiváltképpen a közigazgatás, illetve a nemzeti tudományosság szolgálatára lenne hivatva, s mint ilyen különbözne minden más hazai könyvtártól. Különbözne egyrészt annyiban, hogy kizárólag Magyarországról szóló könyveket és kéziratok dokumentumokat tartalmazna — másrészt annyiban, hogy jogilag nem az egyházakhoz kötődne, mint a legtöbb tudományos gyűjtemény, sőt nem lenne királyi intézmény sem, miként az Egyetemi Könyvtár, hanem az ország tulajdonát alkotná.¹¹⁰

Ez a terv — amelyet szerzője bizonyára SZÉCHÉNYIvel is megismertetett — gondolkodóba ejthette a grófot, de azért a gyűjteményéről való lemondásra úgy látszik nem egykönnyen tudta rászánni magát. A biztonságba helyezés gondolatával foglalkozva rá kellett jönnie, hogy a Pest-Budára való átköltöztetés önmagában nem nyújt bármi veszély ellen minden időkre szóló védelmet. Gondolhatott ti. arra is, hogy késői leszármazottjai elhanyagolják, esetleg felbomlani engedik a nemzeti tékát. Ez ellen is biztosítékot kellett keresni. Két példa állt előtte: TELEKI Sámuelé, aki hitbizománnyá nyilvánította nagyszerű könyvtárát¹¹¹ és a cseh KINSKY grófé, aki nemzetének engedte át gyűjteményét.¹¹² Megnyugtatóbbnak az utóbbi látszott, amelyet KOVACHICH is ajánlott. E mellett szólt egyébként az áttelepítés gyakorlati kivitelezésének szempontja is. SZÉCHÉNYINEK ti. Pesten nem volt palotája, csupán egy szerény polgári háza.¹¹³ A tékáknak pesti elhelyezését tehát nemigen lehetett másként elképzelni, mint valamely állami (királyi) épületben. Ám egy magángyűjtemény számára állami épületet semmi esetre sem lehetett volna igénybe venni.

Vége is — ügylehet még 1800 őszén — SZÉCHÉNYIBEN megérlelődött a szándék, hogy nemzeti könyvtárát felköltözteti az ország szellemi központjába, Pestre, s egyszersmind ajándékként átengedi a nemzetnek, az országnak.¹¹⁴

16. A SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR MEGALAPÍTÁSA

A nagyjelentőségű elhatározás valóra váltására csak kb. másfél év múlva került sor. Ez a halasztás nyilván a közállapotok megváltozásában leli magyarázatát. 1801 februárjában ti. a bécsi udvar közel egy évtizedes háborúskodás után békét kötött a francia köztársasággal s úgy látszott, hogy ismét békekor köszönt a Habsburg-birodalom országaira. 1802 tavaszára az uralkodó összehívta a magyar országgyűlést. A társadalmon bizakodó hangulat lett úrrá; mindenki azt várta, hogy immár megkezdődik az 1791-ben kiküldött országos bizottságok reformterveinek megvalósítása.¹¹⁵ Az általános megújulás várásának ezt az időszakát találta SZÉCHÉNYI alkalmasnak arra, hogy megtegye a szükséges lépéseket az Országos vagy Nemzeti Könyvtár megalapítására.

A hivatalos eljárás megindítása nem volt problémamentes. Mérlegelni kellett, hogy mely közjogi fórum előtt történjék a felajánlás: a király vagy az országgyűlés előtt. Az előbbi az államhatalmat képviselte, az utóbbi pedig a rendi nemzeti közösséget, az országot. Mivel könyvtárát SZÉCHÉNYI a hazának, a nemzetnek szánta, felajánlásával tulajdonképpen az országgyűléshez kellett volna fordulnia. Mégis a másik utat választotta: a királyhoz fordult. Bizonyára nemcsak azért járt el így, mert az országgyűlés ügyintézése nehézkes, halogató volt, hanem azért is, mivel a

rendi határozatok, törvények érvényessé csak királyi jóváhagyással válhattak. Célrányosabbnak tűnhetett tehát a királyi jóváhagyást eleve biztosítani. Ilyen értelmű tanácsot adhattak SZÉCHÉNYINEK magas állású jóakarói (JÓZSEF nádor és PÁLFFY Károly kancellár) is, akiket ebben az ügyben ügylehet előzetesen megkérdezett. Különben erre készítette tradicionális lojalitása is.

Felsőfolyamodványát SZÉCHÉNYI 1802 márciusában nyújtotta be a bécsi Magyar Kancelláriánál.¹¹⁶ Ebben lefelől gyűjteményei összetételét ismertette. Magyarországra és társországaira vonatkozó tékája — így szólt — hat alkotórészből áll, nevezetesen: a) *nyomtatott könyvekből*, b) *kéziratokból*, c) *pénztermékből*, d) *rézmetszetekből*, e) *címerképekből* és f) *térképekből*. Függelékét alkothatná még egy hetedik, bár nem hungarica jellegű összetevő: egy több ezer darabból álló kontinentális és tengeri térképgyűjtemény. Mindezen alkotórészek közül azonban egyelőre csak a könyvanyag van feltárva a közelmúltban kiadott három kötetnyi nyomtatott katalógusban.

Ezt a tömör ismertetést hat pontba foglalva a felajánlás, a kötelezettségvállalások, illetve az alapítói kívánságok kinyilvánítása követte — kérelem formájában. Íme, a pontok:

1. Engedtesse meg neki (Széchényinek), hogy szóban forgó teljes gyűjteményét hazájának, Magyarországnak adományozhassa, amely ezek megszerzését számára lehetővé tette. De legyen szabad egyelőre csupán a nyomtatott könyvanyagot átadni, a többi csak később, majd ha katalógusaik elkészülnek.

2. Legyen szabad az ajándékozandó tékát a saját költségén tovább gyarapítani lehetőséghez képest teljessé tenni.

3. Engedtesse meg számára az is, hogy a téka évi gyarapodásáról 1000 példányban kinyomtatandó katalógus-pótköteteket adhasson ki, s ebbe az Egyetemi Könyvtárnak járó ún. kötelezpéldányok címanyagát is fölvehesse.

4. Helyeztesse a bibliotéka a főherceg-nádor joghatósága alá, hogy megbecsülése és fejlődése ez által is biztosítva legyen. Történjék az elhelyezés, ha lehet, az Egyetemi Könyvtár épületében, de úgy, hogy a két téka egyesítésének lehetősége ki legyen zárva. Az egyetem elköltöztetése esetén a nemzeti könyvtár maradjon helyben, helyesebben mindenkor ott, ahol az országos főhatóság (a Helytartótanács) van.

5. Legyen szabad — a SZÉCHÉNYI család későbbi tagjainak okulására és hasonló tettekre buzdítása érdekében — az új könyvtár falán (hasonlóan a prágai egyetemi könyvtárban levő KINSKY-emlékhez) egy táblát elhelyezni a következő latin felirattal:

Francisco II. Caes. Aug. Hung. Rege
Josepho Archid. Austriae Prorege
Bibliotheca Hungarica
Familiae Comitum Széchényi
Patriae Sacrata
Anno 1802.

vagyis magyarul¹⁶

A gróf Széchényi-család Magyar Könyvtára
II. Ferenc császár felségének, Magyarország királyának
József ausztriai főherceg nádornak idejében
1802-ben
a hazának szentelve.

6. Engedtesse meg végül neki és leszármazottainak, esetleg oldalági rokonainak (s ezek közül mindig a legmagasabb közhivatali állásban levőnek), hogy a könyvtárőri (felügyelői) állásra három alkalmas, katolikus vallású személyt jelölhessenek, különös tekintettel a SZÉCHÉNYI családnál működött nevelőkre. Abban az esetben pedig, ha a családtagok közül hivatalos állást senki sem töltene be, a jelölés joga a Helytartótanácsot illesse. Minthogy pedig a könyvtár további fejlesztése őt (SZÉCHÉNYIT) még sok költséggel fogja terhelni, legyen kegyes őfelsége a szóban forgó könyvtárőr számára az Egyetemi vagy a Tanulmányi Alap terhére egy új állást szervezni. De azért ennek ellenére se fordulhasson elő az, hogy a Bibliotheca Hungarica őri állása az Egyetemi Könyvtár valamelyik őri állásával azonos legyen; ez ui. ellenkezne az új intézet különös jogállásával.

Az ekképpen összeállított *felsőfolyamodvány* elintézése hosszabb hivatalos úton történt.

A Kancellária 1802. április 2-án Bécsből leküldte a beadványt véleményezésre a Budán levő országos főhatóságnak, a Helytartótanácsnak. Ez — szokatlanul rövid idő múltán — már április 23-án kifejtette álláspontját: megállapította, hogy SZÉCHÉNYINEK a maga nemében egyedülálló, nagyszerű felajánlása a haza számára komoly nyereség lenne, éppen ezért javasolja, hogy a király azt legfelsőbb elhatározással elfogadja. Ezen kívül még a következő kapcsolatos előterjesztéseket tette:

a) a SZÉCHÉNYI-téka semmi esetre se helyeztesse el az Egyetemi Könyvtárban, hanem inkább a Papnevelde épületében,

b) a könyvtárnak biztosítsák három főnyi személyzet: egy könyvtárőr (*custos*) 600, egy írnok (*cancellista*) 400, és egy szolga (*famulus*) 200 forint évi fizetéssel, úgy, hogy a kifizetés az Egyetemi Alapból történjék,

c) SZÉCHÉNYI hazafias tetteről az összes világi és egyházi hatóságok értesítsenek s egyben az új intézet gyarapítására felkéressenek.¹¹⁷

Visszakerülvén az ügy a Kancelláriához, ez a hivatal is nyilatkozott. Kijelentette, hogy általában véve egyetért a Helytartótanács véleményével; ahhoz csupán néhány megjegyzése van. Nevezetesen:

a) úgy véli, a könyvtári teendők ellátására egy őr és egy szolga is elegendő lenne,

b) felhívja a figyelmet a cenzúra által eltiltott könyvekre, javasolván, hogy ezek használata tekintetében a Széchényi Könyvtárra ugyanazok a szabályok legyenek mérvadók, mint amelyek az Egyetemi Könyvtárban érvényben vannak, végül

c) ajánlja, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc mielőbb szólítsák fel ajándékozó (alapító) okiratának kiállítására.¹¹⁸

A Kancellária után mint legfelsőbb véleményező szerv, az uralkodó titkos tanácsadó testülete, az Államtanács (*Staatsrat*) foglalkozott az ügygel. A SZÉCHÉNYI-féle ajándéknak ez is fenntartás nélküli elfogadását ajánlotta; a gróf által kért kiváltságok tekintetében pedig azt javasolta, hogy a király őt — érdemének különös elismeréséül — személyzet-kinevezési joggal ruházza fel.¹¹⁹

Ezek az egyértelműen kedvező véleménynyilvánítások szolgáltak alapul FERENC király 1802. június 23-án kelt legfelsőbb elhatározásának, amely a lényegét illetően — magyar fordításban — a következőket tartalmazza:

„Széchényi gróf ajánlatát nemcsak kiváló tetszéssel fogadom, hanem egyúttal kegyelmesen megengedem, hogy ő életében a könyvtárnak őrét, írnokát, szolgáját, akik a Helytartótanács által javaslatba hozott fizetésüket az Egyetemi Alapból nyer-

jék, kinevezhesse, és amit halála esetére erre vonatkozólag kért, szintén megnyerje. Egyebekben jóváhagyom a Kancellária véleményét...¹²⁰

Ezzel a királyi rezolúcióval a felajánlásnak közjogi tekintetben kényes, magánjogilag igényes ügye szerencsésen elrendeződött: a SZÉCHÉNYI-tékát a király átvette az ország számára s ugyanő biztosította — mintegy az ország helyett — a gróf által kérelmezett összes alapítói előjogokat. Az ország, a nemzet képviselőinek, az országgyűlésnek így tulajdonképpen nem maradt egyéb tennivalója, mint a nagyszerű ajándék átvétele és nyugtázása, jóllehet ez az eljárás a rendi alkotmányosság követelményeivel nem egészen állt összhangban.

SZÉCHÉNYIT folyamodványának kedvező elintézéséről a Kancellária július 2-án értesítette, felszólítván őt az ajándékozó (alapító) okirat kiállítására. Nem sokkal később, július 26-án pedig a Helytartótanács tudtul adta a grófnak, hogy gyűjteményei — az uralkodó rendelkezése szerint — a pesti egykori pálos kolostorban, a Kir. Curia akkori székházában lesznek elhelyezve.

Egyidejűleg — az április 23-i javaslat alapján — kibocsátásra került az a helytartótanácsi körlevél is, amely SZÉCHÉNYI hazafiúi rendkívüli áldozatának hírét az ország hatóságaival közölte. Innen értesült az eseményről a sajtó is, amely — mint említettük — augusztus végén, szeptember elején az egész társadalomnak tudtul adta a könyvtáralapítást.¹²¹

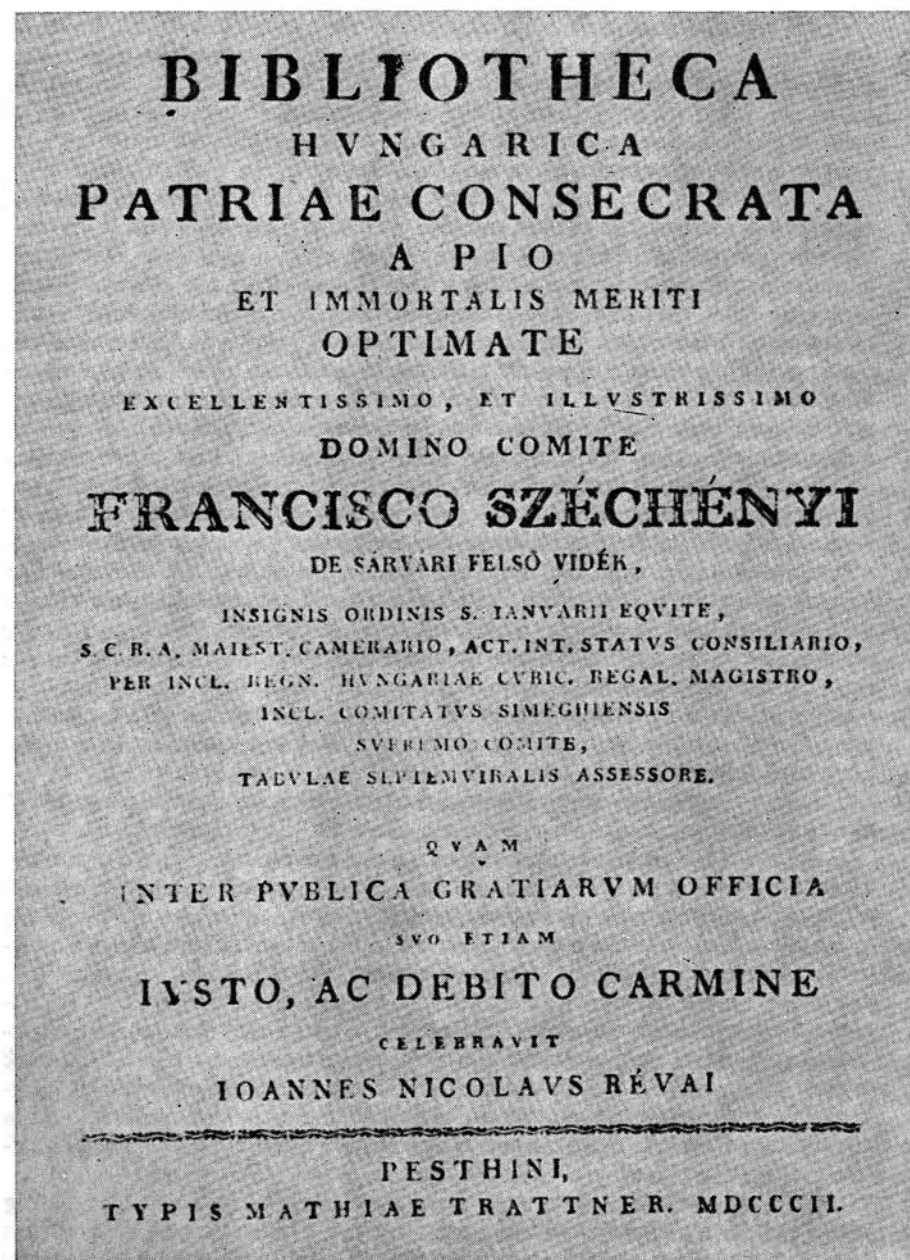
A tulajdonképpeni alapító aktusra azonban csak néhány hónap múlva, az ősz folyamán került sor. SZÉCHÉNYI ui. előbb meggyőződött a pálos kolostorbeli elhelyezés alkalmasságáról, és csak miután az ezzel kapcsolatos kérdéseket a Helytartótanáccsal tisztázta, november 25-én írta alá és nyújtotta be a Kancelláriához ajándékozó (alapító) oklevelét.¹²²

Nem lévén többé semmiféle probléma, az uralkodó az ünnepélyes királyi oklevélbe foglalt alapító okmányt már a következő napon, november 26-án aláírta és két példányban kiadatta. Ebben újból kinyilatkoztatta a SZÉCHÉNYI által felajánlott muzeális értékű gyűjtemény elfogadását, jóváhagyta a grófnak mindazokat a kötelezettségvállalásait és kívánságait, amelyeket márciusi felségfolyamodványában előterjesztett, sőt még egy bizonyos jogi többletet is biztosított a létesítendő új intézmény számára.¹²³

Íme, a királyilag jóváhagyott alapítóoklevél teljes szövege magyar fordításban:¹²⁴

„Mi Második Ferenc Istennek kegyelméből mindenkor felséges választott római császár, Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia stb. apostoli királya, Ausztria főhercege, Burgundia és Lotharingia hercege, Etruria nagyhercege, Erdély nagyfejedelem, Milánó, Mantua, Párma stb. hercege, Habsburg, Flandria, Tirol stb. grófja

a jelen irat tartalmával emlékeztül adjuk, jelezve mindazoknak, akiket illet, hogy a mi őszintén kedvelt hívünk, tekintetes és nagyságos Sárvar-Felsővidéki Széchényi Ferenc gróf a nápolyi királyi jeles Szent Január-rendjének lovagja, kamarásunk és valóságos titkos államtanácsosunk, Magyarországunkban a mi királyi kamarásaink mestere, Somogy megye főispánja, valamint Hétszemélyes Táblánk ülnöke az alulírt folyó év nov. 25. napján főhercegi városunkban, Bécsben, Ausztriában kiváló kedvelt hívünk, Lányi József, Szt. István apostoli király jeles rendje kis keresztjének lovagja, udvari tanácsosunk és Kir. Magyar Udvari Kancelláriánknál előadónk, mint általunk erre nézve különlegesen kiküldött személy előtt, Magyarországunk használatára szentelt és

Révai Miklós ódája a nemzeti könyvgyűjteményt megalapító Széchényi Ferenchez 1802-ből. Címlap.

szolgáló saját könyvtáráról és ehhez tartozó egyéb gyűjteményeiről határozott adományozó nyilatkozatot tett s ezt pecsétjével és aláírásával megerősítette s megőrzés végett a mi Magyar Udvari Kancelláriánk levéltárába benyújtotta, esedezvén, hogy mi erre nézve királyi jóváhagyásunkat kegyesen megadni és neki a grófnak hiteles oklevélben kiadni kegyeskedjünk, mely adományozó nyilatkozatnak szövege pedig ezen módon következik:

Miután ő cs. kir. apostoli felsége legalázatosabb kérésem tekintetében, hogy ezt a részben nyomtatott, részben kézíratos művekből álló könyvtárt, valamint pénzérmék, földrajzi térképek, képek s végül a magyar történelmet bármilyen szempontból érintő, vagy ezekkel kapcsolatban álló címerek gyűjteményeit — melyeket több év során sok fáradsággal, gondnal és jelentős kiadásokba merülve szereztem meg — a drága hazának, melynek ölében mindezek összeszedésére alkalmat és módot találtam, és a közhaszonnak, melyre mindig törekedtem és törekszem, szentelhessem, — nemcsak kegyesen meghallgatni méltóztatott, hanem a folyamodványomban előterjesztett feltételeimet igen jóindulatúan elfogadva különösképpen megengedte, hogy ennek a könyvtárnak őré (egy) írnnokkal és szolgálóval a Kir. Egyetem [pénz]alapjából a Kir. Helytartótanács által tervezett járandósággal ellátva, életem folyamán kinevezhessem; — ezért én előbb említett tudományos felszerelésemet —, mely egy részben már nyomtatott katalógusban van felsorolva, más részben pedig a Kir. Egyetem által kiküldendő egyének közreműködésével elkészítendő átadási lajstromban mutatókkal lesz körülírva, — édes hazámnak és a közönségnek hasznára és javára mindörökre és visszavonhatatlanul adományozom, átadom és átruházom, az említett tudományos felszerelésre nézve semmi jogot, vagy semmi jogigényt magamnak és utódaimnak fenn nem tartva, mégis az Ő legszentebb felsége által, mint főntebb említve volt, már egyébként kegyesen elfogadott és jóváhagyott következő feltételek alatt:

1. Hogy jogom legyen e gyűjteményeket, amíg élek, saját költségemen növelni és e tekintetben, amint lehetséges lesz, tökéletes állapotba hozni.

2. Ezen kívül legyen szabad nekem minden művet, amely [a könyvtárhoz] újként hozzájárul, évente 1000 példányban kiadandó nyomtatott supplementumok útján saját költségemen közzétenni. Egyébként pedig, minthogy a szerzők az egyes új kiadású művekből egy példányt a Kir. [Egyetemi] Könyvtárnak kötelesek átadni, az is, aki majd e Királyi Könyvtár őre lesz, köteles legyen az ilyen új kiadású művek példányait velem közölni, hogy ezek is a kinyomtatott katalógusba beillesztessenek; és pedig abból a célból, hogy ekképpen a katalógus nemcsak a régi művek szaporulatával — melyeknek megszerzésére én kész leszek minden fáradságot és költséget áldozni —, hanem még azon művekkel is növekedve, melyek újonnan nyomattak ki (melyekből maguk a művek szerzői ezután mindig ezen Országos Könyvtárnak is egy példányt kell hogy küldjenek) a teljesség állapotába kerüljön.

3. Ez az intézmény pedig most egyenesen ő kir. hercegségétől, az ország nádor uratól, a jövőendő időkben pedig (melyeket Isten hosszú évek sorára tartson vissza) a mindenkori nádori tisztségtől, e méltóság üresedése esetén pedig a Magyar Kir. Helytartótanácsától függjön, hogy így ennek az intézménynek ne csak nagyobb megbecsülés és fejlődés biztosíttassék, hanem őfelsége kegyes tetszése szerint úgy is rendeztessék be, hogy a kitűzött célnak megfelelő közhasználatra megerősödjék.

4. Ámbár az országnak e Múzeuma számára legalkalmasabb hely maga a pesti Királyi Könyvtár épülete, mégis ezek a gyűjtemények, amelyeket a hazának szentelek, azokkal, amelyek a Kir. Egyetem Könyvtárában ténylegesen léteznek, soha ne kevertessenek össze s ne egyesíttessenek — hogy így, ha a tudományegyetemet Pestről valamely más helyre áttenni határoznák el, ez az Országos Múzeum mindig ugyanazon a helyen maradjon, ahol az irányító országos kormánysszerv székhelyét tartja.

5. Hogy pedig őseim király és haza iránti különleges buzgóságának még most is fényes és élő példái, melyek engem is arra ösztönöztek, hogy az ő nyomdokokon kitartsak, úgy utódaimat is őseik utánzására serkentsék, — ezen Országos Könyvtár palotájában keresztnevem elhagyásával a következő felirat helyeztessék el: A gróf Széchényi-család magyar könyvtára II. Ferenc császári felségének, Magyarország királyának, József ausztriai főherceg nádornak idejében, 1802-ben a hazának szentelve.

6. E Nemzeti Múzeum őrének hivatalában előforduló üresedés esetére magam és egyenes, ezek hiányában pedig oldalági leszármazóimnak jogot és lehetőséget tartok fenn, hogy mind én, mind említett leszármazóim, azok ti. akik a felmerült üresedés alkalmával a legmagasabb tisztséget fogják az országban betölteni, vagy már olyant viseltek — az őr hivatalára, valamint mostmár a legkegyesebb királyi jóváhagyás birtokában, az írnök, szolgáló és egyben fűtő állásának betöltésére három alkalmas katolikus vallású férfit —, elsősorban pedig azokat, akik gyermekeim, vagy leszármazóim gyermekeinek nevelésében családom körül jeles érdemeket szereztek, legyenek ezek akár egyháziak, akár világiak — jelölhessünk és legmagasabb királyi kinevezésre felterjesztessünk. Ha pedig az efféle felmerült üresedés idején egyenes vagy oldalági leszármazóim közül senki sem állna közszolgálatban, vagy már előbb nem viselt volna közhivatalt, erre az esetre az őri, írnöki és fűtői állásra jelölésben a jogot osztatlanul egyedül az igazgató országos kormánysszékre akarom ruházni azzal a kifejezett megszorítással azonban, hogy még ebben az esetben is a jelölés során azokat vegyék különös számításba, akik leszármazóim nevelésével foglalkoztak vagy foglalkoznak.

7. Noha az általam kedves hazám használatára bocsátott gyűjtemények egyébként mindig azon a helyen őrzendők meg, ahol maga az igazgató országos kormány székhelye lesz, ennek a Nemzeti Múzeumnak a jövőben — bár az Egyetemi Könyvtár felügyelete alatt — mindig saját őre, írnök, fűtője kell hogy legyen, és soha ugyanaz (a személy) az Egyetemi Könyvtárnak és ennek az Országos Múzeumnak őre nem lehet. Egyébként ugyanez az őr az általam felségfolyamodványomban kifejtett és Ő legszentebb felsége által kegyesen jóváhagyott okokból, a legmagasabb hozzájárulás alapján kiutalandó fizetését a Kir. Magyar Egyetemennek [pénz]alapjából fogja felvenni. Megtiszteltetésnek és örömmnek tartom, hogy mindezt kedves hazám hasznára önként és jóakarattal hagyományozhatom, kérvén hogy e nyilatkozatom és adománylevelem a magas Magyar Kir. Udvari Kancellária irattárába helyeztessék, és ugyanaz magam és utódaim tájékoztatására és biztonságára kettős példányban királyi hozzájárulás és kiváltságlevél formájában állíttassék ki, melynek egyik példánya a többször említett Nemzeti Könyvtárban, másika pedig az én levéltáramban fog elhelyeztetni.

Kelt Bécsben, 1802. november 25-én Gróf Széchényi Ferenc sk. (P. h.)

Mi azért a Felségünk elé fentebb ekképpen előterjesztett legalázatosabb könyörgést kegyesen meghallgatva és elfogadva, az előzetesen benyújtott, hitelesen kiállított ajándékozó nyilatkozatot kegyesen megerősítve, és arra királyi jóváhagyásunkat megadva, ugyanazt jelen iratunkba szóról-szóra, bárminemű kihagyás és hozzátétel nélkül beillesztve és beírva, mint amely országunk jövőbiztosítékaként is szükséges, — ugyanazon gróf Széchényi Ferencnek titkos pecsétünk alatt, melyet mint Magyarország apostoli királya használunk, jónak láttuk kiadni és engedélyezni.

Kelt főhercegi városunkban, Bécsben, Ausztriában, november hó 26. napján az Úr 1802. esztendejében, római, magyar- és csehországi és egyéb uralmunk 11. évében.

Ferenc sk.

*Gróf Pálffy Károly sk.
Szlávy Pál sk.*

Feljegyezve az I. osztályú királyi könyvben, melyről e bizonylat kiadatik.

*Jászvitz Lajos sk.
udv. titkár és levéltári
igazgató által"*

Az említett jogi többlet, amely az okmány 2. pontjában olvasható, feltehetőleg SZÉCHÉNYI felségfolyamodványa vonatkozó részének a Helytartótanács által történt nagyvonalú értelmezéséből származik. Itt ui. nemcsak arról van szó, amit a felségfolyamodvány 3. pontja tartalmaz, hogy ti. SZÉCHÉNYINEK jogában álljon a könyvtár katalógusának pótköteteibe — az Egyetemi Könyvtár ún. kötelespéldányai alapján — az új hazai könyvtermés címanyagát is felvenni, hanem arról is, hogy a szóban forgó kötelespéldányokból egy ezentúl az Országos Könyvtárt fogja megilletni. Rendkívül jelentős joggyarapodás volt ez. Ennek köszönhető ui., hogy SZÉCHÉNYI tékája nem merevedett könyvmúzeummá, mint annyi más egykorú hazai nagykönyvtár, hanem élő használati könyvtárrá fejlődött.

Az alapító okmány (*diploma fundationale*) királyi jóváhagyásával befejeződött a hosszú hivatalos eljárás: SZÉCHÉNYI Ferenc cenki magángyűjteménye Széchényi Országos Magyar Könyvtár (*Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris*) avagy Széchényi Nemzeti Magyar Könyvtár (*Bibliotheca Hungarica Nationalis Széchényiana*) lett, s mint ilyen az önálló intézményi élet útjára lépett.¹²⁵

JEGYZETEK

A jegyzetekben előforduló mozaikszók (szíglák) magyarázata

AMN	Archivum palatine. Acta Musei Nationalis. (Országos Levéltár.)
APE	Archivum palatine. Exactoratus regni. (Országos Levéltár.)
AR	Archivum regni. Acta diaetalia. (Országos Levéltár.)
GA	Abszolutizmus-kori levéltár. Geringer-Akten. (Országos Levéltár.)
GG	Abszolutizmus-kori levéltár. General Gouvernement. D. 46. (Országos Levéltár.)
HTT IC	A Helytartótanács levéltára. Impresa circularia. (Országos Levéltár.)
HTT N	A Helytartótanács levéltára. Normalia. (Országos Levéltár.)
HTT RL	A Helytartótanács levéltára. Revisio librorum. (Országos Levéltár.)
KAG	A Magyar Kir. Udvari Kancellária levéltára. Acta generalia. (Országos Levéltár.)

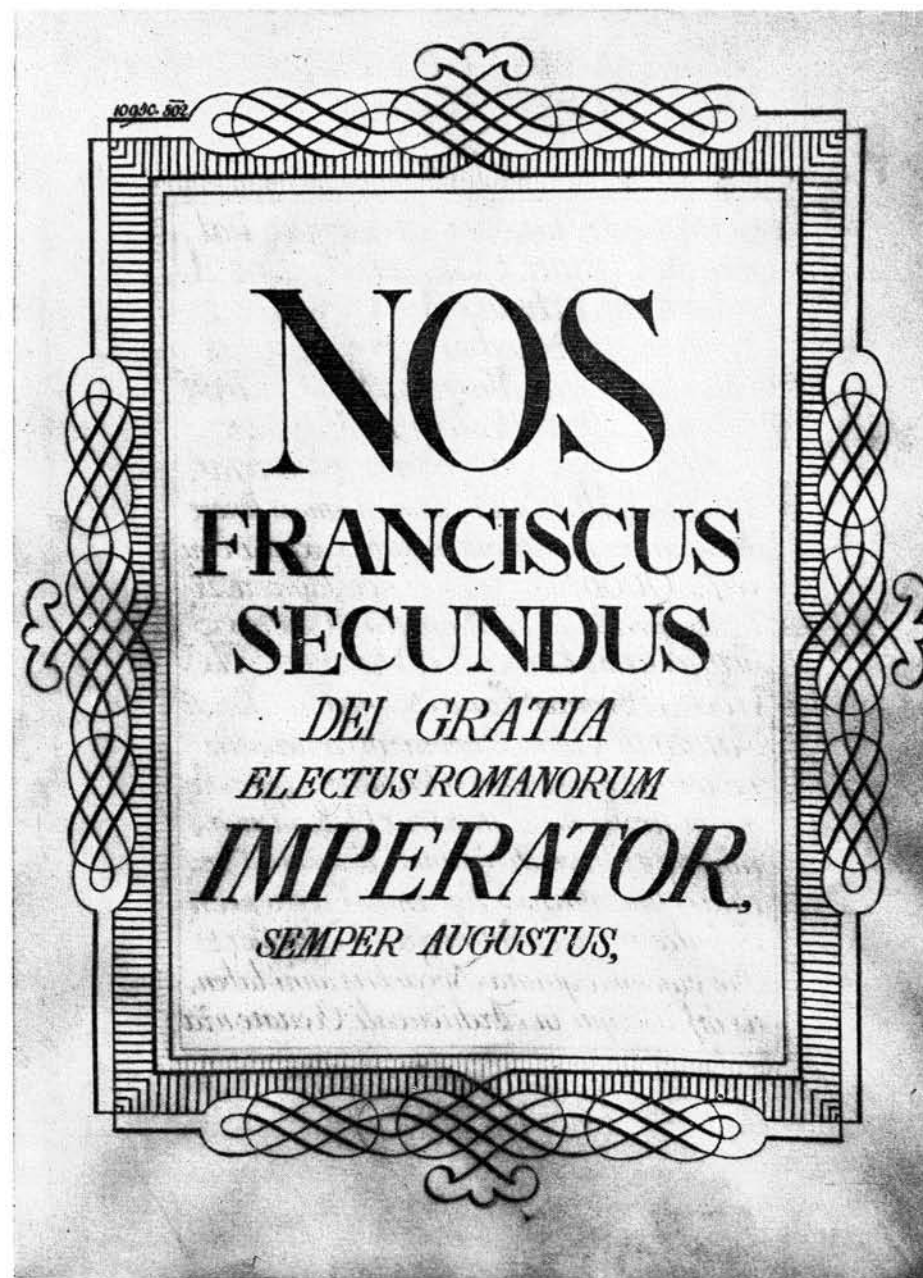

Nemzeti Könyvtárunk alapítója
Széchényi Ferenc gróf

A kiscenki Széchényi-kastély Sopron megyében, a nemzeti könyvkincs gyűjtőhelye

Széchényi Nemzeti Könyvtárának Ferenc király által megerősített alapítóoklevele 1802-ből. Kezdőlap

Nemzeti Könyvtárunk 1802. évi alapítóoklevelének az ajándékozó nyilatkozatot tartalmazó két lapja

OSZKI Az Országos Széchényi Könyvtár igazgatósági irattára.
 OSZKK Az Országos Széchényi Könyvtár kézirattára.
 SZL A Széchényi-család levéltára. (Országos Levéltár.)
 VHTT A visszaállított Helytartótanács levéltára. (Országos Levéltár.)
 VKM Az 1848/49. évi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium levéltára. (Országos Levéltár.)

1. KÓKAY György: *Nemzeti Könyvtárunk megalapításának visszhangja a korabeli magyar sajtóban.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961—1962* Bp. 1963. 271—278. l.
2. Uo. 273—274. l.
3. TÓTH András: *Geschichte der Universitätsbibliothek in Budapest 1561—1918.* = *Bibliothek und Wissenschaft.* 1969. 205—215. l.
4. BARTFAI SZABÓ László: *A Sárovar-Felsővidéki gróf Széchényi család története.* I. k. Bp. 1911. 121—201. l. FRANKÓI Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc 1754—1820.* Bp. 1902. 8—30. l.
5. BARTFAI SZABÓ, i. m. I. k. 198—201. l. FRANKÓI, i. m. 16—18., 24—26. l.
6. BARTFAI SZABÓ, i. m. I. k. 383. l. FRANKÓI, i. m. 19—22. l.
7. BARTFAI SZABÓ, i. m. I. k. 381—383. l. FRANKÓI, i. m. 40. l.
8. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. Bp. 1913. 49—84. l.
9. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 90., 573—584. l. FRANKÓI, i. m. 46—48. l.
10. FRANKÓI, i. m. 55. l.
11. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 96—105., 124—154., 180—183. l. FRANKÓI, i. m. 48—49. l.
12. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 513—537. l. FRANKÓI, i. m. 54—67. l.
13. BARTFAI SZABÓ, i. m. I. k. 50., 88., 272. l. FRANKÓI, i. m. 42. l.
14. BARTFAI SZABÓ, i. m. I. k. 391—396., 400—401. l.
15. FRANKÓI, i. m. 30—40. l. BARTFAI SZABÓ, i. m. I. k. 250—255., 282—286., 319—322. l.
16. FRANKÓI, i. m. 40—63. l.
17. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 180—184. l. FRANKÓI, i. m. 49. l.
18. FRANKÓI, i. m. 58—67. l.
19. FRANKÓI, i. m. 58., 67. l. Tévesen írja, hogy Széchényi a szombathelyi gimnáziumba járt. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 271—272., 694. l. Kimutatja, hogy Széchényi Nagyszombatban tanult.
20. PAULSEN, Friedrich: *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten.* 2. Aufl. I. Bd. Leipzig, 1896. 513—514. l. MOLNÁR Aladár: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.* I. k. Bp. 1881. 28—29., 123—203. l.
21. MÜLLER, Wolfgang—ALDEA, Quintin—BECKMANN, Johannes: *Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung.* Freiburg—Basel—Wien, 1970. 353—368., 508—523. l. Az új tudományosságról STÖRIG, Hans Joachim: *Kleine Weltgeschichte der Wissenschaft.* 2. Aufl., Stuttgart, 1954. A magyar szellemi élet átalakulásáról a legújabb nagyarányú feldolgozást KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. 1980. c. mű nyújtja. Valamivel korábbi az ún. Akadémiai irodalomtörténet: *A magyar irodalom története 1600—1772.* Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp. 1964. és *A magyar irodalom története 1772—1849.* Szerk. PÁNDI Pál. Bp. 1965. = *A magyar irodalom története.* II—III. k. Szerk. SÖTÉR István. A könyvműveltség fejlődéséről BOGENG, S. A. E.: *Geschichte der Buchdruckerkunst.* II. k. *Entwicklung des Buchdruckes vom Jahre 1500 bis zur Gegenwart.* Leipzig, 1935. 184—300. l.
22. SCHNÜRER, Gustav: *Katholische Kirche und Kultur im 18. Jahrhundert.* Wien—Zürich, 1941. 104—110., 134—198., 205—271. l. TOMEK, Ernst: *Kirchengeschichte Österreichs.* III. k. *Das Zeitalter der Aufklärung und des Absolutismus.* Innsbruck—Wien, 1959. 209—212. l. ARNETH, Alfred: *Maria Theresias letzte Regierungszeit 1763—1780.* III. k. Wien, 1879. 156—164. l. ABAFI, Ludwig: *Geschichte der Freimaurerei in Österreich—Ungarn.* I. k. Bp. 1890. 142—148. l., V. k. Bp. 1899. 141—147. l. HOCK, Carl—BIEDERMANN, Ignaz: *Der österreichische Staatsrath (1760—1848).* Wien, 1879. 62—68. l.
23. FINÁČZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* I. k. 1740—1773. Bp. 1899. 265—275., 305—335. l.
24. FINÁČZY, i. m. I. k. 348—353. l., II. k. Bp. 1902. 116—157., 234—274. l.
25. FRANKÓI, i. m. 52—54., 58—63. l.
26. Széchényi magyar nyelvű műveltségéről BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 313. l.

27. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 272—273. I. FRANKÓI, i. m. 68—70. I. GEMMEL-FLISCHBACH, Max: *Album des Kaiserlich Königlich Theresianums (1746—1880)*. Wien, 1880. VII—VIII., 19—49. l.
28. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 272—273. I. GEMMEL-FLISCHBACH, i. m. 9—16. I. FRANKÓI, i. m. 72. I. PAULSEN, i. m. 337—342. I. Denis életrajzi adatait I. WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. III. Bd. Wien 1858. 238—246. l.
29. GEMMEL-FLISCHBACH, i. m. 5. I. PAULSEN, i. m. 324—325. I. A felvilágosodás államfilozófijáról KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei*. I. k. Bp. (1927.) 4—5. l.
30. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 272—273. I. FRANKÓI, i. m. 72. I. KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902*. I. k. Bp. 1905. 8. l.
31. STUMMVOLL, Josef (Hrsg.): *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek*. I. Teil. Wien 1968. 267—323. l.
32. FRANKÓI, i. m. 74. l.
33. KRALIK, Richard—SCHLITZER, Hans: Wien. *Geschichte der Kaiserstadt und ihre Kultur*, Wien, 1912. XVIII., 751. I. HENNINGS, Fred: *Das barocke Wien*. 1620—1740. I—II. Teil. Wien—München, 1965. HENNINGS, Fred: *Das josephinische Wien*. Wien—München, 1965. REMMER, Klaus: *Die Wiener Presse und der Wiener Buchhandel von ihren Anfängen bis zum Jahre 1848*. Wien, 1949. [Gépirásos disszertáció.]
34. ISERLOCH, Ervin—GLAZIK, Josef—JEDIN, Hubert: *Reformation, katholische Reform und Gegenreformation*. Freiburg—Basel—Wien, 1967. 632—636. I. FINÁCZY, i. m. I. k. 348—353. I. HOCK—BIEDERMANN, i. m. 56. skk. l.
35. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 229—236. l.
36. Uo. 513—537. I. FRANKÓI, i. m. 85. l.
37. BARTFAI SZABÓ, i. m. I. k. 537—542. l.
38. Uo. 434—441. I. FRANKÓI, i. m. 89—90. l.
39. Széchényi szabadkőművességéről ABAFI, i. m. V. k. 160. I. FRANKÓI, i. m. 133—136. I. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 315—316. I. A páholyok hatásáról és összetételéről. BENDA Kálmán: *A magyar jakobinus irodalom iratai*. Bp. 1957. XXII—XXIII., LIII—LIV. I. Széchényi és Hajnóczy viszonyáról BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 328—329. I. FRANKÓI, i. m. 118—119. I. BENDA, i. m. XXXV—XL. l.
40. BENDA, i. m. XXIV—XXVII. l.
41. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 278—294. I. FRANKÓI, i. m. 93—97., 101—106. l.
42. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 330. I. FRANKÓI, i. m. 104—106. l.
43. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 293—295. I. FRANKÓI, i. m. 107—111. l.
44. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 316—318. I. FRANKÓI, i. m. 120—122. I. OLOFSSON Placid: *Gróf Széchényi Ferenc irodalompartolása*. Pannonthalma, 1940. (Pannonthalmi füzetek 26.) KOLLÁNYI, i. m. 1—7. l.
45. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 295—310. I. FRANKÓI, i. m. 112—116. l.
46. Uo.
47. Uo.
48. WINTER Eduard: *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geschichte Österreichs 1740—1848*. Brünn—München—Wien, 1943. 78. skk. l.
49. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 295—296. I. KOLLÁNYI, i. m. 12. I. HANSLIK, Joseph: *Geschichte und Beschreibung der Prager Universitätsbibliothek*. Prag, 1851. 70—74. l.
50. HANSLIK, i. m. 153—155., 509. l.
51. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 298. I. KOLLÁNYI, i. m. 13. I. HESSEL, Alfred: *A history of libraries*. Translated, with supplementary material by Reuben Peiss. New Brunswick, 1955. 73. l. (Megjelent magyar fordításban is: *A könyvtárak története*. Bp. 1959.)
52. HESSEL, i. m. 73—75. l.
53. BERLÁSZ Jenő: *Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt? Az értelmiség jelentőségének felismerése. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968—1969*. Bp. 1971. 62. l. — Vö. PRAŽÁK, Richard: *Josef Dobrovsky kapcsolatai Jankovich Miklóssal és Széchényi Ferencel. = Filológiai Közöny*. 1962. 315—326. l.
54. Uo. 63. l.
55. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 308. I. HESSEL, i. m. 64—66. l.
56. MARCZALI Henrik: *Gróf Széchényi Ferenc utazása Angliában (1787)*. = *Budapesti Szemle*. 220. k. 26—50., 224—248. l.
57. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 310. l.
58. A felsorolt főurak legtöbbjével Széchényi nemcsak levelező viszonyban állt, hanem a szabadkőműves páholyokban közvetlen személyes kapcsolatban is. BAKÁCS István: *A Széchényi család levéltára*. Bp. 1958. (Levéltári alapelejtárak 5.) 23—29. I. ABAFI, i. m. V. k. 151—161., 189—196. I. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 315—316. l.
59. KORNIS, i. m. I. k. 5—19. l.
60. BENDA, i. m. LVIII—LIX. l.
61. Azoknak a literátoroknak a névsorát, akik Széchényivel levelező viszonyban álltak, közli BAKÁCS, i. m. 34—39. l.
62. GRÜNWARD Béla: *A régi Magyarország 1711—1825*. 3. kiad. Bp. 1910. 78—103. l.
63. Uo., 318—351., 444—512. I. *Az 1777-i Ratio Educationis*. Ford. és jegyzetekkel ellátta FRIML Aladár. Bp. 1913. 196., 362—363. l. Továbbá KORNIS, i. m. 43—51. l.
64. TÓTH András, i. m. 205—218. l.
65. GRÜNWARD, i. m. 104—124. l.
66. BERLÁSZ Jenő: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*. Bp. 1974. 283—332. l. = *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor.
67. DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada (1705—1805)*. Bp. 1941. 16—17., 58—60. I. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. I. k. 1954. 20—37. l.
68. THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Bp. 1931. 224—230. I. Széchényi úgy vélte, hogy ezen egy könyvkiadó társaság életrehívásával lehetne segíteni. WALDAPFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830*. Bp. 1935. 93—94. l.
69. *A magyar irodalom története 1849-ig*. Szerk. BÓKA László és PÁNDI Pál. Bp. 1957. 204—205. I. Hírlap- és folyóirat-irodalmunk megindulásáról *A magyar sajtó története I. 1705—1848*. (szerk. KÓKAY György.) Bp. 1979. 69—213. I. V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei=Századok*. 1968. 96—141. l.
70. MARCZALI Henrik: *Az 1790/91-i országgyűlés*. I—II. k. Bp. 1907. I. k. 9—50. l., II. k. 1—74. I. DOMANOVSKY Sándor: *József nádor élete*. I/I. k. 1. rész. Bp. 1944. 148. l.
71. BENDA, i. m. XI—LX. I. BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888.
72. CSÁSZÁR Elemér: *Bessenyei akadémiai törekvései*. Bp. 1910. CSÓKA J. Lajos: *A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században*. Pannonthalma, 1942.
73. Megjelenési hely és év: Viennae, 1790.
74. *Pannóniai Fénisz avagy hamvából feltámadott magyar nyelv*. Béts, 1790. 160—161. l.
75. V. WINDISCH, i. h. 104—116. l.
76. *Magyar törvénytár. 1740—1835. évi törvények*. Szerk. MÁRKUS Dezső. Bp. 1901. 203—214. l.
77. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 334—358. I. FRANKÓI, i. m. 139—148. l.
78. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 321. I. OLOFSSON, i. m. 33. I. FRANKÓI, i. m. 186. I. WALDAPFEL, i. m. 27. l.
79. Az 1790/91: 67. törvényekről 1. *Magyar Törvénytár*, 203—214. l.
80. V. WINDISCH, i. h. 91. l.
81. JANCsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955.
82. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 363—368. I. FRANKÓI, i. m. 148—162. l.
83. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 328—329., 372—375., 389—390. I. A horpácsi könyvtárnak Hajnóczy által készített töredékes jegyzékét I. OSZKK, Fol. Lat. 3816. jelzet alatt. FRANKÓI, i. m. 117—119., 165—167. I. KOLLÁNYI, i. m. 10—12. l.
84. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 390. l.
85. V. WINDISCH, i. h. 119—120. I. Denis tanácsáról Horvát István tesz említést az Országos Könyvtár vázlatos történetét ismertető feljegyzésében. L. OSZKI 1843/10. sz. Nyomtatásban: *Horvát István 1843. évi emlékirata a N. Múzeum Könyvtáráról*. = *M. Könyvszemle*. 1887. 225. l. Alább e nyomtatott cikk lapszámaira fogunk hivatkozni.
86. V. WINDISCH, i. h. 104—107., 135—137. I. Uő. *Kovachich Márton György és a magyar-országi levéltári anyag feltárása a XIX. század elején*. = *Levéltári Közlemények*. 1966. 64—109. I. KOLLÁNYI, i. m. 18—21. l.
87. BERLÁSZ Jenő: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*. 324—328. l.
88. Uo., 331—332. I. A magyar nyelvű gyűjtemény Teleki Sámuelné Bethlen Zsuzsanna személyi tékája volt; mintegy 2000 kötetből állt. DEÉ Nagy Anikó: *Teleki Sámuel és a Teleki-téka*. Bukarest, 1976. 55—56. I. A téka eredeti katalógusa: *Bibliothecae Samuelis S. R. I. com. Teleki de Szék. Pars I—IV*. Viennae, 1796—1819. — A Brukenthal-könyvtárról SCHULLER, Georg Adolf: *Samuel von Brukenthal*. I. München, 1967. 58—91., 161—189., II. München, 1969. 296—301. I. és *Katalog der Bibliothek des Baron Brukenthal'schen Museums in Hermannstadt*. 1—3. Heft. Nagyszeben, 1896—1900.
89. HANSLIK, i. m. 153—155., 509. l.

90. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 390. FRAKNÓI, i. m. 220—222. I. KOLLÁNYI, i. m. 30. I. *Horvát István 1843-i emlékirata*. 125. l.
91. PRAŽÁK, i. h. 320. l.
- 91/a FRAKNÓI, i. m. 168—171. I. Széchényi valóban elfordult a szabadkőműves eszméktől és egyre inkább konzervatív-katolikus elvi alapra helyezkedett. Szemléletváltozásáról részletesen ír GILLEMOT Katalin: *Gróf Széchényi Ferenc és bécsi köre*. Bp. 1933. c. doktori értekezésében. A konzervatív szellemiségű Friedrich Schlegellel létesült kapcsolatairól I. BLEYER Jakab, illetve WEBER Artur cikkét a *Budapesti Szemle* 1912. és 1916. évi folyamaiban.
92. WALLASZKY, Paulus: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*. Pösonii—Lipsiae, 1785. 262. l. GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedeleme a 18. században*. Bp. 1917.
93. FRAKNÓI, i. m. 222—225. I. KOLLÁNYI, i. m. 15—18. I. PRAŽÁK, i. h. 323. l.
94. A számadatokra nézve I. BORSA Gedeon—HERVAY Ferenc—HOLL Béla stb.: *Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600*. Bp. 1971. HERVAY Ferenc: *A XVII. század régi magyar könyvtérképzésének statisztikája*. (Kézirat.) MARKOS Béla: *Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtérképzés adatai*. = *Magyar Könyvszemle*. 1971. 1—10. l.
95. KOLLÁNYI, i. m. 13—14. I. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 390. I. FRAKNÓI, i. m. 219—220. l.
96. KOLLÁNYI, i. m. 51. I. Életrajzáról SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. k. 162—163. h. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 364., 390. I. *Horvát István 1843-i emlékirata*. uo.
97. E munka első kiadása két kötetben Bécsben jelent meg 1777—1778-ban, 2. kiadása ugyanott 1795-ben. Szakrendszert I. az 1. kiadásban 277. l. Közli KOLLÁNYI is, i. m. 141. l. A Tibolth által történt alkalmazásról I. *Horvát István 1843-i emlékirata*. uo.
98. BERLÁSZ, *Hogyan propagálta Széchényi stb.* 55—84. l. A táblázatok 59—60. l. — Az egyik szétküldési jegyzéket közli BARTFAI SZABÓ László: *A Széchényi Könyvtár első katalógusa*. = *M. Könyvszemle*. 1927. 284—319. l.
99. Részleges kifejtése uo. L. még JÜGELT, Karl Heinz: *Die Gründung der ungarischen Nationalbibliothek im Spiegel der Allgemeinen Literaturzeitung*. (Sajtó alatt. Megjelenik az Orsz. Széchényi Könyvtár Évkönyvének 1979. évi kötetében.)
100. SOMKUTI Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*. Bp. 1973. 184—185. l.
101. BERLÁSZ Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*. Bp. 1973. 119—124. l.
102. KOLLÁNYI, i. m. 27—28., 332. I. V. WINDISCH, *Kovachich és a tudományszervezés*. 129. l.
103. KOLLÁNYI, i. m. 86. l.
104. *Catalogus bibl. Fr. com. Széchényi. Tom. I. Pars. I. pag. IX.* A meglevő hazai tudományos könyvtárak közül a Batthyány-, Klimó-, Kollonits-, Patachich- és Teleki-tékát említi. Ugyanezekről BERLÁSZ, *Könyvtári kultúránk* 324—328. l.
105. TARNAI Andor: *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása*. = *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1971. 35—76. l.
106. Bizonyosága volt ennek az 1791-ben kiküldött törvényelőkészítő kulturális bizottság 1793-i jelentése: *Demissa relatio literariae regnicolaris deputationis*. Erről BERLÁSZ Jenő: *Hogyan fogadta társadalmunk és a külföld a Széchényi Könyvtár alapítását?* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1974—1975. Bp. 1978. 110—111. l.
107. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 378., 380—381. I. FRAKNÓI, i. m. 179. l.
108. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 376—377., 380—381. I. FRAKNÓI, i. m. 182—183. l.
109. KOLLÁNYI, i. m. 57—58. l.
110. KOLLÁNYI, i. m. 22—26., 41—45. I. Az eredeti tervezeteket I. OSZKK Fol. Lat. 2565. Hasonló gondolattal már jóval korábban is foglalkozott Kovachich: 1774-ben a nagyszombati egyetem mellett javasolta egy nyilvános könyvtár felállítását. Vonatkozó feljegyzését I. OSZKK Fol. Lat. 86. ff. 20—24. és V. Windisch, *Kovachich és a tudományszervezés*. 99., 136—137. l.
111. TELEKI Domokos gróf: *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története*. Cluj-Kolozsvár, 1931. 8. l.
112. HANSLIK, i. m. 70—74. l.
113. Pesti tartózkodása idején a gróf a pálos kolostorral szemben levő házában lakott, az egykori Seminarium utca 366. sz. alatt. Ennek helyén áll ma a nagy iskolaépület. L. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 292., 476. l.
114. KOLLÁNYI, i. m. 58—59. l.
115. HORVÁTH Mihály: *Magyarország történelme*. 2. kiad. VIII. k. Bp. 1873. 225—226. l. WALDAPFEL, i. m. 36. l.

116. A német nyelvű folyamodványt magyarra fordítva egész terjedelmében közli KOLLÁNYI, i. m. 59—65. l.
117. Uo. 66. l.
118. Uo. 67. l.
119. Uo. 68. l.
120. Uo.
121. Uo. A kir. Curiában történt elhelyezésről I. még *Horváth I.* 1893-i emlékiratát. 126. l.
122. Uo. 76—77. l.
123. Uo. 78. l.
124. Az eredeti latin szöveget I. BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár alapítólevele*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965—1966*. Bp. 1967. 185—188. l. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 597—601. l.
125. Ez a kissé hosszú elnevezés azonban a hivatalos használatban hamarosan lerövidült: *Széchényi Országos Könyvtár (Bibliotheca Széchényiano-Regnicolaris)* alakban rögződött meg. — Ezt a nevet csak az 1922. évi XIX. tc. változtatta *Országos Széchényi Könyvtárra*.

II.

**A Széchényi Országos Könyvtár
alapításától a reformkor küszöbéig
(1802—1825)**

*Miller Jakab Ferdinánd szervező tevékenysége***1. PEST-BUDA POLGÁRI FEJLŐDÉSE**

SZÉCHÉNYI Ferencnek az az elhatározása, hogy nemzeti gyűjteményeit az ország tulajdonába adva Pestre telepíti s itt fogja végérvényesen közhasználatra átengedni, kétségtelenül nemcsak a pillanatnyi háborús fenyegetettség hatása alatt jött létre, sokkal inkább a társadalmi fejlődés tényeinek felismerése alapján. A grófnak rá kellett jönnie arra, hogy egy vidéki kastélykönyvtár semmiképpen sem tölthet be szélesebb körű, vagy pláne az ország egészére kiható társadalmi-kulturális szerepet. Külföldi utazásai során mind a Habsburg-birodalom országaiban, mind Nyugat-Európában tapasztalhatta, hogy a tudományos élet szolgálatára hivatott könyvtári intézetek valamennyien polgárosult városokban, gazdasági-politikai-művelődési központokban vannak elhelyezve. Magyarországnak akkoriban csak két ilyen, hovatovább az európai polgárosodás szintjére felemelkedő városa volt: Pozsony és Pest-Buda. Széchényi mindkettőt közeli, közvetlen tapasztalásból ismerte; lakóháza is volt mindegyikben. Hogy a kettő közül melyik fejlődésképesebb, melyik néz nagyobb jövőnek elébe, nyilván azt is biztosan meg tudta ítélni. Mint annak idején II. JÓZSEF császár munkatársa úgylehet maga is osztotta a császár véleményét, hogy Pest-Buda, s kivált Pest hivatott az ország fővárosának szerepére. Az azóta eltelt két évtized során pedig meg is győződhetett e vélemény helytállóságáról: tanúja lehetett miként bontakozott ki a századfordulón Pest feudális kötöttségeiből, miként vált mindinkább országos gazdasági empóriummá és szellemi gócponttá.

S Széchényinek ez az előrelátása a továbbiakban is igazolódott. Az elkövetkező évek, évtizedek során bebizonyosodott, hogy az Országos Könyvtárnak valóban Pesten volt a természetes helye, itt és csakis itt volt biztosítva a jövője.

Régóta ismeretes tény, hogy a napóleoni háborúk idején, az egész kontinensre kiterjedő gazdasági konjunktúra hatása alatt Pest-Buda milyen tűneményes fejlődés sodrába került.

Ez legszembetűnőbben a lakosság számának növekedésében mutatkozott meg. A század elején (1804-ben) az ikerváros együttes népessége 48 605 volt, a francia háborúkat lezáró évtized végén (1820 körül) pedig már 81 386. Vagyis a lélekszám 67,5%-kal nőtt. Az összlakosságból Pestre ekkor 48 105 fő jutott, Budára 33 281 fő.¹ Annyit jelent ez, hogy együttesen megközelítették a 100 000-es nagyságrendű városkategóriát. Ez akkoriban — különösen Magyarországon — már igazi nagyvárosnak volt tekinthető.

S ami fontos, e gyors növekedés nem mesterséges városfejlesztés eredménye volt. II. JÓZSEF kora óta sem Pestre, sem Budára nem telepítettek újabb állam-

kormányzati szerveket, tehát egyikük sem lett jelentősebb hivatali város, mint amilyen volt. Új állami tanintézetekkel sem gyarapodott Pest és Buda, s ennél fogva iskolavárosi szerepük sem nőtt.

Pest mint kereskedelmi központ

A nagy fejlődés természetes úton következett be a gazdasági életnek a napóleoni korszak ideje alatt történt rendkívüli arányú fellendülése folytán. Ez alatt a közel negyedszázad alatt, amíg a francia háborúk tartottak, Pest páratlanul kedvező földrajzi helyzetében a tartós piaci konjunktúrát kihasználva, az ország forgalmi központjává emelkedett. Falai között összpontosult mind a belföldi, mind a külföldről jövő és külföldre menő áruforgalom. Országos vásárainak látogatottsága egy-egy alkalommal sok ezer főre ment, forgalma pedig évi 16–36 millió forint között mozgott. De ez a rendkívüli méretű nagykereskedelmi tevékenység (a hazai nyertermények eladása és az osztrák–cseh manufaktúra-termékek felvásárlása, valamint a Közel-Kelet gyarmatáruinak és ipari készítményeinek tranzitója) többé nem korlátozódott csupán a hagyományos évi négy vásárra, messze túlnőtt e kereteken: állandó jellegű tőkés vállalatok, kereskedőházak kialakulását eredményezte. Ebből pedig szükségszerűen következett a feudális városi gazdasági szervezet felbomlása. Pest lett hazai viszonylatban az első és még jóideig az egyetlen város, amely kibontakozott a középkori céhes kispári és gremiális kiskereskedelmi rendszerből s a tőkés fejlődés útjára lépett.²

Budán ez a korszakos jelentőségű változás nem következett be. Ez a város hegy-völgyes fekvésénél fogva nem fejlődhetett nagykereskedelmi empóriummá, megmaradt tipikus kispolgári (kézművesipari és bortermelő) településnek. Vásárai jelentéktelenek maradtak. Rangot neki csupán a nádori rezidencia, néhány grófi család ottlakása és a falai között működő két királyi hivatal (a Helytartótanács és a Kamara) adott. Ezek azonban nem bizonyultak elég erős fejlesztő tényezőknek. Amint az idő múlt, Buda mindinkább elmaradt testvérvárosa mögött.³

A francia háborúk időszakának befejeződésével, 1815 után a nagy gazdasági konjunktúrát több mint egy évtizedre terjedő pangás váltotta fel, ez azonban Pest fellendülését csak fékezni tudta, megakadályozni nem.

Pest nagyszerű gazdasági fejlődése természetesen nagy társadalmi átalakulással is járt. A szerény vagyonú régi városi kispolgárság mellett kibontakozott egy dúsgazdag nagypolgári réteg, amely többé nem igénytelen kis családi házakban lakott, hanem többnyire kétemeletes palotákban vagy üzletházakban. A század első két évtizedében felépült fényes Lipótváros az új kereskedő-arisztokrácia (WODIANEREK, ULLMANNOK, KAPPELEK stb.) városnegyede szemléltette ezt a nagy változást. Mellette a régi polgári Belváros egészen eljelentéktelenedett; közötté és a plebejus külvárosok (a Teréz-, József- és Ferencváros) közötti különbség nem látszott többé oly kirívónak, mint korábban.⁴

De volt egy másodlagos oka is a kispolgári városi életforma változásának: a környék nemes és mágnás családainak a városba való fokozódó beköltözése. A nemesség a várost, mint Pest vármegye székhelyét a XVIII. század közepe óta mindinkább úgy tekintette, mint amelyhez neki is jussa van, amely számára is életterületül szolgálhat. Közülük mind többen vásároltak a Belvárosban telket és házat. Az arisztokrácia viszont részint azért, hogy közel legyen a Kir. Kúria bíróságaihoz, ahol közülük többeknek ülnöki tisztjük volt, részint azért, hogy a téli

évadban élénkebb társasági életet élhessen, igyekezett Pestre. A század második évtizedében számos előkelő főrangú familia (köztük a GRASSALKOVICH, KÁROLYI, FESTETICS, ORCZY, RÁDAY, WENCKHEIM és TELEKI család) települt meg a városban, többnyire saját palotában. A betelepült nemes és főrangú családok száma már a napóleoni korszak végén is elérte a 200-at.⁵

Pest modernizálódása és új értelmisége

E gazdag és rangos elemeknek Pest társadalmába való beépülése a városi belső életnek jelentős átalakulásához vezetett. A régi XVIII. századi Pest úgyszólván híjával volt minden igényesebb nyilvános szórakozóhelynek; ilyesmit a puritán kispolgárság nem igényelt. Annál inkább szüksége volt efféle intézményekre az újjazdagoknak és az előkelőségeknek. A napóleoni korszakban egyre-másra létesültek a fényes szállók, táncteremek, kávéházak s megjelentek a hosszabb-rövidebb ideig működő magyar színtársulatok, majd 1812-ben megnyílt a 3000 személyt befogadó nagy német színház is. Budán mindez csak csökevényesen és igen szerény méretekben jelentkezett; a városban II. József császár által életrehívott színház (a Várszínház) sem volt életképes.⁶

A pesti német színház megépülése a kulturális élet korszakos jelentőségű átalakulásának is kifejezője volt. A fejlődés sodrában magától értetődően egyre erőteljesebben bontakozott a kifejezetten szellemi érdeklődés is: az olvasási kultúra. Ennek fellendülésében nyilván az Egyetem itt működésének volt vezérszerepe. A nagypolgárság és az arisztokrácia igénye önmagában alighanem elégtelen lett volna a nyomtatott betű iránti érdeklődésnek széles körben való felkeltésére. Szükséges volt ehhez egy széles polgári értelmiségi réteg kialakulása is. Ennek életre kelése persze nem most kezdődött. Előzőleg már egy évszázadon át (1717 óta) eredményesen hatott ez irányban a helybeli piarista gimnázium, nemkülönben a budai főgimnázium.⁷ Ámde együttes hatásuk is meglehetősen lassan mutatkozott meg. Néhány évtizeddel az Egyetem megnyitása (1780) után azonban már határozottan kirajzolódott Pest-Buda szellemi életének körvonalai. A napóleoni háborúk alatt átlag 600–800, később mintegy 1000 hallgatója volt az Egyetemenek, zömmel bölcsészek és jogászok, de szép számmal orvosok is.⁸ „Tömegessé” vált a középfokú értelmiség kiképzését folytató gimnaziális oktatás is; a piaristák tanítványainak száma olykor meg is haladta az egyetemi hallgatókét, de 500-nál nem igen volt kevesebb.⁹ Igaz, e diákok jórésze a vidékről jött ide tanulni s tanulmányainak végeztével vissza is tért oda. Minthogy azonban a kettős főváros az ügyvédeknek és orvosoknak több és jobb megélhetési lehetőséget kínált, nem csoda, ha e diplomások közül egyre többen telepedtek le itten. Mellettük más polgári entellektüelek is mindinkább feltűntek a városban. Ilyenek voltak a különböző magánkézben levő nevelőintézetek pedagógusai; ilyenek voltak továbbá a magán nyelvmesterek, írásmesterek, zene- és rajzmesterek stb.¹⁰ E szabad pályák mellett persze egyre több alkalom nyílt a tisztviselői pályákon való elhelyezkedésre is. Sok polgári műveltségű tisztviselőre volt szükség a különböző királyi és városi hivatalokban,¹¹ s nyilván nem kevésre a nagykereskedelmi cégeknél sem.

Ezeket az értelmiségi hivatásokat a jozefinus idők óta nem lehetett többé intellektuális segédesszközök nélkül gyakorolni. Nem lehetett beérni többé a régi típusú humanista gimnáziumban vagy akár az egyetemen elsajátított ismeretekkel. Az európai tudományosság ui. ekkoriban — a korábbi időkhöz képest — már

gyorsan és sokat gyarapodott, messze maga mögött hagyva a megrögződött humanista erudíciót.¹² Eredményeivel előbb vagy utóbb, valamilyen módon a hazai értelmiségnek is meg kellett ismerkednie.

Természetesen még előbbre való követelmény volt, a hazai vonatkozású (hungarológiai) tudásanyagnak széleskörű, szabatos ismerete. Az ország aktuális állapotát minden tekintetben feltáró új tudományt, a „statisztikát” semmiféle hivatás sem nélkülözhetette többé. De nem lehetett ezután tájékozatlan a tanultak rétege a bel- és a külföldön nap nap után végbemenő események, történések felől sem: sajtóra is elengedhetetlen szüksége volt.¹³

Végül pedig mind erőteljesebben jelentkezett a nyugati országokban ekkoriban már virágzó „modern” polgári szépirodalom iránti igény is.¹⁴

Pest-Buda a literatúra székhelye

A napóleoni háborúk éveiben érkezett el az ideje annak, hogy mindezen szükségletek kielégítéséről a valóságosan is fővárossá fejlődött Pest-Budán s nem másutt (Bécsben vagy Pozsonyban) történjék gondoskodás. Az itteni többségében német anyanyelvű, de patrióta értelmiségre várt ez a korántsem egyszerű feladat.

Hogy miként sikerült a társadalmi kíváncsalmnak eleget tenni, az irodalomtörténetírásunk előadásából régóta jól ismert.¹⁵ Éppen ezért itt csupán utalni kell ennek az erőfeszítésnek legkiemelkedőbb mozzanataira.

A tudományosság területén természetesen az Egyetem professzorai jártak az élen; nekik kellett minden területen a hazai szakirodalmat korszerű szintre emelni, vagy éppen megteremteni. Persze rajtuk kívül magántudósok is közreműködtek e munkában. A természet- és orvostudomány terén kiváltképpen BENE Ferenc, KITAIBEL Pál, LENHOSSÉK Mihály, SCHMIDT János György, SCHRAUD Ferenc, SCHUSTER János, STÁHL Ignác, TOMCSÁNYI Ádám, WINTERL József Jakab — a hungarológia körében pedig FEJÉR György, JANKOVICH Miklós, KOVACHICH Márton György, RÉVAI Miklós, SCHEDIUS Lajos, SCHÖNWISNER István, SCHWARTNER Márton —, végül a hazai jogtudományban HAJNIK Pál és KELEMEN Imre szerzett maradandó érdemet.¹⁶ Ugyanezen tudósok közül kerültek ki a modern külföldi szakismeretek közvetítői is. Könyveik, tanulmányaik többnyire még latin, esetleg német nyelven jelentek meg, de már egyre többen használták a magyar nyelvet is. Korszakos jelentőségű volt e tekintetben a *Tudományos Gyűjtemény* c. folyóiratnak 1817-ben történt életrehívása. E lap lett a magyar nyelvű tudományosság céltudatos úttörője.¹⁷

Ami a szépirodalmat illeti, Pestnek e tekintetben is aránylag gyorsan sikerült vezetőszerepre jutnia. Igaz, a német és magyar írók e téren nem működhetek oly szorosan együtt, mint a tudomány területén. A nyelvi különbség útját állta ennek. De azért a németek e téren is sok jó szolgálatot tettek a magyar irodalomnak azzal, hogy többen magukra vállalták a magyar—német kultúrák közvetítés fontos feladatát. Irodalmi termésüket 1820 körül két folyóirat (a *Zeitschrift für Freunde wahrer Menschenbildung*, valamint a *Pannonia*) terjesztette.¹⁸ — A Pest-Budán letelepülő magyar írók (KISFALUDY Károly, VÖRÖSMARTY Mihály, FÁY András, VITKOVICS Mihály, VERSEGHY Ferenc, VIRÁG Benedek, SZEMERE Pál és mások) — magától értetődően — a magyar nyelvű szépirodalom gondolatának voltak igen mostoha körülmények között áldozatos apostolai; ők minden erejükkel ennek megvalósításán fáradoztak. Első nagy sikereiket éppen a tizes évek végén és a

húszas évek kezdetén KISFALUDY Károly színpadi műveivel és az *Aurora* c. almanachal aratták.¹⁹

Hasonló módon sikerült mind a magyar, mind a német értelmiségnek Pesten a hírközlés szerveit, a politikai sajtót is meggyökereztetni. A *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* és a *Hazai Tudósítások* (később *Hazai és Külföldi Tudósítások*) csaknem egyidőben (1800-ban, illetve 1806-ban) kezdték meg tájékoztató szolgálatukat. Az utóbbi a magyar kultúratérjesztés egyik leglelkesebb munkásának, KULTSÁR Istvánnak (1760—1828) szerkesztésében.²⁰

Látnivaló tehát, hogy Pest-Buda a napóleoni korban már tényleges tudományos-irodalmi központja volt az országnak. A század harmadik évtizedének küszöbén egy korabeli kimutatás Pesten 154, Budán 35 írással foglalkozó személyt regisztrált; ez több mint egyharmadát tette a Bécsben ugyanekkor tevékenykedő osztrák írók számának.²¹

Pest-Buda könyvnyomdái és könyvkereskedései

Pest-Buda szellemi életének fellendülése a könyvnyomdák számának és teljesítményének emelkedésében is kifejeződött. Itt fejlődtek ki Magyarországon először a nagyüzemi jellegű nyomtatóintézetek, nevezetesen: a budai Egyetemi Nyomda és a pesti TRATTNER-nyomda. Az előbbi 22 sajtóval és csaknem 100 főnyi személyzettel dolgozott s évente 1500 bála papírost használt fel; az utóbbi kb. félakkora üzem volt. Mellettük a főváros többi nyomdája (a budai PATZKÓ- és a budai és a pesti LANDERER-féle) még nemigen tudott kibontakozni a régi kisüzemi keretből.²² Viszont a vidéki kisvárosi könyvnyomdák (számuk a húszas években 44 volt) együttvéve is alig termeltek annyit, mint az élenjáró fővárosiak.²³

A pest-budai nyomdák együttes termése a század első két évtizedében — a legóvatosabb becslés szerint is — 3000 kiadvány körül mozoghatott. Itt jelentek meg nemcsak a magyar és a hazai német irodalom termékei, hanem jórészt az országban élő nemzetiségek (főleg a szerbek és a románok) könyv- és sajtótermékei is.²⁴

Megmutatkozott a fővárosi olvasási és könyvkultúra fejlődése a könyvkereskedelem terén is. Pesten a századfordulón fennállt könyvesboltok száma megkétszereződött, vagyis 6-ra emelkedett. Közülük kettő (az EGGENBERGER és a HARTLEBEN cég) kiváltképpen külföldi kiadványok behozatalával és hazai munkák kiadásával foglalkozott, egy cég (KILIÁN) jobbára csak idegen könyvekre korlátozódott, további kettő (MÜLLER és KIS József könyvkötő) viszont csak belföldi raktárt tartott, egy (LEYRER) árusításon kívül könyvkölcsönzést is folytatott, egy (IVANICS) pedig antikvár kereskedelemre rendezkedett be. Mindezekhez hetediknek Budán még egy antikvárium csatlakozott (BURIÁN).²⁵

Pest-Buda nagy magánkönyvtárai és magánmúzeumai

Az irodalmi tevékenységnek, valamint a könyvelőállításnak és forgalmazásnak ilyen szintje mellett nyilvánvalóan jelentékeny volt a könyvhasználat és a könyvgyűjtés is. Pest 1820 körüli életének egykorú ismertetője meg is állapította: manapság már nem csak a papság körében és a palotákban otthonos a könyv, de a polgárházakban is. S valóban, a város a jelentős magánkönyvtáraknak egész sorával dicsekedhetett. Jellemző, hogy ezek közül mindössze egy volt arisztokrata tulajdonban (a gróf TELEKI-könyvtár), a többi javarészt szaktudósok és egyéb értelmiségiek

segédeszközül szolgált. Az utóbbiak sorában BENE professzor orvosi, HADALY professzor természettudományi, kivált ásványtani, SADLER professzor botanikai, SCHUSTER professzor kémiai, illetve HORVÁT István és KULTSÁR István irodalmi-történelmi-nyelvészeti, valamint JANKOVICH Miklós, SCHEDIUS Lajos és TUMPA-CHER professzor egyetemes jellegű könyvgyűjteménye emelkedett ki. Kötetszáma nézve ezek többségükben igen gazdagok voltak, némelyik (HORVÁTÉ és JANKOVICHÉ) meghaladta a 10 000 kötetet is.²⁶ Gyakran előfordult, hogy a szorosán vett könyvtárhoz egyéb tudományos vagy muzeális gyűjtemények is csatlakoztak: oklevelek, kéziratok, térképek, metszetek, pénzérmék, ásvány- és botanikai gyűjtemények stb. De voltak egészen különálló, jobbára polgárok által összehozott, kisebb-nagyobb magánmúzeumok is, így pl. EHRENREICH János régiséggyűjteménye, MÜLLER Károly képtára, SZÜCS István professzor és KEHRER József polgár éremtára, REICHER Jakab fésűsmester univerzális művészeti és természeti gyűjteménye, valamint BRUDERN báró építészeti-, víziépítészeti rézmetszet-gyűjteménye és gépmódel-tára.

Híres magángyűjtemények alakultak ki Buda városában is. Ezek azonban többnyire nagyurak birtokában voltak s nem annyira könyvtárúkról, mint inkább nagyjértékű, részben európai jelentőségű kép- és iparművészeti kincseikről voltak nevezeteseek. Ilyen volt többek között JÓZSEF nádor, BRUNSZVIK József gróf és CZIRÁKY Antal gróf magánmúzeuma, valamint gróf MAILÁTH Károly és József, s NITRAY Mátyás helytartótanácsi tanácsos tékája. Az értelmiség könyvtárai közül SÁGHY Ferencé az Egyetemi Nyomda gondnokáé, ÖRY Józsefé az Orsz. Építészeti Igazgatóság adjunktusáé és KÖFFLINGER Pál orvosé emelkedett ki.²⁷

Pest két közkönyvtára

A tudományos-irodalmi és művészeti érdeklődésnek ez a magas értelmiségtől és az arisztokráciától a kispolgárságig terjedő megnyilvánulása e korszakban a pest-budai olvasási és könyvkultúrának viszonylag elég magas fejlettségét szemlélteti. Ebben a kulturális környezetben a közkönyvtárak iránti társadalmi szükségletnek is okvetlen jelentkeznie kellett. Úgy látszik, hogy a közel félévszázad óta fennálló *Királyi Egyetemi Könyvtár*, egyszersmind az első hazai nyilvános könyvtár révén ez a közszükséglet már eleve messzemenően biztosítva volt. Valóban nem ez volt a helyzet. MÁRIA TERÉZIA és II. JÓZSEF ezt az intézetet olyan időkben hívták életre, amikor a fővárosi literátor értelmiség jóformán még csak az egyetemi tanárok körére korlátozódott. A napóleoni időkben azonban, amikor Pest-Budán már a német és magyar író-tudós réteg számottevővé vált, s a közműveltség is jelentősen kiszélesült, merőben más volt a helyzet. Ekkoriban már egy olyan új könyv-szükséglet is jelentkezett, amit az Egyetemi Könyvtár csak részben tudott kielégíteni, ti. a hungarológiai irodalom iránti érdeklődés. Pedig ez a gazdag (1820 körül mintegy 60 000 kötetet számláló) bibliotéka nem volt híjával a hazai íróktól eredő és hazai tárgyakkal foglalkozó régi és újabb könyveknek, illetve kéziratoknak sem. A XVI–XVIII. századi európai tudományosságot képviselő külföldi állományát igen jelentékeny hungarica-állomány egészítette ki. Sőt 1780-tól kezdve — az ekkor elnyert kötelezpéldányi jog alapján — az újabb hazai irodalom termését is begyűjtötte.²⁸ A bontakozó magyar polgári-nemzeti tudományosság azonban elég bizonytalanul állhatott szemben ezzel a könyvkincsel. Tisztában lehetett ui. azzal, hogy ez nem tudatos, teljességre törekvő rendszeres gyűjtőmunka eredménye,

hanem esetlegesen (jórészen a feloszlott szerzetesi tékákból) összegyűlt anyag.²⁹ Ezt a bizonytalanságot és hiányérzetet volt hivatva kielégíteni Pest második nagy könyvgyűjteménye: a *Széchenyi Országos Könyvtár*. A kutatás erre a fiatal, még kevésbé kifejlett intézményre — különösen a nyomtatott katalógusok megjelenése után — nyugodtan támaszkodhatott, mert rendeltetése egyedül és kizárólag a nemzet teljes szellemi termésének betakarítása volt.

Bizton lehetett tehát várni, hogy a pest-budai literátorok és tollforgatók mindjárt a könyvtár megnyitásakor friss, eleven érdeklődéssel fognak az új téka felé fordulni, s érdeklődésük időnként folyamán mindinkább növekedni fog, amint egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy alkotómunkájuk számára itt nyerik a legbiztosabb alapot s egyben a legerősebb ösztönzést is a már elért és megismert eredmények gyarapítására.³⁰

2. A SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR PESTRE TELEPÍTÉSE, MEGNYITÁSA ÉS HIÁNYOSSÁGAI (1803–1807)

Amint SZÉCHÉNYI Ferenc kézhez vette a királyilag jóváhagyott alapító oklevelet, késedelem nélkül hozzáfogott a nemzeti könyvtárintézet gyakorlati talpraállításához. Három alapvető feladat állt előtte: a személyzet kinevezése, a gyűjteményt befogadó helyiségnek megfelelő állapotba hozása, végül a tékának Cenkről Pestre való felszállíttatása és átadása.

A) A személyzet kinevezése

Ami a személyzetet illeti, ennek létszámát a királyi diploma — mint ismeretes — három, államilag fizetett alkalmazottban állapította meg. Vagyis: az új közkönyvtárt egy könyvtárőr (*custos*), egy írnok (*scriptor*) és egy hivatalsegéd egyszersmind fűtő (*famulus et calefactor*) gondjaira lehetett bízni.³¹

A legfontosabb tisztség természetesen az őré volt. Reá mint felelős személyre várt a gyűjtemény őrzete, szakszerű kezelése és fejlesztése. E helyre tehát nemcsak erkölcsileg teljesen megbízható, hanem sokoldalú tudományos készséggel, széleskörű nyelvismerettel, sőt különleges könyvtári szakismeretekkel rendelkező egyént kellett keresni. Kiválasztása ennél fogva nagy körültekintést, alapos megfontolást kívánt. Tudvalevő, hogy SZÉCHÉNYI a hazai értelmiséget meglehetősen széles körben ismerte: mecénási működése, tékájának összegyűjtése és katalógusainak szétküldése számos alkalmat adott neki, hogy személyesen vagy levelezés útján megismerkedjék a hazának úgyszólván minden jelentős literátorával. Lehetősége volt tehát kiszemelni olyan személyeket, akik megfeleltek a szükséges kívánalmaknak. Ezek közül elsősorban az a két kiváló tudós jöhetett szóba, aki a nemzeti gyűjtemény létrehozásában fontos szerepet játszott, ti. KOVÁCHICH Márton György a főtanácsadó és TIBOLTH Mihály a közvetlen munkatárs. A gróf azonban egyiküket sem kínálta meg az őri tisztséggel. KOVÁCHICHOT leginkább talán azért nem, mivel kettejük nemzeti könyvtári elgondolása tudvalevőleg nem egyezett, s tartani lehetett attól, hogy ez a túlzottan önálló tudós férfiú esetleg eltéríti majd az intézetet kijelölt gyűjtőprogramjától. TIBOLTHOT pedig azért nem tette meg

SZÉCHÉNYI örnek, mivel az ő hozzáértő és lelkes segítségére a gyűjtőmunka folytatásához továbbra is Cenken volt szükség.

Egyideig számításba vette a gróf örjelőtként egy másik bizalmas belső emberét, LIEBENBERG Jánost (1775–1853) is, de utóbb mégis eltekintett tőle, jobbnak látta őt István fia nevelőjeként maga mellett tartani. Hogy e három személyen kívül gondolt-e még másra is, nem tudható.

A kérdést végül is önkéntes jelentkezések segítették megoldásra. Két ilyen spontán pályázó akadt. Egyik a kor legnagyobb magyar költője, CSOKONAI VITÉZ Mihály, másik egy kiváló készségű történész, nyugalmazott királyi akadémiai tanár, MILLER Jakab Ferdinánd volt. Mindketten a Tiszántúlról — Debrecenből, illetve Nagyváradról — keresték fel levelükkel a gróft s ajánlották fel neki szolgálatukat. CSOKONAI nagy irodalmi programjára (ennek keretében egy Árpád-époszra) hivatkozott, amellyel megajándékozhatná a hazát és a nemzetet, ha elnyerne az Országos Könyvtár őri vagy legalább írnokei állását,³² — MILLER viszont történész-statisztikai-jogi szakismereteire és három évi könyvtári szolgálatára utalt, amelyet részben BATTHYÁNY József hercegprímás pozsonyi könyvtárában, részben a bécsi Hofbibliothekben teljesített a jeles KOLLÁR Ádám mellett.³³

SZÉCHÉNYI külföldi útjain azt tapasztalta, hogy a nagy tudományos könyvtárakat mindenütt tudósok (főleg történészek és filológusok) igazgatják és nem poéták, ennél fogva tehát CSOKONAIT — noha nagyra becsülte és őszinte rokonszenvet érzett iránta — nem tartotta alkalmasnak az Országos Könyvtár gondviselésére. De mellőznie kellett őt azért is, mivel az alapítóoklevél 6. pontja kimondta, hogy a Könyvtár őre és személyzete mindenkor csakis katolikus egyének közül kerülhet ki. Pedig CSOKONAI alig harminc éves törekvő, lelkes fiatalember volt, MILLER viszont élete delén jóval túl levő, 53 éves nyugdíjas. Mégis úgy vélte, hogy MILLERT, a szakembert kell előnyben részesítenie. Nem hagyhatta figyelmen kívül azt sem, hogy MILLER a bécsi egyetemen MARTINI, RIEGGER és SONNESFELS tanítványa volt — hogy a budai egyetemen filozófiai doktorátust szerzett —, hogy a hazai jogban is magasfokú képzettséggel rendelkezett —, hogy II. JÓZSEF császár alatt könyvvizsgálói tiszteletet töltött be —, hogy nagyváradi katedróját országos versenypályázaton nyerte el — és sokoldalú és fölényes nyelvtudással bírt. Amikor pedig érdekében némely befolyásos közéleti személyiségek (SOMOGYI János államtanácsos és gr. ESZTERHÁZY József helytartótanácsi tanácsos) is közbenjártak, SZÉCHÉNYI 1802 november végén őt nevezte ki könyvtárórré.³⁴

A másik két állás betöltése nem járt különösebb gonddal. Írnokul — aki alatt tulajdonképpen adjunktust kell érteni — a gróf már eleve kiszemelte egy belső emberét, egyik fiának kiérdemesült nevelőjét, PETRAVICH Ignácot. A kiválasztott nem volt ugyan literátor, de tiszténél fogva mindenesetre kiválóan képzett és kifogástalan erkölcsiségű ember lehetett. Kinevezése MILLERÉVEL egyidejűleg történt.³⁵ — A famulus kinevezése nem látszott sürgősnek. Erre csak egy jó negyedével később (1803 márciusában) került sor. A kiválasztott PAVONICS Jakab nem tartozott az ún. egyszerű emberek sorába. A magyar nyelven kívül jártas volt a latin, német, francia és olasz nyelvekben, és íródeákként is megállta a helyét. Hivatalos rangja is ez volt: *famulus simul amanuensis*.³⁶ Egy, tanulmányait félbehagyott fiatalember lehetett.

A kinevezéseket SZÉCHÉNYI bejelentette az illetékes hatóságnak, a Helytartótanácsnak és kérte királyilag engedélyeztet (600, 400 és 200 forintnyi) fizetésüknek, valamint (200, 100 és 50 forintnyi) lakáspénzüknek az Egyetemi Alapból való

folyósítását. MILLER és PETRAVICH — a gróf utasítására — 1803 januárjában Pestre érkeztek s február 6-án Budán, a nádori kancelláriában letették hivatali esküjüket.³⁷

B) A könyvtár elhelyezése és elrendezése

A soron következő feladat a könyvtár részére kiutalt egykori pálos-kolostorbeli terem kellő állapotba helyezése volt. E tekintetben nem sok tennivaló adódott. A tágas, magas nagyszerű helyiség ugyanis a pálosok idejében is könyvtárul szolgált s ennek megfelelően volt berendezve. Falai mellett művészileg faragott, a mennyezetig érő galériás szekrény sor futott körben. A berendezés teljesen kifogástalan állapotban volt, rajta tehát mit sem kellett változtatni.³⁸ Felújítást legfeljebb a mennyezet falfelülete kívánt, amely az idők során elszürkülhetett. A gróf azonban nem érte be egyszerű újrafestetéssel, hanem úgy határozott, hogy e helyre egy, a könyvtár rangjához méltó művészi freskót készíttet. A tervezéssel és kivitelezéssel egy, Pietro RIVETTI nevű Pesten élő olasz festőművészt bízott meg, aki két-három hónap alatt el is készült a munkával. A kép — amely díszes keretben a magyar államnak és kapcsolt részeinek címereit ábrázolta — júniusban került átadásra. Ezzel csaknem egyidejűleg egy másik műalkotással is ékesítette SZÉCHÉNYI a könyvtártermet: FERENC királynak PROCOPP bécsi szobrászművész által készített alabástrom mellszobrával.³⁹

Mialatt a mennyezetfestés folyamatban volt, ezzel párhuzamosan, még a tavaszi időszakban lebonyolódott a harmadik alapvető feladat, a gyűjtemény beköltöztetése is. Miller munkatársaival 1803 március utolsó napjaiban utazott Kiscenkre s ott — a gyors lebonyolítás érdekében — TIBOLTH Mihálytól minden jogi formáság mellőzésevel, leltár nélkül átvette a nemzeti könyvtárt különgyűjteményeivel együtt. Kivételt csak az éremtár képezett, amelynek átadását a gróf későbbi időre halasztotta. A téka sokezernyi állománya ügylehet április második felében szekereken érkezett Pestre s került kijelölt helyére. Következhetett a könyvtömegnek könyvtárrá formálása.⁴⁰

A három könyvtáros — egy szakértő munkaerő, HORVÁT István (* 1784) fiatal tudósjelölt önkéntes közreműködésével⁴¹ — hamarosan megkezdte a kicsomagolást, majd hozzálátott az elrendezéshez és a felállításhoz. Ez volt a közintézménnyé vált Széchényi Könyvtárban az első tevékenység, amely már nem az alapító rendelkezése szerint, hanem önkormányzati alapon ment végbe. Más szóval: ez volt MILLER Jakab Ferdinánd könyvtárosi bemutatkozása.

A feladat nem csekély jelentőségű volt, hiszen értelmes, szerencsés végrehajtásától függött tulajdonképpen a téka használhatósága. MILLER — a jelek szerint — tisztában volt ezzel s igyekezett a gyakorlat kívánalmaihoz igazodva eljárni. A rendezés első, bevezető mozzanataként nyilván a kötött (*compacta*) és kötetlen könyvanyag (*cruda*) különválasztását végezték el: a be nem kötött kiadványokat az egykorú könyvtári gyakorlat szerint nem állították be a kötetek (*tomi*) közé. Magától kínálkozott a rendezés második teendője is: a kisnyomtatványoknak (*pagellae, opuscula*) a könyvektől, illetőleg a járulékos gyűjteményeknek (kéziratoknak, térképeknek, képes ábrázolásoknak) a nyomtatott anyagtól való elkülönítése. Ezek a gyűjteményrészek ti. általában külön tárolást kívántak; a könyvek közé legfeljebb a kisnyomtatványokat lehetett besorolni, de csak kötegekbe foglalásuk után.

Korántsem volt azonban ilyen egyszerű a könyvvállomány felállítási rendszerének tisztázása. Igaz, a TIBOLTH-féle „index”-kötetben adva volt egy szakrendszer, ti. a DENIS-féle hét tudományosztály, amely vonzó egyszerűségével és logikus felépítésével alkalmazásra kínálkozott. Ámde MILLER úgy vélekedett, hogy egy olyan, sajátos szempontok szerint kialakított és összetett gyűjtemény, mint a SZÉCHÉNYI-téka, szabadabb, az állománynak megfelelőbb sajátos szakosztályozást kíván, sőt ezen felül bizonyos elvi kategorizálást is. Az utóbbi tekintetben szükségesnek tartotta, hogy a felállítás főosztályaiul a SZÉCHÉNYI-féle hungaricum-fogalom meghatározó jegyei szolgáljanak, azaz: a magyarországi tárgy, a magyar nyelvűség, illetőleg a magyarországi szerzőség. Így adódott a nyomtatott anyag hármas tagozatú összefoglaló kerete. Az első két főosztályon belül a szakrendszer nemzeti tárgyak (történelem, politika, jog, statisztika stb.) szerint tagolódott, a harmadikban viszont a nemzetközi tudományosság ágai (hittudomány, természettudományok, matematika, alkalmazott tudományok stb.) szerint.

E főosztályokhoz persze függetlenül még további három kategóriát kellett csatolni: negyediknek a külföldi segédkönyvek osztályát, ötödiknek és hatodiknak pedig az ún. különgyűjteményeket: a grafikus, illetve kézírásos dokumentumok csoportjait.⁴²

A teljes hatosztályú felállítás ezek szerint a következőképpen alakult:

Főosztályok			
I.	II.	III.	
Magyarországgal foglalkozó, idegen nyelvű hazai és külföldi kiadványok	Magyar nyelvű kiadványok	Magyarországra nem vonatkozó, nem magyar nyelvű, de hazai szerzők által írt munkák	
	IV.		
	Magyar vonatkozásokat is tartalmazó külföldi segédkönyvek		
V.	VI.		
Rajzos dokumentumok (térképek, képek, címelek)	Írott dokumentumok (kéziratok, oklevelek, oklevél- és iratmásolatok)		

A felállítás és ügylehet a jelzettelés nagy feladatához MILLER és munkatársai a tavaszi hónapokban, a mennyezetfestés miatt, nem foghattak hozzá, csak a freskó elkészülte után, július elején. Mivel pedig a könyvtárt augusztus 20-áig okvetlenül akarták adni a közhasználatnak, a munka lebonyolításához mindössze hat hét állt rendelkezésükre. Nem csekély erőfeszítéssel és ügyességgel kellett hát dolgozni, ha sikert akartak elérni. Hiszen a téka állománya ekkoriban már csaknem ötven százalékkal nagyobb volt, mint 1799/1800-ban, az első katalóguskötetek megjelenése idején.⁴³

A megnyitás

Az állomány felállítását nem követte nyomon semmiféle könyvenkénti jelzettelés, számozás. XVIII. századi szokás szerint, beérték a tároló szekrényeknek s azok polcainak bizonyos betűkkel, illetve sorszámokkal való megjelölésével. Ezen az alapon biztosítva volt a könyvek kikeresése. S ennyi már elegendő volt ahhoz, hogy a Széchényi Országos Könyvtár augusztus 20-án megnyithassa kapuját az olvasóközönség előtt.⁴⁴

Az ünnepélyes megnyitást, reprezentatív átadást azonban egyelőre nem tartották meg. Ezt az aktust JÓZSEF nádor számára kellett fenntartani, aki SZÉCHÉNYI alapítólevelének 3. pontja értelmében a könyvtár védnöke, s mint a Helytartótanács elnöke, egyben főhatósága lett. Ő azonban ekkoriban külföldön (Oroszországban) tartózkodott, csak november végén érkezett haza. Így az ünnepségre csak 1803 december 10-én került sor. Ezen természetesen SZÉCHÉNYI is jelen volt; ő mutatta be és adta át a könyvtárt a nádornak. Ugyanez az ünnepély szolgált alkalmul a katalógus nemrégiben elkészült I. pótkötetének bemutatására és a jelenvoltak közötti kiosztásra is.⁴⁵

JÓZSEF nádornak ez volt a Széchényi Országos Könyvtárban első ténykedése. Ekkor még sem SZÉCHÉNYI, sem MILLER, sem senki más nem tudhatta, hogy a fiatal, alig 27 éves főherceg (* 1776) hogyan kívánja majd tisztét betölteni: csupán formális méltóságként fogja-e viselni, vagy pedig ténylegesen is törődni fog az intézet ügyeivel. Az a tény, hogy Firenzében, a toszkánai fejedelmi udvarban nevelkedett, s hogy nádori székhelyén, a budai királyi palotában is gazdag könyvtárt és jeles műalkotásokat gyűjtött össze maga körül, mindenesetre kultúrákedvelő emberre vallott és nagy elvárásokra jogosított.

A december 10-i megnyitó ünnepséggel nemcsak formailag, de lényegileg is lezárult a SZÉCHÉNYI-téka intézménnyé szervezésének első, alapvető szakasza. Az 1804. évi állami schematismus országnak-világnak hivatalosan is tudtul adta a *Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris* megalakulását.

SZÉCHÉNYI és munkatársai azzal a megnyugtató érzéssel tekinthettek vissza az 1803. évre, hogy áldozatos gondoskodással és megfeszített munkával aránylag rövid idő leforgása alatt sikerült nekik az ország fővárosában talpra állítaniok egy közgyűjteményt, amely a hazai tudományosság tárházának és kutatóintézetének nagy nemzeti feladatát volt hivatva betölteni, s amelyet a tudós értelmiség úgy köszöntött, mint MÁTYÁS király elpusztult könyvtárának méltó utódát, folytatását — a nemesség pedig mint a magyar szellemi élet európai rangjának igazolóját.

MILLER könyvtárőr az ország színe előtt nemsokára azt is kimondta: „*Bibliotheca haec suo genere unica est in Europa!*”

C) Hiányosságok és problémák

1804-gyel elérkezett a rendszeres könyvtári munka megindításának ideje: a közönségszolgálat, a gyarapítás, az állományfeltárás és állományvédelem, valamint a hivatali ügyvitel állandó ellátása.

SZÉCHÉNYI minden bizonnyal meg volt győződve róla, hogy alapító oklevelében messzemenően gondoskodott mindarról, ami a könyvtárintézmény állandó életviteléhez és fejlesztéséhez szükséges. Amikor azonban a tényleges működés meg-

kezdődött, hamarosan kiderült, hogy korántsem ez a helyzet. MILLER alighanem már az induláskor rájött, hogy a gróf nem mérte fel elég körültekintően a könyvtár-üzem szükségleteit s így nem egy tekintetben hiányok, bizonytalanságok állnak fenn.

Olvasóterem hiánya

Az első kellemetlen meglepetés ott jelentkezett, ahol a legkevésbé lehetett várni, a könyvtár otthonával kapcsolatban. A Helytartótanács ti. képtelen volt saját határozatának érvényt szerezni: a pálos kolostorban a nagy könyvtártermen kívül egyéb helyiségeket nem tudott a *Széchényi Országos Könyvtárnak* átadni, minthogy az épület többi részében a Kir. Kúria volt elhelyezve. Ennek folytán a könyvtári tisztviselők nem juthattak hozzá a nekik járó szolgálati lakáshoz s — ami hasonlóképpen zavart okozott — nem lehetett olvasótermet sem berendezni. Az ügy rendezése a Kúria kiköltöztetésétől függött, ez azonban további megoldandó elhelyezési kérdések miatt, újabb és újabb késedelmet szenvedett. Ezen a bajon nemcsak MILLER, hanem SZÉCHÉNYI sem volt képes segíteni.

A kötelezpéldány-szolgáltatás rendezetlensége

De hamar rádöbbenhetett MILLER a gondjaira bízott intézet készülségének egyéb fogyatékoságaira is. Többek között megállapíthatta, hogy a könyvtári állomány gyarapítása sem kellően biztosítva, sem megfelelően intézményesítve nincsen. Idevágólag SZÉCHÉNYI alapító oklevelének 2. szakasza tudvalevőleg kettős intézkedést tartalmazott. Nemcsak a gyűjteményből még hiányzó régi könyvek és egyéb sajtótermékek megszerzésének módját jelölte meg, hanem az ezután megjelenő új kiadványok megszerzéséről is gondoskodott. Az előbbire nézve kimondta, hogy azt az alapító gróf önként, saját feladatául ismeri el és teljes egészében magára vállalja. Az utóbbi tekintetben pedig kinyilvánította az intézetnek ún. kötelezpéldány-jogát,⁴⁶ vagyis azt a kiváltságot, mely szerint a könyvszerzők ezentúl minden újonnan megjelent kiadványból ugyanúgy tartoznak az Országos Könyvtárnak (*Bibliotheca Regni*) is egy példányt beszállgatni, mint 1780 óta az Egyetemi Könyvtárnak (*Bibliotheca Regia*).⁴⁷

Első tekintetre mindkét megoldás teljesen kielégítőnek látszott. Utóbb azonban kiderült, hogy egyik sem az. SZÉCHÉNYI nagylelkű kötelezettségvállalása igaz, tiszta nyereség volt, hiszen messzemenően mentesítette az intézetet a még hiányzó XVI—XVII. századi nyomtatványok pótlásának gondjától és felelősségétől. A könyvtárosokra e tekintetben jóformán csak kiegészítő munka várt: a gróf által fel nem fedezett könyvritkaságoknak s egyebeknek a művelt társadalom köréből ajándékként való begyűjtése. Ámde azért a dolgoknak ez a rendje sem volt teljesen aggálymentes. A szóbanforgó kegyre ui. csak az alapító életében lehetett számítani, az utódoknak ilyen kötelezettségéről az alapító okmányban nem esett szó, tehát a megoldás bizonytalan időre szólt.

A kötelezpéldány-szolgáltatással pedig az volt a baj, hogy nem állt mögötte kellő hatósági támogatás. Igaz, hogy az alapító oklevélben megállapított igényjogsultságnak egy, 1802. december 28-án kiadott kancelláriai rendelet érvényt kívánt szerezni, amikor az eddig előírt kötelezpéldányok számát 3-ról 4-re emelte — csak-hogy a beszállgatás megfelelő végrehajtási utasítás híján gyakorlatilag nem működött.⁴⁸

Új kötelezpéldány-rendelet

Ez indította JÓZSEF nádort arra, hogy a Helytartótanáccsal 1804. február 28-án kiadassa 4333. számú körrendeletét s ebben újra rendeztesse a kötelezpéldányok ügyét. Tette pedig ezt annál inkább, mivel ugyanezért SZÉCHÉNYI is folyamodott.⁴⁹

A rendelet a következőket írta elő:

1. az 1802-ben előírt 4 kötelezpéldány beszállgatása ezután a nyomdák kötelezsége lesz, de a szerzők is figyelni tartoznak a végrehajtásra, 2. kötelezpéldányt kell adni mindennemű nyomdatermékben, akármilyen terjedelmű, tartalmú és nyelvű legyen is az, 3. a példányokat általában a kir. akadémiák, illetve gimnáziumok mellett működő könyvvizsgálók (*cenzorok*) kötelesek a nyomdától behajtani, kivételt ez alól csak az Egyetemi Nyomda képez, amely Budán lévén, közvetlenül szolgáltathatja be termékeit a főkörmányszékhez, 4. a könyvvizsgálóknak minden cenzúrázott kéziratra rá kell írniok, hogy a kinyomtatott munkából kötelezpéldány adandó, utólag pedig ellenőrizniök kell, hogy az utasítás teljesítve lett-e, 5. a behajtott kötelezpéldányokat csakúgy, mint a korábban előírt negyedévi nyomdatermék-kimutatásokat a könyvvizsgálók a tankerületi igazgatóknak kötelesek átadni s ezeknek kell gondoskodniok a Helytartótanácsához való felterjesztésről.⁵⁰

MILLER és SZÉCHÉNYI bizonyára megnyugvással fogadták ezt az intézkedést; azt remélhették, hogy az Országos Könyvtár állományfejlesztése a jövőben biztosított és problémamentes lesz.

A katalógizálás ügye

Ismeretes, hogy alapító oklevelének 2. pontjában SZÉCHÉNYI kötelezettséget vállalt a Könyvtár új szerzeményeinek nyomtatott katalógus-pótkötetekben, saját költségén való közzétételére.⁵¹ Ez azonban nem annyit jelentett, hogy a gyarapodást — miként korábban, ezután is — saját embereivel Kiscenken fogja feldolgoztatni. Legfeljebb közreműködésről lehetett szó, ami ti. a saját költségén vásárolt bel- és külföldi nyomtatványokat illeti. Egyébként a Pesten összegyűlő új szerzemények címléírását és a címanyag sajtó alá rendezését 1803 után nyilván a kinevezett könyvtárosoknak kellett ellátniok. Hasonlóképpen rájuk hárult ebben a munkakörben az ún. különgyűjtemények, a kéziratok, térképek, metszetek és címerképek katalógusainak elkészítése is. A katalógusok kiadásának a gróf által történt biztosítása mindenesetre igen nagy könnyebbséget jelentett a Könyvtár számára, ámde tulajdonképpen ez a segítségnyújtás is bizonytalan volt, hiszen SZÉCHÉNYI ezt csak a maga személyében, a maga élettartamára vállalta.

Állományvédelem (Köttetés)

Még bizonytalanabb volt a harmadik könyvtári feladat ellátása: az állományvédelemé. Erről ui. az alapítóokmányban semmiféle említés sem történt. Aligha tévedésből, hanem bizonyára azért, mivel a grófnak eleve elhatározott szándéka volt a saját vásárlásaiból Cenken folyamatosan összegyűlő új szerzemények beköttetése. Sőt eredetileg talán kész volt ugyanúgy eljárni a nem általa vásárolt, hanem ajándékként vagy kötelezpéldányként begyűjtött könyvanyag esetében is. Mégis voltaképpen ezt az ügyet is úgy kellett tekinteni, mint amely csak ideiglenesen és bizonytalanul van elrendezve.⁵²

Pénzügyi ellátatlanság

A legkellemetlenebb helyzet azonban a könyvtár mindennapi szükségleteinek fedezetlensége miatt állt elő. SZÉCHÉNYI ui. az intézet számára semmiféle pénzalapítványt nem tett; nem is tudható, miként képzelte el a téli fűtés, a világítás, az ügyvitel költségeinek fedezését. MILLER és társai emiatt mindjárt az első télen komoly zavarba kerülhettek. Több mint valószínű, hogy a könyvtárt hónapokra be kellett zárni, hacsak nem sikerült a Helytartótanácsnál kijárni — miként a következő években történt — hogy az Egyetem a testvérintézetnek a magából engedjen át bizonyos mennyiségű tűzifát, avagy hacsak a gróf saját pesti készletéből nem látta el az intézetet.⁵³

Mindezek a bizonytalanságok és hiányosságok nyilvánvalóan onnan származtak, hogy a *Széchényi Országos Könyvtár* mint közintézmény nem volt kellőképpen megszervezve. A tékát SZÉCHÉNYI az országnak, a nemzeti közösségnek ajándékozta, ámde mégsem gondolt azzal, hogy az ország⁵⁴ az új intézményt időben átvegye és gondját viselje. Csupán a királyi hatalomtól, az államtól⁵⁵ eszközölte ki a talpraállításhoz szükséges legfontosabb segítséget, ti. a helyiséget és a személyzeti fizetést. Ami a többi szükségletet illeti, azt feudális módon, saját mecénási gondoskodásával kívánta fedezni.

Hogy ebből a visszas helyzetből az intézetet ki kell emelni, vagyis valódi közintézménnyé kell kiépíteni, azzal MILLER a felelős vezető teljesen tisztában volt. Azt is tudta, hogy ez másként nem érhető el, csak úgy, ha a könyvtár megfelelő nagyságú saját pénzalaphoz jut s önállóan gondoskodhatik mindennemű szükségleteinek fedezéséről, vagyis: ha nem lesz ráutalva az alapító gróf nagylelkű, de hiányos és bizonytalan ideig tartó támogatására.

Sőt — úgy vélte — ennél is többre van szükség. Nem elég az intézetet anyagiilag függetleníteni, mentesíteni kell az alapító személyi befolyásától is. Más szóval: a polgári származású és gondolkodású könyvtárvezető polgárosítani akarta a gondjaira bízott intézetet. Nem tudott, nem akart belenyugodni abba, hogy SZÉCHÉNYI bármi címen, bármely formában és mértékben gyámkodjék az Országos Könyvtár felett, a legkevésbé pedig abba, hogy joga legyen a könyvtári személyzetet saját udvari emberei közül kinevezni. Ez indította őt arra, hogy gondolkozzék az intézetnek új jogállásba helyezéséről. Terveivel, amelyeket titkon szövögetett, saját erejéből természetesen semmire sem mehetett volna. Igyekezett hát evégből hivatalos előljáróját, a könyvtár ügyeivel szívesen foglalkozó JÓZSEF nádort megnyerni. Amikor előtte kötelességszerűen ismertette a könyvtár életfeltételeinek fogyatékosságait, egyszersmind rá kellett mutatnia azok pótlásának módjaira is. És a főherceg nádor úgy látszik nem zárkozott el MILLER javaslatainak meghallgatása és mérlegelése elől.⁵⁶

D) A könyvtár működése és viszonyai

Az olvasó- és látogatóközönség

1804-ben egyébként — a fennálló nehézségek ellenére — megkezdődött a rendszeres könyvtárhasználat és -látogatás.

A közönség érdeklődése mindjárt a megnyitás után élenken jelentkezett. A kb. 54 000 főnyi lakosságú Pest-Budán ti. az értelmiség II. JÓZSEF császár kora

óta egyre számottevőbb réteg lett. Az ikerváros ekkoriban már nemcsak névleg volt főváros, hanem valószínűleg is közigazgatási, gazdasági és kulturális központtá fejlődött. Itt működtek az országos kormányhatóságok (*dicasteria politica*), valamint a legfőbb bíróságok (*dicasteria judiciaria*), ide voltak telepítve egyéb polgári és főbb katonai hivatalok, itt volt a törvényhozásban vezető szerepet játszó Pest vármegyének székhelye, itt összpontosult Magyarország bel- és külkereskedelmi forgalma, s végül, de nem utolsósorban itt működött az ország legfőbb tanintéze- te, a Kir. Egyetem. Szükségképpen széles skálája alakult ki tehát a szellemi hiva- tásoknak.⁵⁷

A legszélesebb réteget mindenesetre a hivatalnokértelmiség alkotta; a Budán székelő Helytartótanács és Kir. Kamara kebelében több száz főnyi tisztviselő dolgozott, de Pesten a Kir. Kúria mellett, valamint a városi és megyei magisztrátus- nál, a só-, a harmincad- és egyéb hivataloknál is nagyszámú tisztviselő állt alkalmazásban.⁵⁸ Jóval kisebb volt a szabadfoglalkozású értelmiségiek (ügyvédek, ügyészek, orvosok, gyógyszerészek, magánoktatók, mérnökök) száma, de azért a másfélszázat ez is meghaladta.⁵⁹ Magától értetődően még vékonyabb réteget alkotott a tudós-író értelmiség, amelynek egyrésze az Egyetem szervezetében igye- kezett elhelyezkedni. Ez volt ti. az egyetlen hely, ahol hivatalból lehetett tudománnyal foglalkozni. Az ekkor működő három egyetemi karon (a jogi, orvosi és bölcsészeti fakultáson) azonban mindössze 40 tanszék állt fenn, tehát több tudós számára nem volt közintézeti állás.⁶⁰ Mégis a fővárosban legalább még kétszer annyi tudománnyal-irodalommal foglalkozó, nem hivatásos literátor élt, állásukra nézve: papok, szerzetesek, protestáns lelkészek, nevelők, színészek, polgárok stb. Ide lehet számítani jónéhányat a telenként Pesten lakó mágánások és nemesek közül is, ti. az olyan *literary gentleman*eket, mint aminő gróf TELEKI László, báró ORCZY József és László, gróf RÁDAY Gedeon, gróf BRUNSZVIK József, báró PODMANICZKY József, gróf ILLÉSHÁZY István, gróf BATTHYÁNY Vince, gróf FESTETICS György és gróf CZIRÁKY Antal volt. Végül nem volt jelentőség nélkül való a fővárosi értelmiségnek népes tartalékserege: az egyetemi hallgatóság sem, amelynek száma ekkoriban 500 körül mozgott.⁶¹

A művelteknek ebben a körében — ha nem is egyforma érdeklődéssel — tulajdonképpen minden oldalon felfigyeltek a Széchényi Országos Könyvtár megnyitására. A legnagyobb várakozással érthetőleg a nemzeti (*hungarológiai*) tárgyakkal foglalkozó tudós-író értelmiség volt eltelve, hiszen a Széchényi Könyvtár tulajdonképpen egy nagy irodalom- és nyelvtörténeti kincsesbánya volt, tele ismeretlen nyomtatott és kéziratos művekkel, amelyek feltárára és folytatásra vártak. Ez a réteg meg volt győződve róla, hogy a könyvtár a hazai kultúra reneszánszának elindítója lesz. A literátorok látogatása a megnyitás után hamarosan rendszeressé vált: DUGONICS András, HORVÁT István, KOVACHICH Márton György, KULTSÁR István, RÉVAI Miklós, VERSEGHY Ferenc, VIRÁG Benedek és mások törzsvendégek lettek a könyvtárban.⁶²

De figyelmet keltett a könyvtár a hivatalnokértelmiség oldalán is. Ezek szá- mára főként az évszázadok során feledésbe merült közjog- és alkotmánytörténeti forrásanyag volt érdekes. Ebben az időben ti. a magas kormányhatóságok ügyin- tézése mindinkább tudományos alátámasztást kívánt. Ez volt az oka annak, hogy az Országos Könyvtár közhasznú hivatását mind KOVACHICH a tervező, mind SZÉCHÉNYI a megvalósító a dicasteriumoknak, kivált a Helytartótanácsnak nyúj- tandó dokumentációs szolgálatban jelölte meg.⁶³

Aránylag kevés jelentősége volt az új közkönyvtárnak a szabadfoglalkozású értelmiség számára, bár a magántudósok nemegyszer éppen közülük kerültek ki. Ezek azonban zömükben inkább csak a modern hazai és külföldi szakkönyvek, a hazai és németországi hírlapok és egyéb időszakos lapok iránt érdeklődtek, amelyekhez kivált EGGENBERGER és KILIÁN könyvkereskedésében s részben a pesti belvárosi kávéházakban jutottak hozzá.⁶⁴

Ami pedig az egyetemi hallgatóságot (*juventutem literariam*) illeti, az első-sorban természetesen az Egyetemi Könyvtárt látogatta, de mégis számosan akadtak közöttük, akiket a hungaricumok iránti érdeklődés ide is elvezetett.⁶⁵

Mindezen kívül fel kellett készülni a Széchényi Országos Könyvtárnak a vidéki literátorok és nemesi értelmiségiek fogadására is. Igaz, ezek látogatásával jobbra csak az évek bizonyos szakaiban kellett számolni; leginkább a pesti országos vásárok heteiben (márciusban József-, júniusban Medárd-, augusztusban János fővétele és novemberben Lipót-nap táján), de a kúriális bíróságok tárgyalási időszakában is (Háromkirályok, Húsvét, Szent István és Szent Márton-nap körül) általában egy-egy hónapig. Ilyenkor az utazási lehetőségek nagyarányú bővülése módot nyújtott a legtávolabbi vidékeken élők számára is a fővárosba való feljövételre. Nemcsak a közeli alföldi, dunántúli, felvidéki megyékből és Bécsből, hanem a távolabbi tiszai és erdélyi vidékekről is mindjárt az első években számos művelt nemest, polgárt és kivált literátort vonzott a fővárosba az Országos Könyvtár közvetlen megismerésének, esetleg a benne való bűvárkodásnak vágya.⁶⁶

E széleskörű társadalmi érdeklődés nyomán tehát viszonylag élénk könyvtári forgalomnak kellett kialakulnia. A pest-budai literátorok, akik eddig általában az Egyetemi Könyvtárban szoktak dolgozni és többnyire az EGGENBERGER-könyvkereskedésben összejönni, eszmét cserélni, mostantól fogva egyre gyakrabban jártak az új intézetbe. De jelentkezett bizonyos érdeklődés az Országos Könyvtár iránt a Helytartótanács és úgynevezett Kamara tisztviselői részéről is. Tudvalevő pl. hogy gróf ESZTERHÁZY József és LATINOVICS János helytartótanácsi tanácsosok nemcsak hivatalosan, de magánszemélyekként is gyakran felkeresték a tékát.⁶⁷

A kutatóforgalmat természetesen messze meghaladta az egyes és csoportos látogatók forgalma. A laikus érdeklődők kalauzálása a könyvtári személyzetnek ekkoriban úgyszólván fő feladatát jelentette.⁶⁸

Állománykiegészítés, nyilvántartás, katalogizálás

Meg kellett kezdődnie természetesen egyéb könyvtári munkálatoknak is. Ilyen volt elsősorban az állomány hiányainak pótlása hírlapokban közzétett felhívások útján. Majd ennek folytatásaként, az ország minden részéből, minden társadalmi rétegtől beérkező ajándékkönyvek átvételének ugyancsak a hírlapokban történő nyilvános igazolása, illetőleg belső hivatalos jegyzékbe vétele. Ez utóbbi célra MILLER 1805-től kezdve egy különálló növekedénaplót nyitott *Protocolum patriophilorum* címen.⁶⁹ A következő lépés a Pesten összegyűlt és a Cenkről leküldött nyomtatványgyarapodásnak címléírása, katalógussá szerkesztése volt, végül ugyanennek az anyagnak a felállított gyűjteménybe való besorolása. Mint kiegészítő feladat jelentkezett a különgyűjtemények katalogizálásának megszervezése. A kéziratok feldolgozásának nagy szakértelmet igénylő bonyolult feladatát maga MILLER vállalta, a térképek, metszetek és címerképek feldolgozása pedig a scriptorra várt.⁷⁰

E szabályszerűen kibontakozó könyvtári élet zavartalansága azonban nem tartott sokáig. Súlyos bajokkal fenyegető válságok voltak készülőben.

Kiköltöztetési veszély

Az egyik veszély körvonalai már 1805 tavaszán kirajzolódtak. Mialatt SZÉCHÉNYI és MILLER a nagy könyvtártermet kiegészítő megígért, de ki nem utalt hivatali helyiségekért, illetőleg szolgálattelakásokért kilincseltek a Helytartótanácsnál, azalatt a bécsi udvarban az Országos Könyvtárnak a kolostorépületből való kitelepítését fontolgatták. Ezt az intézkedést a Pesten levő közintézmények célirányosabb elhelyezése miatt látták szükségesnek. Arról volt szó, hogy a II. JÓZSEF császár által emeltetett (a pálos-templom keleti oldalán álló) központi papnevelde, az ún. Nagyszeminárium épületét⁷¹ az Egyetemnek engedik át, a papnevelde pedig a szomszédos egykori pálos kolostorban helyezik el. A helycserét azonban csak úgy lehetett volna végrehajtani, ha a kolostorban működő kúriális bíróságokat, nemkülönben a Széchényi Országos Könyvtárt máshová költöztetik át.⁷² Az erről szóló kiszivárgott híreket természetesen mind a könyvtáralapító, mind a könyvtárvezető a legnagyobb megdöbbenéssel fogadta, de mindegyikük bízott abban, hogy az intézet védnöke, JÓZSEF nádor és az irányítása alatt álló Helytartótanács megtudja majd akadályozni e terv kivitelét.⁷³

Háborús válság 1805-ben

Menekítés Temesvárra

Amíg a hatóságok e kérdésről tárgyaltak, azalatt kialakult egy másik, még veszélyesebb válsághelyzet: 1805 őszén három évi békeidőszak után a Habsburg-birodalom újra hadiállapotba került Franciaországgal. A hadműveletek szeptember elején indultak meg, s november 12-én a franciák már bevonultak Bécsbe. Nyugtalanság lett úrrá Magyarországon is; tartani lehetett ui. attól, hogy hazánk is hadszíntérre válik, esetleg Pest-Buda is az ellenség kezébe kerül. JÓZSEF nádor tehát késedelem nélkül elrendelte a fontos állami javaknak (a koronázási jelvényeknek, a közpénztáraknak és hatósági levéltáraknak) az ország peremvidékein levő erődökbe való elszállítást. Nem feledkezett meg a Széchényi Országos Könyvtárról sem. November 18-án utasította MILLERT: válogassa ki a gondjaira bízott nemzeti gyűjtemény legbecsesebb anyagát (különös tekintettel a régi és ritka könyvekre és kéziratokra) s menekítse Temesvárra, az ottani várba. Az útiköltségek fedezésére az Egyetemi Alapból 3000 forintnyi összeget utalt ki s gondoskodott a kísérők napidíjáról is. A ládákba zárt és szekerekre rakott értékekkel MILLER és a segítségére kirendelt két szolgálattelvő november 20-án indult el Pestről s 15 napi utazás után, december 4-én érkezett meg Temesvárra. Szállítmányát itt az egyik laktanya boltíves helyiségeiben rakatta le és a várparancsnok által kirendelt katonákkal őriztette.⁷⁴

A Pesten maradt Könyvtár és Széchényi Ferenc

MILLER elvonulása után az Országos Könyvtár hamarosan bezárt. Őrizetére a személyzet két alárendelt tagja, a scriptor és a famulus maradt Pesten. A scriptori tiszte ekkoriban, 1805 június óta már nem PETRAVICH Ignác, hanem egy új ember,

GRUBER Károly Antal (* 1760) töltötte be. PETRAVICH ui. MILLERrel való ellentétei miatt (állítólagos hivatali szabálytalanságok miatt följelentette főnökét) ez év tavaszán kénytelen volt állásáról lemondani. Az utód szegedi születésű, de német író volt, jól ismert személyiség nemcsak a pesti német nyelvű professzorok (SCHEDIUS, SCHWARTNER és HALICZKY) körében, de Bécsben is. Kinevezését SZÉCHÉNYITŐL 1805. június elején nyerte.⁷⁵ Most, MILLER távolléte alatt a fűtetlen könyvtárból saját otthonába vonulva a térképek, metszetek és címerek katalógizálásával foglalkozott s természetesen átvette a könyvtárba beérkező ajándékokat és köteles-példányokat is. PAVONICS famulus mint segéderő volt mellé rendelve.⁷⁶

Pesten töltötte a telet SZÉCHÉNYI is. Közeli házából⁷⁷ ő is állandóan szemmel tarthatta az Országos Könyvtárt. GRUBERrel olykor még be is számoltatott magának a téka dolgairól. Sőt — bizonyára jóhiszeműen, de szabálytalanul — azt is megtette, hogy PAVONICSOT fródeákként maga mellett foglalkoztatta. A Temesvárt időző könyvtárőr mindenről pontosan értesült⁷⁸ s SZÉCHÉNYI eljárásán annál inkább megütközött, mivel ő maga ismételtén tudatosítani igyekezett az alapítóban, hogy az Országos Könyvtár között és ő közte nincs hivatalos jogviszony s a könyvtárvezető nem köteles vele a könyvtár ügyeit megtárgyalni. Ha ezt időnként mégis megteszi, az csupán figyelemességnek tekintendő. Ez a nézet nyomatékosan kifejeződött MILLERnek a menekítés alkalmával tanúsított magatartásában is, abban ti. hogy nem tartotta szükségesnek megbeszélni a gróffal: mik legyenek azok a gyűjteményrészek, amiket okvetlen el kell szállítani. Így történt, hogy SZÉCHÉNYINEK nagy megrökönyödésére, Pesten hagyta az egész térképgyűjteményt. Jellemző volt az is, hogy MILLER Temesvárra való szerencsés megérkezését csak nagy késedelemmel adta tudtul a grófnak; azonnali jelentést csupán a nádornak tett.⁷⁹

A temesvári kihelyezés — annak ellenére, hogy a bécsi udvar a franciákkal már 1805. december 26-án megkötötte a pozsonyi békét — egészen 1806. tavaszáig eltartott. MILLER a könyvtár értékeivel csak március közepén érkezett vissza Pestre. Itt késedelem nélkül hozzáfogott a visszahozott könyvek és kéziratok helyrerakásához, hogy mielőbb sor kerülhessen a könyvtár újra megnyitására. E fontos munkája közben érkeztek el hozzá a könyvtár átköltöztetéséről szóló újabb hírek.⁸⁰

Kiköltöztetés a pálos kolostorból A Könyvtár új otthona

Nem telt bele három hónap sem, 1806. június 6-án a bécsi Magyar Kancelláriától megérkezett a Helytartótanács az a királyi határozat, amely végérvényesen elrendelte a Széchényi Országos Könyvtárnak a pálos kolostorból való kiköltöztetését.⁸¹ Ezzel megghiúsultak azok a remények, amelyeket SZÉCHÉNYI és MILLER a nádor közbenjárásához fűzött.

A Helytartótanács — bár kezdettől fogva ellene volt ennek a megodásnak — kénytelen volt engedelmessé válni s rövidesen intézkedett is a könyvtár állományának becsomagolásáról és a pálos könyvtárteremből való kihordásáról. Az elszállítás azonban egy darabig váratott magára, mivel az intézetnek a szomszédos egyetemi épületbe való elhelyezése még nem volt előkészítve.⁸² SZÉCHÉNYI ebben a reménytelen helyzetben is megpróbálkozott egy mentőakcióval. Augusztus 20-án, a könyvtár megnyitásának harmadik évfordulóján — terjedelmes folyamodvánnyal fordult az uralkodóhoz, s kérte a kiköltöztetési rendelet megváltoztatását. Indoklásában

annak a nézetének adott kifejezést, hogy a kitelepítés nem annyira rá, az alapítóra nézve lenne sérelmes, mint inkább a magyar nemzetre, amely a tékában saját kultúrájának reprezentánsát látja. Ezenfelül utalt még a szóbanforgó intézkedésnek külföldön várható kellemetlen visszhangjára is. Hasztalan. Egy fél év múlva, 1807. május 8-án — miután a főhatóságok újra véleményt nyilváníttak az ügyben — a király megerősítette korábbi elhatározását. A rendelkezést végre kellett hajtani.⁸³

A könyvtár új otthonát a pálos templommal kelet felől szomszédos egyetemi épületben (a volt II. JÓZSEF-kori Nagyszemináriumban), mégpedig ennek a templom felé eső szárnyában jelölték ki. Itt nemcsak egy nagyméretű könyvtárterem, hanem egy olvasósoba is rendelkezésre állt, sőt adva voltak a könyvtár alkalmazottai számára szolgálatteljesítési lakások is. Az épület első emeletén levő könyvtártermet JÓZSEF nádor — ismét az Egyetemi Alap terhére — újonnan készített egyszerű puhafa szekrényekkel rendezette be s ebben a dísztelen puritán környezetben került sor a téka újbóli rendezésére, jelzetelesítésére és felállítására.⁸⁴ A beköltözködés nem minden aggodalom nélkül ment végbe. MILLER és társai ui. észrevették, hogy a termek nincsenek boltozva; félni lehetett tehát attól, hogy az emelet esetleg nem fogja bírni a könyvtár terhet. Ezenfelül továbbra is fennálltak a fűtési gondok: nem lehetett tudni, hol fog a személyzet télen át dolgozni. Egyetlen előnye volt csupán az új elhelyezésnek, az, hogy az épület második és harmadik emeletén esetleges további terjeszkedésre nyílt kilátás.⁸⁵

SZÉCHÉNYI ezt az áttelepítést mélyen lesújtva vette tudomásul.⁸⁶ Tarthatott ui. attól, hogy alapítása további zaklatásoknak, kellemetlenségeknek lesz kitéve, sőt mint intézmény esetleg fel is bomlik. Szerencsére a könyvtár védnöke, JÓZSEF nádor nem fogta fel ilyen tragikusan a helyzetet. Ő nem csüggedt el, ellenkezőleg az intézet nagyszabású kifejlesztésére készülődött.⁸⁷

3. A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TERVE ÉS TÖRVÉNYBE IKTATÁSA (1806—1808)

Müller 1806-ban, Temesvárról való visszatérése után — József nádor megbízásából — nagyterjedelmű javaslatot készített az Országos Könyvtár nemzeti jogállásának megerősítésére, illetőleg szélesebb szervezeti alapokon való továbbfejlesztésére. Ebben azt indítványozta, bízassék a könyvtár törvényhozásilag a rendek gondjaira, illetőleg állíttassék fel — ugyancsak a rendek védelme alatt — egy olyan, a Könyvtárhoz szorosan csatlakozó művelődési intézet, amely a nemzetnek nemcsak a szellemi, de anyagi kultúráját is hivatott lesz feltárni. Más szóval: azt tanácsolta, szerveztessék az Országos Könyvtár bevonásával egy *Magyar Nemzeti Múzeum*, amely könyveken, kéziratokon és grafikai alkotásokon kívül, a haza régészeti és történeti emlékeit, természeti produktumait és műipari alkotásait is gyűjteni fogja. Olyasféle intézetre gondolt, mint amilyenek külföldön (Rómában, Firenzében, Milánóban, Szentpétervárt, Berlinben, Drezdában, Casselben és Bécsben) már fennálltak.⁸⁸ Csak hogy a hazai múzeum — ismételjük — nem egyetemes gyűjtőkörű intézet akart lenni, hanem kizárólag nemzeti. S éppen ebben állt eredetisége, kontinentális viszonylatban úttörő szerepe.

József nádor és Miller reformjavaslata

JÓZSEF nádor számára ez az elgondolás több okból is vonzó lehetett. Elsősorban azért, mivel maga is jeles műbarát, műgyűjtő volt, ismerte Európának szinte valamennyi nagy múzeumát s így feltehetőleg rokonszenves lehetett számára egy hasonló magyarországi intézet létrehozása. De politikai megfontolás alapján is indíttatva érezhette magát a Múzeum ügyével való foglalkozásra, hiszen egy ilyen nemzeti intézet terve és megvalósítása felettébb alkalmas lehetett a magyar rendek lekötésére. S végül talán figyelembe vehette MILLER érvelését is, mely szerint a Széchényi Országos Könyvtárnak a Magyar Nemzeti Múzeumba való beépítésével megszűnnének SZÉCHÉNYI Ferencnek az 1802. évi alapító oklevélben biztosított nemkívánatos kiváltságai.

Mindezeknek és bizonyára egyéb megfontolásoknak alapján a nádor magáévá tette MILLER elgondolásait és elhatározta azok megvalósítását. 1806. tavaszán vagy nyarán hivatalos útra terelte az ügyet.

A múzeumjavaslat a Helytartótanácsához került, mégpedig a nemzeti kulturális törekvések lelkes hívének, az Országos Könyvtár egyik kiváló jóttevőjének, gróf ESZTERHÁZY József tanácsosnak (1750–1830) kezébe. ESZTERHÁZY hat jeles tudós — KITAIBEL Pál, MITTERPACHER Lajos, SCHÖNBAUER József, SCHÖNWIENER István és SCHWARTNER Márton professzorok, valamint MILLER mint előadó — részvételével szakbizottságot alakított s ezzel tárgyalta meg az ügyet. A bizottság nyilatkozatát 1806. november 14-én terjesztették a nádor elé. Ebben a szakférfiak nemcsak teljes egyetértésüknek adtak kifejezést, hanem kifejtették a létesítendő múzeum szervezetére és elhelyezésére vonatkozó elgondolásait is.⁸⁹

A) A Múzeum terve

E szakvélemény birtokában a nádor most már megtehetette a további szükséges intézkedéseket. Ezekre azonban — bizonyára országos politikai gondjai miatt — csak hónapok múltán került sor. A MILLER-féle tervmunkákat kinyomtatását 1807. nyárvégén rendelte el, úgyhogy ez csak az ősz folyamán kerülhetett ki a sajtó alól. A nyomtatvány — mint hivatalos irat — névtelenül két változatban, latin és magyar nyelven, összesen 1200 példányban jelent meg. Mindkettő nagy ívrét alakú, 28, illetve 30 lap terjedelmű füzet volt a következő címmel:

*Musevm Hungaricum
excelsis regni proceribus ac ordinibus
exhibendum*

illetőleg:

*A Nemzeti Gyűjtemény
elintézése feltételei
Magyar ország hazafiai számára.*

A szöveghez HILD János hírneves pesti építésznek a felépítendő múzeumpalotát ábrázoló 3 rézmetszetű tervrajza volt csatolva.⁹⁰

E kiadványt a nádor még ugyanezen ősz folyamán (október 24-én) megküldte a vármegyéknek és városoknak s egyszersmind kiosztatta az 1807. április 7-e óta Budán együtt ülő országgyűlés követi és főrendi között is, felhatalmazást és anyagi támogatást kérve tőlük a terv megvalósításához.⁹¹

Kilenc alapvető kérdés

Ami magát a tervet illeti, az valóban nagyszabású és igényes munka volt. Meglátott rajta MILLERnek és lektorainak kiváló szakértelme. Mondanivalóját a következő kilenc fejezetben, kérdésfeltevések formájában adta elő:

1. Mely városban kell a Múzeumot felállítani?
2. Milyen legyen általában a Múzeum épülete?
3. Hogyan legyen az épület tagolva?
4. Miképpen lehet létrehozni a múzeumi gyűjteményeket?
5. Miféle költségek szükségesek a Múzeum fenntartására?
6. Miképpen lehet a Múzeum pénzalapját összehozni?
7. Hogyan kell a pénzalapot kezelni?
8. Miféle szakemberekből és segéderőkből fog állni a Múzeum személyzete?
9. Milyen tudományos közlönyre és mely jogbiztosítékokra lesz szüksége a Múzeumnak?

A konkrét témák kifejtését bevezetés előzte meg a rendek felelősségtudatának felébresztésére. Ez két igazságot iparkodott tudatosítani: hogy kultúra nélkül nincs fejlődés, hogy kultúrát csak áldozatkészséggel lehet teremteni.⁹²

Az 1–7. kérdés megválaszolása

A feltett kérdésekre a tervezet az alábbi válaszokat adta.

Ad 1. A Múzeumot okvetlen az ország kormányzati-forgalmi-kulturális központjában, Pesten kell felállítani, ahol az Országos Könyvtár már működik.⁹³

Ad 2. A Múzeum épülete nagyméretű palota legyen, mégpedig kimondottan erre a célra tervezett és emelt új építészeti alkotás.⁹⁴

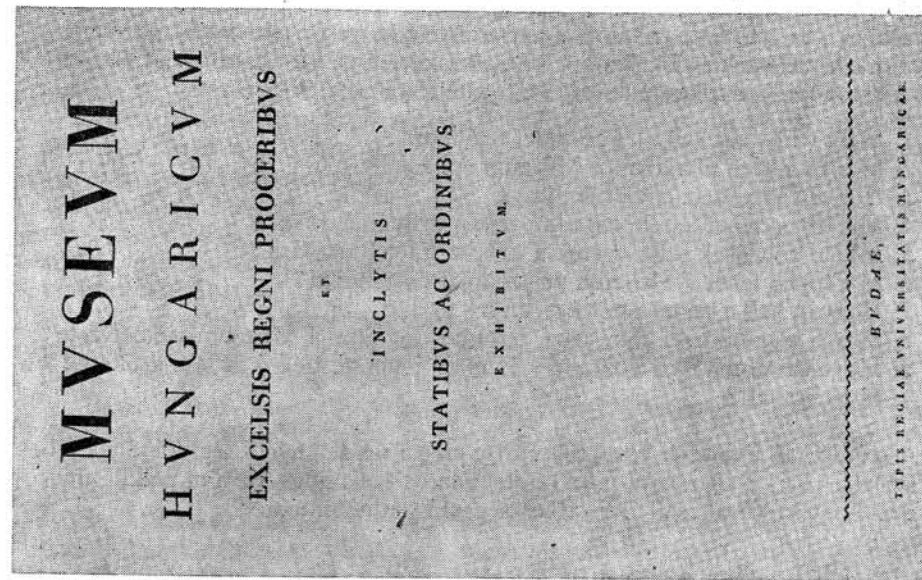
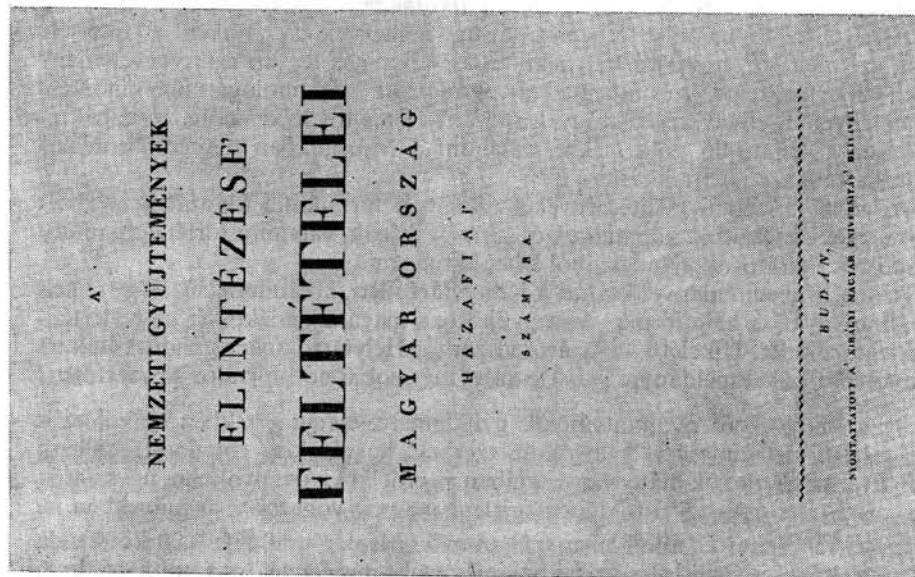
Ad 3. A múzeumépület térbeosztását úgy kell elrendezni, miként a HILD-féle rajzok szemléltetik, hogy minden tekintetben alkalmas legyen a tervbevetett nagy tárak (könyvtár, régiség- és műemléktár, természeti és technológiai tár) különféle gyűjteményeinek elhelyezésére. Figyelemmel kell lenni továbbá a dolgozószobákra, az esetleges restauráló műhelyekre, valamint a Múzeumban majdan bennlakó alkalmazottak szolgálati lakásaira is.⁹⁵

Ad 4. A múzeumi gyűjteményeket általában társadalmi áldozatkészségből: a vármegyék és városok, káptalanok és szerzetesházak, valamint történelmi múltú családok és literátorok ajándékaiból lehet létrehozni.

Ami a Múzeum alapvető tárát, a Könyvtárt illeti, köztudomású, hogy ennek régi állományát az alapító már összegyűjtötte s magánajándékozók nagymértékben kiegészítették. Újkeletű anyagáról viszont a Helytartótanács gondoskodik az ún. nyomdai kötelempéldányokkal. De azért még sok a pótolnivaló. Nevezetesen:

- a) a könyvek és nyomtatványok gyűjteménye nagymértékben nélkülözi a hazai nemzetiségek (szlovákok, szerbek, horvátok és románok) szellemi termését, de sok hiány van általában az erdélyi kiadványokban, úgyszintén a német és lengyel földön megjelent magyar vonatkozású művekben is.
- b–c) A kéziratár állománya számottevő (jelenleg mintegy 1000 kötet), de a köz- és magánlevéltárakból még sok mindennel gyarapítható lesz. Hasonlóképpen kiegészítést kíván a családi címerek gyűjteménye is.

A Nemzeti Múzeumnak József nádor által az 1807. évi országgyűlés elé terjesztett terve.
A latin és magyar nyelven megjelent terv címlapja.

A múzeumtervnek a Széchényi Könyvtárról szóló fejezete

- d) A térkép- és metszetgyűjteménynek ugyancsak sok híja van; ezen a hiányosságon azonban jobbra csak külföldi vásárlással lehet majd segíteni.⁹⁶

Ad 5. A Múzeum fenntartása tekintetében a következő rendes évi költségekkel kell számolni:

- a) épületfenntartási,
- b) személyzeti,
- c) fűtési,
- d) gyarapítási,
- e) kiadványi és
- f) adminisztratív kiadásokkal.⁹⁷

Ad 6. A múzeum pénzalapját szintén a társadalom áldozatkészségéből lehetne összehozni: elsősorban a nemesi és polgári önkormányzati közösségek folyamatos pénzszerzéseiből, másodsorban egyes nagyurak (mágnások és főpapok), illetőleg egyházi testületek (káptalanok, apátságok, prépostságok) nagyobb pénzadományaiból, esetleg alapítványaiból.⁹⁸

Ad 7. A múzeumi pénzalapot (*fundus Musei*) az Országos Pénztár (*Cassa regnicolaris*) kezelésére kellene bízni, mégpedig ez idő szerint József nádornak, a Múzeum pártfogójának és elnökének (*patronus et praeses Musei*) felügyelete alatt. Minden pénzügyület csakis a pártfogó intézkedése alapján lesz szabad lebonyolítani; őt fogja illetni a legkisebb tétel utalványozásának joga is. Az Alapot magán-kölcsön nyújtásával kell majd kamatoztatni.⁹⁹

A Múzeum igazgatásáról

Ad 8. A Múzeum igazgatását és tárainak kezelését illetően a következők lesznek figyelembe veendőek.

- a) Az intézet legfőbb irányító hatalma, az elnökség (*praesidium*) a mindenkorinádor kezébe lesz letéve. Az ő hatáskörébe fog tartozni minden pénzügyi rendelkezés, a gyűjtemények fejlesztésének felügyelete, a szolgálati és ügyviteli rend megállapítása, az alkalmazottak kinevezése és fizetésük meghatározása, s általában minden jelentős személyi és dologi ügyben való döntés. A Múzeum tisztviselői kara (*officiolatus*) tehát a nádori hivatallal (*cancellaria palatinalis*) fog szolgálati levelezést folytatni; oda küldi majd félévi jelentéseit (*semestrales relationes*), vagy bármely tárgyra vonatkozó előterjesztéseit (*repraesentationes*) s ugyanonnan fogja kapni az elnöki határozatokat (*intimationes*) és rendeleteket (*decretationes*).
- b) A Múzeum egészének belső adminisztrációját a táraik egymás mellé rendelését, valamint a keretükben folyó hivatalos és tudományos tevékenység elvi irányítását és gyakorlati ellenőrzését az igazgató (*director*) lesz hivatva ellátni. Ez kir. tanácsosi rangban, ennek megfelelő fizetésben és hivatali lakás kedvezményében fog részesülni. Vele szemben nemcsak az erkölcsi feddhetetlenség, hanem a hazai tudományokban (kivált a hazai jogban és történelemben) való biztos tájékozottság, széleskörű nyelvismeret és a hivatalos eljárásokban való gyakorlottság is megkívánandó lesz. Mindezen

felül üdvös lenne, ha az igazgató magas szinten foglalkozna történetírással és munkásságával kiérdemelné az „ország történetírója” (*historiographus regni*) megtisztelő címét.

- c) Az igazgató mellé hivatalos ügyintézésre egy irodatisztet (*cancellista officii*) kell alkalmazni.
- d—e) A múzeumépület biztonságának és rendjének felügyeletét egy gondnok (*inspector*), forgalmának irányítását és ellenőrzését pedig egy kapus (*janitor*) fogja ellátni.

Az intézeti személyzetet egyébként úgy kell összeválogatni, hogy a gyűjtemények kezelésén és tudományos feldolgozásán kívül, biztosítva legyen a múzeumlátogatók kalauzolása is.¹⁰⁰

A Könyvtár személyzetéről

A Múzeumnak ezidőszereint legjelentősebb gyűjteményében, a Könyvtárban a következő tisztviselők, illetve segédmunkaerők lesznek alkalmazandók:

- a) Egy őr (*custos*), aki az állomány biztonságáért és szakszerű gondozásáért felel s az egész gyűjteményi munkát vezeti. Tőle nemcsak sokoldalú nyelvismeret, hanem bibliográfiai, történelmi, diplomatikai, jogi és államtudományi készséget is meg kell kívánni.
- b) A könyvtárőr segédjeül egy írnok (*scriptor*) lesz alkalmazandó. Neki is szaktudással és tudományos képzettséggel kell rendelkeznie. Rang szerinti ez tulajdonképpen segédőr (*vice-custos seu adjunctus*) lesz.
- c) E két magasképzettségű tisztviselő támogatására, elsősorban a másolási teendők végzésére két vagy három íródeák (*amanuensis*) lesz szükséges. Ők készítik majd a könyvtárnak ideiglenesen átengedett kéziratok és iratok másolatait, valamint az állományjegyzékeket (*repertoria*). Ehhez képest tőlük is legalább gimnaziális képzettség kívánható.
- d) Természetesen nélkülözhetetlen lesz a Könyvtárban egy hivatalsegéd (*famulus*) is. Ő végzi majd az olvasók kiszolgálását, a használt könyvek stb. helyrerakását, s részben az olvasótermi felügyeletet is. A könyvtári munkához szükséges idegen nyelveket többé-kevésbé neki is ismernie kell.
- e) Külön személyt, egy ún. hetest (*mediastinust*) kell alkalmazni a Könyvtár tisztántartására, takarítására.

A Régiségtár személyzetéről

A Nemzeti Múzeum második főosztályául egy régiségtár (*cimeliotheca antiquitatum, raritatum, armorum, marmorum et pretiosorum*) megszervezése szükséges. Ennek személyzete csak 4 főre (*custos, vice-custos, famulus és mediastinus*) irányzandó elő.

A Természeti tár személyzetéről

Harmadik főosztályul a terv egy természettudományi és iparművészeti tár (*camera productorum naturalium et technologica*) létesítését javasolta. Ennek számára is 4 főnyi személyzet volt tervbe véve, csakúgy mint a régiségtárnak.

A laboratóriumról

Járulékos részét alkotta volna a Múzeumnak egy laboratórium, amelyben — mindhárom tár szükségleteire — egy festő (*pictor*) és egy rézmetsző (*calcographus*) dolgozott volna.

A szolgálatról és fizetésekről

A szolgálatról és az alkalmazottak fizetéséről, valamint évi szabadságáról a tervezet csupán elvi megállapításokat tartalmazott.¹⁰¹

Intézeti kiadványról és Jögbiztosítékokról

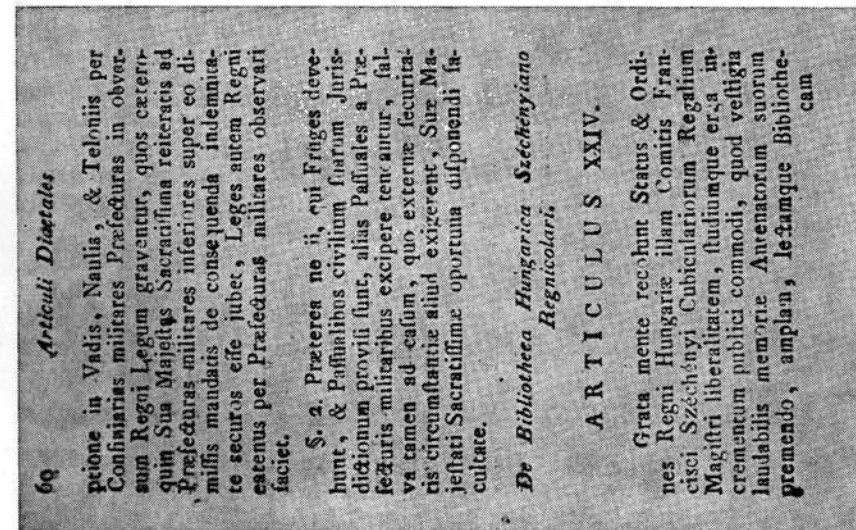
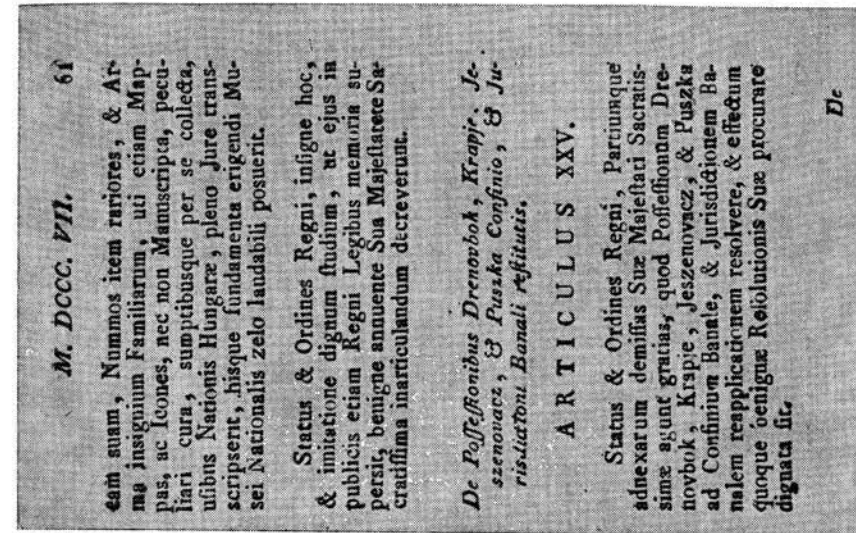
Ad 9. Végső szakaszában a tervjavaslat kimondta: szükséges lesz, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum, mint a magyar rudományosság temploma (*Palladis Hungaricae sacrarium*) megismertesse a hazával és a világgal a falai között összegyűlő szellemi és anyagi kincseket. Evégből *Acta Musei Hungarici* címen évkönyvet kell majd kiadnia. Ebben lesznek feljegyezve azoknak a nevei is, akik az intézet számára alapítványt tesznek, pénzadományt vagy tárgyi ajándékot nyújtanak.

Legvégül, de nem utolsó sorban gondoskodni kell ennek a létrehozandó nagy kulturális intézménynek a legtovábbra is való fenntartásáról is. Evégből két jogi biztosítékot kell kieszközölni: egy királyi megerősítő oklevelet, hasonló, mint aminőt a Széchényi Országos Könyvtár nyert 1802-ben, illetőleg egy országgyűlésileg alkotott törvényt, amelyben a rendek magukénak ismernék el a Múzeumot.¹⁰²

B) A Múzeum törvénybe iktatása (1808)

Íme, ezek voltak a nádor által jóváhagyott MILLER-féle múzeumterv javaslatai. Bennük valóban mindenről szó esett, amit egy ilyen nagyra hivatott intézmény szervezésénél figyelembe kellett venni. Amennyire hiányos volt a Széchényi Országos Könyvtár alapító oklevele, éppannyira körültekintő, rendszeres volt a Nemzeti Múzeum tervezete. A rendek számára talán egy kissé túlzottan is pedáns és tudományos, de mindenesetre meggyőző. Biztosra lehetett venni, hogy a nyugat-európai kulturális fejlődéshez képest elmaradott és emiatt részben kisebbségi érzéssel küszködő magyar nemesség semmiképpen sem fog elzárkózni ennek a művelődési intézménynek az ügye elől, megvalósítását előbb vagy utóbb elő fogja segíteni.

A múzeumjavaslat nádori előterjesztése még az 1807. évi országgyűlésen megtörtént, de ennek csak a legvégső időszakában, december 15-én. Ezért a vele való tüzetes foglalkozásra már nem kerülhetett sor. De bizonyos eredmények már ekkor is születtek. Nevezetesen a rendek megalkották a 24. törvénycikket, amelyben kimondták, hogy elfogadják és oltalmukba veszik SZÉCHÉNYI Ferenc nagyszerű ajándékát, a már valóságosan létező és működő Országos Könyvtárt, s úgy tekintik ezt, mint a létesítendő Nemzeti Múzeum alapját.¹⁰³ Ezen kívül alapító szándékuk kifejezésére határozatilag felszólították a vármegyéket és városokat, hogy

Az 1807. évi XXIV. törvénycikk, amely a Széchényi Könyvtárnak, mint a felállítandó Nemzeti Múzeum alapintézetének a nemzet részére való átvételét tanúsítja

rus; si quis vero Capitale apud se elo-
tum reperit voluerit, Caffi Regnicola-
ri Additionem medio Anno prius insinua-
re, quod ipsum etiam pro Caffi, quo Di-
rectio Capitale ediceret, observabitur.

§. 21. Administratio Fundi Academia hujus
per Oeconomum geretur, qui cum constitu-
endo Contra-Agentis infuenda intersuicia
percipiat, necessarias Erogationes, semper in-
tem erga Affignationem Praefecti, vel Subpre-
fecti qui debitum in Rem pecuniariam, & Oe-
conomiam Domus Inspectionem exercent, faciet;
Rationes ducet, easque cum fine
singuli Anni Praefecto consignabit. Relatio-
nes cum Statu hujus Instituti per Praefectos
exhiberi, & una cum Caffi Statu sibi sub-
mitti Dominus Regni Palatinus curabit, cum
anno Anni submittenda Academiae Rationes
in Revisionem sumi faciet, & desuperque
Rationibus Abductiones extrahet, denique quovis Anno cum fine ejusdem cir-
cumstantiis de Praefecto Academiae per
Praefectum ejusdem exhiberi curabit Relatio-
nem, easque una cum Statu Caffi, Ra-
tionumque Extractu Altitimae Inspectioni
Regis subferret, quam sanam Relationem
in Synoptica deductione dea Dominus Re-
gni Palatinus omnibus Regni Jurisdictioni-
bus per Notitiam communicabit.

§. 22. Praefectus singulis Comitibus Re-
lationem de Statu Academiae, et Progressu
Juventutis praestabit.

*De erigendo Museo Nationali, aliisque
promovendis Cultus Linguae Hun-
garicae Adminiculis.*

ARTICULUS VIII.

Postquam Sua Celsitudo Caesareo Re-
gia Dominus Regni Palatinus pro insigni suo,
quo in amplius Glorie, ac Felicitatis Regni
Incrementum nullo non tempore ferri con-
fuevit studio, Plannum erigendi Musei Natio-
nalis universis Regni Comitibus transmi-
ssit, eisdemque ad conficiendum pro hoc
Fundum provocavit: hac Sua Celsitudo
Caesareo Regie provocatione provehen-
dumque per Institutum hoc linguae Hungari-
cae Cultus, et promovendae Nationalis Li-
teraturae ac industriae Studio animato, quam
plurimi notabiles hunc in finem medio pu-
blicarum Jurisdictionum, tam sub ipsis pro-
xime praeteritis Regni Comitibus, quam et
subsequente fecerunt Oblationes. Sua porro
Celsitudine Caesareo Regia opportuna iam
etiam quoad locum, struendasque ad scopum
hunc accommodandas res agente, Principe au-
tem Antonio Grassalkovich de Gyarak in
vicem horum Botanici Universitatis Regie
Pestinae horum suum aere portam Hazy-
niensem firum in Cambium cedente, illud
vero in sortem Cambij receptum Institutum

Insitui Nationalis patriae Zelo, gratuito
offerebat, SS. & OO. Regni disimuliter con-
gregati, cum felicibus, iam singulati Sua
Celsitudine Caesareo Regie Domini Regni
Palatini providentia Insitui hujus Natio-
nalis finis initio, illud omni ratione adju-
vare intenti in hunc Articuli 67, 1790 suam
imprimis Majestatem Sacratissimam, ut In-
stitutum isthoc Benignissime, ac Clementia
Sua foveret, & promovere dignetur, ex-
ortendam, cum vero Sacratissimo Archi-
duces Dominum Regni Palatinum interpe-
landum decreverunt, ut interea eam, cum
uberiora hunc in Rem, ac signum circa fir-
mandam scientiarum Societatem futuris Re-
gni Comitibus condici potuerint, Institutum
hujus in parte introductionem huius us ha-
bere, struendasque pro hoc decessit a-
dibus manum admoveat facere, cunctaque,
in quantum valuerit, ad effectum deduce-
re, una autem illa quoque Adminicula pro-
movendae Linguae Hungaricae Culture fove-
re dignetur. Quam etiam in finem, cum
pro structura Aedii, necessaria Instrutio-
ne, constituendisque Individuis Aere por-
to opus futurum sit, non dubitet autem
praeter iam hactenus laudabili cum Zelo fa-
ctas Oblationes, paria ex parte illarum etiam,
que adhuc desiderantur, Jurisdictionum in
nobilem hunc scopum et analogum in fi-
nem conferenda esse Subsidia; ultro decer-
nere visum est, ut quicquid hoc nomine
sub prioribus Comitibus, ac ab eo etiam
tempore oblatus est, vel subinde offere-
tur, per Jurisdictiones quam primum licet
sit, colligatur; per has dea Summae in-
fuitur coherentem ad suas Destinationes Caf-
se per Suam Celsitudinem Caesareo Regem
designanda inferantur; Officium vero pecu-
nias hac receptum super convertio pra-
missum in finem aere Rationes Sue Cel-
situdinis Caesareo Regis quotannis exhibebit,
per eandem universis Regni Jurisdictionibus
in Synoptica communicandas. Ceterum Sta-
tus & Ordines Memoriam illarum Juridi-
ctionum, que Liberalitate Sua Institutum
hoc adjuverunt, conservare desiderantes,
illas futuris Comitibus cum designatione ob-
lati Summe inarticulandas decernunt.

*De Provisione Articuli 12. 1792 usque fu-
tura Comitibus extendenda.*

ARTICULUS IX.

Sua Majestate Sacratissima Clementer
annuens, SS. & OO. Provisionem Arti-
culorum 12. 1792. 3. 1807. et in hoc pro-
vocatum Articulum sub deductis ibidem
cunctis, & conditionibus usque proxime
celebranda Comitibus hac quoque vice, abs-
que ulla innovationibus extendendum de-
creverunt.

De

— saját önkormányzatuk keretében és saját tárcájuk terhére — a hadiadóul meg-
ajánlott összeg minden forintja után legalább 1 garast (vagyis 3 krajcárt) szavazza-
nak meg a Nemzeti Múzeum pénzalapjának megteremtésére.¹⁰⁴ Nyilvánvaló volt
tehát, hogy a Múzeum ügye a legközelebbi országgyűlésen újra napirendre fog
kerülni.

Ez a következő országgyűlés 1808. augusztus 28-án ült össze Pozsonyban.
Itt is, mint az utóbbi évek diétáin mindig, főképpen a hadi megajánlások kérdése
volt a fő téma. A rendek és a király között alkudozások folytak. Az előbbieket
áldozatkészségük ellenében egy katonai akadémia felállításának engedélyezését
kivánták. S amikor úgy tűnt, hogy az engedélyt ehhez megkapják, lelkesen elha-
tározták a Nemzeti Múzeum életrehívását is. Ösztönzőleg hatott rájuk e tekintet-
ben az előző évben megindult, egyre szélesebb körű országos felajánlási mozgalom
is, amelynek során legutóbb egy dúsgazdag mágnás, GRASSALKOVICS III. Antal
(1771—1841) Pest városában már telket ajándékozott a Múzeum céljára. A múzeu-
mi törvény (8. törvénycikk) megszavazására ősszel (október 18-án) került sor.
Ebben kimondták a rendek, hogy a magyar nyelv és irodalom, valamint az anyagi
kultúra ügyének előmozdítására, a Tudományos Akadémia létrejötte előtt szük-
ségesnek tartják a Nemzeti Múzeum felállítását, s újból felszólították a törvény-
hatóságokat a szükséges anyagi eszközök előteremtésére, a nádort pedig megbíz-
ták a kellő intézkedések megtételével, ideértve az építkezés megindítását is.¹⁰⁵

E törvény életbeléptével a Széchényi Országos Könyvtár — hat évvel az ala-
pítása után — *de iure* megszűnt önálló intézmény lenni. Mostantól fogva csupán
egyik tagozata, osztálya volt a magyar művelődés ügyét szélesebb körben szolgálni
hivatott új létesítménynek, a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Tulajdonképpen a
Múzeum Könyvtára (*Bibliotheca Musei Nationalis*) lett.

SZÉCHÉNYI ezt a kibővített intézetet nem tekinthette többé a maga alapításának;
ez már JÓZSEF nádor elhatározásának és fíradozásának eredménye volt. Mégsem
tarthatta a változást károsnak, hiszen nyilvánvaló lehetett előtte, hogy az új mú-
zeumi szervezet a Könyvtár létének, védelmének és fennmaradásának is erős biz-
tosítékaul fog szolgálni. Az Országos Könyvtárra nézve szerzett kiváltságait pedig
nem félthette; úgy vélte, hogy azoknak a Múzeumon belül is sértetleneknek kell
maradniuk. Némi sérelmet legfeljebb amiatt érezhetett, hogy a illetékesek nem
tartották szükségesnek őt a múzeumterv előkészítő tanácskozásaiba bevonni,
illetve véleményét és hozzájárulását kikérni. Érzelmeinek azonban semmiféle
kifejezést nem adott.

4. A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM MEGSZERVEZÉSE (1808—1823)

A) Általános alapvetés

A feladatok

A múzeumi törvény életbelépte után késedelem nélkül fel kellett készülni az intézet
megszervezésére. Ez nyilván nem volt egyszerű feladat. Arról, hogy a nagyszabású
múzeumterv rövid időn belül megvalósítható legyen, természetesen szó sem lehe-
tett. A munkálatokat évekre kellett előirányozni s a mindenkori körülményekhez
alkalmazkodva, lépésről lépésre előrevinni. Előtérben — magától értetődően —

A Magyar Nemzeti Múzeum felállítását kimondó
1808. évi 8. törvénycikk

egyrészt az intézeti pénzalap, másrészt a tervbe vett új táruk anyagának összegyűjtése állt. Ezek egyidejű, párhuzamos gondoskodást kívántak: a felkeltett társadalmi érdeklődés állandó ébrentartását. Folyamatos propagandára volt ui. szükség ahhoz, hogy a megyékből és városokból a felajánlott pénzek mielőbb befolyjanak, s hogy ezeket magánadományok, esetleg alapítványok is kiegészítsék. E mellett országos viszonylatban mozgósítani kellett a régészeti, illetőleg természettudományi érdeklődésű tudósokat és műkedvelőket, hogy a Múzeum érdekében gyűjtőmunkát vállaljanak vagy esetleg már meglevő gyűjteményeiket az intézetnek átengedjék. De ugyanakkor nem volt szabad megfeledkezni az összegyűlt tárgyak elhelyezésének biztosításáról: a Múzeum alkalmas és méltó otthonának megteremtéséről sem.

Az első sikerek

Mindezek a teendők teljes egészükben MILLERre hárultak. JÓZSEF nádor elvárta tőle, hogy a tervnek, amelyet ő dolgozott ki, ő legyen a megvalósítója is. Külön segítőtságot e célra nem rendelt melléje, de a maga részéről minden tekintélyi és hivatalos támogatást kész volt megadni neki.

S MILLER a nádor várákozásának elismerésre méltóan megfelelt. Előrehaladott életkora ellenére (1809-ben éppen 60 éves volt), rendkívül körültekintéssel és nagy ügyességgel fáradhatatlanul dolgozott az előtte álló programon, és aránylag rövid idő leforgása alatt komoly sikereket ért el.

Az első, alapvető fontosságú eredmény, amely MILLER múzeumpropagandájából származott, kétségtelenül a múzeumi pénzalap (*fundus pecuniarius Musei*) gyors összegyűjtése volt. A vármegyék és városok garasos felajánlásából s magán-személyek (többnyire kisemberek) adakozásából már 1808-ban több mint 230 000 forintnyi összeg folyt be — bankjegyekben — az Országos Pénztárba. De elindult egy külön alapítványi mozgalom is, amelynek során Pest városa egymaga 10 000 forinttal járult hozzá az Alap megteremtéséhez.¹⁰⁶ S mindez csak a kezdet volt, amelyet a következő évek közéleti és magánfelajánlásai messze túlszárnyaltak.

Elkészítette MILLER a Múzeum szervezeti szabályzatát is, ezt azonban a nádor — tekintve, hogy SZÉCHÉNYI alapítói jogait vitató elvi nyilatkozatokat is tartalmazott — nem hagyta jóvá.

Széles körben megkezdődött a régészeti és természeti muzeális anyag begyűjtése is. Ez persze lassúbb folyamat volt és bizonytalanabb értékű eredményekkel járt. Jószándékú, de szakértelemmel nem rendelkező gyűjtők — a *Protocollum patriophilorum* tanúsága szerint — rengeteg különféle tárgyat (római téglákat és cseréptárgyakat, antik és középkori fegyvereket, használati tárgyakat, érmekeket és ékszereket, illetőleg ásványokat, kővületeket, csigákat és mindenféle természeti érdekességeket) juttattak el MILLERhez, de a legtöbbször minden velük kapcsolatos megbízható információ nélkül. Nagyobb rendszerezett gyűjtemények (herbáriumok, mineráliák) csak elvétve fordultak elő a szerzemények között, de ezek is többnyire laikus műkedvelés eredményei voltak.¹⁰⁷

A régiségtárnak sokáig csak egyetlen komoly értéke volt: a SZÉCHÉNYI-féle éremgyűjtemény, amely mintegy 2700 darab különféle, jórészt magyarországi érmét foglalt magában s becslésértéke meghaladta az 50 000 forintot. A gróf ezt tulajdonképpen a Könyvtár tartozékának szánta s éppen ezért maga gondoskodott feldolgoztatásáról is. Három kötetre terjedő nyomtatott katalógusát — a tudós

SCHÖNWISNER István munkáját — már a Múzeum életrehívása előtt, 1807-ben kezdte kiadatni s 1810-ig be is fejezte.¹⁰⁸

Ugyancsak a Múzeum létrejöttét megelőzően, 1808-ban vetette meg SZÉCHÉNYI Ferencné szül. FESTETICS Júlia grófnő a természeti tár alapját saját gazdag ásványgyűjteményének ajándékozásával. Ezt a következő évben (1809) egy másik becses ajándék, JÓZSEF nádornak közel 2500 darabot kitevő ásvány-kollekciója egészítette ki.¹⁰⁹ A tár szakszerűbb kiépítésére azonban csak később, a tízes évek folyamán került sor.

Az újra induló könyvtári munka

Bármily sok gonddal és teendővel járt is a múzeumi gyűjtőmunka, MILLER nem hanyagolta el a Könyvtárral való foglalkozást sem. Nemcsak azért, mivel ő maga is kiváltképpen könyvtáros volt, hanem azért sem, mert tisztában volt vele, hogy a téka, mint a szellemi javak tára lesz a Nemzeti Múzeum elsőrendű, legfontosabb gyűjteménye. Mindenekelőtt — a kutatás előmozdítása érdekében — az állomány újrendezését végeztette el s egyidejűleg napirendre tűzte a SZÉCHÉNYI-féle nyomtatott katalógusok folytatását. A kéziratok katalógusán ő maga dolgozott, a térkép-, metszet- és címerkatalógus összeállításával 1806 nyaráig GRUBER scriptort foglalkoztatta; akkor azonban ez a kiváló, könyvtárosi készséggel is rendelkező munkatárs — főnökével összekülönbözve s fizetését is keveselve — lemondott állásáról. Munkája ezzel elakadt, mert a SZÉCHÉNYI által 1806 november elején kinevezett új scriptor, STRÁZSAY József okleveles ügyvéd más, valóban fontosabb feladatot kapott, a könyvek katalógusa III. pótkötetének elkészítését.¹¹⁰ Mindezen munkálatok előmozdítására MILLERnek még azt is sikerült kieszközölnie a nádortól, hogy a Könyvtár háromtagú személyzetét — rendkívüli módon — egy negyedikkal szaporítsa: HALICZKY András egyetemi tanár fiának, HALICZKY Antalnak személyében egy második íródeákot (cancellistát) is kinevezzon.

A gyarapítótevékenységre MILLER még nem fordított különösebb gondot: jóformán csak a kötelezpéldányok és az ajándékok átvételére szorítkozott. A külföldre is kiterjedő, nagyobb arányú aktív szerzeményezést továbbra is SZÉCHÉNYI végeztette Cenken úgy, ahogy az alapítóoklevélben magát erre elkötelezte.

A kialakuló múzeumi táruk elhelyezése

E széles körű, egyre fokozódó gyűjtő-szervező tevékenység mellett hamarosan gondoskodni kellett az összegyűlt muzeális tárgyak megfelelő elhelyezéséről is, különös tekintettel az idáig Cenken őrzött éremgyűjtemény közelgő átvételére. A múzeumalapota felépítése egyelőre nem kerülhetett napirendre. Okvetlen találni kellett tehát valamely ideiglenes megoldást. Miller úgy vélte, hogy ez legegyszerűbben az egyetemi épületben való terjeszkedéssel érhető el. A nádor — miután 1809 januárjában a helyszínen szemlét tartott — el is határozta, hogy további termeket igényel a Múzeum számára. Eljárásának eredményeként sikerült az Egyetem II. emeletén a természeti tárnak, III. emeletén pedig a régiségtárnak helyet biztosítani. A Könyvtár továbbra is az I. emeleten maradt, s ugyanitt jelölték ki helyet az éremtár számára is.¹¹¹

Az 1809-i háborús válság Kihelyezés Nagyváradra

A múzeumszervezés 1809. évi lendületes munkája azonban alig három-négy hónapig folyhatott zavartalanul. Tavasszal ui. a Habsburg-birodalom ismét — immár negyedszer — hadiállapotba került Franciaországgal. Május 13-án NAPÓLEON seregei újból elfoglalták Bécset és Magyarországra készültek benyomulni. Május végén JÓZSEF nádor már szükségesnek látta felszólítani MILLERT: tegye meg az előkészületeket a Könyvtár és a Múzeum legértékesebb anyagának valamely tisztántúli erődített városba való elszállítására. A Pestről való távozásra azonban csak június 17-én került sor, miután Győrnél a franciák szétszórták a magyar nemesi felkelő sereget. Miller 6000 forint útielőleggel, 24 ládára való rakománnyal megint Temesvár felé indult. Amikor azonban útközben olyan értesítéseket szerzett, hogy Temesvárt előzönlötték a menekülők, elhatározta, hogy Nagyváradon keres menedéket, ott, ahol évtizedeken át tanárkodott s ahol — sok befolyásos ismerőse, barátja révén — a legnagyobb segítőkésszeggel számolhatott. Nem is csalódott. Gróf RHÉDEY Lajos (1763—1831) Bihar megye királyi adminisztrátora, a hazai kulturális törekvések lelkes támogatója a legnagyobb megértéssel fogadta az érkezőt és a Múzeum kincseinek biztos helyen, a megyei levéltárban adott helyet.¹¹² Ez a váradi kihelyezés több mint nyolc hónapig tartott, mert — bár az udvar a franciákkal már október 14-én megkötötte a bécsi békét — az utak rossz állapota miatt tavasz előtt nem lehetett a visszautazást lebonyolítani. Így MILLER csak 1810. március 4-én érkezhett vissza szállítmányával a fővárosba.¹¹³

Pesten a háborús hónapokban a Könyvtár és a Múzeum látogatottsága a legalacsonyabb fokra süllyedt. Az itthon maradt tisztviselők (STRÁZSAY József adjunktus és HALICZKY Antal íródeák) azonban ennek ellenére is nyitva tartották az intézetet és — ami a legfontosabb — szerencsésen megvédelmezték a katonaság fenyegető igénybevételeitől.¹¹⁴

MILLER Nagyváradon éppenúgy nem maradt tétlen, mint ahogy nem volt az 1805-ben Temesvárott sem. Akkor a Múzeum tervét dolgozta ki, most a kialakulóban levő Múzeumi Pénzalap és a múzeumi gyűjtemények gyarapítása érdekében fejtett ki széleskörű és eredményes agitációt. Az előbbi számára nem kevesebb, mint 87 000 forint felajánlást sikerült jegyeztetnie. Emellett átkutatta a váradi káptalan és a kir. akadémia könyvtárát, úgyszintén Bihar megye levéltárát, számos oklevelet lemásolt s jegyzéket készített azokról a könyvekről és kéziratokról, amelyeket a Könyvtár számára JÓZSEF nádorral megszereztetni kívánt.¹¹⁵

Mindezt Pestre való visszaérkezése után büszkén jelentette a nádornak és újságolta SZÉCHÉNYINEK, majd újult erővel és buzgalommal folytatta az itt megkezdett szervezési munkákat.

B) Múzeumi pénzalap létesítése

A Múzeum tényleges életrehívásának legfőbb feltétele magától értetődően a szükséges pénzalap (*fundus pecuniarius*) előteremtése volt. Ismeretes, hogy — az 1807. évi országgyűlés határozata folytán — a törvényhatóságok ún. garasos segélyeiből (*ex subsidiiis*) már 1808-ban több mint 230 000 forint tőkepénz (*summa capitalis*) gyűlt össze bankjegyekben (*in schedis bancalibus*) és megindultak az önkéntes

közületi és magánfelajánlások (*oblata*) is. E pénzvagyon hivatalos kezeléséről az 1808: 8. tc. értelmében JÓZSEF nádornak kellett gondoskodnia. Ő az adminisztrációt a Helytartótanács felügyelete alatt álló, nemrég szervezett rendi intézményre, az Országos Pénztárra (*Cassa Regni*) bízta, magának, mint a Múzeum elnökének tartva fenn a pénzzel való rendelkezés jogát.¹¹⁶

Tekintve, hogy a felajánlások nagyrésze nem került rögtön lerovásra, s ennél fogva az Alap vagyona egyrészt készpénzből (*ex parata pecunia*), másrészt kötelezvényekből (*ex literis obligatorialibus*) állt, a kezelés is kétféle eljárást kívánt. A ténylegesen kifizetett összegeket (*capitalia*) az Országos Pénztár törvényes 6%-os kamatra kihelyezte magánkölcsonzókhoz. A ki nem fizetett ajánlatok után a felajánlók maguk voltak kötelesek a megajánlott összegért járó szabályszerű kamatokat évente kifizetni. A Múzeum szükségleteire természetesen csak a kamatok (*interusuria*) voltak felhasználhatók, de ezek sem mindig kötetlenül. Voltak ui. felajánlások, amelyeket csakis bizonyos célokra lehetett fordítani. Ilyen volt a legtöbb alapítvány. Szabadon rendelkezni jobbra csak a vármegyei és városi ún. garasos segélyösszegekkel lehetett.¹¹⁷

A segélyek (*subsidia*) és az alapítványok (*fundationes*) lerovása nem a hagyományos fizetőszközben, réns azaz ezüstforintokban (*in moneta conventionali*) történt, hanem a francia háborúk folyamán forgalomba hozott bankjegyekben, ún. fekete bankókban (*in schedis bancalibus*).¹¹⁸ Egyideig úgy látszott, hogy ennek nincs semmi jelentősége, mivel a bankóforint — törvény szerint — egyenértékű volt az ezüst forinttal.

A Múzeumi Alapra befoly értékek összege egyébként az 1809—1811. években a következőképpen alakult.¹¹⁹

Az Alap vagyona		
Évben	kötelevekben	készpénzben
	bankóforint	bankóforint
1809	402 293	124 089
1810	688 572	218 825
1811	660 049	142 568

Az alapítványok ezeknek az összegeknek aránylag kis részét tették, 1811-ben pl. csak kb. 1/7-ét, mindössze 89 801 bankóforintot. Ez is különböző célok támogatására szolgált, mégpedig:

A múzeumpalota felépítésére		A tisztviselők fizetésére		Könyvkötésre		Irodaszerekre	
bankóforint	kr.	bankóforint	kr.	bankóforint	kr.	bankóforint	kr.
7334	59	74 299	44	2166	40	1000	—

Az alapítványtevők legnagyobbbrészt magánszemélyek voltak; közösségek alig fordultak elő közöttük. Így pl. a szűkebb értelemben vett (Erdély nélküli) anyaországnak és Horvát-Szlavónországnak összesen 50 megyéje közül csupán egyetlen, Bihar megye tett alapítványt. Valamivel nagyobb áldozatkészséget mutattak a városok, amennyiben 42 szab. kir. és bányaváros közül 6 ajánlott meg alapítványt, mégpedig a kettős főváros, Buda és Pest, Pécs, Szabadka, Szeged és Késmárk. Az ország sokszáz mezővárosa közül csak egyetlenegy vállalt ilyen áldozatot: Nagykőrös.¹²⁰

Az alapítványos magánszemélyek között mindössze 2 főpap (SZABÓ András kassai püspök és gróf CSÁKY László nagyváradi nagyprépost), 5 világi főúr (gróf BELEZNAV Sámuel, herceg CZARTORYSKI Ádám, gróf HUNYADY József, gróf RHÉDEY Lajos és özv. gróf ZICHY Jánosné), 4 középbirtokos nemes (ITTEBEI KISS Antal, JEKELFALUSSY József, KUBINYI Péter és NICZKY István), 5 kisnemes (FEJES János, JURICKAY László, KÉMLEY Pál, PRUZSINSZKY András és SZEMERÉDY András) és 3 polgár (CHRISTEN Ferenc budai orvos, DOLOVICZÉNYI Sándor pesti szenátor és VALERO Tamás pesti selyemgyáros) fordult elő.¹²¹

Persze a kötetlen jellegű felajánlásokból, amelyeknek zömét tudvalevőleg az ún. garasos segély tette, majdnem minden törvényhatóság kivette a részét, a Jászkun terület, a hajdúvárosok, a XVI szepesi város és a horvát-szlavón megyék és városok is. Kivételt képezett 1 megye (Sopron) és 8 szabad királyi város (Bazin, Breznóbánya, Eszék, Nagyszombat, Pozsony, Sopron, Szentgyörgy és Trencsén).¹²²

Hasonló kötetlen ajánlatok magánosok részéről is történtek, de meglehetősen kis számban. Mindössze 5 nagybirtokos (ALBRECHT szász-tescheni herceg, gróf ESZTERHÁZY Miklós (1775–1856), gróf HARRACH János, gróf ILLÉSHÁZY István és VÉGH István főispán) járult hozzá meglehetősen szerény összegekkel a Múzeumi Pénzalaphoz.¹²³

A nagy országos gyűjtés ezek szerint a legszebb kilátásokkal kecsegtetett. Meg lehetett elégedve JÓZSEF nádor is, MILLER is. Az utóbbi annál inkább, mivel ő volt az egész akció elgondolója, propagátora, sőt részben lebonyolítója is. Ami a nádor nevében történt — így többek között 1810 nyarán a megyékhez és városokhoz intézett helytartótanácsi felhívás muzeális tárgyak beszolgáltatására — az is az ő műve volt. Sikeres működésének eredménye nem is maradt el. 1809-ig az Országos Pénztárba már akkora kamatjövedelem folyt be, hogy meg lehetett kezdeni az Alapból való gazdálkodást, a kifizetéseket.¹²⁴

C) A Múzeum tárainak szervezése

Sorra kerülhetett a múzeumszervezés következő feladata: az összegyűlt anyagnak tudományos rendszerezése. Különösen időszerűvé tette ezt a SZÉCHÉNYI-féle nagy-szerű éremgyűjteménynek 1810 nyarán történt átvétele.¹²⁵ Szükségessé vált tehát alkalmas szakembereknek a Múzeumba való felvétele.

A régiségtár élére MILLER mint designált igazgató, HALICZKY Antalt (1788–1837) szemelte ki, aki már 1808 óta mint íródeák (*amanuensis*) a Könyvtárban dolgozott.¹²⁶ A természeti tár élére TEHEL Lajos (1769–1816) óbudai orvost jelölte, aki önkéntesen, fizetéstelenül is hajlandó volt hozzáfogni a rendező munkához. Az utóbbi — sikeres tevékenységének elismeréseként — 1810 novemberében meg is kapta az őri kinevezést.¹²⁷ Az előbbi azonban csak két évvel később, 1814 őszén.

De nem hanyagolta el MILLER a Könyvtárt sem. STRÁZSAY adjunktus és HALICZKY íródeák mellé 1810-ben KUTSERA (KUTSCHERFELD) János személyében egy második íródeákat is kineveztetett.¹²⁸

Végül gondoskodott két szolgai állás betöltéséről is: FISCHER Flóriánt 1809-ben háziszolgául (*mediastinus*),¹²⁹ CSERONKA Andrást 1810-ben — az eltávozott PAVONICS Jakab helyére — könyvtári szolgául és egyben könyvkötőül alkalmaztatta.¹³⁰

1811 őszén tehát a Múzeumnak 7 kinevezett alkalmazottja volt, közülük 4 a Könyvtárban. Nevezetesen:

1. MILLER Jakab Ferdinánd könyvtárőr
2. TEHEL Lajos természetjáró
3. STRÁZSAY József könyvtári segédőr
4. HALICZKY Antal könyvtári íródeák
5. KUTSERA János könyvtári íródeák
6. CSERONKA András könyvtári szolga
7. FISCHER Flórián háziszolga

Ezeknek az alkalmazottaknak az illetményei mindössze 3730 forint erejéig terheltek a Múzeumi Alapot. Továbbra is fennállott ugyanis az Egyetemi Alapnak az Országos Könyvtár iránt 1802-ben vállalt 1200 forintnyi kötelezettsége.¹³¹

(Ez a helyzet azonban — később még szó lesz róla — a Könyvtárra nézve csakhamar a legkedvezőtlenebbre változott. 1812-ben a könyvtári státus ismét 3 főre csökkent, mivelhogy STRÁZSAY — súlyos fegyelmi vétség miatt — el kellett távolítani hivatalából. 1814-ben pedig HALITZKY a Régiségtárba, KUTSERA a Természeti tárba lett áthelyezve. A nádor pénzügyi okokból jóideig nem tudta kárpótolni a Könyvtárt. Az itteni feladatokat ettől kezdve az időközben, 1812-ben múzeumigazgatóvá kinevezett MILLER látta el CSERONKA famulus segítségével. Új őr a téka csak 1815-ben kapott HORVÁT István személyében, STRÁZSAY helyét pedig még egy évvel később 1816-ban töltötték be KOVACHICH József Miklóssal. Íródeákat meg többé egyáltalán nem kapott a Könyvtár.)

Saját pénzéből tudta immár fedezni a Múzeum egyéb szükségleteit is: vásárlásait, berendezési, fenntartási és adminisztratív költségeit. Kiadásai 1809–1810-ben a következőképpen alakultak.¹³²

Évben	Kifizetések			
	kötelezvényekben		készpénzben	
	bankóforint	kr.	bankóforint	kr.
1809	125 375	56	34 907	36
1810	242 501	48	209 193	13

Mindez arra vall, hogy az új intézet életműködése alig két-három évvel formális megalakulása után ténylegesen megkezdődött.

D) Az 1811. évi devalváció és a Múzeumi Alap

1811 tavaszán újabb súlyos megpróbáltatás érte a fiatal Múzeumot. Bekövetkezett az, amivel a közgazdaságilag tájékozatlan magyar társadalom kevésbé számolt: csődbe került a Habsburg-birodalom pénzgazdálkodása. A másfél évtizedig tartó francia háborúk során kibocsátott tömérdek fedezetlen papírpénznek az ezüsttel egyenlő kényszerárfolyamát nem lehetett tovább fenntartani: az egész birodalomra kiterjedően hivatalosan el kellett rendelni a devalvációt. Az 1811. február 20-án kelt vonatkozó császári pátens kimondta, hogy az eddig forgalomban volt bankjegyek, az ún. fekete bankók névértéküknek $\frac{1}{5}$ részére szállíttatnak le, vagyis $\frac{2}{5}$ résznyi veszteséggel át kell őket váltani új kibocsátású ezüst értékű bankjegyekre, ún. váltóforintokra (*Einlösungsscheine*re).¹³³

Ennek az állampénzügyi intézkedésnek következtében természetesen a Nemzeti Múzeum is súlyos károsodást szenvedett. Az Alap pénztárában egyik napról a másikra a következő helyzet állt elő.¹³⁴

Időpont	Jelen volt érték			
	köttelevekben		készpénzben	
	bankóforint	kr.	bankóforint	kr.
1811. márc. 14-én	451 475	20	7491	10
1811. márc. 15-én	90 295	10	1458	14
Veszteség	361 180	10	6033	36

Évben	Bevétel				Kiadás			
	köttelevekben		készpénzben		köttelevekben		készpénzben	
	váltóforint	kr.	váltóforint	kr.	váltóforint	kr.	váltóforint	kr.
1812	442 601	20	13 425	11	28 067	49	13 123	48
1813	416 787	58	62 384	38	283 833	5	61 878	16
1814	206 565	53	104 691	23	15 345	53	100 486	11
1815	210 147	33	24 927	15	28 044	57	17 660	43
1816	253 922	55	45 666	36	60 764	48	40 037	33
1817	197 358	7	85 697	31	6 199	20	75 588	36
1818	194 958	47	97 520	44	7 022	28	96 836	55
	bécsi értékű forint	kr.	bécsi értékű forint	kr.	bécsi értékű forint	kr.	bécsi értékű forint	kr.
1819	221 348	47	111 826	25	6 814	47	110 997	46
1820	274 634	—	73 913	48	49 400	—	73 583	48
1821	242 834	—	31 938	29	11 052	10	31 874	18
1822	240 209	50	36 804	2	—	—	36 790	27
1823	242 509	50	40 510	4	1 300	—	40 009	18

Szerencsére, az intézet ennek ellenére sem ment tönkre, néhány év alatt sikerült kilábalnia a válságból. Ez annak volt köszönhető, hogy a nádor felhívására mind a megyék és városok, mind a magánfelajánlók többnyire hajlandók voltak korábban vállalt kötelezettségüket előbb váltóforintokra, 1816 után pedig az azonos értékű, ún. bécsi pénzemre (*in valutam Viennensem*) valorizálni. Így lassanként — ha szerényebb keretek között is — rendeződött a Múzeum pénzügyi helyzete s az Alapból újra ki lehetett gazdálkodni a legszükségesebb fenntartási és gyarapítási költségeket. Ezt szemlélteti az előző lapon a következő évek bevételi és kiadási statisztikája 1823-ig, MILLER halála évéig.¹³⁵

Az Alap vagyona e szerint a devalváció után is túlnyomórészt köttelevekből állt, készpénzbevétele még a korábbinál is csekélyebb lett. A Múzeum gazdálkodásának tehát ehhez kellett alkalmazkodnia, vagyis — mivel a pénzbevételek nem fedezték a szükségleteket — a nagyobb kiadásokat szintén köttelevekben kellett eszközölnie.

E) József nádor jelentése a Múzeumról az 1811-i országgyűlésnek

A Múzeumi Alapot ért érzékeny veszteség MILLERT — úgy látszik — nem tudta tartósan megrendíteni. Bizott saját agitativ erejében, nemkülönben JÓZSEF nádor nagy politikai befolyásában és társadalmi tekintélyében; kettejük együttes tevékenységétől okkal várható új fellendülést. Fáradhatatlanul folytatta tehát a Múzeum szervezését, különös tekintettel arra, hogy a nádor a legközelebbi országgyűlésnek részletes jelentést készült tenni mindarról, ami idáig történt. 1811 tavaszától őszéig tehát egész sorát készítette, illetve készítette el a Múzeum állapotára és működésére vonatkozó hivatalos jelentéseknek.¹³⁶ Ilyen volt (a pénzügyi kimutatásokon kívül):

1. a Könyvtárról szóló általános ismertetés,
2. az éremgyűjtemény teljes jegyzéke,
3. a régiségek, ritkaságok és drágaságok leltára,
4. a természeti gyűjtemény jegyzéke,
5. az alapítók, mecénások, jótévedők és pártfogók névsora,
6. a múzeumi alkalmazottak létszám- és fizetési kimutatása,
- 7—8. a pénzfelajánló és alapítványi okmányok másolatai,
9. az alkalmazottak személyi és fizetési kimutatása,
10. a szolgálati szabályzatnak,
11. a kiadandó évkönyvnek és
12. a látogatási rendtartásnak a terve és végül
13. mindezek alapján az összefoglaló nádori (múzeum-elnöki) jelentés.

A jelentéstételt az 1808: 8. tc. írta elő. Ez — mint ismeretes — többek között kimondta, hogy a Múzeumi Alap számára összegyűlő pénzüsszegekről a bevételező hivatal évenként köteles a nádornak elszámolni, a nádor viszont köteles a számadást bemutatni a rendeknek.¹³⁷ Erre a bemutatásra s egyáltalában a múzeumszervezés eddigi tényeinek ismertetésére, a háborús viszonyok miatt, most nyílt első ízben alkalom.

A nádori jelentés az 1812. január 8-i vegyes országos ülésben került felolvasásra. Benne először a Múzeum kincseinek 1809. évi vidékre menekítéséről, illetve

visszahozataláról történt említés. Ezután az Országos Pénztár 1809–1811. évi kimutatása következett az Alap vagyoni helyzetéről. Szóba jöttek MILLER szervezői érdemei: propagandájának és gyűjtőtevékenységének eredményei. Utalás történt KOVACHICH Márton Györgynek a rendek megbízásából végzett, a Múzeumra nézve is igen hasznos országos kutató- és gyűjtőmunkájára. Mint központi jelentőségű kérdés a múzeumpalota felépítésének ügye került ismertetésre, s ennek kapcsán említést nyert, hogy az épület terve és költségvetése jóváhagyás végett 1810 augusztusa óta a bécsi udvari építészeti bizottság előtt fekszik. Megjegyezte a nádor még azt is, hogy az intézet teljes szervezeti kibontakozását a közismert pénzügyi nehézségek akadályozták meg. Éppen ezért fejlesztő munkát csak egy tekintetben lehetett végezni: a muzeális állományok gyarapításában. Végül annak a reményének adott kifejezést, hogy a következő években sok mindenre sor fog kerülni — többek között *Acta Musei* címen egy tudományos évkönyv kiadására is, s akkor a magyar nemzet egy olyan kulturális intézménnyel fog rendelkezni, amely párját ritkítja majd egész Európában.

A Múzeum egyes tárainak állapotáról nem szólt a nádori jelentés, csak utalt a MILLER-féle említett külön-tájékoztatókra, amelyek mint mellékletek voltak az összefoglaló beszámolóhoz csatolva. Ezek közül a Könyvtárt egy 12 szakaszból álló elaborátum ismertette, közölve az intézet jogállására, gyűjtőkörére, felszerelésére, az állomány tárolására, katalógusaira, statisztikájára, bélyegzésére, a külön-gyűjteményekre, a kötetésre, valamint a pénzzel való ellátottságra, végül a köteleseldány-szolgáltatásra vonatkozó legfontosabb információkat.¹³⁸

Jelentését követően három javaslatot is tett a nádor:

1. indítványozta, hogy mindazoknak a neve, akik a Múzeum fejlesztését jelentősebb hozzájárulással elősegítik, törvénybe iktattassék,

2. felhívta a rendeket, hogy a legközelebbi országgyűlésen tűzzék napirendre az 1790-ben kezdeményezett, de mostanig meg nem valósult Tudós Társaság (*Erudita Societas*) ügyét is, mérlegelve ennek esetleg a Nemzeti Múzeum keretében való felállítását,

3. hathatós támogatást kért a múzeumpalota felépítéséhez.¹³⁹

Miller előkészített a nádor számára egy negyedik javaslatot is, mely szerint az intézet hivatalos elnevezése ezentúl *Museum Statuum et Ordinum Regni Josephinum Palatine*, vagyis *A Karok és Rendek József nádor Múzeuma* lett volna. Ezzel nyilván azt akarta ország-világ előtt kifejezésre juttatni, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum sem jog szerint, sem ténylegesen nem azonos intézmény a Széchényi Országos Könyvtárral, s hogy alapítója nem SZÉCHÉNYI Ferenc, hanem JÓZSEF nádor és a rendek. E javaslatot azonban a nádor elvetette; úgy vélte, hogy a *Museum Nationale Hungaricum* elnevezés nem szorul semmiféle kiegészítésre, változtatásra.¹⁴⁰

Az országgyűlés a nádori jelentést elismerőleg tudomásul vette s hozzájárult a Múzeum további fejlesztéséhez.

F) Miller a Múzeum élén

Nagy és felelősségteljes feladatok voltak soron: a tervezett múzeumépület ügyének előbbrevitele, a régészeti és természeti tár széleskörű kiépítése, a szolgálat körültekintő megszervezése, az intézeti évkönyv kiadása, az állományok s nem utolsósorban a Múzeumi Alap gyarapítása. S mindezzel nem is sorjában, hanem szinte egyidejűleg kellett foglalkozni. A nádor tisztában lehetett vele, hogy e munkálatokban csak egy emberre támaszkodhatik: MILLERRE. Jól tudta, hogy minden, amit idáig elérni sikerült, szinte kizárólag az ő szaktudásának és fáradozásának eredménye volt. Benne kellett látnia a további sikerek zálogát is. Éppen ezért elhatározta, hogy — korábbi ígéretének megfelelően — MILLERT kinevezi a Múzeum igazgatójává. A kinevezés 1812. március 1-én meg is történt.

Az új igazgató a kitüntető elismerés nyomán, valóban nagy lendülettel fogott munkához.¹⁴¹

Szolgálati szabályzat elkészítése

Egy, 1810. novemberében kelt nádori utasítás értelmében, legelőször az intézet szolgálati szabályzatának kidolgozásához fogott hozzá. Tervezetét 1811 tavaszán készítette el s április elsején terjesztette fel a nádori kancelláriába. A 25 szakasz terjedelmű munkát két fő részből állt: általános és különleges részből. Az előbbiben azok a magatartáshelyi előírások voltak rögzítve, amelyek a személyzet egészét kötelezték, az utóbbiban azok, amelyek az igazgatói hatáskört szabták meg, valamint az egyes táruk rendtartását írták elő.¹⁴²

Az igazgatói hatáskör

Az igazgató hatáskörét a szabályzat a következőkben állapította meg.

Köteles az intézetvezető:

a) gondoskodni a Múzeum táraihoz tartozó kincsek megőrzéséről, gyarapításáról, feldolgozásáról és bemutatásáról, illetve használatra bocsátásáról,

b) ügyelni a személyzet munkaidejének (nyáron hétköznaponként délelőtt 9–12-ig, délután 3–6-ig, — télen vagyis november 1-től március 19-ig pedig délután 2–5-ig) pontos betartására,

c) irányítani és ellenőrizni a tárukban folyó munkát és vigyázni arra, hogy a gyűjteményi tárgyakból — ide értve a könyveket is — senki semmit a lakására ne vigyen,

d) fontos ügyekben a nádor-elnöknek jelentést tenni s az intézkedésekhez jóváhagyását kérni,

e) bármiféle kiadás utalványozását ugyancsak a nádortól kérni,

f) az intézet pénzvagyontól és mindenféle ügyet a Múzeumi Alap kezelőjéhez, az Országos Pénztárhoz utalni,

g) esetleg felmerülő jogügyekben a Közalapítványi Ügyigazgatósággal konzultálni,

h) mindennemű állománygyarapodást egy központi növedéknaplóba bevezetettetni, a nádornak jelenteni, s komolyabb esetekben a sajtóban is közzé tétetni,

i) a táruk tisztviselőit tudományos tevékenységre, a múzeumi évkönyvben való publikálásra buzdítani,

j) az intézet alkalmazottainak korrekt magatartására felügyelni, s őket szükség esetén intésben vagy rovásban részesíteni,

k) súlyosabb fegyelmi vétség esetén a vétkes ellen a nádornál feljelentést tenni, s az illető elmozdítását javasolni.

l) a megüresedett állások betöltésére a nádornak javaslatot tenni.

A könyvtári munka és szolgálat szabályozása

Még részletesebb szabályozást nyert a könyvtári tevékenység. Az idevágó előírások az alábbiakban foglalhatók össze.

1. A könyvtári feldolgozó és konzerváló munka irányelvei:

- a) a könyvek raktári felállítása lehetőleg tudománysszakok szerint történjék,
- b) az egyes könyvek hátán a szerző nevét és a mű címét fel kell tüntetni,
- c) mind a könyvekről, mind a kéziratokról kétféle cédulakatalógus készüljön: egy betűrendes és egy szakrendi,
- d) a ritka könyvek külön katalógusban tartandók nyilván,
- e) a kettős példányok elkülönítendőek és mindaddig megőrzendőek, amíg más, hiányzó munkákra elcserélhetők, vagy értékesíthetők lesznek,
- f) az új szerzeményekbe be kell ütni a Könyvtár bélyegzőjét, az ajándékokba ezen felül be kell jegyezni az ajándékozó nevét is,
- g) ha kellő számban összegyűltek, gondoskodni kell a nyers állapotban levő könyvek bekötetéséről az e célra szolgáló alapítványok felhasználásával,
- h) *colligátumba* csakis a tárgyra és alakra nézve megegyező füzetes munkák foglalhatók,
- i) ügyelni kell arra, hogy a tárolt könyvek meg ne molyosodjanak, meg ne szuvasodjanak,
- j) Pálmavasárnapon és október végén a könyveket (kéziratokat) portalanítani kell,
- k) hasonló gonddal kell kezelni a térkép-, metszet- és címergyűjteményt is

2. A közönségszolgálat szabályai:

- a a Könyvtár olvasók (kutatók) számára mindennap nyitva tartandó, egyéb látogatók számára azonban csak hetenként kétszer: hétfőn és csütörtökön:
- b) idegen látogatók, látogatócsoportok kalauzolásakor fokozott őrködésről kell gondoskodni,
- c) előkelő és külföldi látogatókat a legudvariasabban kell fogadni, s kellő magyarázat kíséretében meg kell mutatni nekik a tár ritkaságait,
- d) az olvasókra (kutatókra) is gondosan ügyelni kell, ismeretlen egyéneknek nem szabad megengedni, hogy a polcokról tetszés szerint emeljenek le könyveket,
- e) a legéberebben vigyázni kell arra, hogy lelkiismeretlen személyek a használt könyveket és kéziratokat meg ne csonkítsák,
- f) diákok, egyetemi hallgatók lehetőleg az Egyetemi Könyvtárba irányítandók, semmiesetre sem szabad szórakoztató, vagy értelmi erejüket meghaladó műveket a kezükbe adni,
- g) tiltott könyvek és a cenzúra által politikai okokból visszautasított kéziratok az olvasóknak általában ki nem adhatók, az ilyenek használata csakis a magasabb rangú állami tisztviselőknek, egyházi és világi méltóságoknak engedhető meg,
- h) könyvek és kéziratok kölcsönzése csakis nádori engedéllyel történhetik, egyébként szigorúan tilos.

3. A Könyvtár belső életének jelentős mozzanatairól a könyvtárőr naplót vezetni köteles.

Íme, ezek voltak azok az előírások, amelyek a múzeumigazgatás és a könyvtári szolgálat teendőit megszabták. Számos jel vall arra, hogy e szabályzat nem egészen

spekulatív elgondolás eredménye, hanem már jórészt az eddigiek során is követett gyakorlat írásba foglalása.

Ehhez képest a nádornak semmiféle kifogása nem lehetett az elébe terjesztett tervezet ellen. Igaz, formálisan nem erősítette meg, hallgatólagosan azonban tudomásul vette, úgyhogy ez tulajdonképpen kötelező normának volt tekinthető.

Erre vall a Múzeum javasolt látogatási rendjének 1811. június 30-án három nyelven (latinul, magyarul és németül) nyomtatásban történt közzététele. E szerint a Könyvtárt csakugyan hetenként kétszer, hétfőn és csütörtökön lehetett megtekinteni, míg az Érem- és Régiségtár kedden és pénteken, a Természeti tár pedig szerdán és szombaton volt látogatható. A látogatási idő mindhárom tárban de. 9—12 óráig, du. 5—6 óráig tartott.

Olvasók számára a Könyvtár — ugyanezen hirdetmény szerint — a jelzett órákban mindennap felkereshető és igénybe vehető volt.¹⁴³

Kölcsönzésről e röplapon nem esett szó, de a jelek szerint ez is igazodott az ismertetett szabályzathoz, vagyis általában tilos volt, csak kivételesen, nádori engedéllyel történhetett. Ilyen engedélyt elsősorban a kormányzások főtisztviselői, az országgyűlési bizottságok, a törvényhatóságok és más hasonló testületek kaphattak, de indokolt esetben némely helybeli és vidéki, sőt esetleg külföldi magántudósok is. Tudomásunk van pl. arról, hogy a fővárosban KOVACHICH Márton György, HORVÁT István és JANKOVICH Miklós, Erdélyből ARANKA György, EDER József Károly, Galíciából KRIEBEL János kölcsönzött.

Nevesebb könyvtárhasználók

Az olvasótermet használó kiváló személyek számát és névsorát feltüntető kimutatás sajnos nem maradt ránk. Rendelkezésünkre áll azonban két ún. vendégkönyv, amelyek mindegyikét az 1807. évi budai országgyűlés idején nyitották meg. Az egyik kötetbe az uralkodóház tagjai és más fejedelmi rangú előkelőségek írták be a nevüket, — a másikba tudósok, írók, mecénások és arisztokraták. Nos, ez utóbbi kötet (*Album Bibliothecae Hungaricae Széchényianae Regnicolaris*) az, amelyből ki lehet válogatni azoknak a pest-budai és vidéki literátoroknak a nevét, akik a tízes-húszas években a Könyvtárnak nemcsak megtekintői, de alkalomadtán használói is voltak. A magas értelmiség köréből az alábbi névsor állítható össze.

BÁRDOSSY János
BERZEVICZY Gergely
BUDAI Ézsaiás
DECSY Sámuel
GÖRÖG Demeter
HALICZKY András
JANKOVICH Miklós
KERESZTURI József
KITAIBEL Pál
KOVACHICH Márton György
KOVACHICH József Miklós
KREIL Antal
LENHOSSÉK Mihály
LIPSZKY János

PÉTERI TAKÁCS József
PODKONICZKY Ádám
RESETA János
id. SCHEDIUS Lajos
ifj. SCHEDIUS Lajos
SCHÖNWIJSNER István
SCHWARTNER Márton
SZIRMAJ Antal
TIBOLTH Mihály
TOMCSÁNYI Ádám
TRENKA Alajos
TUMPACHER József
VEDRES István
VESZERLE József

MÁRTON József
PAINTNER Mihály
PÁZMÁNDI HORVÁTH Endre

VIRÁG Benedek
VITKOVICS Mihály
és VUCHETICH Mátyás.

De szerepelhettek az olvasók és kölcsönzők sorában némely *literary gentleman*-ek is, hiszen közöttük nem egy elismert író is volt. Csoportjukból az alábbi személyek nevét lehet megemlíteni.

gr. BATTHYÁNY Vince
gr. BRUNSZVIK József
gr. CZIRÁKY Antal
gr. ESZTERHÁZY József
KÁMÁNHÁZY László püspök
KUBINYI Ágoston
KUBINYI Ferenc
MARCSIBÁNYI János
MARCSIBÁNYI Lajos
br. MEDNYÁNSZKY Alajos
br. ORCZY József

gr. RÁDAY Pál
gr. RHÉDEY Lajos
Stevan STRATIMIROVIĆ érsek
gr. SZÉCHÉNYI Ferenc
br. SZEPESY Ignác püspök
gr. TELEKI József
gr. TELEKI László
Sava TEKELJA (TÖKÖLY Száva)
ŰRMÉNYI József
Maksimilian VRHOVAC püspök
és Id. gr. VICZAY Mihály.

Külföldi tudósok ekkoriban még nemigen ismerték intézetünket. Azok közül, akik Könyvtárunkban megfordultak és dolgoztak, csak kettőről van tudomásunk: Atanasije STOJKOVIČRÓL (1810-ben) és František PALACKÝRÓL (1822-ben).¹⁴⁴

Az olvasóközönség számát azonban jóval felülmúlták az egyszerű látogatók: a fővárosi polgárok és a vidékről megyegyűlések vagy országos vásárok idején Pestre érkező nemesek. A MILLER-érában az olvasók (kutatók) és látogatók együttes száma évente 250–300 főre tehető.

A Múzeum gyűjteményei 1815-ben

A táruk a tízes évek közepén úgy látszik már elég szervezett állapotban voltak. Egy, MILLER által 1815-ben kiadott latin nyelvű nyomtatott tájékoztató füzet¹⁴⁵ szerint a gyűjtemények a következőképpen voltak tagolva:

- A) Irodalmi alkotások (*Objecta literaria*),
- B) Műemlékek (*Monumenta*),
- C) Természeti és műipari termékek (*Producta naturae et artis*).

Ad A) Az irodalmi alkotásokat a Könyvtár őrizte, mégpedig az alábbi csoportokban:

- a) a magyar tárgyú és magyar vonatkozású nyomtatott könyvek, képek és térképek,
- b) Magyarország történetére, földrajzára, numizmatikájára és archeológiájára vonatkozó segédkönyvek, és
- c) hazai kéziratok csoportjában.

Ad B) A műemlékeket a Régiségtár fogta össze két osztályban, úm.

- a) az ókori emlékek (Magyarországon talált görög, római és barbár érmek, ugyanitt lelt római szobrok, feliratos kövek, szarkofágok, mérföldkövek, eszközök, fegyverek, gyűrűk stb.),
- b) a középkor és újkor emlékei (magyar pénzek, pecsétnyomók és gyűrűk, magyar fegyverek, ruhák és háziesszközök) osztályában.

Ad C) A Természeti és műipari termékek tára magától értetődően szintén két részből állt:

- a) természetiekből (Magyarország ásvány-, kőület-, növény-, fa- és állatvilágának produktumaiból),
- b) műipariakból (különös tekintettel e tervezett s esetleg elkészített „gépek” modelljeiből).

A Régiségtárnak a SZÉCHÉNYI-féle, 2772 darabból álló éremgyűjtemény volt a fő nevezetessége. A Természeti és műipari tár állománya még sok mindennek híjával volt. Két nagyszerű gyűjteményéhez (KITAIBEL Pál herbáriumához, illetve KEESZ István császári gyárfelügyelő technológiai „múzeumához”) csak néhány évvel később, 1818-ban jutott hozzá.¹⁴⁶

Ezek szerint tehát tényleg sikerült MILLERnek és munkatársainak néhány év leforgása alatt egy olyan nemzeti közgyűjteményt megszervezni, amely ha nem is Európában, de Kelet-Közép-Európában mindenesetre párját ritkította. A benne felhalmozott kiállítási anyag nemcsak eszmeileg-érzelmileg jelentett nagy értéket, hanem valóságosan is. Így pl. a SZÉCHÉNYI-féle éremgyűjtemény egymagában többet ért 50 000 ezüstre mint nálunk.

Az igazgató éppen ezért már 1810-ben szükségesnek látta, hogy a nádor-elnök-nél a gyűjtemények biztonsága érdekében állandó múzeumőrség felállítását szorgalmazza. Igyekezete sikerrel is járt: 1811 elejétől a fővárosi katonai parancsnokság fegyveres őrköt vezényelt az egyetemi épület múzeumi szárnyának őrzésére.¹⁴⁷ Ezzel az egész lakosság előtt hatásosan kifejeződött a Nemzeti Múzeum nagy jelentősége, hiszen katonai őrség csak a legmagasabb állami hivatalokra vigyázott.

Új elhelyezési és építkezési gondok

A rendszeres látogatóforgalom megindulásával hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy az egyetemi (volt nagyszemináriumi) épületben a Múzeum nem tudja tudományos és közművelődési hivatását kellőképp betölteni s éppen ezért nem hagyható ott tartósan. Nemcsak a helyszűke és a téli fűtetlenség, hanem az épület elhanyagolt, beomlással fenyegető állapota¹⁴⁸ is mielőbbi helyváltást kívánt. MILLER ezért már az 1811-i országgyűlés előtt felhívta JÓZSEF nádor figyelmét a pesti szerviták kolostorára, mint olyan épületre, amely méreteinél és szilárdságánál fogva egyaránt alkalmas lenne a Múzeumnak hosszabb időre szóló befogadására. Azt javasolta, hogy a gyér számú szerzetesek telepíttessenek máshová, a Múzeum pedig költözzék be a kolostorba. Az elképzelésből azonban semmi sem lett.¹⁴⁹ JÓZSEF nádor ui. nem átmeneti, hanem végleges megoldást akart: azt a HILD-féle épülettervet szerette volna megvalósítani, amely az 1807. évi nyomtatott múzeumjavaslathoz volt csatolva s jóváhagyás végett régóta az illetékes bécsi udvari szerv előtt feküdt. Hamarosan be kellett azonban látnia, hogy erről nem lehet szó.

Grassalkovich Antal telekajándékozása

HILD JÁNOS épületterve annak a teleknek adottságai szerint készült, amelyhez GRASSALKOVICH herceg adományából jutott a Nemzeti Múzeum. Ez a 2436 négyzetméter nagyságú telek a Hatvani utca déli oldalán, a ferencesek temploma mögött helyezkedett el és az 1780-as évekig a barátok kertjéül szolgált. Akkor, a szerzetes-

házak felosztása során II. József császár rendeletére az Egyetem birtokába került és fűvészkertté lett átalakítva. Ez volt a helyzet 1807-ig.¹⁵⁰

Ekkor — a Nemzeti Múzeum tervének az országgyűlés elé terjesztése idején — történt, hogy az említett herceg — nyilván József nádor buzdítására — kész volt a felépítendő múzeumpalota számára egy telket ajándékozni. A nádor e célra az egyetemi fűvészkertet kívánta megszerezni. GRASSALKOVICHOT arra ösztönözte tehát, hogy ezért az Egyetemnek cserében ajánlja fel a Hatvani-kapun kívül, az Országút mentén fekvő, saját jóval nagyobb telkeit. Miután az elvi megállapodás megtörtént, 1807. november 10-én maga a nádor intézett ez ügyben felterjesztést az uralkodóhoz, kérve, hogy engedélyezze az Egyetemi Alapnak a vonatkozó csere-szerződés megkötését.¹⁵¹ A királyi hozzájárulás elnyerése után, a szerződés 1808. október 28-án valóban létre is jött, úgyhogy GRASSALKOVICH most már beválthatta ígéretét: kiállította s december 3-án a nádornak átnyújtotta a fűvészkert ajándékozásáról szóló adománylevelét.¹⁵² E felajánlásról az országgyűlés már az ősz folyamán tudomást szerzett úgyhogy a múzeumból alkotott 1808: 8. tc.-et már ennek figyelembevételével szövegezhette meg.¹⁵³

A tervezett építkezés megghiúsulása

A Hatvani utcai telek tényleges átvétele 1809 első felében minden bizonnyal megtörtént. Ekkoriban úgy látszott, hogy a múzeumpalota felépítéséhez egy-két éven belül, mihelyt a Múzeumi Alap vagyona kellőképpen felszaporodik, hozzá lehet fogni. Az 1811 tavaszán történt nagy pénzleértékelés (*devalváció*) nyomán azonban — mint ismeretes — ez a remény szertefoszlott. Világossá vált, hogy az elvesztett vagyonrész utánpótlásáig építkezni nem lehet. Várakozni kell.

E várakozás közben azonban egy további kedvezőtlen fordulat is történt, amely végképpen megghiúsította a fűvészkerti építkezést. A bécsi udvar illetékes építészeti szerve, amely a nádor által jóváhagyásra felterjesztett HILD-féle terv felülvizsgálatát végezte, 1812 január havában egy szakértőt küldött le Pestre az építkezés helyének megsejtelésére. Johann AMAN (1765—1834) udvari építész volt ez, a bécsi Hofburg régi szárnyának felújítója. Nevezett — helyszíni szemléje után — annak a véleményének adott kifejezést, hogy a volt fűvészkert telke tűzbiztonsági okokból nem alkalmas a múzeumpalota felépítésére. Építkezni itt csak abban az esetben lehetne — így nyilatkozott — ha a telek mindkét oldalán, a Hatvani utcára merőlegesen egy-egy új utcát nyitnának; ez esetben azonban az építési terület annyira összehúzúlne, hogy rajta a Múzeum a HILD-féle terv szerint felépíthető nem volna.¹⁵⁴

József nádornak akarva-akaratlan le kellett vonnia a következtetést. Gondoskodni kellett a fűvészkert eladásáról és e helyett egy olyan új telek megvételéről, amely minden oldalán utcára nyílik s mégis kellőképpen tágas.

G) A Batthyány-kert és -villa megvásárlása (1813)

Ilyen helyet a belváros közvetlen közelében, csak egyet találtak: gróf BATTHYÁNY Antal József (1762—1828) nagy, 4784 négyszögölnyi kertjét, amely a Landstrasse (ma Múzeum körút), a Stadtgutgasse (ma Bródy Sándor utca), a Fünflerchengasse (ma Pollack Mihály tér) és a Scharfe Eckgasse (ma Múzeum utca) között terült el.

Igaz, ez a kert nem volt beépítetlen: benne elég nagyméretű emeletes villa állt és több kisebb-nagyobb melléképület. Mindezek a XVIII. század utolsó évtizedeiben BATTHYÁNY József esztergomi érsek tulajdonában voltak, majd örökségképpen szálltak unokaöccsére, BATTHYÁNY Antal Józsefre. Bizonyára itt volt felállítva annak idején az érsek becses nemzeti jellegű kéziratára, amelyet a nyolcvanas-kilencvenes években gyűjtött. Ugyanitt a kilencvenes években több alkalommal fényes főúri ünnepségek zajlottak.¹⁵⁵

Amikor József nádor megbízottja által érdeklődött az ingatlan megvásárolhatósága iránt, a gróf igenlő választ adott. De közölte azt is — amiről a nádornak nem volt tudomása —, hogy a nagy kerti telek már nem alkot teljes egészet; belőle nemrégiben öt kisebb telekrész lett kihalászva és áruba bocsátva. Az adásvétel így meglehetősen bonyolulttá vált. Nem lehetett ugyanis belenyugodni abba, hogy a kert szélein magánbirtokosok települjenek és építkezzenek, mivel ez esetben megszűnt volna az a kedvező elszigeteltség, amely elengedhetetlen feltétele volt a tervezett múzeumpalota felépítésének. Ezért előbb tárgyalásba kellett bocsátkozni a szóban forgó öt telekrész tulajdonosával s meg kellett állapodni velük a visszavásárlás tekintetében. Csak ennek megtörténtével lehetett a gróf kezében levő kert vételi feltételeit tisztázni és írásba foglalni. A szerződés megkötésére Pesten, 1813. október 28-án került sor a Közalapítványi Ügyigazgatóság kiküldöttének jelenlétében. A Múzeumot MILLER, BATTHYÁNYT egyik uradalmi tisztje képviselte. A megállapodás lényege az alábbiakat tartalmazta.¹⁵⁶

Gróf BATTHYÁNY Antal József Pesten, a Kecskeméti kapun kívül fekvő, néhai BATTHYÁNY József hercegprímástól örökölt telkét a rajta levő épületekkel együtt 175 600 váltóforintért minden jogával együtt örökösén eladja a Magyar Nemzeti Múzeumnak, kivéve azt az öt telekrészt, amelyet 44 400 váltóforintért már korábban elidegenített bizonyos magánszemélyeknek. Az eladás a következő feltételek mellett történik.

1. A gróf hozzájárul ahhoz, hogy a Múzeum az említett öt telekrész visszavásárlása céljából az illető vevőkkel szerződésre lépjen.
2. Ha a Múzeum az 1. alatt említett birtokosokkal a visszavásárlásra nézve már le-szerződött, az eladó gróf köteles lesz a telekkönyvi hivatal előtt mind ezekről a telkekről, mind a saját tulajdonában levő telekről bevallást tenni, a Múzeum pedig az előírt illetéket megfizetni.
3. Mivel az említett öt vevő a 44 400 váltóforintot kitevő teljes vételárból ezideig csak 21 550 váltóforintot fizetett ki a grófnak, a Múzeum kötelezi magát a fennmaradt 22 850 váltóforint összegnek és az utána járó 6%-os kamatoknak az alább megjelölt módon való letételére.
4. A 175 600 váltóforintnyi vételár s vele együtt a 3. pontban említett 22 850 váltóforint összeg is, összesen tehát 198 450 váltóforint e szerződés megerősítésétől számítandó 6%-os kamatjándékával együtt a következőképpen lesz törlesztendő: a Múzeum
  - a) 100 000 váltóforint erejéig átvállalja gróf megjelölendő passzív terheit,
  - b) a szerződés jóváhagyásával egyidejűleg készpénzben kifizet 25 000 váltóforintot,
  - c) a szerződés jóváhagyásától számított egy éven belül letörleszti a hátralékos 73 450 váltóforintnyi összeget,
  - d) úgy, hogy a törlesztendő részleteket saját bevételeihez igazodva fizeti.

E szerződést a kiküldött megbízottak a Közalapítványi Ügyigazgatóság képviselőjével együtt a fent említett napon írták alá. A megerősítés BATTHYÁNY részéről november 2-án, József nádor részéről november 13-án történt. Végül november 17-én került sor a Múzeumnak a volt BATTHYÁNY-féle telkek birtokába való hivatalos bevezetésére.¹⁵⁷

Ami a Hatvani utcai telket, a régi fűvészkertet illeti, azt — nyolc házhelyre felosztva — még e szerződés megkötése előtt, 1813. október 11-én sikerült nyilvános árverésen 94 670 váltóforintért eladni s ezáltal a BATTHYÁNY-kert vételárának legnagyobb részét előteremteni.¹⁵⁸

Elhelyezkedés a Batthyány-villában

Az új nagyszerű teleknek viszonylag kedvező feltételek mellett történő megszerzése meglegedettséggel tölthette el JÓZSEF nádort is, MILLERT is. Hiszen adva volt immár egy olyan terület, amelyen egy valóban monumentális, a HILD által tervezettnél is nagyobb szabású múzeumpalota volt felépíthető. Építkezésre azonban egyelőre gondolni sem lehetett. Legfőképpen azért nem, mert a Múzeumi Alap távolról sem hozott annyi kamatjövedelmet, amennyire az építkezéshez szükség lett volna. Ebben az évben ti. a mintegy 130 000 váltóforintnyi tőke mindössze 7800 váltóforintot kamatozott.¹⁵⁹ Múlhatatlanul szükséges lett volna tehát újabb tetemes pénzbeli megajánlást kérni a rendektől. Ámde az adott belpolitikai helyzetben erre a legcsekélyebb kilátás sem volt. 1811-ben ui. — a devalváció miatt — a rendek olyan éles ellentétbe kerültek a bécsi udvarral, hogy az uralkodó indítatva érezte magát alkotmányellenes abszolutista kormányzás bevezetésére. Ettől kezdve csaknem másfél évtizedig, 1825-ig nem tartottak országgyűlést.¹⁶⁰ Nem működött tehát az az országos szerv, amely a Múzeumnak a kellő pénzügyi támogatást megszavazhatta volna. De különben is, ha a politikai életben teljes béke uralkodott volna, akkor sem lehetett volna a palotaépítést napirendre tűzni. Éspedig azért nem, mivel a BATTHYÁNY-kertben álló egykori primási nyaraló olyan tágas volt, hogy benne a Múzeum gyűjteményeit ekkor még kényelmesen el lehetett helyezni, sőt az alkalmazottak lakásainak is helyet lehetett biztosítani. Igaz ugyan, hogy a villa nem minden tekintetben volt alkalmas múzeumnak, s állapota sem volt kielégítő, mégsem lehetett volna lebontását javasolni és helyette egy új épületet igényelni. Nem lehetett mást tenni: az új palota építését jobb időkre el kellett halasztani, s az adott keretek között kellett a Múzeum otthonát berendezni.

A megvásárolt BATTHYÁNY-villa a kert nyugati oldalán állt, éppen az Országút szélén. Nem egészen szabályos négyszög alakban, aszimmetrikus alaprajz szerint épült; homlokzata az utca felé kb. 76 méter hosszú volt, a kert felé valamivel hosszabb, oldalai pedig 47—48 méter szélesek lehettek. Falai két udvart vettek körül: az északi épületrészben egy köröskörül zárt kisebbet, a déli épületrészben egy, az utca felé nyitott nagyobbat. Magasságban az épület két szintre tagozódott. Földszintjén meglehetősen szabálytalan elhelyezésben mintegy 30, többnyire kisebb méretű szoba volt, az emeleten kevesebb, de nagyobb.

A kert északnyugati és délnyugati sarkában egy-egy kis őrház állt, északi oldalán két nagyobb, eredetileg bizonyára gazdasági célokat szolgáló épület, az északkeleti sarkon egy istállóépület lovardával, végül a telek közepe táján egy bizonytalan rendeltetésű hosszúka építmény.¹⁶¹

Állapotára nézve a villa elhanyagolt, rozoga volt; hasonlóképpen melléképületei is. Építtetője nem is a nagyigényű BATTHYÁNY József hercegprímás (1727—1799) volt, hanem KLOBUSICZKY Ferenc (1707—1760) kalocsai érsek. Tőle került vétel útján a primáshoz. Az építés valamikor 1751 és 1760 között, tehát 50—60 évvel korábban történhetett. A nagyfokú elrongálódás azonban csak az utolsó tulajdonos, BATTHYÁNY Antal József idejében következhetett be.¹⁶²

Ahhoz, hogy a Múzeum új hajlékába beköltözhessenek, meglehetősen sok felújítási munkálatra volt szükség, sőt sok átalakításra is.¹⁶³ MILLER és JÓZSEF nádor előtt egyaránt világos lehetett, hogy a villa belső szerkezetét a múzeumi kívánalmakhoz kell alkalmazni. Úgy képzelték, hogy a földszint északi oldalán az éremtárat, keleti oldalán a természeti és műipari tárat, az emelet északi szárnyán pedig a Könyvtárt fogják elhelyezni. Az Országút felé, tehát a nyugati szárny emeleti részén lett volna MILLER igazgatói lakása, ez alatt pedig, a földszinten TEHEL természettári óré. A szolgálakat részben a sarki őrházakban, részben a volt gazdasági épületekben szándékoztak elszállásolni.¹⁶⁴

JÓZSEF nádor az átépítés hivatalos intézésével 1814 tavaszán az Országos Építési Főigazgatóságot (a *Landes-Ober-Baudirektion*) bízta meg, ez pedig a kivitelezéssel előbb HILD Józsefet, majd KASSELIK Fidélt. Az utóbbi 4288 forintos költségvetését júniusban terjesztette elő.¹⁶⁵ Nem sokkal ezután megkezdődtek az építkezések s néhány hónap alatt annyira jutottak, hogy a Természeti tár még ez év folyamán elfoglalhatta új helyét, sőt MILLER igazgató és TEHEL őr is beköltözhetett szolgálati lakásába.¹⁶⁶ A többi gyűjtemény átköltöztetésével azonban még két és fél évig várni kellett. A Múzeumi Alap ui. nem bírta a további építési és berendezési költségeket fedezni. E szorult helyzetben MILLER SZÉCHÉNYIhez és egy másik áldozatkész mecénáshoz, az alapítványtevő gróf CSÁKY László (1760—1828) nagyváradi nagypreposthoz fordult segítségért. S kezdeményezése sikerrel járt. A könyvtáralapító és a nagyprepost valóban magukra vállalták a szükséges pénzüsszegek kifizetését, az előbbi 993 váltóforint, az utóbbi 3523 váltóforint erejéig.¹⁶⁷ További kiadásokra néhány szegény nemes ajánlott fel kisebb-nagyobb összegeket, összesen 1300 váltóforint értékben.¹⁶⁸ Ilyen nehezen, újabb meg újabb társadalmi hozzájárulással lehetett csak elérni, hogy 1817 nyarán (július 7-én) végre a Könyvtár is, a Régiségtár is elfoglalhatta a számára kijelölt új helyet.

A Könyvtár — az eredeti elgondolással ellentétben — nem az emeleten, hanem a földszinten nyert elhelyezést, mégpedig nyolc egymásba nyíló bolthajtásos helyiségben. Részeit egy előtér, egyben olvasóterem, egy kb. 14 m hosszú díszterem és hat raktárszoba alkotta. Az előtér falain jeles tudósok és államférfiak arcképei függtek. Ugyanitt a díszterem bejárata fölött foglalt helyet az alapítást hirdető SZÉCHÉNYI-emléktábla. Magában a díszteremben pedig FERENC király mellszobra és JÓZSEF nádor életnagyságú képe volt látható. A hat raktárszoba ekkor még jórészt berendezetlen volt, de bebútorozásuk hamarosan megkezdődött. — Az épületnek egy másik szárnyán, de szintén a földszinten kapott helyet a SZÉCHÉNYI-féle éremgyűjtemény a gróf által készíttetett, ma is meglevő elegáns tárlókban.

A Könyvtár beköltözésével végre az egész Múzeum ismét egyazon épületben, s rendezett állapotban volt található. Ez felettébb kíváncsú is volt. Nemcsak a nagyközönség részéről megnyilvánuló széleskörű, s egyre fokozódó érdeklődés okából, nem is csupán a gyakori fejedelmi és főhercegi látogatásokért — amelyek közül kiemelkedett FERENC császárnak, I. SÁNDOR orosz cárnak és III. FRIGYES VILMOS porosz királynak 1814. október 26-án történt együttes szemléje —, hanem a Múzeum tudományos szerepének és nemzeti jelentőségének növekedése miatt is.¹⁶⁹

H) A Múzeum akadémiai szerepe 1815 után

A napóleoni háborúk befejeztével új fejlődési távlatok nyíltak a Múzeum számára. Várni lehetett, hogy a roppant haditerhektől megszabaduló ország ezután többet fog áldozni kulturális célokra. JÓZSEF nádor azt remélte, hogy a Tudós Társaságot is a Nemzeti Múzeum keretében, annak társintézeteként lehet majd életrehozni.

Ennek a MILLER által tervszerűen is kidolgozott elképzelésnek¹⁷⁰ megvalósítására némi lehetőséget nyújtott az ún. MARCZIBÁNYI-alapítvány. Ez MARCZIBÁNYI István (1752—1810) a nagyműveltségű nemesúr és bőkezű mecénás végrendelete alapján, 1815. április 20-án létesült, s úgy szökött, hogy 70 000 forint alapítványi összeg kamataiból minden évben 700 forint irodalmi jutalom osztás-ként ki azok között az írók között, akik a Magyar Nemzeti Múzeum által, a magyar nyelv fejlesztésére vagy a tudományoknak magyar nyelven való művelésére kitűzött pályatételeket a legsikeresebben dolgozzák ki, illetőleg adassék annak a literátornak, aki — a pályázattól függetlenül — az év legjobb magyar nyelvű könyvét írja.¹⁷¹

Úgy látszott, hogy a Múzeum túl fog nőni saját szerű rendeltetési körén. S valóban ettől kezdve 1830-ig, a Tudós Társaság megszervezéséig nemcsak a közgyűjtemény és kutatóintézet szerepét töltötte be, hanem a nyelvművelő irodalmi intézetét is. Igazgatója és könyvtárára írták ki az évi pályatételeket, s ugyanők lettek tagjai a pályamunkákat elbíró bizottságnak is. S itt, a BATTHYÁNYI-telki múzeumépületben tartották 1817. november 23-án az első ünnepélyes díjkiosztást, majd a többit is 1834-ig.¹⁷²

Ugyanebben az időben, 1815-ben a Múzeum mint tudományos intézet egy másik jelentős pénzhagyományhoz is hozzájutott. SÁNDOR Istvánnak (1750—1814) az érdemes *literary gentleman*nek, a nemzeti könyvészet úttörőjének 10 000 forint hagyatéka volt ez, amelyet végrendeletében (könyvtárával együtt) a felállítandó Tudós Társaságnak szánt. Ezt az összeget JÓZSEF nádor azzal az indoklással, hogy a Nemzeti Múzeum céljai azonosak a tervezett Tudós Társaság céljaival, szintén a Múzeum számára szerezte meg. Lépéseket tett a nádor az elhunyt lukai könyvtárának megszerzése érdekében is.¹⁷³

A Múzeum évkönyve és egyéb tudományos munkálatok

A Múzeum tudományos jelentőségét volt hivatva igazolni az *Acta Literaria Musei Nationalis Hungarici* címen kiadott évkönyv is, amelynek megindítására JÓZSEF nádor az 1811-ig országgyűléstől kért felhatalmazást, s amelynek I. kötete hosszas előkészület után 1818 áprilisában jelent meg 384 lap terjedelemben, latin nyelven.¹⁷⁴ Európai színvonalon álló igényes kiadvány volt. Két fő részből állt: az első hivatalos tájékoztatásokat, a második tudományos dolgozatokat ölelt fel. Az élen JÓZSEF nádorhoz intézett ajánlás állt, majd MILLER előszava következett a Múzeum és az *Acta* kulturális hivatásának ismertetésével. Ezután a Múzeum 1807. évi terve volt olvasható, ugyanaz, amely annak idején az országgyűlés elé került. Szorosan csatlakozott ehhez a Múzeumi Alap vagyonának táblázatos kimutatása, majd MILLER tollából a Múzeum kialakulásának története 1812-ig bezárólag. — A tudományos rész öt különböző tárgyú (diplomatikai, numizmatikai, epigráfiai és bányászati-

történeti) közleményből állt. Ezek közül kettőnek MILLER volt a szerzője, kettőnek HALICZKY, az ötödiket együttesen írták. A kötetet egy, KITAIBEL Pálról szóló nekrológ és egy, a MARCZIBÁNYI-alapítvánnyal kapcsolatos pályázati hirdetmény zárta le.

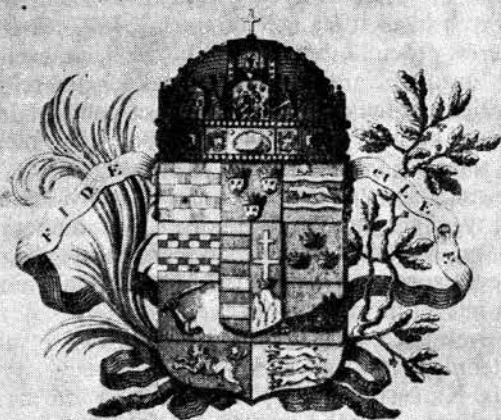
MILLER úgy képzelte, hogy a 350 példányban kinyomtatott *Acta* nemcsak erkölcsi, hanem anyagi hasznót is fog hozni a Múzeumnak. Ám a széles körben szétküldött előfizetési felhívásra csupán 171-en jelentkeztek, úgyhogy végül a példányok felerészben ingyenesen kerültek szétosztásra. Ennek ellenére JÓZSEF nádor a II. kötet összeállítására is utasítást adott¹⁷⁵ s Miller 1820 októberére valóban össze is állított egy 307 folio terjedelmű, sajtókész kéziratot, amelynek minden sorát ő írta. A kötet élen SZÉCHÉNYI Ferencnek szóló ünnepélyes ajánlás állt, nyomban utána pedig egy, SZÉCHÉNYI érdemeit méltató cikk. Erre a Múzeum történetének folytatolagos előadása következett az 1813—1817-ig terjedő időszakról; végül nyolc kisebb terjedelmű történeti-művelődéstörténeti tárgyú értekezés. E gondosan megszerkesztett, lektorált II. kötet azonban sohasem került kiadásra. Pénzszűke miatt félre kellett tenni s évek hosszú során át hevertetni, mígnem jelentőségét veszítette.¹⁷⁶ Utóbb, a harmincas években pedig — a múzeumpalota építése idején — végleg le kellett mondani az évkönyv folytatásáról.

De Miller nemcsak az *Acta*-val, egyéb értékes közleményekkel is igyekezett a Múzeum tudományos intézeti tekintélyét emelni. 1807-től 1822-ig több nagyobb terjedelmű, elismerést érdemlő munkát tett közzé. Igaz, ezek közül csak egy volt olyan, amelyet a Múzeum hivatalos kiadványának lehetett tekinteni, ti. a Könyvtár SZÉCHÉNYI-féle kéziratgyűjteményének katalógusa, amely három kötetnyi terjedelemben — SZÉCHÉNYI költségén — 1814—1815-ben jelent meg. Miller többi kiadványa különböző történeti forrásokat tett közzé (SZÉCHÉNYI György és Pál érsek levelezését, VERANCSICS, ZAY és társaik kontantinápolyi követjelentéseit, a PRAY-féle erdélyi okmánygyűjteményt, a krakkói magyar diákegyesület XVI. századi jegyzőkönyvét, PÁZMÁNY Péter leveleit stb.) hivatalos jelleg nélkül.¹⁷⁷ Tekintve azonban, hogy neve szorosan összeforrt a Múzeumával, minden teljesítménye a vezetése alatt álló intézet hírnevét is növelte.

Hogy a tízes évek közepe táján a Múzeumnak csakugyan sikerült akadémiai tekintélyre szert tennie, azt meggyőzően bizonyítja egy nagyarányú történetírói vállalkozás esete is. KRIEBEL János († 1853) eperjesi származású, tudományosan képzett férfiú, magasrangú királyi tisztségviselő (kormánybiztos Galiciában) azt a merész célt tűzte ki maga elé, hogy eredeti emlék- és forrásanyag felhasználásával, latin nyelven tíz kötetben megírja Magyarország művelődéstörténetét a XVIII. század végéig. Vállalkozásához 1815-ben a Múzeum tudományos támogatását kérte, minek ellenében elkészülő nagy művét kész volt az intézetnek kinyomtatásra átengedni minden belőle származó anyagi haszonnal együtt. JÓZSEF nádor-nak tetszett az ajánlat, úgy vélte, hogy korszakos jelentőségű tudományos programról van szó s éppen ezért kész volt KRIEBEL munkájához a Múzeum részéről minden segítséget megadni. Nemcsak MILLERT és HORVÁT István könyvtárort utasította, hogy a cél érdekében alapos kutatómunkát végezzen, hanem a megyéket és városokat is felszólította a területükön található történelmi és műemlékek összeírására.¹⁷⁸ A KRIEBEL-lel való együttműködés valóban meg is indult s nem kevesebb mint 16 évig tartott.¹⁷⁹

A C T A
L I T T E R A R I A
M V S E I
N A T I O N A L I S
H U N G A R I C I.

TOMVS I.

B V D A E
T Y P I S R E G I A E V N I V E R S I T A T I S H U N G A R I C A E
M D C C C X V I I I.

A Nemzeti Múzeum 1818-ban megjelent évkönyvének címlapja

J) A Múzeum személyzete (1812—1823)

Mindezekre a körülményekre tekintettel a nádor-elnök — a szűkös pénzügyi helyzet ellenére — végre hozzájárult a tudományos személyzet létszámának szaporításához, az 1807-ben tervezett legfontosabb állások betöltéséhez. Legelőbb az Érem- és régiségtár élére kellett felelős tisztelet állítani; erre 1814 őszén került sor HALICZKY Antalnak, 1808 óta a Könyvtárban szolgálatot teljesítő íródeáknak (*amanuensis*) custosi kinevezésével.¹⁸⁰

De sürgősen gondoskodni kellett a könyvtári személyzetről is. MILLERnek múzeumigazgatóvá történt előléptetése (1812) óta ui. a Könyvtárnak sem őre (*custosa*), sem segédőre (*adjunctusa*) nem volt; az utóbbit, STRÁZSAY Józsefet lopás miatt 1812. márciusában állásából elbocsátották. A könyvtári szakfeladatokat továbbra is MILLER látta el HALICZKY Antal és CSERONKA András famulus segítségével. Az őr kinevezése — az 1802. évi alapítóoklevél értelmében — tulajdonképpen SZÉCHÉNYI Ferenc joga lett volna, de JÓZSEF nádor (MILLER véleménye alapján) ezt nem akarta elismerni. A gróf által kiválasztott személyt csak négy év múltán, 1815. decemberében volt hajlandó mint saját jelöltjét kinevezni. Így került a Könyvtár élére HORVÁT István országbírói titkár (1784—1846), aki ettől fogva több mint harminc éven át maradt hivatalban.¹⁸¹ — Nem sokkal utóbb, 1816 nyarán betöltötte a nádor a könyvtári segédőri állást is, mégpedig a nagyérdemű jogtörténész, KOVACHICH Márton György fiával, KOVACHICH József Miklóssal (1798—1878). Ő azonban nem sokáig maradt múzeumi tisztviselő; 1821 őszén eltávozott az intézetből s az Országos Levéltár (*Archivum Regnicolare*) szolgálatába állt.¹⁸²

1818-ban egyébként egy jelentős alapítványi kísérlet kapcsán a Könyvtár majdnem szert tett egy másik segédőri (adjunktusi) állásra is. Ennek az évnek elején történt ui. hogy Sava TEKELIJA (1761—1842) közismert előkelő magyarországi szerb nemesúr 20 000 forint alapítványi összeget ajánlott fel a Múzeum könyvtárában létesítendő „illír” különgyűjtemény céljára, elsősorban pedig egy szerb könyvtárkezelő fizetésére. A dologból azonban semmi sem lett. JÓZSEF nádor ui. nem fogadta el az ajánlatot, mert nem tartotta kívánatosnak, hogy az egy testet alkotó magyarországi könyvgyűjtemény — amely tudvalevőleg a hazai nemzeti kisebbségek szellemi termékeit is hivatott volt felölelni — nemzetiségi tagozatokra bontassék fel.¹⁸³

MILLER igazgatóságának végéig, 1823-ig a Régiségtárban állandóság uralkodott; az őri tisztelet 1814-től (1837-ig) HALICZKY Antal töltötte be, a famulusi állást pedig 1817 óta CSERONKA András. A Természeti tárban viszont több változás történt. TEHEL Lajos őr 1816-ban meghalt; állását 1817 tavaszán JÓNÁS József (1787—1821) foglalta el. De csakhamar ő is elhalálozott, ekkor, 1821 elején SADLER József orvos (1791—1841) lépett a helyére. — Ugyanitt rövid időn belül kétszer kellett segédőrt is kinevezni. SADLER József 1820-ban lett vice-custos, utóda, FRIVALDSZKY Imre (1799—1870) 1822-ben. Végül ugyanitt betöltésre került egy harmadik állás is: 1814 nyarán JÁNY Pál Jánost preparátorként alkalmazták.

Elérkezett az ideje annak is, hogy minden tár külön famulust kapjon. Kezdet-től fogva ui. csak a Könyvtárnak volt szolgálója; itt 1823-ig hárman váltották egymást: PAVONICS Jakab 1803—1810, CSERONKA András 1810—1817 és ZIMMERMANN György 1817-től kezdve. A Természeti tár első famulusa DRÉHER István 1814-ben lett kinevezve, az Érem- és régiségtáré csak 1822-ben; ide CSERONKA András került át a Könyvtárból.¹⁸⁴

MILLER igazgatóságának végén (1823-ban) tehát a Múzeum személyzeti táblázata a következőképpen alakult.

Múzeumigazgató: MILLER J. Ferdinánd			
	Könyvtár	Régiségtár	Természeti tár
Őr	HORVÁT István	HALICZKY Antal	SADLER József
Adjunktus	—	—	FRIVALDSZKY Imre
Íródeák	—	—	—
Preparátor	—	—	JÁNY Pál János
Famulus	ZIMMERMANN György	CSERONKA András	DRÉHER István

Az összes létszám tehát 9 fő volt évi 6815 forint fizetéssel.¹⁸⁵

K) A Múzeum vagyoni helyzete 1820 körül

Az intézet vagyoni helyzete 1823-ig tudvalevőleg nem sokat változott. 1811 után közel 50 000 váltóforint értékben többen új alapítványokat tettek, mégpedig a mágánok és főpapok közül gróf ASPREMONT-LINDEN János Gobert, RÁKÓCZY Júlia dédunokája (24 000 forintot), gróf CSÁKY László nagyváradi nagyprépost (11 000 forintot) és báró FISCHER István egri érsek (5000 forintot); a nemesség soraiból MURAKÖZY József, PETHŐ Jakab és VITÉZ József (összesen 9261 váltóforintot).¹⁸⁶

A Múzeumi Alap kötlevelekben levő tőkepénze 1819-től kezdve átlag 250 000 ún. bécsi értékű forint körül mozgott. Ebből 6%-os kamattal ki lehetett helyezni mintegy 220 000 forintot. A befolyó haszon tehát 13 000 forint körül mozgott. Ehhez az Egyetemi Alapból a Könyvtár alkalmazottainak fizetésére minden évben hozzájött 2400 forint felemelt segély, végül a MARCZIBÁNYI-alapítványból 500 forint kamattal. Vagyis az Alap évi átlagjövedelme 16 000 forint körül mozgott. Az 1820-as évek közepén fennálló helyzetet pontos számszerűséggel a következő oldalon lévő táblázat szemlélteti.¹⁸⁷

Íme, ilyen módon ment végbe MILLER és JÓZSEF nádor közös erőfeszítésével a Nemzeti Múzeum alapvető megszervezése. Az 1808—1823-ig terjedő másfél évtized alatt nemcsak az 1807. évi tervben körvonalazott program megvalósításához szükséges pénzügyi alapot sikerült létrehozni, hanem a gyűjteményeket is sikerült összehordani, tudományosan rendszerezni és a közönség számára alkalmas módon kiállítani. Művelődéstörténetünknek korszakos jelentőségű eredménye volt ez, hiszen nem kevesebbről volt szó, mint a késő-feudális társadalmi rend keretei és felettébb szerény adottságai között egy, a szellemi polgárosodást és polgári nemzet-té válást elősegíteni hivatott közművelődési és tudományos kutatóintézetnek élet-rehívásáról.

A tőkefelajánlások és segélyek rendeltetése	Tőkeösszeg		Évi kamatok és segélyek	
	Bécsi értékben			
	forint	kr.	forint	kr.
I. Különleges rendeltetésű tőkefelajánlások				
A Múzeum alkalmazottainak fizetésére	78 656	16	4 719	24
A Múzeum alkalmazottainak nyugdíjára	11 000	—	660	—
A Múzeum különböző szükségleteire	2 800	—	168	—
A nádor-elnök rendelkezésére	13 928	—	726	24
Összesen:	106 384	16	6 303	48
II. Rendeltetés nélküli tőkék	115 964	45	6 900	—
III. Évi segélyek és felajánlások:				
Az Egyetemi Alap segélye a Könyvtár alkalmazottainak fizetésére	—	—	2 400	—
A Marczipányi-alapítvány jövedelme			500	—
Összesen:			2 900	—
Azaz:				
I. Különleges rendeltetésű tőkék	106 384	16	6 303	48
II. Rendeltetés nélküli tőkék	115 964	45	6 900	—
III. Segélyek és felajánlások	—	—	2 900	—
Végösszeg:	222 349	1	16 103	48

Kérdés: milyen hatással volt mindez SZÉCHÉNYI Ferenc alapítására, a Múzeum szervezetébe beletagolt, intézményi önkormányzatát elveszített Országos Könyvtárra?

5. A SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR A NEMZETI MÚZEUM KERETÉBEN (1808—1823)

A) A jogállás kérdése

A Nemzeti Múzeumot hivatalosan életrehívó törvénycikkek (az 1807: 24. és 1808: 8. tc.) a feudális törvényhozásra jellemző rendszertelenséggel és hiányosan lettek megfogalmazva. Szó sem esett bennük az új intézet jogi helyzetéről; *expressis verbis* nem mondták ki, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum — ellentétben az ország egyéb kulturális intézeteivel — rendi oltalom és irányítás alatt álló, nem pedig királyi intézmény. Hasonlóképpen nem történt világos említés arról sem, hogy az 1802 óta fennálló Széchényi Országos Könyvtár fenntartását és fejlesztését a rendek magukra vállalták. Nem csoda tehát, ha a Nemzeti Múzeum és az Országos Könyvtár jogviszonyának szabályozása is teljesen figyelmen kívül maradt.¹⁸⁸

Másfelől JÓZSEF nádor részéről nem került sor arra, hogy a Múzeum számára, ugyanúgy királyi megerősítő oklevelet kérjen, miként ezt SZÉCHÉNYI tette az

Országos Könyvtár esetében. Ennélfogva semmilyen formában sem tisztázódhatott a két külön alapítású intézmény egymáshoz való viszonyulása.

Hogy SZÉCHÉNYI a múzeumi törvények meghozatalakor ez a kérdés egyáltalában foglalkoztatta-e, bizonyosan nem állapítható meg. De úgy látszik, nemigen támadtak benne aggodalmak. Ő ui. a királyi diploma birtokában mindenesetre biztosítva érezhette magát. Úgy vélhette: az Országos Könyvtár a Nemzeti Múzeumnak mintegy mellérendelt intézete lett, amely továbbra is önálló életet fog élni s természetesen a vele kapcsolatos alapítói jogok is sértetlenül fognak érvényesülni.¹⁸⁹ Vagyis a jogviszonyt ő bizonyára a „*Bibliotheca Széchényiano-Regnicolaris penes Museum Nationale Hungaricum existens*” formula szerint értelmezte ugyanúgy, mint a SZÉCHÉNYI-jogutódok jóval később, évtizedek múlva is. A „*penes*” („-nál, -nél”) szócska volt hivatva kifejezni az Országos Könyvtárnak külön alapítványi jellegét, szemben a többi tárakkal, amelyeknek mint nem-alapítványi gyűjteményeknek külön jogállásuk nem lehetett.¹⁹⁰

MILLER múzeumigazgató azonban másként vélekedett. Az ő álláspontja az volt, hogy a Nemzeti Múzeum életrehívásával a Széchényi Országos Könyvtár mint önálló intézmény megszűnt létezni, azaz éppen olyan szerves alkotórésze, osztálya lett a Múzeumnak, mint az újonnan létesült többi tár: *Bibliotheca Musei Nationalis*. Ennek megfelelően, elenyésztek azok a különleges jogok is, amelyeket az 1802. november 26-i királyi diploma SZÉCHÉNYI számára biztosított. Vagyis: szerinte a gróf többé nem volt a Könyvtár „kegyurának” tekinthető, s ennélfogva könyvtári alkalmazottakat nem nevezhetett ki, sőt nem is jelölhetett. Annál kevésbé tehetett ezt — így vélekedett MILLER — mivel a könyvtári alkalmazottak királyi pénzalapból kapták a fizetésüket, nem lévén semmiféle SZÉCHÉNYI-féle pénzalapítvány erre a célra.¹⁹¹

Ezt a jogi álláspontot — amely a Múzeumnak MILLER által készített, de érvénybe nem lépett szervezeti szabályzatába is bekerült — azonban SZÉCHÉNYINEK senki sem hozta hivatalosan tudomására. Nagy lehetett hát a megdöbbenése, amikor két egymásutáni alkalommal, 1810-ben és 1812-ben tapasztalnia kellett, hogy kinevezési jogát a Könyvtárnál nem tartják tiszteletben. Először csak egy szolgai állást töltöttek be tudta és hozzájárulása nélkül. Másodszor azonban, amikor a megürült könyvtári állásról akart intézkedni, MILLER igazgató már nyíltan is kétségbevonta idevágó kiváltságának érvényét. Arról kellett értesülnie, hogy a Múzeumnál, beleértve az Országos Könyvtárt is, 1808 óta minden új állás betöltése a nádor-elnök jogkörébe tartozik. Érthető, ha a gróf ez ellen tiltakozott. Előbb az igazgatóval folytatott vitát, majd — miután belátta ennek hasztalanságát — magánál JÓZSEF nádornál keresett jogvédelmet.¹⁹² De ez a lépése sem járt eredménnyel. A nádor ti., bár kifejezetten nem vonta kétségbe SZÉCHÉNYI kiváltságának érvényét, a maga részéről sem tartotta kíváncsnak, hogy a Múzeum ügyeibe a gróf beavatkozzék. Nyilatkozatot ugyan ez ügyben nem tett, de nem adott lehetőséget SZÉCHÉNYINEK joga gyakorlására. Pedig SZÉCHÉNYI könyvtárórré ugyanazt a személyt akarta kinevezni, aki a nádornak is jelöltje volt, ti. HORVÁT Istvánt. A nádorral azonban nem lehetett pörbe szállni. Előbb tudomásul kellett vennie, hogy a kinevezés nem időszerű, utóbb, három év múltán (1815 decemberében) pedig el kellett tűrnie, hogy HORVÁTOT mégis a nádor nevezze ki.¹⁹³

A történetből SZÉCHÉNYINEK joga lett volna olyan következtetéseket levonni, amelyek igen hátrányosan érinthették volna a Múzeumba bekebelezett Országos Könyvtárt. Kijelenthetné volna ti. hogy ha az 1802. évi alapítóoklevélben foglalt

jogai érvényüket veszítették, akkor nem érvényesek többé ugyanott rögzített kötelezettségei sem: nem kívánható többé tőle, hogy a Könyvtár gyűjteményeit folyamatosan gyarapítsa s állományukról nyomtatott katalógusokat adjon ki. Ő azonban nem volt hajlandó a nemzetnek tett ígérteit visszavonni. Sokkal inkább el volt telve hazafiúi köteleességtudattal és sokkal inkább hozzá volt nőve az általa alapított intézményhez, semhogy ilyen megtorláshoz tudott volna folyamodni. Mintha mi sem történt volna, továbbra is minden támogatást megadott a Könyvtárnak, sőt többet is nyújtott annál, mint amit vállalt.

1815 körül tehát úgy látszott, hogy a Széchényi Országos Könyvtár teljesen beolvadt a Nemzeti Múzeum intézményébe s ennek következtében elenyészett SZÉCHÉNYINEK és leszármazóinak kétségtelenül feudális jellegű kinevezési, illetve kijelölési joga. Ezt látszott igazolni a hivatalos tiszti címtár (*Schematismus regni Hungariae*) is, amely 1813. évi kötetében nem tett többé említést *Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris*-ról, csak *Museum Nationale Hungaricum*-ról.

Mégsem így történt. Hiába igyekezett MILLER a polgári tudós ezt a kiváltságot a Könyvtár függetlenítése, polgárosítása érdekében JÓZSEF nádorral tagadásba vététni, teljes sikert nem ért el. Hiába érvelt azzal, hogy a Könyvtár fejlődésére nézve egyáltalán nem közömbös, hogy személyzetét a múzeumigazgató által kiválasztott és a nádor-elnök által kinevezett szakemberek alkotják-e, vagy pedig kiérdemesült grófi nevelők, — az 1802. évi alapítóoklevélben foglalt „kegyúri” jog továbbra is érvényben maradt, úgy azonban, hogy nem jelentett jogcímet egyéb beavatkozásra. És ez a „protektorátus” elegendő volt ahhoz, hogy a Könyvtárnak a Múzeumon belül, ha nem is önállóságot, de bizonyos fokú külön jogállást biztosítson.

B) Állománygyarapítás

A Múzeum megalakulása után MILLER — bár elsőrendű gondját szükségképpen az új táruk anyagának összegyűjtése alkotta — nem hanyagolta el a Könyvtár fejlesztésének feladatát sem, — ellenkezőleg fokozott figyelmet szentelt neki. SZÉCHÉNYI gyűjtőkori programjával összhangban, minden tudását és ügyességét latbavetve, észrevehető tervszerűséggel látott hozzá a könyvtári gyűjtemények gyarapításához.

a) A kötelespéldány-szolgáltatás

Egyik fő gondja MILLERnek a kötelespéldány-szolgáltatás rendezése volt. Teljes mértékben tisztában volt ui. azzal, hogy a vezetése alatt álló Könyvtár nemcsak a múlt idők szellemi kincseinek begyűjtésére hivatott, hanem a mindenkori jelen könyvtermésének s egyéb nyomdatermékeinek megszerzésére is. Tudta, hogy enélkül a gyűjtemény — bármely becses régi állománnyal rendelkezzen is — semmiképpen sem válhatik élő, fejlődő használati könyvtárrá.

A kötelespéldányok gyűjtése tekintetében azonban nem csekély nehézségekkel kellett szembenéznie. Se szeri, se száma nem volt itt a hibáknak és hiányosságoknak. Nyilván nem véletlenül! Az ügy jogi szabályozása ui. éppenolyan tökéletlen volt, mint a vonatkozó előírások végrehajtása. Igazi feudális zűrzavar uralkodott mind az elvekben, mind a gyakorlatban.

A tudományos célú kötelespéldány-szolgáltatás Magyarországon alig néhány évtizedes múltra tekinthetett vissza. Az első idevágó hivatalos intézkedés 1780-ban

történt a Helytartótanács részéről. A kevéssel előbb Budára költöztetett és nyilvános intézetté lett Egyetemi Könyvtár részesült ekkor abban a kiváltságban, hogy az országban bárhol kinyomtatott munkákból a főkormányszéktől egy ingyenes példányt kapott állományának korszerű színvonalon tartására. Például erre a bécsi császári könyvtárnak, a *Hofbibliothek*nek jóval korábban kialakult gyakorlata szolgált. Az örökös tartományokra, majd Magyarországra nézve is az uralkodó nevében időről-időre kiadott udvari rendeletek írták elő: mely intézmények részesítendőek kötelespéldányban. A Széchényi Országos Könyvtár igényjogosultságát is egy udvari kancelláriai rendelet írta elő 1802. december 18-án. Ez szolgált jogalapul a Helytartótanácsnak arra — mivel hazai viszonylatban a kötelespéldányok száma immár négyre emelkedett —, hogy a beszolgáltatást újjá szabályozza. Vonatkozó rendelete — mint ismeretes — 1804. február 28-án jelent meg 4333 szám alatt, s kimondta, hogy a kötelespéldány-szolgáltatás 1. a nyomdákat terheli, 2. mindennemű nyomdatermekre kiterjed, 3. adminisztrálása a királyi könyvvizsgálók (*cenzorok*), illetve a tankerületi igazgatók feladata.¹⁹⁴

Ez a rendezés azonban egyáltalán nem bizonyult hatásosnak. A rendelet előírásait a nyomdászok kényük-kedvük szerint értelmezték, végrehajtását pedig az illetékesek nem ellenőrizték. Akadtak olyan tipográfusok, akik nemesi diplomájuk birtokában, mint törvényben nem gyökerező intézkedést, kereken megtagadták a beszolgáltatást; mások, az egyszerű polgárok viszont vagy kijátszották a rendeletet, vagy úgy és akkor teljesítették, ahogy s amikor nekik tetszett. Voltak, akik csak aprónyomtatványokat szolgáltattak be, könyveket nem, — mások a magyar nyelvű nyomtatványokra korlátozták a szolgáltatást, az egyéb nyelvűeket visszatartották; ismét mások csak a saját költségükön kiadott termékekből adtak kötelespéldányt, a szerzők megbízásából nyomtatott munkákból nem; végül azok, akik újságokat és folyóiratokat, hatósági nyomtatványokat, országgyűlési kiadványokat, térképeket, metszeteket állítottak elő, rendszerint semmit sem voltak hajlandók beszolgáltatni.¹⁹⁵

E nagy zűrzavar több okban gyökerezett. Először s legfőként abban, hogy a vonatkozó rendeletek az ellenszegülőkkel szemben semmiféle büntető intézkedést nem tartalmaztak. Másodszor abban, hogy szövegük — bár nyomtatásban is megjelent — nem jutott el a nyomdatulajdonosokhoz, csak szóbeli kihirdetést nyert. Harmadszor abban, hogy végrehajtásuk nem a törvényhatóságokra (a városi és vármegyei magisztrátusokra) volt bízva, hanem csak a hatalom nélküli cenzorokra.¹⁹⁶

Pedig a feladat, amelyet el kellett volna látni, nem volt túlságosan nehéz. A XVIII—XIX. század fordulóján a magyar korona országainak területén mindössze 37 városban, illetve községben működtek nyomdák, mégpedig a következő megoszlásban:¹⁹⁷

A nyomdahelyek száma					
az Alföldön	a Dunántúlon	a Nyugati Felvidéken és a Kisalföldön	a Keleti Felvidéken	Erdélyben	Horvátországban
8	8	7	4	8	2

A nyomdavárosok					
a Nagyalföldön	a Dunántúlon	a Nyugati Felvidéken és a Kisalföldön	a Keleti Felvidéken	Erdélyben	Horvátországban
Debrecen Kalocsa Nagykároly Nagyvárad Pest Temesvár Újvidék Vác	Buda Győr Komárom Pápa Pécs Sopron Szombathely Veszprém	Besztercebánya Diószeg Nagyszombat Pozsony Selmecbánya Szokolca Zsolna	Eger Eperjes Kassa Lőcse	Balázsfalva Brassó Csíksomlyó Gyulafehérvár Kolozsvár Marosvásárhely Medgyes Nagyszeben	Eszék Fiume

Ezek közül az erdélyi nyomdahelyek — tekintve, hogy Erdély a királyi magyar államtól elkülönített autonóm nagyfejedelemség volt — nem tartoztak a m. kir. Helytartótanács joghatósága alá, következésképpen rájuk a kötelespéldány-rendeletek nem vonatkoztak. (Az ottani nyomdatermek megszerzése külön gondot jelentett a Könyvtár számára.) Csökkentette a feladat súlyát az is, hogy a felsorolt nyomdahelyek közül ekkoriban csak hatnak volt komolyabb jelentősége: Budának, Pestnek, Pozsonynak, Sopronnak, Kassának és Kolozsvárnak. Jobbára csak e helyeken működtek állandó jellegű nagyobb könyvelőállító üzemek, másutt inkább csak alkalmi, vagy gyakorlati célokat szolgáló kisnyomtatványok (*pagellae, folia, opuscula*) készítésével foglalkoztak a műhelyek. Alig 12—14 olyan nyomda volt az országban, amelyet kiváló figyelemben kellett részesíteniök a cenzoroknak: Budán az Egyetemi, Pesten a TRATTNER-, a LANDERER-, a WEYGAND- és a PATZKÓ-, Pozsonyban a LANDERER-, a PATZKÓ- és a WEBER-, Sopronban a SISS-, Kassán a LANDERER- és az ELLINGER-, Kolozsvárt a Református Kollégiumi, Nagyszebenben a HOCHMEISTER-nyomda. Persze, tekintve hogy SZÉCHÉNYI Ferenc az aprónyomtatványok gyűjtését is beiktatta az Országos Könyvtár programjába, tulajdonképp nem volt szabad elhanyagolni a többi nyomda termékeit sem. Valamennyi nyomda egy évi termése a XIX. század elején nemigen haladhatta meg a 800—1000 tételt.¹⁹⁸ Ennek a mennyiségnek azonban a könyvek csak egy kis hányadát, legfeljebb 10—15%-át teheték; a zömöt nyilván irodalomalatti nyomtatványok alkották.

MILLER semmiképpen sem tudott belenyugodni abba, hogy a kötelespéldányok beszolgáltatása körül oly sok hanyagság és visszaélés uralkodjék, mint amennyit tapasztalnia kellett. Ezért mind JÓZSEF nádornak, mind SZÉCHÉNYINEK újra meg újra feltárta a fennálló rendellenességeket. Sőt az 1811-i országgyűlés számára összeállított hivatalos jelentésében név szerint is felsorolta azokat a nagy nyomdászcegeket (kivált WEBERT és a LANDERER-féleket), amelyek kezdettől fogva semmibe veszik a vonatkozó helytartótanácsi rendeleteket. Felszólamlásaival sikerült is elérnie, hogy a Helytartótanács időnként pótrendeleteket adjon ki e tárgyban. Az első ilyen pótintézkedés 1807. június 23-án, 12 710 szám alatt került kibocsátásra. Ez a begyűjtési eljárásom mitsem változtatott, beérte azzal, hogy nyomdátékosan megismételte az 1804. évi előírásokat. Új hasznos intézkedése csak egy

volt, amely kimondta, hogy a kötelespéldány-szolgáltatás az újságokra (*ad ephemerides*) és egyéb időszaki kiadványokra (*ad periodica*) is kiterjed.¹⁹⁹

MILLER azonban többet akart ennél. 1811 nyarán — nyilván a nádor megbízásából — nagyterjedelmű javaslatot dolgozott ki az ügy átfogó rendezésére. Ebben körültekintően igyekezett előírni a begyűjtési eljárás mindhárom tényezőjének (a hatósági szerveknek, a nyomdáknek és a Könyvtárnak) kötelezettségeit. Legfőbb újtásként azt javasolta, hogy a könyvvizsgálók helyett mindenütt a helyi hatóságokra (a városi, illetve megyei magisztrátusokra) legyen bízva a kötelespéldányok behajtása, s ugyanezek legyenek felruházva a gyakorlati nyomdaviszogat és a büntetés jogával is. Nem annyira újítás, mint inkább tisztázás volt a javaslatnak az a része, amely hangsúlyozta, hogy kötelespéldánnyal nemcsak a nyomtató, hanem a kiadó cégek is tartoznak. Ugyancsak a félreértések kiküszöbölésére irányult a szolgáltatások körének szabatos megállapítása, miszerint a könyveken, valamint az újságokon és egyéb időszaki kiadványokon, továbbá a kis- és egyleveles nyomtatványokon kívül mindennemű térképből és metszetből is kötelespéldány jár. Végül a pontos adminisztrációt voltak hivatva előmozdítani a következő előírások. A nyomdák (és kiadók) termékeit negyedévenként (az újságokat hetente) szolgáltatassák be, év végével pedig mindenről összefoglaló kimutatást terjesszenek illetékes hatóságok elé. Az egész ország nyomtatványait összegyűjtő Helytartótanács legyen köteles a hozzá beérkező küldeményeket pontosan iktatni s a Könyvtárnak elismervény ellenében átadni. A Könyvtár pedig tartozzék minden év végén felküldeni a főkormányshoz a be nem érkezett kötelespéldányok jegyzékét.²⁰⁰

MILLERnek ez a javaslata azonban ilyen formában nem valósult meg. A Helytartótanács nem volt hajlandó a helyi hatóságokat a kötelespéldány-üggyel megterhelni — a behajtást továbbra is a cenzorok kezén hagyta, hatósági támogatást helyezve számukra kilátásba. Nem tette magáévá azt a véleményt sem, hogy a könyvkiadással foglalkozó könyvkereskedő cégek is tartoznak kiadványaikból kötelespéldányt adni. Végül — szem előtt tartva az eddigi udvari rendeleteket — ellentmondott annak a megállapításnak is, hogy a térképek és metszetek is a kötelespéldány-szolgáltatás körébe esnek. Végül soron az 1812. március 17-én e tárgyban kibocsátott 4057 számú főkormányshoz írt körlevél is fenntartotta az 1804. évi 4333 számú alaprendelet elvi megállapításait és gyakorlati intézkedéseit. Nem tért el ezektől a csaknem egy évtizeddel később, 1821. április 24-i kelettel kibocsátott 10 220 számú körrendelet sem.²⁰¹

A helyzet tehát MILLER igazgatóságának időszakában — ha egy s más tekintetben javult is — lényegében változatlan maradt.

b) Ajándékozások

Széchenyi társadalmi propagandája

SZÉCHENYI Ferenc nyomtatott katalógusainak szétküldésével széleskörű, a magyar korona minden országára és minden népére kiterjedő, közel másfél évtizedig (1802—1815-ig) tartó kulturális propagandát folytatott az Országos Könyvtár érdekében. Célja nemcsak az volt, hogy a téka gyűjteményeit tüzetesen ismertesse, hanem az is, hogy a gyűjtemények hiányainak pótlására mozgósítson: saját személyes gyűjtőtevékenységébe a művelt társadalmat bekapcsolja.

A megismétlődő akció során készült egyik kimutatása szerint, kinyomtatott katalógusából — miként már említettük — 469 darabot küldetett szét az ország különböző részeibe, mégpedig 52-öt a városokba, 61-et a vármegyékbe, 356-ot pedig magánszemélyeknek. A magánszemélyeknek szóló 356 küldeményből a közéleti előkelőségek és egyháznagyok mindössze 136-ot kaptak, a többi 220 a tudósoké és íróké, a társadalmilag erősen rétegzett „*respublica literaria*”-é volt. Íme erről egy táblázat.²⁰²

Respublica literaria										
Társadalmi megoszlás						Földrajzi megoszlás				
Világi literátorok			Egyházi literátorok							
Polgárok és kisnemesek	Birtokos nemesek	Főurak	Katolikusok		Protestánsok		Anyaország	Horvát-Szlavón ország	Erdély	Bécs
			Papok	Szerzetesek	Reformátusok	Evangelikusok				
107	11	6	38	13	23	22	170	10	23	17
124			96				220			
220										

Ami a területi megoszlást részleteiben illeti, az a következőképpen alakult:

Szétküldetett				
belföldre				
Országgrész	Város	Me- gye	Ma- gán- sze- mély	Ösz- sze- sen
Buda és Pest	2	—	130	132
Dunántúl	7	11	76	94
Kisalföld és Felvidék	20	20	71	111
Duna—Tisza köze	4	6	14	24
Tuszántúl	6	13	18	37
Horvát-Szlavónország	8	6	7	21
Erdély és a Partium	5	5	40	50
Összesen	52	61	356	469

SZÉCHÉNYINEK ez az eljárása nem volt hiábavaló. A grófhöz intézett levelek százaiból kitűnt, hogy az Országos Könyvtár alapítása felrázta művelt társadalmunkat abból a csüggeteg, borúlátó hangulatából, amelybe 1795 után az udvari reakció juttatta. A Könyvtár életrehívásában az intellektualis rétegek — rendi, felekezeti és nemzeti hovatartozásra tekintet nélkül — az 1790-i reformtervek megvalósításának első, alapvető jelentőségű mozzanatát látták. Részben ennek volt köszönhető, hogy a XIX. század első évtizedeiben új erőre kapott a szellemi élet megújításának vágya. Felelevenedett MÁTYÁS király legendás hírvérvárának büszke emléke s egyre erőteljesebb visszautasításban részesült kulturális elmaradottságunknak a német tudós kritika által feltárt fájdalmas ténye. A szellemi felemelkedés, az ún. *instauratio literarum* eszméjének zászlóvivője természetesen az új író-tudós értelmiség volt. De bekapcsolódott a mozgalomba — főként a magyar nyelv terjesztésének érdekében — az ország politikai vezető rétege, a birtoikos nemesség, sőt legkiválóbb tagjaiban a főnemesség is.

A propaganda hatása

Hogy a katalógusok szétküldése milyen és mekkora hatást váltott ki, azt a SZÉCHÉNYIHEZ intézett köszönőlevelek tömkelegéből kiválasztott néhány idézettel lehet konkrétan kifejezésre juttatni.

1. Legnagyobb természetesen a magyar literátorok táborának lelkesültsége volt. Íróink-tudósaink kivétel nélkül fel tudták mérni a nemzeti gyűjtemény létrejöttének korszakos jelentőségét s nem győztek ezért köszönettel és hálával adózni a grófnak. Megnyilatkozásaik közül legyen szabad itt csupán két levélrészletet bemutatni.

a) Az egyik BARÓTI SZABÓ DÁVIDÉ (1739—1819), az első magyar irodalmi folyóirat, a kassai Magyar Museum egyik szerkesztőjéé. Ő ezekkel a szavakkal méltatta Széchényi érdemét:

TE SZÉCHÉNYI, „királyi kincsnél többet nyújtottál a Hazának. Ugyanis mi lehet szebb, hasznosabb, szükségesebb a tudományoknál? Ezeknek eszközlése által jutottak a nevezetesebb birodalmak virágzásra, a nemzetek vadonságokból szelídségre, a hadi mesterség, kézi munkák és kereskedések tökéletességre. Ezek nélkül örök feledékenységre nyomná a történet dolgokat; kivésze vitéz bajnokainknak s dicső eleinknek emlékezte, maga magát sem ismerné az ország... Ha kiholt régiek, kivált magyar íróinkat nézem, újra születni látszadnak Általad... Ezer hálával tartozunk, hogy összegyűjtötted, az enyészett veszedelméből kiragadtad, a sötétségből a világosságra hoztad őket... S ha az élő magyar írókat nézem, ezeknek is lankadó tevékenységét felfrissítetted. Mert várhatták-e ezek fáradozásai jutalmát? Hisz a mostoha körülmények folytán nyomtatásra költött pénzük úgy sem térült meg. De minden jutalomnál többet jelent nekik, hogy munkáik az Országos Könyvtárba kerülnek s az olvasni akaróknak átdatnak s az idők viszontagságai ellen megvédetnek. Ki ne érezné megtiszteltetésnek, hogy Catalogusodban szerepel, s ki ne nyerne ettől serkentést ama henyélő magyarok között, hogy vétkes álmaikból valahára felébredjenek s elméleti tehetségüket közhaszonra fordítsák... Szerencsések azok, akik ezen nagy kincshöz közelebb férhetnek; akik ezzel, amikor nekik tetszik, élhetnek! Be jó módjuk legyen a többi között egy tökéletes nagy szótárnak készítésére és a magyarság virágainak bőséges öszveszedésére!... Hazád fényességére s Nemzedet boldogítására született nagy Gróf, vajmi messze látott mélyeséges elméd! Más ítéléssel lesznek ezután honunk felől a külső nemzetek... Azonban az országnak Tőled ajándékozott nagy könyvház... nem szűnik a Tiéd lenni: a Te fényes neved fogja mindenkoron viselni, és minden haszon, mely abból áradand, Teneked, mint kútforrás fog illő köszönettel tulajdonítottatni.”

b) A másik, hasonlóképpen kifejező méltatás KRESZNERICS FERENC TŐL (1766—1832) a jeles nyelvész-től való, aki a Tudományos Akadémia tevékenységét meg-

előző időkben a legteljesebb magyar szókincsgyűjteményt hozta létre. Ő az alábbi mondatokban fejezte ki a tudós-író értelmiség háláját:

„Mely eredeti gondolat ez! Minő különösség a maga nemében! Hazánk tudományos kincseit, több magyar századok elméleti iparkodásait egybegyűjteni. Hazánk ajándékozni, a tudós világgal közleni a mutatóban, és megmenteni minden történeti veszélytől! Fogja minden hazai tudós könyvtárának hasznát venni; nemcsak az, aki közelébb láthatja, hanem minden messze lévő is, kinek kezébe jóvoltodból eljutand a mutató, sőt még az utolsó időkben élő maradék is, és emlékeztetted áldani. Halhatatlan Férfi! Meggyőzted ezen szerencsés gondolat győzhetetlen Mátyás királyunkat, mert valóban sokkal szenvedhetőbb volna az ő híres könyvtárának elveszte, ha mutatóját bírnánk és tudnók, mi volt ott, mi veszett el. Győzedelmeskedtél Te a veszendőségen is! Megtörted hatalmát a mindent megemészto időnek, és kegyetlen kezéből könyvtáradat kiragadtad. Érze bár akármely veszély, rombolja el egy másod[ik] Szolimán, vagy a régiségnek köveket emészto foga [emészse] meg — megbocsáss, hogy ilyen irtóztató történetességre emlékeztetlek — mutatóid, melyek a tudós világban el lesznek szedve, ujjal fogják mutatni könyvtáradnak kincseit és minden könyveit nevének nevezni. Soha annak haszna semmivé nem lehet! — Mint bokrosodnak pedig máris jelenlevő hasznai! A büszke külföldi csak nemrég is türehtelen göggel nézett alá megvetett nemzetünkre, nem lévén a durvaságnak, a vadságnak oly neme, mit kíméletlenül reá nem fogott. És sok gyáva tudatlan hazafi (ha mégis hazafinak szabad azt neveznem, aki tulajdon fészket méltatlanul rúttani nem átalotta), sok gyáva tudatlan hazafi, mondom szentségtörő ajkával rebesgette azt vissza, amit a külföldi büszkeség reá fogott. De Te, példás hazafi! ezen könyvtáradnak felállításával, melyet példátlan buzgósággal édes Hazánk ajándékozott, szegyenbe hoztad a büszkét, szegyenbe a gyávát... Mint tűnik szembe, Kegyelmes Gróf! ezen hazafiúi áldozatot? Mint pirulnak el a megvesztett szívek? Mint gyüllad, gyarapodik a tiszta hazafiság a jó lelkekben? Látom már emelkedni azt a pompás épületet Pest közepén, melyben a Nemzeti Gyűjteménynek minden nemei díszes helyekre kirakva tündöklenni fognak; a zsibongó tudós sokaságot körülöttünk, a nemes vetélkedést, buzgóságot a magyarzatban, az oda tolongó külföldinek bámulását, nemzetiségünknek derültebb fényét, mint annyi bőven fakadó gyümölcsseit — óh nagylelkű Hazafi! a Te intézetnek. — Az üdö, mely mindent teljességre hoz, bővebben ki fogja mutatni boldog következtetéseit dicső tetteidnek, és a késő maradék, mely nálunk még igazabban ítél, azoknak érdemeit magasztalni...”

2. De ugyanígy megértették és értékelték a Széchényi-tékát nemzetiségi íróink-tudósaink is.

a) A szlovák származású WALLASZKY PÁL (1742—1824) hazai művelődéstörténetünknek első nagyérdemű monográfusa pl. e szavakkal fordult Széchényihez:

„Bonum Deum! Quanta sunt hae reipublicae literariae Hungaricae divitiae, quas maiores nostri saltem ante annos quinquaginta vix sperare poterant!”

b) Az ugyancsak szlovák MOSSÓCZY-INSTITORIS MIHÁLY (1731—1803) a pozsonyi evangélikus konvent egyik nagy alapítványtevője pedig ezzel a disztichonnal köszöntötte a grófot:

„Luctus abi! ex tumulo Corvini bibliothecam
Szétsényi proprio suscitavit aere Comes.”

c) BOGSCH JAKAB soproni német evangélikus lelkész ezt a feliratot szerkesztette a Könyvtár homlokzatának díszítésére:

LIBRORUM THESAURUS
PUBLICA PATRIAE SALUS

d) De szívélyes hangon, őszinte elismeréssel üdvözölték Széchényit és alapítását a délszláv nemzetiségek egyes szellemi kiválóságai is. Így a horvát Maksimili-

an VRHOVAC zágrábi püspök, a szerb Stefan STRATIMIROVIĆ karlócai érsek, valamint Atanasije STOJKOVIĆ polihisztor.

3. S nem volt kisebb a literátorok lelkesültségénél a megyei nemességé sem. A nekik megküldött katalógusokat a vármegyék mindenütt a legnagyobb tiszteletben részesítették: archívumukban helyezték el. Másrészt a megyei rendek voltak azok, akik Széchényi érdemét az 1807. évi országgyűlésen egyhangúlag törvénybe iktatták. A Nemzeti Könyvtár jelentőségét méltató leveleiből legyen szabad csak hármat idéznünk: egy dunántúli, egy alföldi és egy felvidéki megyéét.

a) *Fejér megye* pl. így írt SZÉCHÉNYINEK:

„Még eddig Hazánk csak a természetnek drágaságaival, ritkaságaival, melyekre nézve Európának akármely országával vetekedhetik, dicsekedhetett. Most már dicsekedhetik több oly nagylelkű hazafiakkal, akik módot és alkalmatosságot nyújtanak arra, hogy nemzetünk magát kipallérozhassa és akármely nemzetekkel kezet foghasson. Ezen módok közé tartozik Excellentiának könyves gyűjteménye s egyéb ott említett szerzeménye is, mely valamint egy nagy Nemzethez méltó áldozat, úgy csak egy nemeslelkű hazafitól származhatott.”

b) *Szabolcs megye* közönsége levelének érdemi része így szól:

„Színmutatást nem esmérő szívünkben belső örömet éreztünk azon, hogy találattik még ma is oly nagy hazafi, ki Nemzetünk pallérozására, anyai nyelvünk virágzására s hazánk történetének igaz eszméjére vezető utunk feltalálására oly nagy áldozatokat tévesen; hogy találattik oly nagy polgár, ki Hazánknak azon nagy veszteségét, melyet a rabló török a néhai Mátyás király által felállított Nemzeti Könyvtárnak és ritka gyűjteményeknek kipusztításával okozott, pótolgatja és annak teljes kipótlásának fundamentumát megvetette.”

c) *Turóc megye* a következő lelkes nyilatkozatot tette:

„Adeo generosum Hungariae per Excellentiam Vestram oblatum et in promotionem scientiarum, consequenter erudiendam nationem vergens donum, cum admiratione veneratur Europa, Hungaria autem gens nomen Excellentiae Vestrae et in annalibus et cordibus suis immortale efficiet, seraque posteritas magnitudinem doni uberius recognitura Excellentiae Vestrae in cineribus etiam benedictura est.”

4. Ami a városi polgárságot illeti, részükről talán *Debrecen* levele fejezte ki legtalálóbban a Széchényi-téka jelentőségét:

„Mely megbecsülhetetlen áldozatot tett Excellentiád édes Nemzetünknek, tudják azok és jól értik, valakik gondolatjaikat a jövő idők kiterjesztik. Látják, hogy nagylelkű eleinek nyomdokát követvén, Excellentiád nyitott utat, sőt szárnyakat készített kedves hazánkfiaink, hogy a tudományok egén más nemzetekkel vetélkedve repülhessenek. — A legerősebb alkotmányokat, a legroppantabb piramisokat maga az idő megemészti és lerontja. De Excellentiád híre, neve, emlékezete, dicsősége fennmarad örökké; oly erős oszlopot emelt Excellentiád a Nemzet szívében, melynek betűi soha le nem kopnak.”

5. Nem hagyta érintetlenül — mint mondtuk — a Nemzeti Könyvtár megalapítása a főnemesség hazafias érzésű, művelt egyedeit sem. Számos megnyilatkozásuk közül csak kettőt említünk.

a) Az egyik br. ALVINCZY Józseftől, a Napóleon ellen harcoló császári hadsereg ismert tábornokától való. Íme, SZÉCHÉNYIHEZ intézett levelének néhány sora:

„Szívemnek teljes örömeivel vöttem Excellentiának Pesten, januárius hónapnak 25-ik napján az 1803-ik esztendőben nemzeti magyar nyelvünkön írott ... úri levelét” és a csatolt könyvtári katalógus öt kötetét. „Magyar szíveink már előre látják ezen könyvtárházból ere-

dendő tudósok által ... hazánk boldogulását; abból főképpen állandót, hogy ugyanezen kincs oly magyarokat fog nevelni, akik tudományukkal teljes tanáccsal mind ősi hagyományainkat őrizni, mind a mostani jobb világ körülállásához szabadó és az egy közjóra célzó igazgatásnak módjával hazánkat igazgatni fogják.” ... „A Magyarok Istene áldja meg Excellentiádat! ...”

b) A másik levélrészlet egy idegen nevű, de magyar tudatú főúrtól, br. MESNIL Jánostól ered. Szerinte a Nemzeti Könyvtár kétszeres nagy hasznot fog hajtani.

Az egyik erkölcsi haszon lesz, az „hogy már ennekutánna az idegenek helytelen és gúnyoló vádjától megszabadít, kik a magyarokat még eddig elégteleneknek kiáltották a tudományok és mesterségek művelésére, bár ezen gúnyor azoktól eredett legyen is, kik józanabban gondolkodtak és a tudományokban járatosak voltak.” A másik gyakorlati haszon lesz, főképpen az ifjúság korszerű műveltsége. „Mely fényes áldozat! ... Hány tudósnak adódik [majd] alkalmatossága Magyarország elrejtett kincseit felkutatni, titkait felfedezni! Hány ifjú fogja már Excellentiádat áldani, kiknek ez által módot nyújtott elméleti tehetségeiket kicsinosítani és azokat a Haza szolgálatára készíteni! Vajjon mily gyöngéded öröm fogja el (majd) azon atyának szívét, ki kedves magzatját a pesti királyi iskolából hazamenni látja és tapasztalja, hogy az őelőtte a természet titkait fejtegeti, a gazdaságnak megjobbításáról bölcsen okoskodik és más csudálkozásra méltó dolgokat előtte felfedez, melyeket ő ámbár nem ért is, de ... az előszámlált okoknak fontossága értelmét az elhívésre redőbirja. De honnét vette ezen tudomány eredetét? Alapköveit érdemes tanítók tették le, hanem a szorgalmatos ifjú arra a Magyar Könyvtár segédelmével épített.”²⁰³

Íme, csak néhány kiragadott részlet abból a sokszáz levélből, amellyel a művelt társadalomrétegek, vármegyék, városok és tanintézetek SZÉCHÉNYIT elárasztották. Tulajdonképpen az egész ország ujjongott, vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül. Sőt túl a lelkesültségen mindenki úgy érezte, hogy kinek-kinek a maga részéről is támogatnia kell a nagyszerű új kultúrintézményt, hozzá kell járulni a nemzeti gyűjtemény gyarapításához, a katalógusok alapján megállapítható hiányok pótlásához. S valóban a Könyvtár megnyitását követő években nemcsak a katalógussal megajándékozott literátorok, nemeseik, polgárok, papok és arisztokraták, de más könyvgyűjtők is egymással szinte versengve, abban a büszke tudatban ajánlották fel és küldték el Pestre a maguk kisebb-nagyobb könyvajándékait, hogy missziót teljesítenek: hozzájárulnak szellemi megújulásunk fundamentumának kiszélesítéséhez.

SZÉCHÉNYI propagandáját nem csekély mértékben támogatta s hosszú időn át folytatta az a céltudatos gyűjtőtevékenység, amelyet MILLER könyvtárőr, majd múzeumigazgató széles körben (nemcsak Pest-Budán és háborús kitelepítésének helyein, Temesvárt és Nagyváradon, hanem más vidéki kulturális központokban, kivált püspöki és káptalani székhelyeken) folytatott a Könyvtár állományának régi és ritka nyomtatványokkal, valamint kódexekkel, becses újkori kéziratokkal és grafikai emlékekkel való gazdagítása érdekében.

Ajándékstatisztika 1804—1814

Azokról a könyv- és kéziratajándékokról, amelyek SZÉCHÉNYI, illetve MILLER felhívására egyes személyektől vagy intézményektől érkeztek be a Könyvtárba, 1803-tól kezdve 1814-ig a valóságot megközelítő kimutatásunk van Millernek többször említett ajándéknaplójában, a *Protocollum patriophilorum*-ban.²⁰⁴ Ennek alapján nagyjából-egészéből fel lehet mérni a szóbanforgó társadalmi hozzájárulás,

azaz ajándékozás nagyságát és értékét. Pontos számszerű statisztikát a növekedénapló sajnos nem ad. Az említett időszak könyvtári jellegű ajándékait (könyveket, kéziratokat stb.) csak korlátozott pontosságú tételekben tudjuk kimutatni.

Ajándék	Évben	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809
	Darab	340	400	330	230	220	500	300

Ajándék	Évben	1810	1811	1812	1813	1814	1803—1814
	Darab	370	340	260	360	150	3800

Ezek szerint tizenkét év alatt a társadalom 3800 darab tétellel (könyvvél, kézíráttal s egyébbel) gyarapította a Könyvtárt. Az évi átlag tehát 300 tétel körül mozgott. Az ajándékozók száma 1811-ig 227 volt. Ezek közül könyvet (mintegy 2000—2200 művet) ajándékozott 159, kéziratot 63, képet és térképet 5 személy.

Az ajándékozók névsora

A literátor értelmiség köréből a szóbanforgó növekedénaplóban többek között a következő jeles ajándékozók szerepelnek:

1. ARANKA György	22. KULTSÁR István
2. BARÓTI SZABÓ Dávid	23. LEHOCZKY András
3. BÁTHORY Gábor	24. MÁRTONFFI József
4. BENKŐ Ferenc	25. MÁTYÁSI József
5. BERZEVICZY Gergely	26. MOLNÁR Ker. János
6. BESSENYEI György	27. NAGY Ferenc
7. BOLLA Márton	28. PERECSENYI NAGY László
8. BUDAI Ézsaiás	29. RÉVAI Miklós
9. CSEREI Farkas	30. RUMY Károly György
10. DIÓSZEGI Sámuel	31. SCHEDIUS Lajos
11. EDER Károly	32. SCHUSTER János
12. FEJÉR György	33. SCHWARTNER Márton
13. GENERSICH János	34. SENNOWITZ Mátyás
14. GOTZIGH Ignác	35. SIMONCHICH Ince
15. HALICZKY András	36. SINAI Miklós
16. JORDÁNSZKY Elek	37. SZERDAHELYI György Alajos
17. KAZINCZY Ferenc	38. SZIRMAY Antal
18. KISFALUDY Sándor	39. TESSEDIK Sámuel
19. KITAIBEL Pál	40. TUMPACHER József
20. KOVACHICH Márton György	41. VEDRES István
21. KRESZNERICS Ferenc	42. VIRÁG Benedek
	43. VUCHETICH Mátyás.

Rajtuk kívül természetesen számos más értelmiségi személy (ügyvéd, tanár, orvos, lelkész és szerzetes) is előfordult a névsorban. Közülük figyelemre méltó néhány hazai szláv és külföldi német név, így: JOVAN MUSKATIROVIĆ Pest város szerb szenátora, ANDREJ PLACHY és JURAJ RIBAY szlovák evangélikus lelkészek, ATANASIJE STOJKOVIĆ szerb professzor, SAVA TEKELIJA a szerbek nagy mecénása és Maksimilian VRHOVAC zágrábi püspök, illetve Heinrich BRETSCHNEIDER és Anton Wilhelm GUSTERMANN neve.

A városi polgárság ajándékozói között említésre méltók: EGGENBERGER József, IVANICS Zsigmond budai és KISS István pesti könyvkereskedő, KALMÁRFFY Ignác budai bíró, KARACS Ferenc rézmetsző, KINDI Mátyás pesti szűcsmester, KÖGL pesti szenátor, LANDERER Mihály és TRATTNER Mátyás pesti nyomdászok.

Az arisztokrácia, a főpapság és a birtokos nemesség rétegéből nevesebb ajándékozók voltak: gróf BATTHYÁNY Vince a Magyar Kancellária tanácsosa, több becses útleírás szerzője, gróf ESZTERHÁZY József helytartótanácsi tanácsos, a Könyvtár jeles mecénása, KOLLER József pécsi nagyprepost, KÁMÁNHÁZY László váci püspök, KENDERESI Mihály erdélyi guberniumi tanácsos, továbbá KUBINYI Péter, LATINOVICS János, báró MEDNYÁNSZKY Alajos, MÉREY Sándor, báró PODMANICZKY József, gróf RHÉDEY Lajos, SÁNDOR István és gróf TELEKI László.

Természetesen mindenkit felülmúló nagyjelentőségű szerepe volt az ajándékozók népes táborában SZÉCHÉNYI Ferencnek, aki évről-évre állandóan száz és száz hazai nyomdatermékkel és külföldi hungaricummal tette teljesebbé a Könyvtár állományát, a halála előtti esztendőben (1819-ben) pedig egy, sokezer darabból álló segédkönyvtárt ajándékozott az általa alapított intézetnek, illetve a Múzeumnak. — Ugyancsak elsőrangú ajándékozója volt a Könyvtárnak JÓZSEF nádor. Mindkettőjük gyarapító tevékenysége külön ismertetést kíván.

Az ajándékozó testületek száma viszonylag csekély volt. Közülük a pozsonyi, az egri, a beszercebányai és a nagyváradai káptalant, valamint a soproni és a pozsonyi evangélikus konventet és a sárospataki református főiskolát kell megemlíteni.²⁰⁵

Az ajándékok jelentősége

Ami azt a kérdést illeti, mit jelentett ez a társadalmi begyűjtés a Könyvtár számára, erre a következőket lehet felelni.

Tudvalevő, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjteményei — könyvek és kéziratok egyaránt — zömmel XVIII. századi keletűek voltak. Bennük a korábbi, XVI—XVII. századi anyag hányada aránylag csekély volt. Ezeknek az ún. régi magyar nyomtatványoknak a száma legföljebb 1500—1800 darabra tehető, ami az egésznek 11—14%-át jelenti.²⁰⁶ Még szerényebben alakult a XVI—XVII. századi kéziratok részaránya; ez alig 4—5%-ra ment.²⁰⁷ Középkori nyomtatványok (*incunabula*) és kódexek pedig jóformán csak mutatóban fordultak elő.²⁰⁸

Ennek a könyv- és kéziratállománynak tehát még sok híja volt. A magánajándékozások jelentősége kivált e hiányok pótlásában mutatkozott meg. Az ajándékok között ui. az új (XVIII. századi) anyaghoz képest viszonylag sok régi magyar kiadvány, sőt néhány ősnymtatvány és kódex is előfordult.

A pozsonyi káptalan ajándéka

A kisebb-nagyobb becsű régiség és ritkaság közül magasan kiemelkedik a pozsonyi káptalannak 1812. évi nagyszerű ajándéka, amely rendkívül becses könyv- és kódex-kincsekkel, ún. *cimeliákkal* gazdagította a Könyvtárt.

A kódexek sorában egy XIII. századi biblia, több XIV—XV. századi részben hazai eredetű biblia és missale, úgyszintén egy-egy breviárium, martyrologium, illetőleg psalterium fordult elő, valamint a rendkívüli jelentőségű magyar nyelvemlék, a XII—XIII. század fordulóján keletkezett PRAY-kódex.

A nyomtatott könyvek között pedig több hungarica ősnymtatvány és antikva: szintén missalék, breviáriumok, psalteriumok, ordinariumok, valamint néhány TEMESVÁRI Pelbárt-kiadvány és utolsó nagy hírű középkori krónikánk, THURÓCZY János *Chronica Hungarorum*-ának augsburgi kiadása. És mindezen felül szerepel még az ajándékok között mintegy másfél tucatnyi régi magyar nyomtatvány is.²⁰⁹

A nagyszerű ajándékról — amelyet a nádor megbízásából 1813 januárjában HORVÁT István kijelölt könyvtárőr vett át — a következő táblázatos kimutatások adhatók.

Középkori kódexek					
Kora	XII—XIII. századi	XIII. századi	XIV. századi	XIV—XV. századi	XV. századi
száma	1.	1.	7.	1.	6.
OSZK jelzete	M. Ny. 1	Cod. Lat. 50	Cod. Lat. 78 89 94 95 214 215 220	Cod. Lat. 128	Cod. Lat. 126 196 216 218 219 222

Ősnymtatványok			
		Hungaricumok	Idegenek
Darab		10	1
Jelzet		SS I. 2302., 2311., 2312., 2314., 2316., 2317., SS II. 2473., 2482., 3324., RMK III. 19.	SS I. 1851

Nagy nyereség volt ez az ajándék a Könyvtár számára. Vele nyert szélesebb megalapozást a középkori kódexek, az ősnymtatványok s részben a régi magyar nyomtatványok gyűjteménye.²¹⁰

Régi magyar nyomtatványok				
		XVI. századiak	XVII. századiak	XVIII. századiak
Darab		24	10	1
Jelzet		RMK I. 15., 95. 122., 145. 207., 224. 229., 230. 314., 558. RMK II. 160., 263. RMK III. 118., 139. 148., 153. 154., 160. 175., 176. 207., 238. 263., 474.	RMK I. 461., 558. 560., 675. 676., 677. 678., RMK II. 1340., RMK III. 1213., 3492.	RMK II. 2813.

Egyéb nagybecsű ajándékok

Más, hasonlóképpen gazdag és becses ajándék ebben az időszakban sem intézménytől, sem magánszemélytől nem került a Könyvtárba, legfeljebb egy vagy egy-néhány kiváló jelentőségű darab. Íme, egy számtáblázat az ajándékok nyert régiségekről és ritkaságokról:

Sorszám	Az ajándékozó és az ajándékozás éve	Kéziratok				Nyomtatványok	
		Latin kódexek	Magyar nyelvemlékek	Egyéb XVI. századi hazai kéziratok	Török kéziratok	Ősnymtatványok és antikvák	XV. századi RMK-k
1.	ANDRÁSY Ignác alezredes 1815	1				1?	
2.	BERZEVICZY Gergely 1804	3					
3.	Besztercebánya város 1815		1				
4.	Besztercebányai káptalan 1815						
5.	Egri káptalan és FISCHER István érsek 1813			?			
6.	GÖMÖRY Károly pesti gyógyszerész 1821		1				
7.	KOLLER József pécsi kanonok 1813			5			
8.	MARCZIBÁNYI István ?	1					
9.	Nagyvárad káptalan 1812					1	
10.	Pozsonyi evangélikus konvent 1815					1	
11.	Selmecbánya város 1815	5				19	
12.	Soproni evangélikus konvent 1814	4			3		
13.	STIPSICS Ferenc esztergomi apátkanonok 1814		1				
14.	VRHOVAC, Maksimilian zágrábi püspök						1

Ezek²¹¹ közül konkrétan a következő XV—XVI. századi magyar tárgyú tételeket kell kiemelni.

Az ősnyomtatványok közül:

- a) MÁTYÁS király 1486-i törvénykönyvének 1490. évi kiadását (a pozsonyi ev. konventtől),²¹²
- b) a *Legendae sanctorum regni Hungariae* c. 1498. évi kiadványt (a nagyváradi káptalanról),²¹³

a magyar nyelvemlékek közül:

- c) a GÖMÖRY-kódexet 1516-ból (GÖMÖRY K.-tól),²¹⁴
- d) a DOMONKOS-kódexet 1517-ből (a besztercebányai káptalantól),²¹⁵
- e) az ÉRDY-kódexet 1527-ből (STIPSICS F.-től),²¹⁶

a régi magyar nyomtatványok közül:

- f) WERBŐCZI Hármaskönyvének 1574. évi horvát nyelvű kiadását (VRHOVAC püspöktől),²¹⁷

A XVI. századi hazai kéziratok közül:

- g) VERANCSICS Antal kézíratait és leveleit (Koller J.-tól, illetve az egri káptalantól és FISCHER érsektől),²¹⁸

Az ajándékozások természetesen nem korlátozódtak középkori kódex- és könyvkincsekre, valamint régi magyar emlékekre. Szép számban kerültek be a Könyvtárba kora-újkorai külföldi hungaricumok, XVIII. századi kéziratok és iratok, képek és térképek, valamint hírlapkötegek is, sőt a gyűjtőkörbe nem tartozó kéziratok és kiadványok, pl. germanicumok, austriacumok és orientáliák is.

A XVII—XIX. századi kéziratok közül külön említést kíván gróf FORGÁCH Pál (1696—1759) nagyváradi kanonok, majd váci püspök gazdag oklevélgyűjteménye (a nagyváradi káptalan ajándéka 1812-ben), MILLER saját kézíratai és forrásgyűjteménye (1815 előtt) és KOVACHICH Márton György 3 kötetnyi levelezése és 36 kézírata (KOVACHICH József Miklós ajándéka 1821-ben).²¹⁹

József nádor ajándékai

JÓZSEF nádor csak 1808 után tűnik fel az ajándékozók sorában. Érdeklődése a Könyvtár és a Múzeum iránt — úgy látszik — ekkoriban fokozódott fel annyira, hogy a hivatalos elnöki ténykedésen túl, mint mecénás is bekapcsolódni kívánt a gyűjtemények gyarapításába. Mivel a szorosán vett könyvállomány XVI—XVIII. századi hiányainak pótlását SZÉCHÉNYI rendszeresen ellátta, ő a maga részéről kivált régi és új kéziratok, illetőleg XVI. század előtti magyar vonatkozású nyomdászati emlékek megszerzését tekintette feladatának.²²⁰ Figyelmét többnyire MILLER irányította rá egy-egy, külföldön felbukkanó nagybecsű kódexre vagy ősnyomtatványra, nemkülönben némely idahaza létező kortársi kéziratgyűjteményre vagy hagyatékra. S ő ilyenkor jelentős anyagi áldozat árán is kész volt a vásárlásra, illetőleg az ajándékozásra. Buzgalma és bőkezősége révén 1809 és 1823 között a Könyvtár néhány olyan jelentős darab, illetve gyűjtemény birtokába jutott, amelyek értéke egészen rendkívüli. Ezek között elsősorban három középkori hungaricum áll:

a) Egy XII. századi kézirat, az ún. HARTVIK-féle Szent István-legenda (*Vita Sancti Stephani*), amelyet a nádor 1814-ben Frankfurt am Main városától szerzett meg a Könyvtár számára.²²¹

b) A híres THURÓCZY-krónika augsburgi kiadásának egy papírosra nyomott, színezett példánya; 1812. évi vétel.

c) Egy 1490 körül készült magyar tárgyú ősnyomtatvány: a *Capitula concordiae* címen ismert államszerződés, amelyet HUNYADI MÁTYÁS király és III. FRIGYES császár kötött 1463-ban a magyar trónöröklés tárgyában. Ezt 1812-ben, külföldön vásárolta 11 arany dukátért.

E hungarica című kiadványon kívül még több más idegen eredetű ősnyomtatványt is ajándékozott JÓZSEF nádor a Könyvtárnak. Ezek közül négyről van biztos tudomásunk.²²²

Az újkori kéziratállomány természetesen nemcsak egy-két darabbal, hanem olykor egész gyűjteményekkel volt gyarapítható. E részben két jelentős nádori ajándékhoz jutott a Könyvtár. Mindkettő egykorú értelemben vett „modern” tudományos fond volt. Közülük mind gazdagságával, mind becsével kiemelkedett KOVACHICH Márton Györgynek jog-, alkotmány- és művelődéstörténeti tárgyú kb. 50 kötetnyi kéziratok munkássága, amely sajtókész feldolgozásokat, forrásmásolatokat és adattárakat ölelt fel. Folytatását, illetve kiegészítését képezte ez annak a gyűjteménynek, amelyet 1796-ban SZÉCHÉNYI vásárolt meg akkoriban még Kiscenken levő nemzeti tékája számára. Érte a nádor 1808-ban igen magas árat, 12 000 forintot fizetett.²²³

Ugyanebben az időben — nádori ajándékként — még egy másik, az előbbinél jóval szerényebb történelmi hagyatékrészlettel is gyarapodott a Könyvtár: PRAY Györgynek (1723—1801), kritikai történetírásunk XVIII. századi legjelesebb képviselőjének több kisebb értékesítésével; ezeket SCHÖNWIJSNER Istvántól vette a főherceg 1000 forintért.²²⁴

Persze ez nem volt minden. A nádor e nagybecsű ajándékokon kívül rengeteg más nyomdatermékkel és kézírásos emlékekkel gyarapította a Könyvtárt. Így pl. mindazokat a tiszteletpéldányokat, amelyeket a hazai szerzők vagy kiadók küldtek meg neki (közöttük a különféle schematismusokat) összegyűjtve minden újkor átadta a Könyvtárnak. Jó lehetőség nyílt ezáltal a kötelezpéldány-szolgáltatás hiányainak pótlására.²²⁵

Széchenyi ajándékai: hungarica ősnyomtatványok

Ami SZÉCHÉNYI-t illeti, igaz, hogy ő az 1802. évi alapítóoklevélben tulajdonképpen elkötelezte magát a Könyvtár gyűjteményeinek folyamatos kiegészítésére, — e ténykedése mégsem tekinthető hivatalos intézeti szerzeményezésnek, hiszen nem közpénzből, hanem saját költségén pótolta évről-évre az állomány hiányait mind a hazai nyomtatványok, mind a külföldi hungaricumok körében.

El kellett ezt ismernie MILLERnek is. Igaz, hogy SZÉCHÉNYINEK rendszeres könyv- és nyomtatvány-küldeményeit a hivatalos ajándéknaplóba (a *Protocolum patriophilorum*) nem vezette be, de nem azért, mintha ajándék-jellegüket kétségbe vonta volna, hanem azért, mivel a SZÉCHÉNYI-tékát — ha intézményi jellege meg is szűnt — kénytelen volt a Múzeumi Könyvtáron belül különálló gyűjteménynek tekinteni. Nyomatékosan kifejeződött ez abban, hogy más tulajdonbélvezővel

jelöltette meg a SZÉCHÉNYI-gyarpodás darabjait s mással az egyéb szerzeményeket. Az első bélyegzőn „*Ex Bibl. Com. F. Széchényi*” felirat volt olvasható, a második pedig „*Ex Museo Hungarico*”.²²⁶

Ismeretes, hogy SZÉCHÉNYI a Nemzeti Múzeum alapvetésének évében, 1807-ben adta ki az Országos Könyvtár katalógusának második pótkötetét (*Supplementum II.*) mint az 1803–1806-ig terjedő teljes gyarpodás jegyzékét. Ez volt egyszersmind a nyomtatvány-gyűjtemény utolsó katalóguskiadványa. Persze, ez nem jelenti azt, hogy SZÉCHÉNYI szerzeményezése megszűnt. Nem, az állandóan tovább folyt, de úgy látszik egyre csekélyebb eredménnyel járt. Valószínűleg idők során mind nehezebben lehetett olyan kiadványokra bukkanni, amelyek még nem voltak meg a Könyvtár állományában. Részben ezen is múlhatott, hogy a harmadik katalógus-pótkötet nem került kiadásra s ennél fogva nem állapítható meg, hogy 1807-től kezdve a gróf mi mindennel s kivált mely kiemelkedő jelentőségű könyvkincsekkel gyarpította az intézetet.

Ami az alapkatalógusban és két pótkötetében foglalt állomány számszerű kimutatását illeti, ez alább, külön statisztikai fejezetben került majd sorra. Itt legyen szabad csupán a bennük előforduló, eddig megállapított SZÉCHÉNYI-féle hungarica (egészben vagy részben magyar vonatkozású) ősnomtatványokra utalni. Ezek időrendben a következők:

- a) a MÁTYÁS király és FRIGYES császár között kötött államszerződés (*Capitula concordiae*) német változata: *Capitel der Bericht usw.* (1464.),
- b) a DRACULA vajdáról szóló kis nyomtatvány (1485.),
- c) *Tractatus de Turcis* (Nürnberg, 1481.),
- d) az ún. *Breviarium Zagrabiense* (Velence, 1484.),
- e) a THURÓCZY-krónika augsburgi kiadásának egy papírosra nyomott, színezetlen példánya (1488.),
- f) a THURÓCZY-krónika brünni kiadása (1488.),
- g) MÁTYÁS király 1486-i törvénykönyvének (*Constitutiones*) első kiadása (Leipzig, 1488.),
- h) *Ugyanennek második kiadása* (Leipzig, 1490.),
- i) a SCHEDEL-féle *Buch der Chroniken* (Augsburg 1496.),
- j) *Missale Strigoniense* (Velence, 1498.),
- k) négy TEMESVÁRI Pelbárt-mű, *Sermones pomerii de sanctis*, illetve *de tempore* (Hagenau, 1498–1500.),
- l) MICHAEL DE HUNGARIA *Biga salutis* (Hagenau, 1499.).²²⁷

Széchenyi ajándékai: kódexek és egyéb ritkaságok

Nem lehet nyomon követni az 1807 utáni időszakban SZÉCHÉNYINEK a kézirat-gyűjtemény gyarpításában való részvételét sem. A *Protocollum patriophilorum*ba általában e nemű ajándékai sem lettek bevezetve. Csak elvétve található bennük egy-egy vonatkozó bejegyzés. Ilyen pl. 1814-ben IZDENCZY József államtanácsos irathagyatékának a Könyvtár részére való ajándékozása. Hogy a többi ajándékról MILLER vezetett-e valamiféle külön-naplót, nem tudható. Bizonyos azonban, hogy a gróf valamennyi küldeményét beiktatta abba a kézirat-katalógusba, amelyen 1804–1813-ig dolgozott, s amely 1814/15-ben jelent meg nyomtatásban. A benne

foglalt állomány azonban nem szerzeményezési idő szerint van csoportosítva, úgyhogy az 1802 előtti törzsanyag és az azutáni ajándékok egymástól nem különíthetők el.

A teljes kéziratállományról szóló statisztikai kimutatás szintén alább, a megfelelő fejezetben lesz található. Itt csak néhány középkorvégi és újkoreleji hazai vagy magyar vonatkozású kódexre utalunk mint kiemelkedő értékű SZÉCHÉNYI-ajándéka, nevezetesen:

- a) arra a *miniaturás liber precatorius*ra, amelyben úgy lehet MÁTYÁS király bejegyzése olvasható,
- b) egy másik, ugyancsak XV. századi *miniaturás pergamen-imakönyvre*,
- c) ERNUSZT Zsigmond királyi kincstartó 1494–1495. évi számadáskönyvére,
- d) egy II. Ulászló és II. Lajos kori *stylionarium*ra,
- e) *ugyanezen uralkodók egyik liber regiusára*,
- f) Felix PETANTIUS *De itineribus in Turciam* művére,
- g) VERANCICS Antal 80 darab *autographumára*,
- h) a *Quadripartitum* egykori kéziratára,
- i) BÁTHORI István erdélyi fejedelem, majd lengyel király *protocollumára*,
- j) Siegmund HERBERSTEIN eredeti *feljegyzéseire*.²²⁸

Széchenyi soproni könyvtárának ajándékozása

SZÉCHÉNYI legnagyobb és legbecsesebb ajándéka, amelyben az Országos Könyvtár és vele együtt a Nemzeti Múzeum részesült, egy közel 10 000 kötetnyi segédkönyvtár volt. E gyűjtemény — amelyre a gróf 140 000 ezüstforintot költött — 1819-ben került a Múzeum birtokába.²²⁹

Eredeti rendeltetése szerint ez SZÉCHÉNYI személyi tékája volt és Sopronban az ottani családi palotában állt. Alaprétégét alighanem az őseitől örökölt ún. horpácsi gyűjtemény alkotta, ugyanaz, amelyet a XVIII. század nyolcvanas éveiben HAJNÓCZY József rendezett és katalogizált.²³⁰ Zömét azonban kétségtelenül saját szerzeményei tették: Európa minden művelt országából vásárolt, akkori értelemben vett modern kézikönyvek és klasszikus értékű irodalmi alkotások. Benne mintegy 30 év állandó gyűjtőmunkájának eredménye volt felhalmozva. Mindenki, akinek alkalma volt e gyűjteményt közelebbről megtekinteni, csak a legnagyobb elismeréssel nyilatkozhatott róla.²³¹

Hamar felfigyelt rá a Sopronban időnként megforduló MILLER is. Ő azonban a gyűjteményt nem annyira belső, használati értéke szerint mérlegelte, mint inkább anyagi, vagyoni jelentősége szerint. Arra gondolt, ha sikerülne a gróftól a tékát szabad rendelkezésű ajándékként megszerezni — jó áron el lehetne adni s a befolyt összegből egy olyan pénzalapot létesíteni, amely alkalmas lenne a Könyvtár különféle szükségleteinek fedezésére. A jelek szerint, ezt az elképzelését már 1809-ben feltárta SZÉCHÉNYI előtt, majd a következő évek során ismételtelen visszatért rá. Nyilván azt mondta a grófnak, hogy ezzel a felajánlásával mintegy jóvátehetné alapítói mulasztását, azt ti. hogy 1802-ben nem látta el az Országos Könyvtárt semmiféle pénzalapítvánnyal.²³²

SZÉCHÉNYI sokáig nem tudott dönteni. De néhány év múlva, 1814 végén már kész volt erre az áldozatra is. Ekkor írt második végrendeletében örököseinek meghagyta, hogy a soproni tékát halála után adják el s árát fordítsák az Országos Könyvtár előkészületben levő katalógusainak kinyomtatására. Arra az esetre

pedig, ha a katalógusok még az ő életében kikerülnének a sajtó alól, úgy intézkedett, hogy a téka eladásából befolyt összeget, mint tőkét kell az Országos Könyvtár rendelkezésére bocsátani s kamatait gyarapításra, illetve könyvkötésre kell felhasználni.²³³ Ebbeli szándékát 1816-ban állítólag tanúk előtt MILLERrel is közölte.²³⁴ Ám az igazgató azon a véleményen volt, hogy üdvösebb lenne a téka eladási árát a Könyvtár rosszul díjazott alkalmazottainak fizetésrendezésére felhasználni; egyéb célokra (gyarapításra és kötetésre) elegendő lenne a maradék összeg is. S csakugyan SZÉCHÉNYI 1818. szeptemberben készült pótvégrendeletében már ilyen értelemben intézkedett.²³⁵ Ugyanígy nyilatkozott ez évi november 4-én JÓZSEF nádorhoz intézett felajánló iratában is, egyszersmind kijelentette, hogy a soproni tékát azonnal kész a Nemzeti Múzeum rendelkezésére bocsátani.²³⁶

MILLER — a nádor utasítására — már decemberben Sopronba küldte a téka megsejlesztésére, illetve átvételére HORVÁT István könyvtárort. Ő maga pedig ugyanekkor tervet dolgozott ki a gyűjtemény értékesítésére. E szerint még Sopronban kellett volna kiválogatni az állományból azokat a darabokat, amelyek a Múzeum számára megtartandók lettek volna. Az eladandó rész — a zöm — árazására és jegyzékbe foglalására, majd a jegyzék kinyomtatására és az országban való szétküldésére viszont csak a felhozatal után, Pesten került volna sor. Ugyanitt kapott volna megbízást valamelyik könyvkereskedő cég (EGGENBERGER vagy KILIÁN) a beérkező rendelések felvételére s az üzletek lebonyolítására. SZÉCHÉNYI mindehhez beleegyezését adta.²³⁷

HORVÁT István 1819. január elején érkezett Sopronba és TIBOLTH Mihály útmutatása mellett nyomban hozzáfogott a téka áttanulmányozásához. Aránylag rövid idő alatt megállapította, hogy ez annyi nagybecsű, az Országos Könyvtár és a Nemzeti Múzeum számára egyaránt szükséges könyvkészletet tartalmaz, hogy eladásától okvetlen el kell tekintetni. Legfeljebb — így vélekedett — egy kis hányad (a másodpéldányok részlete) lehet az, amelyet áruba szabad bocsátani, a túlnyomó részt azonban meg kell tartani és a Könyvtárban, illetve a Múzeumban segédkönyvtárt kell belőle létesíteni. E szakértői véleményét HORVÁT késedelem nélkül tudtára adta mind SZÉCHÉNYINEK, mind MILLERNEK.²³⁸

A gróf — tisztában lévén gyűjteményének értékével — hagyta magát meggyőzni: néhány nap múltán, 1819. január 15-én JÓZSEF nádorhoz intézett újabb levelében bejelentette új elhatározását s kérte a segédkönyvtári tervhez való hozzájárulását.²³⁹ MILLER azonban nehezen tudott HORVÁT véleményével azonosulni. Ő ui. a könyvtári személyzet fizetésének felemelését mindennél előbbre való követelménynek tekintette, s attól tartott, hogy az ehhez szükséges 25 000 forintnyi pénzalap a soproni téka másodpéldányainak eladásával nem lesz előteremthető. Meg is írta HORVÁTnak, hogy nem helyes egyoldalúan csak a Könyvtárt fejleszteni s a személyzetről nem gondoskodni. Mégis — számolva azzal, hogy JÓZSEF nádor a HORVÁT-féle javaslatot magáévá teszi — nem helyezkedett szembe a segédkönyvtár felállításának tervével. Magában bizonyára arra gondolt, hogy az ügy irányítását saját kezében tartva, végül is el fogja érni, amit akar.²⁴⁰

A soproni téka nagysága és összetétele

Közben (február 19-éig) HORVÁT és TIBOLTH tételről-tételre összeírták a soproni téka állományát és szabályszerűen lebonyolították a hivatalos átadás-átvételi eljárást. A könyvek jegyzéke 5086 művet sorolt fel 9206 kötetben, a térképeké és

rézmetseteké pedig együttesen mintegy 6000 darabot. HORVÁT a könyvállomány antikváriumai árát 26 000, a térkép- és metszetállományét 8000 ezüstforintra becsülte.²⁴¹

Ami a téka összetételét illeti, ez — a kéziratos katalógus feldolgozatlansága miatt — csak körvonalaiban vázolható fel. Íme, a kielemezhető tárgyi és könyvészeti csoportok.²⁴²

Külföldi állomány					
Tudományágak					
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Humanista tudományosság	Felvilágosult filozófia és teológia	Történelem és segédtudományai, Bibliográfia	Régészet és érmészet	Jog, statisztika, politika	Természet-tudományok és alkalmazott tudományok
			Irodalom		
			VII.	VIII.	
			Klasszikus auctorok	Újabbkori remekírók	
Különleges kiadványok			IX.	X.	XI.
			Nyomdászati régiségek és ritkaságok	Disszertációk és kisnyomtatványok	Újságok, folyóiratok, almanachok, kalendáriumok
Hazai állomány			I.	II.	III.
			Régi magyar kiadványok	XVIII. századi kiadványok	XIX. századi kiadványok

Hogy egy-egy ilyen osztály megközelítőleg hány művet (kötetet) ölelt fel, az jelenleg még szintén megállapíthatatlan. E tekintetben csupán egy információval rendelkezünk: az Országos Könyvtárba a gróf ajándékaként bekerült 32 ősnymtatvány közül 19 volt nem-hungaricum jellegű. Nyilvánvaló, hogy ezek innen, a soproni gyűjteményből valók.²⁴³

Ami végül a térkép- és metszetgyűjteményt illeti, arról — ez idő szerint — hasonlóképpen nem lehet semmi közelebbit megtudni.

A tékának Sopronból való elszállítására 1819 júniusában került sor. A könyvekkel teli ládákat, valamint a könyvtárhoz tartozó szekrényeket — amelyeket SZÉCHÉNYI szintén a Múzeumnak ajándékozott — Sopron és Győr vármegye alispánja szekereken díjmentesen szállította Győrbe. Onnan pedig az egész szállítmányt csekély bér ellenében egy budai kereskedő saját hajóján hozta Pestre.²⁴⁴

Segédkönyvtári terv és kiadásítási kísérlet

Eddig jutván a dolog, HORVÁT István írásban tett jelentést MILLER igazgatónak, s újra felkérte őt: szerezzé meg a nádor hozzájárulását a segédkönyvtár szervezéséhez s ahhoz, hogy az egész gyűjteményből csakis a másodpéldányok kerüljenek eladásra. MILLER nem ellenkezett: a nádorhoz intézett június 25-i előterjesztésében fenntartás nélkül pártfogolta a segédkönyvtár ügyét, csupán azt kérte, hogy a kettőspéldányok és egyéb „fölsőleges” kiadványok eladásából legalább egy könyvkötési pénzalap legyen létesíthető. A könyvtári alkalmazottak fizetésrendezésére nézve annak a reményének adott kifejezést, hogy idővel a gróf vagy a grófi család biztosítani fogja az ehhez szükséges eszközöket. Úgy látszott tehát, hogy ezután minden a legteljesebb összhangban és rendben fog lebonyolódni. Mégsem így történt.²⁴⁵

1819 őszén MILLER — anélkül, hogy bevárta volna JÓZSEF nádor vonatkozó határozatát — saját igazgatói hatáskörében megkezdte a fölsőlegesnek tartott könyvek kiválogatását, majd sietve átadta ezeket EGGENBERGER könyvkereskedőnek kiadásításra. A pesti értelmiség nagy érdeklődéssel figyelte a kínálatokat s élénk vásárlásba kezdett. A vevők között szerepelt SCHWARTNER Márton, SZTRÓKAY Antal, SCHUSTER János, JANKOVICH Miklós, sőt maga HORVÁT István is. 1820 februárjáig mintegy 2000 forint bevétel gyűlt össze. Ekkor azonban a nádor hirtelen betiltotta a további árusítást. Olyan értesítéseket szerzett ui. hogy a SZÉCHÉNYI-könyveket értékükön alul vesztegetik. Indokoltnak látta tehát, hogy intézkedjék s MILLER igazgatót jelentéstételre szólítsa fel.²⁴⁶

Közben SZÉCHÉNYI türelmetlenül várta a nádor válaszát egy évvel korábban (1819. január 15-én) kelt felajánló levelére. Súlyos betegségben sýnlódván, tudni szerette volna: jóváhagyást nyer-e soproni könyvtárával kapcsolatos javaslata s elfogadtatnak-e azok a feltételek, amelyekhez ajándékozását kötötte. Az ügy kapcsán ui. említett levelében hat kívánalmat terjesztett elő, nevezetesen: 1. a soproni gyűjteményből szervezendő segédkönyvtár állománya soha semmiképpen ne egyesíttessék a nemzeti gyűjteménnyel, 2. azok a könyvek, amelyek az Országos (Nemzeti) Könyvtárban már megvannak, s soproni gyűjteményből adassanak el, 3. a segédkönyvtár céljára fenntartandó könyvek értéke becsültessék meg, 4. az eladott könyvek után befolyt összegről éppenúgy, mint a segédkönyvtárban megtartott könyvek becsértékéről adassék neki az Országos Pénztár részéről nyugta úgy, mintha ajándékát készpénzben tette volna le; s ha valamikor olyan helyzet állna elő, hogy akár az Országos (Nemzeti) Könyvtárt, akár a segédkönyvtárt kivonnák a nádor, illetve a Helytartótanács főhatósága alól, vagy pláne Magyarországból külföldre vinnék, a SZÉCHÉNYI-örökösöknek joguk legyen ezt az összeget visszakövetelni s vele rendelkezni, — 5. mindezekhez a feltételekhez szereztessék királyi jóváhagyás, 6. az elárusított könyvek után befolyt pénzüsszeg kamatai, valamint a segédkönyvtár gyanánt megtartott munkák becsértékének megfelelő

összeg kamatai fordíttassanak azon három könyvtári alkalmazott fizetésének javítására, akiknek kinevezése — az 1802-i alapítóoklevél értelmében — őt, kijelölése utódait illeti; a fennmaradó összegből pedig könyvvásárlási és könyvkötési alap létesíttessék.²⁴⁷

JÓZSEF nádor azonban — országos gondjai és teendői miatt — még 1820 első felében sem jutott hozzá, hogy SZÉCHÉNYI felajánlásával foglalkozzék. Hasztalan esedezett Széchényi az év folyamán három alkalommal is (május 3-án, július 3-án és augusztus 30-án) a döntésért.²⁴⁸

Hasonlóképpen halogatta MILLER a nádor által tőle még február 9-én kért jelentés felterjesztését. Nyolc hónap elmúltával sem jelentett. Csak egy újabb, szeptember végén kelt érélyes felhívásra volt hajlandó október 25-én a nádor-elnök utasításának eleget tenni. Hosszadalmas magyarázkodásának lényege az volt, hogy ő nem érzi magát hibásnak a történetekért, hiszen a kiadásítandó árazott könyvek jegyzékét előre megküldte SZÉCHÉNYINEK, aki erre semmiféle észrevételt sem tett.²⁴⁹

JÓZSEF nádornak szüksége volt erre a jelentésre a SZÉCHÉNYINEK adandó válasz miatt is. Nem lehetett ui. hallgatással mellőznie az EGGENBERGER-nél történt eladások kínos kérdését. Csak most, hogy erről is nyilatkozni tudott, látta elérkezettnek az időt a gróf 1819. január 15-i folyamodványának megválaszolására. 1820. november 1-én kelt iratában a soproni könyvtár ügyét a lehető legkedvezőbben intézte el. Magáévá tette SZÉCHÉNYINEK a gyűjtemény rendeltetését illető mindkét javaslatát s csekély módosításokkal elfogadta előterjesztett feltételeit is. Megígérte továbbá, hogy MILLER ténykedését ki fogja vizsgáltatni. Végül pedig felhatalmazást adott az alapítóoklevél kiállítására.²⁵⁰

A segédkönyvtár alapítóoklevele

SZÉCHÉNYI nyilván nagy örömmel vette e határozatot s életének szinte utolsó óráiban, a halálos ágyon rendelkezett kettős célt szolgáló alapítványa vonatkozó okiratának elkészítéséről. Ennek a Bécsben, november 30-án kelt latin nyelvű okmánynak szövege magyar fordításban a következő:²⁵¹

„Megfontolva egy, a Széchényi Országos Könyvtár melletti segédkönyvtár felállításának érveit, kívált pedig tekintetbe véve azt, hogy egy olyan jelentékeny közintézmény mellett, mint amilyen a Magyar Nemzeti Múzeum — amely a fenséges főhercegnek s az ország nádorának előrelátó s igen bölcs gondoskodása mellett jött létre, gyarapodott s legkegyelmesebb kirányunk atyai jóindulatával nyert megerősítést —, egy segédkönyvtár, mind az itt alkalmazott egyének tudományos munkálkodásának támogatására, mind az ide összegyűlt tárgyak meghatározására, végül az ismereteit ezen intézetnél gyarapítani kívánó tanulmányosság számára hasznos, sőt szükséges, — óhajtottam egy ilyen segédkönyvtár felállítása végett könyvekből és térképekből álló, már Pestre szállított és a Nemzeti Múzeumban elhelyezett gyűjteményemet rendelni és rendeltetni, miért is ugyanezt kedves hazámnak és a közhaszonnak örökre és visszavonhatatlanul ajándékozom, átadom és átengedem a következő feltételek mellett:

1. hogy az általam a hazának szentelt és ténylegesen törvénybe iktatott Széchényi Országos Könyvtár soha egyetemes könyvtárral össze ne kevertessék, hanem ez utóbbi mint segédeszköz állíttassék fel a másik, az Országos mellett,

2. hogy azok a művek, amelyek — tekintve ez említett s effélékkel már ellátott Országos Könyvtárt — ebben az újonnan felajánlott könyvtárban mint másodpéldányok fordulnának elő, s azok is, amelyek a Múzeum igazgatójának és a Könyvtár őrének a fenséges főherceg nádor úr kegyesen jóváhagyandó ítélete szerint, a segédkönyvtárnak kevésbé szolgálnának hasznára, eladásra kiválasztassanak, és értékesítésük akár nyilvános árverés útján, akár köteles óvatossággal intézendő magáneladás útján — ahogyan ti. a belőle alkotandó [pénz]alapnak nagyobb hasznára válhatik — ő császári-királyi fenséges főherceg-ségének, az ország nádorának kegyes rendelkezése szerint végrehajtsák,

3. hogy a segédkönyvtár számára megőrzendő összes műveknek becsértéke számításba vétessék,

4. hogy a könyveknek nyilvános eladásából befolyó összegekről s azokról is, amelyek a becsértékekből fognak adódni, az Országos Pénztár által nekem oly módon adassanak nyugták, mintha a Nemzeti Múzeumnak nem könyveket, hanem készpénzből álló tőkeösszeget tettem volna le, [mindezt azért,] hogy abban a nem remélt esetben, ha ez a segédkönyvtár, vagy a könyvek eladásából befolyó tőkeösszeg a magas nádori tisztség vagy a magas Magyar Kir. Helytartótanács igazgatósága által (ha ti. az előbbi tisztség üresedésben lenne) [rendeltesétől] elvonatnék, vagy éppenséggel Magyarországon kívülre vitetnék — családom legidősebb férfitagjának mindenkor jogában álljon a tőkeösszegek kamatát a szegényebb nemesség ifjainak és leányainak ösztöndíj-alapja javára fordítani s ez esetben ugyanőt [ti. a család szeniorját] megillető kinevezési jog alapján a kifizetések arányát megállapítani,

5. hogy ezen adományozásomhoz — a fenséges császári-királyi főherceg nádor kegyes együttműködésével — ő legszentebb felségének beleegyezése is megszereztessek,

6. hogy a könyveknek pénzért való eladásából nyerendő tőkeösszeg kamata az eladás után azonnal, a könyvtár számára megtartandó könyvek becsértékéből eredő tőke kamata pedig (akkor, amikor majd a Nemzeti Múzeum pénzalapjának erői megengedik, hogy annak évi jövedelméből bármi a következő célra felhasználható legyen) évenként — a magas nádori tisztség, vagy annak üresedése esetén, a magas Magyar Kir. Helytartótanács által megállapítandó arány szerint — kiváltképpen ama három személy fizetésének javítására fordítsassék, akiknek kinevezését az Országos Könyvtár alapító oklevele életem tartamára nekem, kijelölésük jogát pedig utódaimnak biztosította.

Miként tudvalevőleg minden igyekezetemet mindig arra törekedtem fordítani, hogy igen kedves hazámnak és honfitársaimnak, amennyiben rajtam múlt, a művelődés szükséges segédeszközei a nemzeti dísz és dicsőség előmozdítására rendelkezésükre álljanak, — úgy továbbra is egyetlen alkalmat sem fogok elmulasztani, amivel ezen segédkönyvtár gyarapodását is hathatósan előmozdít-hatom.

Bécsben, 1820. november 30-án

Gróf Széchényi Ferenc sk.”

Ezt az alapítóokmányt JÓZSEF nádor december 12-én — véleménynyilvánítás végett — elküldte MILLERhez, majd anélkül, hogy az igazgatónak több tekintetben figyelemre méltó nyilatkozatát bevárta volna, jóváhagyásra felterjesztette a királyhoz.²⁵²

A legfelsőbb megerősítésre 1821. március 18-án került sor, több mint egy negyedévvvel SZÉCHÉNYI halála után.²⁵³

c) Gyarapítás vásárlással és cserével

Vásárlások

A Könyvtár részéről állománygyarapító vásárlásokra magától értetődően csak 1808-tól kezdve kerülhetett sor, miután a Múzeumi Alap létrejött. Az ez úton való szerzeményezés azonban sokáig igen szűk körre szorítkozott, minthogy az Alapban felgyülemelő tőkéknek — tudvalevőleg — csak a kamataiból volt szabad gazdálkodni. Ennek is legjelentősebb hányada a Múzeum elsőrendű, fenntartási költségeire volt lekötve; gyarapítani tehát tulajdonképpen csakis a szerény fölöslegből lehetett. Ennélfogva jól meg kellett gondolni, hogy mit, mely áron érdemes megvásárolni. JÓZSEF nádor, az Alap legfőbb őre volt az, aki bármely vételi ajánlat felett döntött; MILLER és később HORVÁT István csak javasolhatott.

Könyveket, nyomtatványokat nemigen vásárolt a Könyvtár. Ha időnként felbukkantak is olyan kiadványok, amelyek állományából hiányoztak, ezeket rendszerint SZÉCHÉNYIvel igyekeztek megvétni. Ami vásárlóerő rendelkezésre állt, azt túlnyomórészt kéziratok, mégpedig jobbára kéziratok, hagyatékok megszerzésére fordították.

Az első nagy vásárlásra 1808 őszén került sor. Egy erdélyi történettudós, EDER József Károly (1760—1810) abbé, nagyszebeni iskolaigazgató és történetkutató ajánlotta fel vételre 85 kötetnyi oklevél- és kéziratgyűjteményét: másolatokat, irodalmi jegyzeteket és feldolgozásokat. Az utóbbiak közül 16 a saját műve volt. Ajánlata — melyet SCHWARTNER Márton pesti professzor közvetített — rendkívül vonzó volt, mert olyan tudományos anyagot ígért, amelyben a Könyvtár szűkölködött, ti. Erdély köz- és magánjogára, statisztikájára, földrajzára, politikai, vallás- és irodalomtörténetére vonatkozó iratokat és kéziratokat. MILLER el is követte mindent megszerzése érdekében. Hosszas tárgyalások után, sikerült megegyezni: JÓZSEF nádor hozzájárult, hogy a becses fond 4500 forintért megvétsessék.²⁵⁴

Két évvel később, 1810-ben újabb jelentős vételekre nyílt alkalom, mégpedig Nagyváradon. Ez nyilván MILLER előző évi ott-tartózkodásának folyománya volt. Neki ui. akkor olyan mértékben sikerült az ottani értelmiségben érdeklődést kelteni a Nemzeti Múzeum és Könyvtára iránt, hogy a városban időnként felmerülő nagyobb vételi lehetőségek hírére okvetlen továbbították Pestre. Így értesült a Könyvtár előbb TERTINA Mihály (1750—1808) kir. akadémiai tanár²⁵⁵ hagyatékának kiadásáról, utóbb pedig SZIRMAY Antal (1747—1812) a hírneves helytörténeti író és Zemplén megyei nemesúr²⁵⁶ saját kéziratának és iratgyűjteményének elárverezéséről. Mindkét kínálat igen figyelemreméltó volt: alkalmas a Könyvtár kézirat- és könyvállományának gazdagítására, illetve kiegészítésére. TERTINA tékája 10 kötet kéziratot és nagyszámú újabbkori kisebb irodalmi alkotást (alkalmi költeményeket és szónoklatokat) tartalmazott aprónyomtatványok és kis kéziratok (analekták) formájában. SZIRMAYÉ viszont nyomtatott könyveken kívül egyrészt XVII. századi országgyűlési iratokat, másrészt nyilván a „*notitia politico-historico-oeconomico-topographica*” tárgykörébe tartozó kéziratokat 67 kötetben. Az előbbiből JÓZSEF nádor csak válogatást engedélyezett, de MILLER így is több mint 1000 apróságot tudott összeszedni, mégpedig csekély 150 forintnyi vétel-

áron.²⁵⁷ Az utóbbit, SZIRMAY tékáját ellenben a nádor-elnök 3000 forintnyi összegért teljes egészében megvettette.²⁵⁸

Csaknem egy évtized múlva, 1818-ban egy harmadik értékes tudós fondot is szerzett a Könyvtár: KITAIBEL Pálnak (1757—1817), a pesti egyetem nagynevű botanikus professzorának sajtókész munkákból, előadás-szövegekből, jegyzetéből és tudományos tárgyú levelezésekből álló hagyatékát. A kéziratoknak e becses állaga, valamint a Természettudományi tárnak szánt gazdag növény- és ásványgyűjtemény összesen 7000 forintba került.²⁵⁹

Több nagyarányú vásárlás az 1808—1823-ig terjedő időszakban nem történt. Ennek oka elsősorban nyilván az 1811. évi pénzügyi helyzetben keresendő, másodsorban és főként azonban a BATTHYÁNY-ingatlanok 1813. évi megvásárlásában. Az utóbbival kapcsolatos fizetési kötelezettségek ui. több mint egy évtizeden át szinte teljes egészében felemésztették a Múzeumi Alap kamatjövedelmeit.²⁶⁰

Kisebbségi vételek természetesen mindig történhettek, amint hogy történtek is. Egy vagy egynéhány könyv illetve kézirat, amelyet rendszerint a fővárosi könyvkereskedők (EGGENBERGER, KILIÁN, IVANICS s mások) kínáltak fel a Könyvtárnak, általában megszerezhető volt a szűkös időkben is.²⁶¹

A csere szerepe

A csere, mint gyarapítási mód — úgy látszik — nem játszott jelentékeny szerepet a Könyvtár életében. Semmiesetre sem lehetett szervezett és rendszeres, csak alkalmoszerű. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy MILLER ne igyekezett volna cserelhetőségeket felkutatni. Tudvalevőleg országszerte nyomozást folytatott régi és ritka, a Könyvtárban meg nem levő kiadványok után s ha ezeket ajándékképpen megszerezni nem tudta, csereajánlatot tett. Figyelme elsősorban az egyházi tékákra irányult. Sopronban és Pozsonyban — láttuk — sikerült az ajándékszerzés. De Nagyváradon a kir. akadémiát már csak cseretársul tudta megnyerni. A Nagyszombatban levő esztergomi érseki könyvtárt pedig sem ajándékozásra, sem cserére nem tudta rávenni.²⁶² Csereköre egyébként nem szorítkozott csupán intézményekre, könyvkereskedő cégekkel is hajlandó volt cserekapcsolatra lépni. Az utóbbi viszonylatban — nem tudható, miért — igyekezett szabad kezét biztosítani magának: ügyleteit nemegyszer a nádor tudta és engedélye nélkül bonyolította le.

Hogy e révén mivel s mely mértékben gyarapodott a Könyvtár, nem állapítható meg.

C) Katalóguskiadványok

A Széchényi-féle katalógusok pótkötetei

Tudvalevő, hogy SZÉCHÉNYI az Országos Könyvtár könyv- és nyomtatványállományának katalógizálását s a katalógusoknak nyomtatásban való kiadását az 1802-i alapítóoklevélben önként magára vállalta. Ismeretes az is, hogy ugyanő ennek a kötelezettségvállalásnak milyen messzemenőleg eleget tett. A nemzeti tékát még mint magángyűjteményt bemutató s a maga helyén már ismertetett 1799/1800. évi alkatalógusának folytatásaként 1803-ban és 1807-ben az akkor már fennálló Országos Könyvtárnak általa történt gyarapításáról további két pótkötetet, ún. *supplementumot* és ezek függelékeként egy-egy kötetnyi szakmu-

tatót, *indexet* nyomtatott ki. Ezek mindegyike a Könyvtár első scriptorának, PETRAVICH Ignácnak műve volt.²⁶³ Íme a címléírásuk:

- a) *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae. Tomi I. scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complectentis supplementum I. A—Z. Posonii 1803. XXXIII, 646, [2] p.*
- b) *Index alter libros Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris supplemento I. comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens. Posonii 1803. 211, 4 p.*
- c) *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris. Tomi I. scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complectentis supplementum II. A—Z. Sopronii 1807. 2, XVI, 615 p.*
- d) *Index alter libros Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris supplemento II. comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens. Pestini 1807. 232, 6 p.*

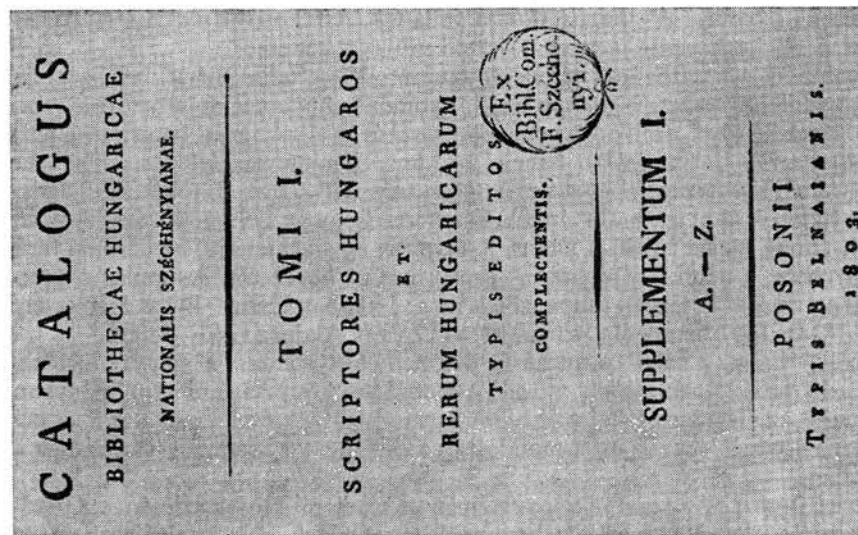
E figyelemre méltó katalógusok komolyságáról már magából a címléírásból is fogalmat lehet alkotni: a 600—700 lapnyi leíró kötetek és a 300—400 lapra terjedő szakmutatók okvetlen gazdag tartalomra vallanak. A főkötetek elején levő római számozású részletek pedig igényes bevezető szöveget sejtetnek.

S valóban, a katalógusok tényleges megismerése teljes mértékben igazolja ezeket az előfeltevéseket. Nemcsak alaki, nyomdatechnikai tekintetben (a címlapok embléma-díszével, a címanyag elrendezésével és az alkalmazott betűtípusokkal) képviselnek magas színvonalat, hanem tartalmi, tudományos tekintetben is. Az említett római számozású részeket csakugyan bevezető szövegek töltik ki, mégpedig jeles tudósok által írt tanulmányok. Ismeretes, hogy az 1799/1800. évi alapvető kötet elé annak idején Michael DENIS, SZÉCHÉNYI egykori tanára, az európai hírnévű könyvtártudós, a bécsi Hofbibliothek prefektusa írt bevezetőt. A *supplementum*-kötetekben viszont két hazai tudós szólalt meg: 1803-ban ENGEL János Keresztély (1770—1814), 1807-ben pedig SZERDAHELYI György Alajos (1740—1808).

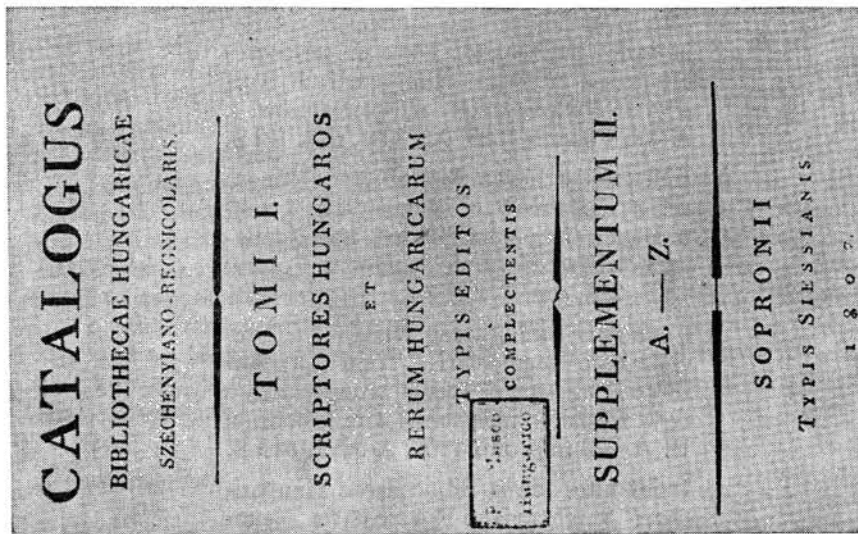
ENGEL²⁶⁴ a szepességi származású, Bécsben élő történész, a magyar történelemnek ekkoriban legkiválóbb művelője valóságos könyvtártani tanulmányban foglalkozott az Országos Könyvtár tudományos jelentőségével s méltatta SZÉCHÉNYI érdemeit, amelyeket — mint mondotta — Göttingától Szentpétervárig ismer a tudós világ.

SZERDAHELYI²⁶⁵ az esztétika nyugalmazott egyetemi tanára szintén az Országos Könyvtár jelentőségét mérlegelte, annak a nézetének adva kifejezést, hogy ez nemcsak jellegében, hanem kialakulásában is egészen rendkívüli intézmény. Jelleget tekintve annyiban, hogy csakis magyar tárgyú és vonatkozású szellemi termé-

Az Országos Széchényi Könyvtárnak az alapító által történt gyarapításáról ugyanó általa 1803-ban, illetve 1807-ben kiadott pótkötetek címlapja

keket gyűjt, mégpedig szinte példátlan gazdag programmal: kisnyomtatványokra, kéziratokra, térképekre, metszetekre is kiterjeszkedve. Kialakulására nézve pedig annyiban, hogy egy mecénásnak és a társadalomnak közös erőfeszítéséből bontakozott ki.

Ami az új katalógus-kötetek szorosabban vett tartalmát illeti, a feldolgozás rendszere és módszere bennük teljesen ugyanolyan, mint az alapkiadványban. A *supplementumok* is írók, illetve — névtelen nyomtatványok esetében — címek szerint elrendezett betűsoros jegyzékek —, az indexek pedig szaktudományi csoportokban s azokon belül betűrendben összeállított tájékoztatók. A címleírás szerkezetileg a különféle kiadványfajták (könyvek, cikkek, hivatalos kiadványok, periodikák, rölapok) szerint igazodott, de minden esetben úgy, hogy róluk valamennyi pontos bibliográfiai információ (szerző vagy szerkesztő, cím, kiadási hely és év, terjedelem, formátum stb.) leolvasható legyen. Széles körben vannak alkalmazva bennük az utalások is. Ami pedig az index-köteteket illeti, ezek is változatlanok maradtak: a címleírások bennük az ismert rövidített formában vannak adva.

A katalógusok tudományos jelentősége és könyvtári szerepe

A Könyvtár Széchényi-állományának e nyomtatott katalógusokban való feltárása tulajdonképpen igen hasznos dolog volt, jóval hasznosabb, mintha csupán egyetlen kézírásos katalógus készült volna az intézet számára. Azáltal ui., hogy SZÉCHÉNYI az 500—550 példányban kinyomtatott jegyzékeket az ország minden részébe, sőt külföldre is számos intézménynek és magánszemélynek megküldte, a művelt társadalom széles köreiből lehetővé vált nemzeti könyvkincsünknek megismerése, felhasználása, sőt kiegészítése is.²⁶⁶

Felvetődik természetesen az a kérdés is: mennyiben váltak be e katalógus-kötetek a könyvtári gyakorlatban? Vagyis egyrészt teljesíteni tudták-e a problémamentes kutatókiszolgálást? Másrészt: alapjául szolgálhattak-e az állománykimutatás és állományellenőrzés fontos kívánalmának?

Meg kell állapítani, hogy a katalógusok abban az állapotban, amelyben a nyomdából kikerültek, nem voltak alkalmasak sem raktári eligazításra, sem leltári nyilvántartásra. A bennük foglalt temérdek címanyag ui. nem volt jelzetelve, sőt nem volt sorszámozva sem. De nyomban meg kell jegyezni azt is, hogy mindkét célra alkalmassá lehetett volna tenni őket. Hogyha ti. sorjában megszámozták volna a betűrendben álló tételeket, egyszeriben kialakult volna egy pontos leltár. Azzal pedig, ha a téka felállítás után a raktári jelzeteket is bevezették volna a kötetekbe, készen lett volna az eligazító katalógus. Bizonyosra vehető azonban, hogy ez a kétrendbeli kiegészítés MILLER könyvtárossága idején nem történt meg.

Hogy mennyi és milyen nehézség származott ebből a közönségszolgálatban, arról nincsenek konkrét értesüléseink. Kétségtelen azonban, hogy bőven lehettek ilyenek, mert egy tízezer kötetnyi nagyságrendű tékát nyilván nem lehetett a jelzetek ismerete nélkül kielégítő módon kezelni.

Állománystatisztikák

Ami az állománykimutatást és ellenőrzést illeti, megállapítható, hogy e téren már a könyvtári üzem első évtizedében jelentkeztek zavarok, később a tízes években megvalósággal eluralkodtak. A baj ott kezdődött, hogy már a törzsanyag cenki át-

adása-átvétele sem darabszám szerint, hanem számlálatlanul, tömegben történt. Talán még magának TIBOLTHnak sem volt pontos fogalma arról, hány tételt ölelt fel az 1803-ban átadott állomány.²⁶⁷ Természetesen még kevésbé lehetett ismeretes az, hogy mekkora részt alkotnak az állományban a különféle nyomtatványfajták: a könyvek, füzetes kiadványok, kis- és egyleveles nyomtatványok. Efféle felméréseknek, pontos statisztikai kimutatások készítésének úgy látszik senki sem érezte szükségét. MILLER könyvtárőr — a jelek szerint — beírta azzal, hogy két csoportra osztotta a nyomdatermékeket: könyvek és egyebek csoportjára, az „egyebek” közé sorolva mindent, ami nem volt „igazi” könyv, kötet. Szabályos felállításra, gondozásra és nyilvántartásra csakis a könyveket tartotta méltóknak. Az „egyebeket” — úgy látszik — nem részesítette kellő figyelemben, hanem *limbusként* rendezetlenül, tömegesen tárolta.²⁶⁸ Pedig köztudott dolog az, hogy a hazai nyomdai termésnek évszázadokon át, még a XIX. század elején is éppen az ilyen kisterjedelmű, de egyáltalában nem értéktelen nyomtatványok alkották a többségét.

Így állt elő az a különös helyzet, hogy az Országos Könyvtár *Széchenyi-eredetű* állományáról készült MILLER-féle hivatalos statisztikai tájékoztatások alacsony számadatokkal feltűnően eltérni látszottak a nyomtatott katalógus-kötekekben feltáruló gazdag állománytól.

Az első állománystatisztika a Könyvtár pesti felállításának idejéből, 1803 tavaszáról-nyaráról való, vagyis az 1799/1800. évi első katalóguskiadványban foglaltakra vonatkozik. E szerint a törzsanyag mindössze 4115 tételyi nyomtatott kötetet ölelt fel.²⁶⁹

Ez a kimutatás azonban nem sokáig volt érvényes. 1803 őszén, az ünnepélyes könyvtáratadás előtt ui. átadásra került az alapkatalógus első pótkötetében foglalt nyomtatványanyag is. Ennek mennyiségéről azonban egyidejűleg nem készült számláláson alapuló kimutatás. MILLER könyvtárőr csupán becslést végzett s úgy találta, hogy a gyarapodás mintegy 900 kötetet tett ki s így az összállomány kb. 5000 kötetre emelkedett.²⁷⁰ Valószínűleg nem történt meg az 1807-ben kiadott második katalógus-pótkötetben foglalt anyag pontos számbavétele sem. Legalábbis semmiféle idevágó kimutatás nem maradt fenn.

A legközelebbi statisztikai összeállításra csak 1811 szeptemberében került sor. Erre JÓZSEF nádornak a Múzeumról szóló, az országgyűlés elé terjesztendő hivatalos jelentése adott alkalmat. Ennélfogva tehát a kimutatásnak hitelesnek, igazoltnak kellett lennie. De ekkor már nemcsak az 1803-i I. katalógus-pótkötet tételeit kellett visszamenőleg pontosan számbavenni, hanem az időközben, 1807-ben megjelent II. pótkötet anyagát, sőt a *nem Széchenyi-eredetű* 1807–1811. évek gyarapodását is. S úgy látszik, MILLER és munkatársai el is végezték ezt a felelősségteljes számlálást.

Am ez a 7730 kötetet kimutató statisztika (I. a 139. lapon) sem jelenthette a Könyvtár teljes nyomtatvány-állományát, aminthogy nem is jelentette.²⁷¹ Hiszen az alapkatalógus 1307, az I. pótkötet 646, a II. pótkötet 618 lapra terjedt, s minden lapon átlag 5 tétel volt regisztrálva. Ez együttvéve 12 855 darabnak felelne meg. Nyilvánvaló tehát, hogy itt csakis a könyvek, mégpedig csakis a terjedelmesebb könyvek lettek számbavéve. Az ún. kis- és egyleveles nyomtatványok (az előbbiektől közt a füzet méretű nyomdatermékek is) teljesen figyelmen kívül maradtak.

Négy év múlva, 1815-ben MILLER egy újabb, nem hivatalos statisztikát állított össze a Könyvtár „teljes” állományáról. Ezt egy, a művelt közönség számára készült nyomtatott tájékoztatóban (*Museum Nationale Hungaricum. Budae, 1815.*)

Az eredményeket az alábbi táblázat mutatja.

Dokumentum szerint	Kötetszám
1799/1800. évi alap-katalógus	4115
1803. évi I. pótkötet	702
1807. évi II. pótkötet	287
1807–1810. évi Széchenyi-féle gyarapodási jegyzék	203
1807–1810. évi egyéb gyarapodási jegyzék	2017
A kötetlen könyvanyag kimutatása	406
Összesen	7730

tette közzé. Itt a nyomtatványanyagot két tagozatra osztva mutatta be, nevezetesen: törzskönyvtári, illetve segédkönyvtári tagozatban. (L. alább!)

a) A *törzskönyvtárba* sorolt minden kifejezetten hungaricum jellegű nyomtatott művet, vagyis minden kizárólag Magyarországra vonatkozó kiadványt (könyvet, térképet és metszetet), tekintet nélkül a szerző nemzeti hovatartozására.

b) A *segédkönyvtárba* pedig azokat a kiadványokat sorolta, amelyek egyebek mellett Magyarország történetével és földrajzával is foglalkoznak, valamint azokat, amelyek numizmatikai és archeológiai segédletekül voltak használhatók.

Számszerűleg e két tagozatról a következő kimutatással szolgált:

Törzskönyvtár (térképekkel és metszetekkel együtt)	Segédkönyvtár	Összesen
kötet	kötet	kötet
7577	2222	9799

Ha a törzskönyvtár jelzett kötetszámából levonjuk a grafikai művek (térképek és metszetek) kötetszámát, amely 1811-ben 170-et tett ki, a magában álló könyv-állomány statisztikája így módosul:

Törzskönyvtár (térképekkel és metszetek nélkül)	Segédkönyvtár	Összesen
kötet	kötet	kötet
7407	2222	9629

E szerint tehát 1815-ben a teljes könyvállomány 1890 kötettel volt számosabb, mint 1811-ben. Hogy e többlet gyarapodásból állt-e elő, vagy helyesbítés folytán, az nem állapítható meg. Mindenesetre a 9629-es végeredmény a valósághoz közelebb állt, mint a négy év előtti 7730-as. E mellett azonban bizonyos, hogy a kisnyomtatványokat is felölelő teljes állomány ebben a számadásban sem fejeződött ki. MILLER — úgy látszik — nem tartotta fontosnak a katalóguskiadványok által regisztrált tételeket maradéktalanul számbavenni.

A nyomtatott katalógusokban foglalt teljes állomány felmérése így az utókorra hárult, mégpedig napjaink könyvtártörténészeire. Csak néhány éve vagyunk abban a helyzetben, hogy erre a fontos kérdésre hiteles választ adhatunk. A tételről-tételre történt számlálás eredményeit az alábbi táblázat foglalja össze.²⁷²

Dokumentum szerint	Könyv (30 lap feletti nyomtat- vány)	Füzet (30 lap alatti nyomtat- vány)	Egyleveles nyomtat- vány	Összesen
	Darab			
1799/1800. évi alap-katalógus	5132	1894	70	7096
1803. évi I. pótkötet	1867	1208	159	3234
1807. évi II. pótkötet	2040	1240	114	3394
Együttesen	9039	4342	343	13 724

Ennek az ellenőrző számításnak leglényegesebb eredményét természetesen nem az a különbség jelenti, amely a könyvek számának MILLER szerinti kimutatása és a jelen kimutatás között van, mert hiszen a 30 lapnál megállapított könyv—füzet választó határ meglehetősen alacsony, s MILLER jogosan dolgozhatott ennél magasabb mércével is. Sokkal lényegesebb az, hogy ismertté vált a kisnyomtatványok hozzávetőleges és az egyleveles nyomtatványok pontos száma, végső soron pedig a Széchényi Könyvtár összes nyomtatványainak 1807. évi mennyisége is.

Szaktudományi felmérés

Más, ugyancsak újabban végzett számítások lehetővé teszik még azt is, hogy az állományról bizonyos minőségi statisztika is összeállítható legyen. A nyomtatott katalógusok index-köteteiben szakok szerint csoportosított anyag számbavétele ui. módot nyújt annak megállapítására, hogy az Országos Könyvtárnak három évszázad szellemi termékeit felölelő állományában mely tudományágak mekkora mértékben voltak képviselve. Íme, a számlálások eredményeit százalékosan összefoglaló táblázat.²⁷³ (L. a 141. lapon!)

Ez a kimutatás felettébb tanulságos annyiban, hogy az Országos Könyvtár állományának összetételén keresztül voltaképpen az egész hazai literatúrának XVIII. századvégi állapotát tükrözi. Megállapítható belőle a korábbi századokban vezető szerepet játszó hittudománynak nagymérvű háttérbe szorulása, a tör-

Katalógus- ban szerepelt	Hittudomány	Történelem	Jogtudomány	Orvostudomány	Filozófia	Matematika	Filológia
	százalékos arányban						
1799/1800- ban	12,8	54,5	9,2	5,5	4,8	0,7	12,5
1803-ban	16,0	50,0	6,8	8,2	6,7	2,6	9,7
1807-ben	19,0	47,5	7,3	3,9	8,7	1,6	12,0
Együttesen	15,9	50,7	7,8	5,9	6,7	1,6	11,4

ténelemnek feltűnő előretörése, a „filológia” cím alatt rejtőző nyelvtudomány, história literaria és szépirodalom bontakozása, a filozófia körébe sorolt természettudományok sarjadása és az orvostudomány életre kelése, — másfelől azonban a matematikai-mérnöki tudományok elmaradottsága is.

Sajnos, az 1807 utáni könyvállományról nem tudunk közelebbi tájékoztatással szolgálni. Tudomásunk van ugyan arról, hogy 1807 és 1812 között STRÁZSAY József írrok úgy lehet folyamatosan cédulakatalógust készített a gyarapodásról, de annak, hogy e cédulakatalógus sajtó alá rendezésére MILLER érájában komoly kísérlet történt volna, semmi nyoma nincsen. Ennek több oka is volt. Az egyik az lehetett, hogy a Múzeum életre hívása után az igazgató — az új jogi formákhoz való kicsinyes ragaszkodásból — nem akarta többé a SZÉCHÉNYI-féle gyarapodást különálló katalógus-kötetben kinyomtatni. De különben is feltehetőleg önmagában egyik részleg sem tett ki hosszú időn át egy kötetre valót, kiadásuk így egyre halasztódott. De közre kellett játszani ebben más oknak is, ti. bizonyos könnyelmű vagy vétkes nemtörődömségnek: az egész ügy elhanyagolásának. Kizárt dolog ui., hogy 1807—1823-ig, tizenhat éven át ne gyűlt volna fel akár SZÉCHÉNYI ajándékaiból, akár egyéb gyarapodásból egy-egy kötetnyi anyag. Az indokolt és indokolatlan halogatások folytán végül is olyan helyzet állt elő, amelyben lehetetlenné vált minden katalógus-kiadás. SZÉCHÉNYI halálával (1820) ui. megszűnt az általa e célra biztosított költségfedezet, a Múzeumi Alap pedig — szűköss jövedelmei miatt — képtelen volt felvállalni egy vagy éppen két kötetnyi katalógus nyomtatási költségeit.

A Széchényi-kéziratok katalógusa

Ami a Könyvtár második legfontosabb összetevőjét, a kéziratgyűjteményt illeti, köztudomású, hogy erről is készült nyomtatott katalógus. Ezt maga MILLER állította össze a pesti intézetben. Elkészítése mintegy tíz évig tartott. A munka alighanem 1803-ban indult és 1813-ban fejeződött be. A kiadást ez esetben is SZÉCHÉ-

NYI vállalta. A nyomtatást a soproni SISS-nyomda végezte s a megjelenésre 1814/15- ben került sor. A kiadvány három kötetből áll és szervesen összefüggő egészet alkot. Íme, a címléírása:

Catalogus manuscriptorum Bibliothecae
Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regni-
colaris. Vol. I—III. Sopronii 1814., 1815. 18,
749, — 2, 607, — 2, 409, LXIII p.

Ez a tekintélyes kiadvány szerkezetileg három részből áll: a) ajánlásból és előszóból, b) a tulajdonképpeni címjegyzékből és c) egy befejező tanulmányból. Az ajánlás SZÉCHÉNYINEK szól s az I. kötet élén foglal helyet. Ugyanitt található az előszó is, amely a katalógus elkészítésének viszonylagos történetét adja elő. Mindkettő MILLER tollából való. A címjegyzék végigvonul mindhárom kötetben. A befejezés, egy 63 lap terjedelmű, a hazai kéziratgyűjtemények tudományos hasznáról és használatáról szóló, szintén MILLERTŐL eredő értekezés a III. kötet végén olvasható.

Rendszerét tekintve a katalógus egyetlen betűrendes jegyzéket tartalmaz. Szakmutatója nincsen. Az I. kötetben az A—C-ig, a II.-ban D—M-ig, a III.-ban N—Z-ig terjedőleg, szerzőnevek illetőleg tárgyi címszók szerint sorakoznak a kéziratok.

A címléírás elrendezése a következő:

*Szerző — cím — formátum — terjedelem —
jelleg — esetleges editio.*

Íme két konkrét példa:

BERZEVICZY, Gregor. De conditione et
indole rusticorum dissertatio. 4° pag. 109.
Autographum.

illetőleg:

Collectio systematica idealium et praeci-
puarum b. resolutionum regiarum in negotio
revisionis librorum ab anno 1726. emanata-
rum. 2° pag. 79.

Ha valamely kötet vagy köteg számos különböző iratot ölel fel, az összefoglaló címléírást petit-betűs részletezés követi:

pl. BÁTHORIANUM protocollum. Fol.
pag. 518. Autographum.
Continentur: 1. .... 2. ....
3. .... 4. .... etc.

vagy:

Codex SZÉCHÉNYIANUS, continens
diplomata varii argumenti a S. Stephano
usque Mariam Theresiam. 4° Tomi XIV.
Tomo I. pag. 475 continentur diplomata
regum... 1. .... 2. .... 3. ....
etc.

A Könyvtár Széchényi-féle kéziratgyűjteményét feltáró,
1815-ben megjelent katalógus címlapja

Tomo II. pag. 447 continentur diplomata
et literas variae. etc.

.....
Tomo XIV. ....

A kézirat jellegének megjelölésére általában a következő kifejezések használ-
latosak:

Exemplar idiographum. — *Apographum
authenticum.* — *Elegans exemplar.* — *Exem-
plar curiosum.* — *MSS authenticum sec.
XVI.* — *Calamo seculi XVII. exarata.* —
*Autographum plura continens, quam exem-
plar impressum.* — *MSS mancum.*

Ha valamely kézirat nyomtatásban már ki volt adva, ezt a címleírás a követ-
kezőképpen jelezte:

Edita. — *Iam sunt editae.* — *Extat in
typo.* — *Iam typis excusa. etc.*

A katalogizálás tehát ezek szerint meglehetősen igényesen, úgyszólván „modernül”
történt. Különösen kitűnik ez a gyűjteményes kötetek (kötegek) esetében; az ilye-
nek gyakran többszáz tételben, olykor 10—20 lapot kitöltő terjedelemben vannak
feltárva.

Tökéletesnek persze, azért ez a katalógus-kiadvány sem mondható. Hiá-
nyossága nemcsak abban van, amiben a nyomtatványkatalógusoké, hogy ti. sem
tételszámozva, sem jelzetelve nincs, hanem abban is — amiről fentebb már szó
volt — hogy teljes híjával van a szak- és tárgymutatónak. Hangsúlyozni kell
még azt is, hogy nem öleli fel az Országos Könyvtár teljes kéziratállományát,
hanem csak a SZÉCHÉNYI által gyűjtött és ajándékozott állományt. Ennek az volt
az oka, hogy SZÉCHÉNYI nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha a Könyvtár
teljes gyarapodása tőle származnék, ezért katalógusaiba mindenkor csakis saját
gyarapítását vétette fel. MILLER a könyvraktárban is elkülönítette egymástól a
SZÉCHÉNYI-féle és a nem SZÉCHÉNYI-féle gyűjteményeket. Ismeretes, hogy e két
különjogú állományrész megjelölésére külön tulajdonbélyegzőket is használt.²⁷⁴
És bizonyos, hogy ő maga sem akart eltérni a kéziratkatalógus kiadásában a ko-
rábbi, a nyomtatvány-katalógusoknál alkalmazott gyakorlattól: maga sem tartotta
megengedhetőnek, hogy a SZÉCHÉNYI- és egyéb eredetű anyag együttesen, elvá-
laszthatlanul kerüljön nyomtatásra.

A teljes kéziratgyűjtemény statisztikája

Ez az állásfoglalás kifejezésre jutott már a fentebb említett statisztikai összeállítás-
ban is, amely az 1811-i országgyűlés számára, a nádori jelentés mellékleteként
készült. Ebben 1807/8 után mind a nyomtatványokra, mind a kéziratokra nézve
külön volt kimutatva a SZÉCHÉNYI- és az egyéb gyarapodás.

A teljes kéziratgyűjteményről e statisztika a következő tájékoztatást nyújtja.²⁷⁵

Állományrész	Kötetszám
A SZÉCHÉNYI-gyűjtemény	730
EDER Károly kéziratai	87
SZIRMAY Antal kéziratai	67
TERTINA Mihály kéziratai	10
Különböző eredetű kéziratok	1017
Duplumok	90
Együttvéve	2001

E szerint a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény kéziratállománya 1811-ben jóval kevesebb volt,
mint a vételekből és ajándékozásból eredő kéziratállományé. A kinyomtatott
három kötetnyi kéziratkatalógus azonban mást mond. A tételeknek és azokon
belül a köteteknek napjainkban történt összeszámlálása²⁷⁶ alapján megállapítható,
hogy a katalógus lezárásakor, 1813-ban a helyzet ténylegesen a következő volt:

A katalógus	regisztrál	
	tételt	kötetet
I. része	262	327
II. része	472	569
III. része	417	445
Együttvéve	1151	1341

Összevetve az itt szereplő 1341-es kötetszámot a MILLER által kimutatott 730-as
kötetszámmal, úgy látszik, mintha két év alatt a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény majd
kétszeresére nőtt volna. Ez azonban nem valószínű. A valóság az lehet, hogy az
1811. évi kimutatás a kisebb terjedelmű kéziratokat figyelmen kívül hagyta.

A mostani számlálás azonban nem érte be ennyivel, igyekezett még egyebeket
is kideríteni. A csupasz mennyiségi kimutatáson túl kiterjeszkedett a gyűjtemény
összetételének, továbbá kor és nyelv szerinti megoszlásának vizsgálatára is. Ennek
eredményeit az alábbi három táblázat szemlélteti.

1. Ismeretes, hogy SZÉCHÉNYI nem csupán szoros értelemben vett kéziratokat (*opera*) gyűjtött, hanem iratokat, iratmásolatokat (*acta*) is. Íme, ezeknek egymáshoz való számaránya:

	tartalmaz			
	kéziratot		iratot	
	tételben	kötetben	tételben	kötetben
I. része	163	192	103	135
II. része	395	480	77	89
III. része	294	325	119	120
Együttvéve	852	997	299	344

E számadatok kétségszövegbevonhatatlanul igazolják, hogy Széchényi kézírásos gyűjteménye 1815 körül már zömében kéziratgyűjtemény volt, vagyis *tudomány- és irodalomtörténeti archivum*. A HAJNÓCZY és KOVACHICH hatására összegyűjtött jogtörténeti *diplomatarium* alig egyharmadát tette az egésznek.

2. A kéziratok és iratok kor (keletkezési idő) szerinti megoszlása pedig így alakult:

A katalógus	található					
	kézirat					Összesen
	XV.	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	
	századbeli					
I—III. kötetében	4	10	31	771	37	852
	0,3%	1,1%	3,6%	90,6%	4,4%	

A katalógus	található					
	irat					Összesen
	XV.	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	
	századbeli					
I—III. kötetében	—	5	9	285	—	299
	—	1,6%	3,0%	95,4%	—	

Látható ebből, hogy az állományban eredeti középkori kézirat csak éppen hogy előfordult. (Ezeket egy előbbi fejezetben már felsoroltuk.) Másolatban persze jóval több volt. Különösen nagy számban szerepeltek középkori oklevélmásolatok. De kitűnik az is, hogy nem sokkal voltak számosabbak a XVI—XVII. századi eredeti kézíratos emlékek sem. S hozzátehetjük, hogy ilyenek még másolatban is meglehetősen gyéren voltak jelen. Igazán nagy tömegben csak a XVIII. század kézíratai, iratmásolatai szerepeltek. Ennek a korszaknak közel 130 tudósa volt a gyűjteményben *autográf* vagy *apográf* kézirattal képviselve.

3. Végül a teljes gyűjtemény nyelvek szerint a következőképpen oszlott meg:

A katalógus	található				
	Latin	Német	Magyar	Egyéb	Összesen
	kézirat és irat				
I – III. kötetében	873	137	120	21	1151
	76%	11,8%	10,4%	1,8%	

Ezek a számok a latin nyelvnek XVI—XVIII. századi literatúránkban betöltött vezetőszerepéről tanúskodnak, de egyszersmind jelzik a magyar és a hazai német nyelvű irodalom bontakozását is.

Ami végül a fentebb említett 1815. évi nyomtatott tájékoztatóban foglalt kimutatást illeti, ez az 1811. évinél 120-szal több kéziratot regisztrál, azaz összesen 2121 tételt.²⁷⁷

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy 1815 körül az Országos Könyvtár kéziratgyűjteménye már meglehetősen fejlett állapotban volt. Állományát több mint felerészben SZÉCHÉNYI alapozta meg, közel felerészben pedig a művelt társadalom hozta össze. Jelentőségét mérlegelve, azt lehet mondani, hogy XVIII. századi literatúránkban sajtó alá nem került termését zömében, korábbi irodalmának emlékeit pedig többé-kevésbé sikerült a pusztulástól megmenteni. Ugyanez áll a gyűjtemény archivális részére is: politikai és jogi életünk szétszóródott adminisztratív dokumentumainak (iratoknak és okleveleknek) eredetiben vagy másolatban való begyűjtése nagy nyereség volt történettudományunk számára. S végül meg kell állapítani azt is, hogy e gazdag gyűjtemény SZÉCHÉNYI-tagozatának MILLER által történt feltárása is a fejlődés megnyilvánulása volt.

A térkép-, metszet- és címerkatalógus összeállítása

Az Országos Könyvtárnak SZÉCHÉNYI által megalapozott harmadik tagozata, ti. a grafikai dokumentumok gyűjteménye MILLER működésének időszakában korántsem részesült akkora figyelemben, mint a nyomtatvány- vagy a kéziratállomány. Igaz, a sok egyébféle feladat mellett nem is igen maradt idő a vele való foglalkozásra. De háttérbe szorítása azért mégsem teljesen ezen múlt. Nyomós ok volt az is, hogy MILLER ezt a vegyes összetételű: térképekből (*ex mappis*), metszetekből (*ex prospectibus et iconibus*) és családi címerképekből (*ex scutis*)

gentilitiis) álló gyűjteményt még túlságosan hiányosnak, kezdetleges állapotban levőnek tartotta.²⁷⁸ Katalogizálásával éppen ezért személyesen sokáig nem is kívánt foglalkozni. Azon volt, hogy áthárítsa e feladatot alantasaira. Első beosztottja, PETRAVICH Ignác (1803—1805) azonban még nem lehetett megbízva e munkával; őt a nyomtatvány-katalógus II. pótkötetének sajtó alá rendezése kötötte le.²⁷⁹ De utóda, GRUBER Károly már főfeladatként kapta e hármas tagozatú különgyűjtemény feltárását, s annak ellenére, hogy könyvtári szolgálata alig egy esztendőig (1805 nyarától 1806 őszéig) tartott, és háborús viszonyok között telt el, nagymértékben előrevitte a munkát.²⁸⁰ Az utána következő harmadik írnök, STRÁZSAY József már viszonylag hosszú ideig 1806—1812-ig működött a Könyvtárban s ez alatt — lett légyen bár sok más teendője, így többek között a nyomtatvány-katalógus III. pótkötetének előkészítése — esetleg folytatta a GRUBER által megkezdett grafikai anyag címléírását is.²⁸¹ A katalógus sajtó alá rendezése azonban még évekig halasztódott. Így 1811-ben az országgyűlés számára összeállított hivatalos jelentés még csak kötetszám szerint nyújtott az állományról statisztikát,²⁸² holott ez a lapokból álló gyűjtemény darabszám szerinti kimutatást kívánt volna. MILLER számadása szerint ekkor:

Az állományban volt	Kötet (köteg)
Bekötött állapotú térkép és metszet	102
Bekötetlen állapotú térkép és metszet	40
Nemesi címerkép	28
Együttvéve	170

E 170 kötet (köteg) azonban többezer tételt foglalhatott magában, hiszen az egyik ismert részleg, a címertár egymagában is több mint 2000 darabot tett ki.²⁸³

SZÉCHÉNYI könyvtárának e tagozatát különösen közel érezte magához, hiszen ezt úgyszólván egymaga gyűjtötte össze. Érthető tehát, ha nem tudott bele-nyugodni elhanyagoltatásába. Éveken át kitartóan szorgalmazta a vonatkozó katalógus elkészítését. MILLERnek azonban jóideig alapos mentségei voltak. Egyfelől felemlíthette, hogy írnokait tulajdonképpen hosszú ideig foglalkoztatta e feladattal s nem rajta múlt, hogy a munka még befejezetlen. Másrészt hivatkozhatott arra, hogy ő maga a kéziratok katalogizálásának terjedelmes és bonyolult feladatával van elfoglalva, amely mellett más hasonló munkát nem vállalhat fel.²⁸⁴

Így tartott ez 1813-ig. Ebben az évben azonban, amikor lezárultak a kézirat-katalógus munkálatai, MILLER nem tudott s talán nem is akart többé kitérni a gróf kívánsága elől.²⁸⁵ Úgy látszik be akarta bizonyítani, hogy bármely igényesebb feladatot csak ő képes elvégezni. Elővette tehát az írnokok által már jórészen elkészített címfelvételeket s felülvizsgálásuk nyomán konkrét tervet állított össze. E szerint az egész gyűjteményt három részben kívánta feltárni, mégpedig: az I. kötetben a *címereket*, a II.-ban a *metszeteket*, a III.-ban a *térképeket*. A heraldikai és kartográfiai gyűjteményről részletes tartalommutató sajnos nem maradt fenn. Mélyebb

bepillantást csak a *metszetanyagba* nyerhetünk.²⁸⁶ Ebben a következő fajta képes ábrázolások fordultak elő:

a) *arcképek* (vezérek, királyok, fejedelmek, országnagyok, hadvezérek, egyházi személyek és tudósok portréi),

b) *város- és épületképek* (várak, kastélyok, templomok és egyéb középületek ábrázolásai),

c) *eseményképek* (koronázások, csataképek, ostromképek stb.),

d) *egyéb képes ábrázolások* (szentképek, allegóriák, kosztümök, természetrajzi, fizikai és zenei vonatkozású rajzok).

A *címergyűjtemény* tudvalevőleg kiváltképpen családi címereket tartalmazott, de bizonyára magában foglalta a vármegyék és városok címereit is. A *térképállomány* pedig elsősorban a XVIII. század második felében végbement nagy földmérési és kartográfiai tevékenység eredményeit ölelhetette fel (megyei és országos delineációkat), kiterjeszkedve természetesen a korábbi időkben készült magyarországi és közép-európai rajzolatokra is, különös tekintettel az antikvitásokra.

Értesülésünk szerint MILLER 1813 nyarától 1816 végéig, tehát negyedfélszen át dolgozott tervének megvalósításán. Időközben egy alkalommal (1816 nyarán) megkísérelte ugyan elhárítani magától e munkát, hivatkozva arra, hogy igazgatói elfoglaltsága mellett nagy megerőltetést jelent számára a katalogizálás. Megjegyezte, hogy a nemrégiben kinevezett könyvtárórt, HORVÁT Istvánt a nádor-elnök annyira elhalmozza munkával, hogy segítségére számítani nem lehet.²⁸⁷ Hasonlóképpen nem lehet számítani írnoki segítségre sem, mert ez az állás 1812 óta üresedésben van. A kitérés kísérlet azonban nem sikerült. Kevéssel ezután ti. a nádor KOVACHICH József Miklós személyében egy kiváló tudós szakembert nevezett ki a Könyvtárhoz segédőrré (vicecustossá), aki ettől kezdve MILLERnek hathatós segítséget nyújthatott.²⁸⁸ Bizonyára ennek tulajdonítható, hogy 1816 végére — SZÉCHÉNYI nagy öröme — elkészült a katalógus I. kötete s előrehaladott állapotba került a II. is. MILLER azt ígérte a grófnak, hogy mire az I. kötetet kinyomtatják, addigra sajtókész lesz a másik kettő is. Néhány hónap múlva (1817 májusában) már megküldte Sopronba a kiadványhoz írt előszavát is. SZÉCHÉNYI e buzgalmat azzal igyekezett viszonzni, hogy az átvett (902 lapra terjedő) kéziratot késedelem nélkül felterjesztette Bécsbe cenzúrára.²⁸⁹

Ekkor, két-három évvel a kézirat-katalógus megjelenése után úgy látszott, hogy hamarosan közzétehető lesz a grafikai gyűjtemények katalógusa is. Mégsem így történt. A fokozatosan elkészülő s részletekben átadott kézirat a cenzúrán évekig elfeküdt. SZÉCHÉNYI csak 1820 nyarán vagy őszén vette kézhez a kinyomtatási engedélyt, alig pár hónappal a halála előtt. A nyomdába adás iránt ekkor már nem intézkedhetett.²⁹⁰ Figyelmét és végső tetterejét — ismeretes — a múzeumi segédkönyvtár alapításával kapcsolatos teendők kötötték le.

Az állományfeltárás mérége

Mindent összevéve megállapítható, hogy a Könyvtár fennállásának első két évtizedében kétségtelenül történtek erőfeszítések mind a könyvállománynak, mind a különgyűjteményeknek feltárására és felmérésére. Ezek azonban korántsem voltak elegendők. Maradandó pozitív eredményként csupán a könyvek katalógusának PETRAVICH Ignác által elkészített I. és II. pótkötetét, valamint a MILLER-féle nagy kézirat-katalógust lehet elkönyvelni. De ezzel szemben legalább ennyire

súlyos negatívumok is álltak: nem sikerült ti. sem STRÁZSAYval (1806—1812), sem KOVACHICH József Miklóssal (1816—1821) sajtókész állapotba hozatni a könyvkatalogusnak cédulákon már összeírt III. pótkötetét, és SZÉCHÉNYI halála után, kellő figyelem és gondoskodás híján kiadatlan maradt, sőt — úgy látszik — elkallódott a térkép-, metszet- és címerkatalogus is.

D) Állománygondozás

De nemcsak az állomány számontartása tekintetében kellett e korszakban a könyvtárvezetésnek nagy nehézségekkel szembenéznie, hanem gondozása tekintetében is.

E nehézségek — tudvalevőleg — onnan eredtek, hogy a Széchényi Országos Könyvtár 1802-ben szakszerű pénzügyi megtervezés nélkül jött létre. Az alapító oklevél ui. azon túl, hogy a személyi ellátmány fedezetét — királyi kegyelmi ténnyel — az Egyetemi Alap terhére biztosította, a Könyvtár egyéb szükségleteinek fedezéséről nem gondoskodott. A fűtésről és világításról éppen úgy nem, mint a hivatali adminisztrációról, vagy az egyre növekvő állomány kellő konverválásáról sem. SZÉCHÉNYI alighanem úgy vélte, hogy gyűjteményeinek az ország, a nemzet részére való átengedése után minden efféle gondoskodás is szükségképpen az országos kormányzatra hárul. Csakhogy a Helytartótanács a bécsi udvar előzetes hozzájárulása nélkül semmit sem tehetett, de különben sem tartotta magától érteendő kötelességének a Könyvtárral, e nem hivatali rendeltetésű intézettel való törődést.

Könyvkötési gondok

Ismeretes, hogy MILLER a könyvtárszervező mindjárt tisztének átvétele után rádőbbsen az intézet működési feltételeinek e hiányaira. Legkivált a könyvkötés kérdése jelentett számára gondot. Eleinte, 1807-ig a felmerülő szükségleteket úgy próbálta fedezni, hogy újra meg újra SZÉCHÉNYIhez fordult, tőle kért segítséget. A gróf már a Könyvtár megnyitásának évében (1803-ban) is nem kevesebb, mint 2000 forintot áldozott nyers állapotban levő könyvek bekötetésére.²⁹¹ De a könyvtárörnek csakhamar be kellett látnia, hogy hosszabb távon ezt a gyakorlatot nem lehet fenntartani. Megoldást — tudjuk — a Magyar Nemzeti Múzeum és a Múzeumi Alap létrehívásában keresett. Tekintve azonban, hogy ennek az Alapnak nem túlságosan nagy kamatjövödelmét a Múzeum három osztálya között kellett elosztani, a Könyvtárnak olyan, nem éppen másodrendű feladata, mint a könyvek bekötetése, még mindig teljes bizonytalanságban maradt. 1810 márciusában MILLER arról panaszkodott SZÉCHÉNYINEK, hogy immár közel 1000 darabra rúg a kötetlenül felhalmozott munkák száma.²⁹² Nem csoda tehát, ha indítatva érezte magát arra, hogy további pénzforrások után nézzen. Megkísérelte, hogy a Múzeumi Alapon belül külön célalapítványokat s ezek között könyvkötési alapítványokat tétessen egyes, a nemzeti kultúráért áldozatra kész hazafiakkal. 1810 és 1820 között sikerült is négy ilyen könyvkötésre szolgáló alapítványt szereznie. Ezek a következők voltak:

a) 1810 tavaszán SZEMERÉDY András Pest megyei táblabíró ajánlott fel 500 bankóforint tőkét,²⁹³

b—c) ugyancsak 1810 tavaszán a pesti VALERO-selyemgyár tulajdonosai nevében VALERO Tamás tett összesen 1666 bankóforint 40 kr. tőkefelajánlást. Ez az

ajánlat 1814-ben a cég kettéválása következtében Valero Tamás részéről 1000 váltóforint, VALERO István és Antal részéről 833 váltóforint 20 kr. tőkeösszeggé alakult át.²⁹⁴

d) végül 1820 februárjában a bécsi Magyar Kancellária egyik ügyvivője, VITÉZ József hagyott végrendeletileg 2000 váltóforint 20 kr. tőkét különféle célokra; ennek évi 120 forintnyi kamatából azonban csak 20 forintot volt szabad könyvkötésre fordítani.²⁹⁵

A SZEMERÉDY- és az első VALERO-alapítvány összes kamata 130 bankóforintot tett ki, a második (1814. évi) VALERO alapítványok együttes jövedelme pedig 110 váltóforintot.²⁹⁶

Ezekhez a kamatozó alapítványokhoz olykor még alkalmi, nem tőkésített adományok is járultak; 1811-ben pl. ITTEBEI KISS Antal Torontál megyei alispán adott kötetésre 266 váltóforintot, 1814-ben pedig gróf ILLÉSHÁZY István 100 váltóforintot.²⁹⁷

Íme, ilyen ügyeskedésekkel — magánáldozatból — kellett az Országos Könyvtár részére még a Múzeumi Alap létrejötte után is a könyvkonzerváláshoz szükséges pénzkeretet előteremteni. Persze, ez a nagynehezen összehozott különalap is csak részben fedezte a fennálló szükségleteket. Számításba véve az egykori könyvkötői árakat (amelyek általában 1—2 forint körül mozogtak),²⁹⁸ biztosnak látszik, hogy a rendelkezésre álló összeg távolról sem volt elegendő még a kötelempéldányokból adódó gyarapodás bekötetésére sem. Az új nyomdatermékek zömét minden évben félre kellett tenni, kizárva használatukból az olvasóközönséget.

Szerencse, hogy SZÉCHÉNYI, amíg élt (1820 végéig) nem szűnt meg törődni a Nemzeti Múzeumba bekebelezett Országos Könyvtárral sem. Nemcsak azzal csökkentette a könyvkötési gondokat, hogy vállalta az általa folyamatosan beszerzett, esetleg rossz állapotban levő, régi eredetű hungaricumok kötetési költségeit, hanem azzal is, hogy MILLER kérelmére olykor (pl. 1810-ben) különleges kötetési célokra is kiutalt néhány száz forintot.²⁹⁹

MILLER ui. elég széleskörű kötetési programot szeretett volna megvalósítani: minden nyomtatott és kéziratos művet lehetőleg önállóan (kolligálás nélkül) akart bekötetni, de a térképekből és metszetekből köteteket kívánt formálni.³⁰⁰ Ennek a tervnek végrehajtásához 1811 nyarán végzett számítása szerint kb. 20 000 váltóforint értékű alapítványi tőkét kellett volna összehozni.³⁰¹ Ekkora különleges alapot azonban még az ő fáradhatatlan agitatív tevékenysége sem tudott teremteni. Bár 1812-ig csaknem 100 000 váltóforintra rúgott a Múzeumi Alapnak az a része, amely MILLER személyes fáradozása folytán gyűlt össze, kötetési célokra a fent említett ajánlatoknál többet nem bírt szerezni. Mégis 1810 és 1813 között — igaz, megint csak SZÉCHÉNYI áldozatából — sort tudott keríteni csaknem az egész metszet- és térképgyűjtemény bekötetésére.³⁰²

1816 elején az Országos Könyvtár vezetése — tudvalevőleg — HORVÁT István kezébe került. MILLER ekkoriban már négy év óta a Múzeum igazgatója volt, mégis a Könyvtár ügyeire továbbra is nagy befolyást gyakorolt. HORVÁT — úgy látszik — tudomásul vette a szerény kötetési lehetőségeket, MILLER azonban ezután is egyre azon töprekedett, miként lehetne a helyzeten változtatni. 1818/19-ben még egy utolsó kísérletet tett a könyvkötés ügyének szélesebb, biztosabb pénzügyi alapokra helyezésére. Erre SZÉCHÉNYI soproni könyvgyűjteményének az Országos Könyvtár, illetve a Nemzeti Múzeum számára történt felajánlása adott alkalmat. Ismeretes, hogy MILLER az egész soproni tékát értékesíttetni akarta s a befolyó összegből

olyan alapítványi tőkét kívánt létesíteni, amely hivatva lett volna a nemzeti gyűjtemény legégetőbb bajain segíteni. Ilyen volt — tudvalevőleg — a személyi illetmények rendezése, ilyen egy különleges könyvvásárlási alap létrehozása, nemkülönben a szűkös kötetési keret számottevő kibővítése. Úgy számolt, hogy a tervezett akció révén legalább 300 forintot kitevő összeggel lehet majd az eddigi kamatjövedelmeket emelni.³⁰³ Ám HORVÁT István ellenjavaslata, amely a soproni gyűjteményt segédkönyvtári célra kívánta hasznosítani — mint ismeretes — meghiúsította e tervet. Minthogy pedig nem sokkal ezután (1821-ben) MILLER az ellene indított vizsgálat miatt cselekvőkedvét veszítette, 1823-ban pedig meghalt, a kötetés ügye rendezetlen maradt.

A felállítás rendszere

Azok az erőfeszítések, amelyeket MILLER és társai a Könyvtár állományának feltárása és megóvása érdekében tettek, magától értetődően mind a főfeladatnak, a kutató- és olvasókiszolgálásnak mennél teljesebb biztosítására irányultak. Céljuk végső fokon az volt, hogy a sokféle összetételű és mennyiségileg folytonosan növekvő állományban lehetőleg minden egyes darab nehézség nélkül megtalálható és kézbe adható legyen.

Az állományban való eligazodás természetesen nem csekély mértékben függött a könyvek és egyéb dokumentumok tárolásának mikéntjétől, az ok- és célszerű felállítástól is.

Hogy a Könyvtár megnyitásakor MILLER miféle elvi szempontok szerint, mely nagyobb összefoglaló keretekben rendezte az egész, különböző alkotórészekből kialakult állományt, már ismeretes.³⁰⁴ Ez a rendszer a későbbi idők során is fennmaradt, csupán annyiban változott, hogy az eredeti hat kategória hétre bővült ki. Felépítését MILLER 1811-ben — az országgyűlés elé terjesztett hivatalos jelentésében — a következőképpen ismertette.³⁰⁵

I. főosztály:

Idegen nyelveken, magyar vagy külföldi szerzőktől bárhol kiadott művek (*libri quocumque idiomate et ubicumque seu ab Hungaris, seu ab exteris editi*), amelyek Magyarországnak vagy az Apostoli Korona országainak és tartományainak egyházi, politikai és természeti történetét, továbbá statisztikáját, heraldikáját, diplomatikáját, politikáját stb. tárgyalják, ide számítva az uralkodóház történetét is.

II. főosztály:

Magyar nyelven közzétett művek (*opera lingua Hungarica vulgata*).

III. főosztály:

Magyarországot és a magyar viszonyokat semmiképpen sem érintő, de magyarok által különböző nyelveken írt teológiai, matematikai, orvosi stb. tanulmányok (*commentationes, quae nullo nexu rebus Hungaricis computantur*)

IV. főosztály:

Segédkönyvek (*libri auxiliares*), főként történelmi és diplomatikai lexikonok, valamint külföldi szerzőknek nagy terjedelmű művei, amelyekben a magyar történelem is érintve van, így az ausztriai, cseh, lengyel, török és egyéb kiadványok.

V. főosztály:

Szerb, illír, horvát és román könyvek (*libri Serblici, Illyrici, Croatici, Valachici*), minthogy e népeknek Magyarországon polgárjoguk van és saját nyelvükkel élnek.

VI. főosztály:

Sokszorosított grafikai ábrázolások:

1. atlaszok és térképek (*atlantes et chartae geographicae*), mégpedig újak és régiek, általánosak és különlegesek, katonaiak vagy bármely más jellegűek, amelyek Magyarországot vagy vele együtt a szomszédos országokat ábrázolják,
2. magyarországi jeles és tudós személyek rézbe metszett arcképei (*icones*),
3. hazai várak, városok, mezővárosok látképei és egyes épületek képei (*prospectus*),
4. hazai csata- és ostromképek (*repraesentationes pugnarum et obsidiorum*),
5. magyarországi nemes családok színezett címerei (*scuta gentilitia*).

VII. főosztály:

Kéziratok (*manuscripta*), vagyis kézírásban levő különböző tárgyú, részben kiadott, részben kiadatlan, autográf vagy apográf, eredeti vagy másolati művek, közöttük számos olyan is, amely az Országos Könyvtáron kívül más-
hol nem fordul elő.

A tényleges elhelyezés

Az állomány felállítása ezekben a főosztályi keretekben természetesen szakok vagy tárgyi csoportok szerinti bontásban történt. Minthogy azonban a gyakorlati tárolásnak a helyi adottságokhoz és a használat szempontjaihoz kellett igazodnia, a főosztályok fent vázolt sorrendje nem volt követhető.

1811-ben a gyűjtemények 20 kétszárnyú és 2 háromszárnyú szekrényben az alábbi betűjelekkel megjelölt csoportokban és sorrendben voltak elhelyezve.³⁰⁶

Az I. főosztály csoportjai:

- A) Ritka és legritkább könyvek,
- B) A historia literaria írói,
- C) Az osztrák uralkodóház története,
- D—E) Köz- és magánjogi írók,
- F—G) Politikai és statisztikai szerzők,
- H—I) Magyarország, Erdély, Havasalföld, Moldova, Galícia és Lodomeria politikai történetének írói,
- K—L) Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Szerbia, Bulgária és Bosznia politikai történetének írói,
- M—N) A magyarországi vallások egyháztörténete.

A III. főosztály csoportjai:

- O—P) Különböző vallások magyar hittudósai,
- Q) Fizikusok, orvosok, mineralógusok, mezőgazdászok stb.,
- R) Matematikusok, csillagászok stb.,
- S) Szótárak és grammatikák,
- T) Vegyesek.

Az V. főosztály:

U) Illír és román könyvek.

A II. főosztály csoportjai:

V) Magyar hírlapok,

W—Z) Magyar nyelvű könyvek.

A VI. főosztály:

AA—BB) Térképek, arcképek, látképek, címerek.

A VII. főosztály csoportjai:

CC—DD) Politikai és jogi kéziratok,

EE—FF) Történelmi kéziratok,

GG) Diplomatikai kéziratok,

HH) Különböző tárgyú kéziratok,

JJ) Irodalmi kéziratok,

KK) Autográf kéziratok.

A IV. főosztály:

LL) Segédkönyvek.

Olyan elhelyezési rend volt ez, amely legmesszebbmenőleg igazodott a Széchényi Országos Könyvtárban összegyűjtött *literatura Hungarica* vagyis a hazai tudományosság és irodalom sajátos összetételéhez, eredményeihez. E mellett gyakorlati szempontú elhelyezés is volt, amely — a szekrények betűjelére és a polcszámra utalva — az egyes kötetek raktári beszámozása, jelzetele nélkül is kezelhetővé tette az állományt.

Ezt a rendet MILLER bizonyára fenntartotta a BATTHYÁNY-villába történt 1817. évi átköltözés után is, persze a gyarapodáshoz mérten egyre több szekrény beállításával. Az egyetemi épületből áthozott 22 szekrény már nem volt elegendő, további 8-at kellett készíttetni, ami — mint ismeretes — gróf CSÁKY László nagyváradi nagyprepost költségén meg is történt.³⁰⁷ 1819-ben pedig, amikor a soproni téka átvételével a segédkönyvek osztálya hirtelen nagymértékben megnövekedett, az elhelyezést, felállítást csak SZÉCHÉNYI soproni könyvszekrényeinek ajándéku nyérése tette lehetővé.³⁰⁸

E) A fűtés és világítás problémája

Az állomány feltárásával, konzerválásával és célszerű tárolásával a könyvtári üzem legfőbb feltételei tulajdonképpen adva voltak. De a folyamatos működés fenntartásához még egyebekre is szükség volt. Gondoskodni kellett ti. a Könyvtár téli fűtéséről és a világításról.

E tekintetben kezdettől fogva nagy nehézségekkel kellett megküzdeni. A Múzeumi Alap létrehívásáig semmiféle intézményes biztosítéka nem volt e szükségletek fedezésének. Ennek folytán télidőben bizonytalanná vált a Könyvtárban mind az olvasás, mind a szolgálat. Hogy az intézet — a háborús válságéveket kivéve — általában mégis üzemelni tudott, az csak annak volt köszönhető, hogy JÓZSEF nádor közbenjárására az Egyetem saját készletéből minden évben 4 öl tűzifát ingyenesen átengedett a Könyvtárnak. Ebből a mennyiségből azonban nem

sokra futotta; csupán egy helyiséget lehetett fűteni vele, a könyvtári irodát, amely egyszersmind olvasóteremül is szolgált.³⁰⁹

A helyzetet a Múzeumi Alap létrejötte sem sokat változtatott, mert amikor a lassan felgyülemelő kamatokból már jobb ellátást lehetett volna biztosítani, bekövetkezett az 1811. évi nagy devalváció, s ennek nyomán az újabb szorongató pénzszűke. Megoldást csak az 1812. esztendő hozott, mégpedig ismét egy mecénás jóvoltából. KÁMÁNHÁZY László (1753—1817) váci püspök aki maga is többször megfordult a Könyvtárban, volt a jótevő.³¹⁰ Tapasztalván az itteni nyomorúságos állapotot, a szóbanforgó év november 14-én kelt hivatalos iratában kötelezettséget vállalt arra, hogy ezentúl a püspöki uradalomból minden télre 14 öl tűzifát fog kiutaltatni a Múzeum szükségleteire.³¹¹ S valóban, ettől kezdve a nemzeti intézet több mint három évtizeden át (egészen 1848-ig) rendszeresen részesült ebben az értékes adományban, mégpedig nemcsak KÁMÁNHÁZY püspöksége alatt, hanem utódai idejében is.³¹²

A világítás biztosítása természetesen sokkal kisebb gondot jelentett, mivel az esti órákban a Könyvtár nemcsak télen, hanem nyáron is zárva volt, a világítás szükséglete csak a sötét téli nappalokon jelentkezett. Ilyenkor nyilván gyertyafény mellett folyt a hivatalos munka és az olvasás. A gyertyához szükséges viaszt vagy fagyút — akár csak a fát — az intézet természetben kapta az Egyetemtől.

Problémát csak a Könyvtár, illetve a Múzeum folyosóinak és átriumának, valamint — a BATTHYÁNY-villában — a kertnek, ahol a katonai őrség volt felállítva, éjszakai biztonsági megvilágítása jelentett. Ehhez ti. olajlámpások kellett, az intézet pedig híjával volt ilyeneknek. Ezért Pest városától, illetve a városi világítás bérletjéről kellett 2—3 olajlámpát kölcsönözni. Két, olajjal ellátott lámpa évi kölcsöndíja 1822-ben 120 váltóforintjába — csaknem 2 öl tűzifa árába — került a Múzeumnak.³¹³

F) A szolgálat megszervezése

A Múzeum szervezési munkálatai során Miller — mint emlékeztet — 1811-ben kidolgozta a Könyvtár szolgálati szabályzatát is.

A feladatok és ellátásuk

A szolgálat szükségképpen négy feladatkör ellátására irányult, nevezetesen: a) az őrizet, b) a folyamatos feldolgozás, c) a kiszolgálás és d) a hivatali ügykezelés feladatkörére. Mindegyik terület több-kevesebb teendőt ölelt fel. Így az őrizet nemcsak eltulajdonítás, szándékos rongálás, valamint tűz, víz és biológiai jellegű károsodás elleni védelmet követelt, hanem pontos nyilvántartást is: szabályszerű növedéknapló vezetését. Hasonlóképpen a folyamatos feldolgozás sem csak a gyarapodásnak lehetőleg késedelem nélküli katalogizálására, betűrendes és szakjegyzékbe foglalására szorítkozott, hanem ki kellett terjeszkednie a Könyvtár állományából hiányzó, többnyire magángyűjteményekből kölcsönként kéziratok, iratok, oklevelek lemásolására is. S tudvalevőleg a kiszolgálás sem csupán a kutatóknak, olvasóknak könyvekkel stb. való ellátásából állt, hanem a Könyvtárt s különösen annak ritkaságait megtekinteni kívánó közönség kisebb-nagyobb csoportjainak kalauzolásából is. Végül ami az ügykezelést illeti, az is összetett volt: a nádor-elnökkel való latin nyelvű hivatalos iratváltáson (jelentések, előterjesztések készí-

tésén) kívül hazai és külföldi kulturális intézményekkel, illetőleg literátorokkal való levelezést, valamint különböző elaborátumok (szabályzatok, tervezetek) kidolgozását is felölelte. Mindezeket a teendőket Millernek 1811. évi részletes szabályzat-tervezete pontosan rögzítette; hasonlóképpen 1817. és 1820. évi két rövidebb tervezete is. S bár ezeket az előírásokat a nádor formálisan nem erősítette meg, hallgatólagosan tudomásul vette.³¹⁴

Széchényi az alapításkor — saját könyvtári tapasztalatai alapján — úgy vélte, hogy az Országos Könyvtárban felmerülő teendőket három főnyi személyzet képes lesz ellátni: a felelős irányítást és intézkedést egy őr (*custos*), az írásbeli feladatokat egy írnok (*scriptor*), a fizikai munkákat pedig egy hivatalsegéd (*famulus*) fogja végezni. S 1803-ban, a Könyvtár életbelépésekor csakugyan ez az elképzelés valósult meg. Ténylegesen három főnyi gárda között kellett a feladatokat úgy megosztani, hogy minden szükséglet fedezve legyen.

A munkakörök elvi elhatárolását a gyakorlatban természetesen nem lehetett maradéktalanul érvényre juttatni. Igaz, az őr elsősorban irányított és adminisztrált, az írnok katalogizált és másolt, a famulus kiszolgált és kalauzolt, de ezen a „reszortmunkán” kívül mindhárman kénytelenek voltak egyéb szolgálati tevékenységet is végezni. Az őrnek — tudjuk — részt kellett vennie a katalogizálásban; kezdetől fogva vállalnia kellett a kéziratok, majd a térképek, metszetek címleírását és katalógussá szerkesztését. Sőt ugyanő nem zárkozhatott el a kutatókiszolgálástól és a kalauzálástól sem; a magasrangú és tudós vendégekkel neki kellett foglalkoznia. Hasonlóképpen, szükség esetén az írnoknak is be kellett kapcsolódnia mind az adminisztrációba, mind a kiszolgálásba és kalauzolásba. Végül a famulus sem mentesülhetett teljesen az intellektuális teendőktől. Előfordult, hogy a jó írású, nyelveket ismerő hivatalsegédet másoló munkára is igénybe vették.

A személyzet létszáma

Mindez arra vall, hogy a három főnyi személyzet tulajdonképpen nem volt elegendő a folyvást gyarapodó és nagy feladatokra hivatott Országos Könyvtár szolgálati szükségleteinek ellátására. Ám e hiányosságon csak átmenetileg lehetett segíteni. Mint ismeretes, a nádor 1808-ban HALICZKY Antalnak, 1810-ben pedig KUTSERA (KUTSCHERFELD) Jánosnak íródeákként való alkalmazására adott engedélyt. Néhány év múlva, 1814-ben azonban mindkettőjüket a Múzeumnak kellett átengedni, miután előzőleg, 1812-ben — fegyelmi vétség miatt — STRÁZSAY írno-
kot is el kellett bocsátani. A könyvtári személyzet ekkor tulajdonképpen csak egy főből, a famulusból állt. MILLER ti. már múzeumigazgató volt s csak melleleg foglalkozott a Könyvtár dolgaival. Valamivel kedvezőbbre csak 1816-ban fordult a helyzet, amikor KOVACHICH József Miklós lett kinevezve STRÁZSAY helyére adjunktusi címmel. Íródeák felvételére azonban többé — évtizedeken át — nem kerülhetett sor. Ezt a helyzetet akarva-akaratlan tudomásul kellett venni. Ekkoriban ui. általában más hazai és külföldi tudományos nagykönyvtárak sem voltak kellőképpen ellátva személyzettel. Így pl. a pesti Egyetemi Könyvtárban is — jól lehet ennek az állománya háromszorosa volt az Országos Könyvtárénak, 1820 körül mintegy 46 000 kötet — mindössze hatan dolgoztak: 1 igazgató (*praefectus*) irányításával 2 őr (*custos*), 2 íródeák (*cancellista*) és 1 szolga (*famulus*).³¹⁵ Nagyhirű gazdag egyházi tékáinkat meg általában csak egy könyvtáros gondozta. Sőt még a Habsburg-birodalom nagyszerű könyvtárában, a bécsi Hofbibliothekban

is — amely a század elején 120 000-nél több könyvet és mintegy 10 000 kéziratot számlált — aránylag kicsiny volt a létszám: 1 igazgató (*praefectus*), 4 őr (*custos*), 4 segédőr (*scriptor* vagy *adjunctus*), 2 íródeák (*amanuensis*) és 2 szolga (*famulus*), összesen tehát 13 fő.³¹⁶ De hasonló helyzet állt fenn Nyugat-Európában is. A személyi kiadások a legtöbb könyvtár költségvetésében indokolatlanul szűkre voltak szabva. Nyilvánvaló tehát, hogy a Széchényi Országos Könyvtárnak, amely fennállásának első éveiben semmiféle költségkerettel nem rendelkezett s — mint tudjuk — személyi dotációit is az Egyetemi Alapból nyerte, különösen meg kellett elégednie a háromfőnyi személyzettel. Az intézet fennállásának első két évtizedében csupán egyetlen alkalommal történt kísérlet létszámgyarapításra, amikor ti. a Nemzeti Múzeum és a Múzeumi Alap létrejött. A könyvtárvezetőnek 1808-ban illetve 1810-ben sikerült az írno- mellett még egy-egy íródeákot is alkalmaznia. A siker azonban nem volt tartós: néhány év múlva (1814-ben) mindkét állást fel kellett számolni.³¹⁷ Sőt ettől fogva a rendes létszám fenntartása is bizonytalanná vált: MILLERnek múzeumigazgatóvá történt kinevezése után a könyvtár-őri állás három évig (1812—1815-ig), az írno-ki állás pedig még hosszabb időre (1812—1816-ig, majd 1821—1823-ig) betöltetlen maradt.

A Könyvtár személyzeti ellátottsága a MILLER-érában tehát konkrétan a következőképpen alakult:

Szolgálatban volt			
könyvtárőr	írno-	íródeák	famulus
MILLER J. F. 1803. jan. 1— 1812. febr. 28.	PETRAVICH Ignác 1803. jan. 1— 1805. jún. 3.	HALICZKY Antal 1808. okt. 25.— 1814. nov. 24.	PAVONICS Jakab 1803. márc. 26.— 1810. márc. 1.
HORVÁT István 1815. dec. 7—	GRUBER Károly A. 1805. jún. 5.— 1806. aug. 30.	KUTSERA- KUTSCHERFELD J. 1810. május 3.— 1814. febr. 28.	CSERONKA András 1810. ápr. 24.— 1817. szept. 23.
	STRÁZSAY József 1806. nov. 2.— 1812. márc. 17.		ZIMMERMAN György 1817. szept. 23.— 1831. júl. 22.
	KOVACHICH J. M. 1816. jún. 17.— 1821. szept. 11.		

A fizetések és egyéb illetmények

A szolgálati szempontjából nem volt közömbös az sem, hogy e korszakú könyvtáros gárda tagjai miféle s mekkora illetményekben részesültek.

Ismeretes, hogy a Könyvtár intézményesítésekor, 1803-ban a király, aki az Egyetemi Alap felett legfelső fokon rendelkezett, Az Országos Könyvtár őrének

fizetését (*salarium*-át) évi 600, írnokáét 400, famulusáét 200 bankóforintban állapította meg, ugyanakkor azonban mindhármuk számára szolgálati lakást, fűtést és világítást is engedélyezett. Tekintve azonban, hogy a Könyvtár szűkös elhelyezése miatt természetbeni lakás sokáig nem állt rendelkezésre, mindhárom alkalmazott lakbérjárulékból is részesült, mégpedig évi 200, 100, illetve 50 bankóforint összegben. Ez a díjazás bizony, nem volt magasnak nevezhető, ellenkezőleg nagyon is alacsony volt. Az alkalmazottak közül az, aki ismerte a pest-budai megélhetés drágaságát, sőt — a háborús viszonyok miatt — folytonos drágulását, lehangoltan vehette tudomásul az alacsony fizetés-megállapításokat.³¹⁸ Hogy MILLER és társai kinevezésüket mégis elfogadták, az csak az értelmiségi elhelyezkedés roppant nehézségeivel magyarázható. A fejletlen közhivatali-közüntézményi szervezet ui. távolról sem tudta az állást kereső intelligencia igényeit kielégíteni.

MILLER — aki bécsi kapcsolatai révén bizonyára jól tudta, hogy a *Hofbibliothek* őrei ekkoriban 1400—4000 forintig, írnokai pedig 600—900 forintig terjedő fizetést kaptak³¹⁹ — nem is nyugodott bele ebbe a kedvezőtlen díjazásba. Minden alkalmat megragadott, hogy JÓZSEF nádort méltányosabb fizetések megállapítására bírja. Mindaddig azonban, amíg a Könyvtárnak az Egyetemi Alapon kívül más pénzügyi támasza nem volt, általános, mindnyájukra kiterjedő rendezést elérnie nem sikerült. Mindössze annyi történt, hogy ő maga — királyi engedéllyel — 1807-től kezdve 200 forint személyi pótlékban részesült.³²⁰ Kedvező fordulat csak a Múzeum megalapítása és a Múzeumi Alap létrejötte után következett be. MILLER agitációjára 1808—1810-ig magánszemélyek és törvényhatóságok egész sor különleges, kimondottan személyi fizetések fedezésére szolgáló célalapítványt tettek csaknem 75 000 forintnyi értékben.³²¹ Csakis így, ennek a közel 4500 forint évi kamatot hozó összegnek birtokában sikerült kiküzdeni a fizetésemelést.

JÓZSEF nádor vonatkozó intézkedésére 1809 májusában került sor. Megengedte, hogy a könyvtárőr 1500 és személyi pótlékként 300, az írnok 600, a létszámon felül alkalmazott íródeák 500, a famulus 300 bankóforint fizetést kapjon.³²² Ebből az új, együttesen 2900 forintot kitevő illetmény-összegebből az Egyetemi Alap ettől kezdve 1814 márciusáig 1750 forintnyi összeget fizetett ki.³²³ A *salarium*ok mellett természetesen továbbra is érvényben maradtak a régi természetbeni juttatások: a szolgálati lakás, a fűtő- és világítóanyaggal való ellátás. MILLER pl. az egyetemi épületben 9 szobás lakást, 12 öl tűzifát és 30 font gyertyaviaszt kapott. Munkatársainak, rangjukhoz mérten szintén elég tágas lakás (még a famulusoknak is 2 szoba) jutott osztályrészül, tűzifa- és viaszjavadalommal együtt.³²⁴

A további évek során 1823-ig ez a helyzet még a következőkben módosult.

a) a könyvtári famulus fizetése kevéssel a rendezés után 350 forintra, az írnoké 800 forintra lett felemelve;³²⁵

b) 1811-ben, amikor az eddig forgalomban volt fizetőeszköz a bankóforint értéke $\frac{1}{5}$ -ére devalválódott, a Könyvtár és a Múzeum alkalmazottait JÓZSEF nádor megóvta a károsodástól, amennyiben fizetésüket az új „jó” valutában, az ún. váltóforintban is régi teljes összegük szerint utaltatta ki;³²⁶

c) 1812 márciusától kezdve a múzeumigazgatóvá előléptetett MILLER 2000 forint fizetést kapott;³²⁷

d) ugyancsak 1812-től kezdődőleg az összes illetményeket nem negyedévenként fizették, miként eddig, hanem havonta;³²⁸

e) 1816-tól a könyvtárőr (HORVÁT István) többé nem 1500, hanem csak 1000

s az írnok (KOVACHICH József Miklós) nem 600, hanem csak 500 váltóforintnyi illetményben részesült.³²⁹

f) a BATTHYÁNY-villába való beköltözés (1814) után minden alkalmazott természetbeni lakást kapott, következőképpen a lakberek (összesen 350 Ft) kifizetése megszűnt;³³⁰

g) Az Egyetemi Alap hozzájárulása 1814. április 1-től — drágasági pótlék címén — 150%-kal növekedett, vagyis — leszámítva a megszüntetett 350 Ft lakbérösszeget — 1400 helyett 3500 váltóforintot tett ki. Ez a rend 1819. január 31-ig volt érvényben. Ettől kezdve 1824. december 31-ig — mivel a pótlék mértéke 100%-ra lett leszállítva — a hozzájárulás csupán 2800 váltóforint volt.³³¹

Általános javulást tehát a fizetésrendezés nem hozott, legfeljebb MILLERT emelte állásának és munkásságának megfelelő szintre. Mégis azt a szánalmas állapotot, amelyben a Könyvtár alkalmazottai az induláskor voltak, mindenesetre megszüntette. Ellátottságuk nagyjából-egészéből azonos lett az Egyetemi Könyvtár dolgozóival, sőt nem túlságosan maradt el az állami főhivatalok megfelelő munkakörű alkalmazottainak dotációjától sem. MILLER 1812-ben azzal büszkélkedett, hogy a Könyvtár és a Múzeum tisztviselői ugyanazon rangfokozatban vannak, mint a nádori kancellária tisztjei: ő az igazgató egyenrangú a nádori iroda vezetőjével, a könyvtárőr az ottani titkárral, az írnok az expeditorral, az íródeák pedig a jegyzővel.³³²

Ámde nem sok időnek kellett eltelnie, hogy ez a viszonylagos megelégedettség ismét elégtelenséggé változzék. A tízes évek vége felé lassankint újra elértéktelenedtek a fizetések. Ismeretes, hogy MILLER az újra időszerűvé vált fizetésemeléshez SZÉCHÉNYI soproni tékájának megszerzésével és kiadásával akart megfelelő pénzalapot teremteni. Amikor pedig ez a terv megghiúsult, 1821-ben az egri érsek által tett új, 5000 forintos alapítványból és egyes be nem töltött múzeumi állások illetményeiből igyekezett a rendezést kivívni — ismét sikertelenül.³³³

Külön könyvtári ügyvitel hiánya

A szóban forgó 1811. évi Miller-féle szolgálati szabályzat — tudjuk — pontosan megszabta mind a feldolgozás és olvasószolgálat, mind az állománymegóvás legfőbb követelményeit.³³⁴ Semmiféle említést sem tett azonban a könyvtári feladatkör negyedik ágáról, ti. a saját ügyviteléről. Ez nem véletlenül történt. MILLER ui. 1812—1815-ig, amikor egy személyben volt múzeumigazgató és könyvtárőr, saját kezében egyesítette a két ügyvezetést. S erről akkor sem akart lemondani, amikor HORVÁT Istvánban 1816-tól a Könyvtárnak már volt felelős vezetője. Egy illetéktelenséget akart — úgy látszik — ezzel az elhallgatással jogszerűvé tenni. Törekvése azonban — a szabályzat meg nem erősítése miatt — nem sikerült, sőt 1820 után — a személye körül támadt bonyodalom miatt — kénytelen volt a gyakorlatban is lemondani a Könyvtár adminisztrációjáról. Személyzeti, jogi és pénzügyekben természetesen a Könyvtár ezután sem járhatott el önállóan. Effajta kérdésekben a múzeumigazgató, illetve végső soron a nádor-elnök intézkedett.³³⁵

A könyvtári hivatali munka egyébként — tudjuk — csakúgy, mint a Múzeum többi osztályáé, a nyári idényben (március 20—október 31-ig) délelőtt 9—12, délután 3—6 óráig tartott — a téli idényben (november 1—március 19-ig) délelőtt

változatlanul, délután pedig 2—5 óráig. Munkaszünetet csak vásár- és ünnepnapokon, valamint a nagytakarítási időszakban lehetett tartani. Végül egyöntetű szabályozást nyert a szabadságidő is; minden alkalmazottnak évi 6 hét szabadság járt.³³⁶

A gyarapodási napló és a cédulakatalógus kérdése

A könyvtári szolgálatnak ez a szabályzata — bár JÓZSEF nádor formai megerősítését nem nyerte el — ténylegesen zsinórmértékéül szolgált a hivatali magatartásnak és tevékenységnek. A benne foglalt elvi és gyakorlati követelmények ti. egészen maguktól értetődőek voltak: elemi szabályok, amiket egy közkönyvtárban sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Más dolog természetesen az, hogy a produktív könyvtári munkára vonatkozó előírások mennyiben lettek megtartva.

Elsőrangú kérdés az: hogyan érvényesültek a szabályzat kívánalmai a gyarapodás nyilvántartása és feltárása tekintetében? A többször említett *Protocolum patriophilorum* című általános növedéknapló vezetése 1814-ben tudvalevőleg abbamaradt,³³⁷ tisztázandó tehát: vajon felváltotta-e ezt a szolgálati szabályzat által a múzeumigazgató hatáskörébe utalt új szerzeményi nyilvántartás? Hasonlóképpen tisztázandó az is, hogy 1807 után — a nyomtatványok második katalóguspótkötetének megjelenését követően — valóban eleget tettek-e a Könyvtárban a szolgálati szabályzat katalóguskészítési kívánalmainak?

Abból a sűrű levélváltásból, amely MILLER és JÓZSEF nádor között hivatalosan, MILLER és SZÉCHÉNYI között pedig magánjelleggel két évtizeden át lebonyolódott, a Könyvtár belső életének jóformán minden mozzanatára fény derül, kivéve éppen a szóbanforgó kérdéseket. Arra lehetne ebből következtetni, hogy ezen a téren minden kellő rendben folyt s éppen ezért nem volt szükség e témákkal való foglalkozásra. Pedig korántsem ez volt a helyzet! A valóságban e tekintetben igen bizonytalan, sőt zavaros viszonyok uralkodtak, ezeket azonban — a nádor-elnöki ellenőrzés elégtelensége miatt — hosszú időn át nem lehetett áttekinteni. Egy sajnálatos botránynak kellett előállnia, hogy a dolgok napfényre kerüljenek.

A Miller-botrány kezdete

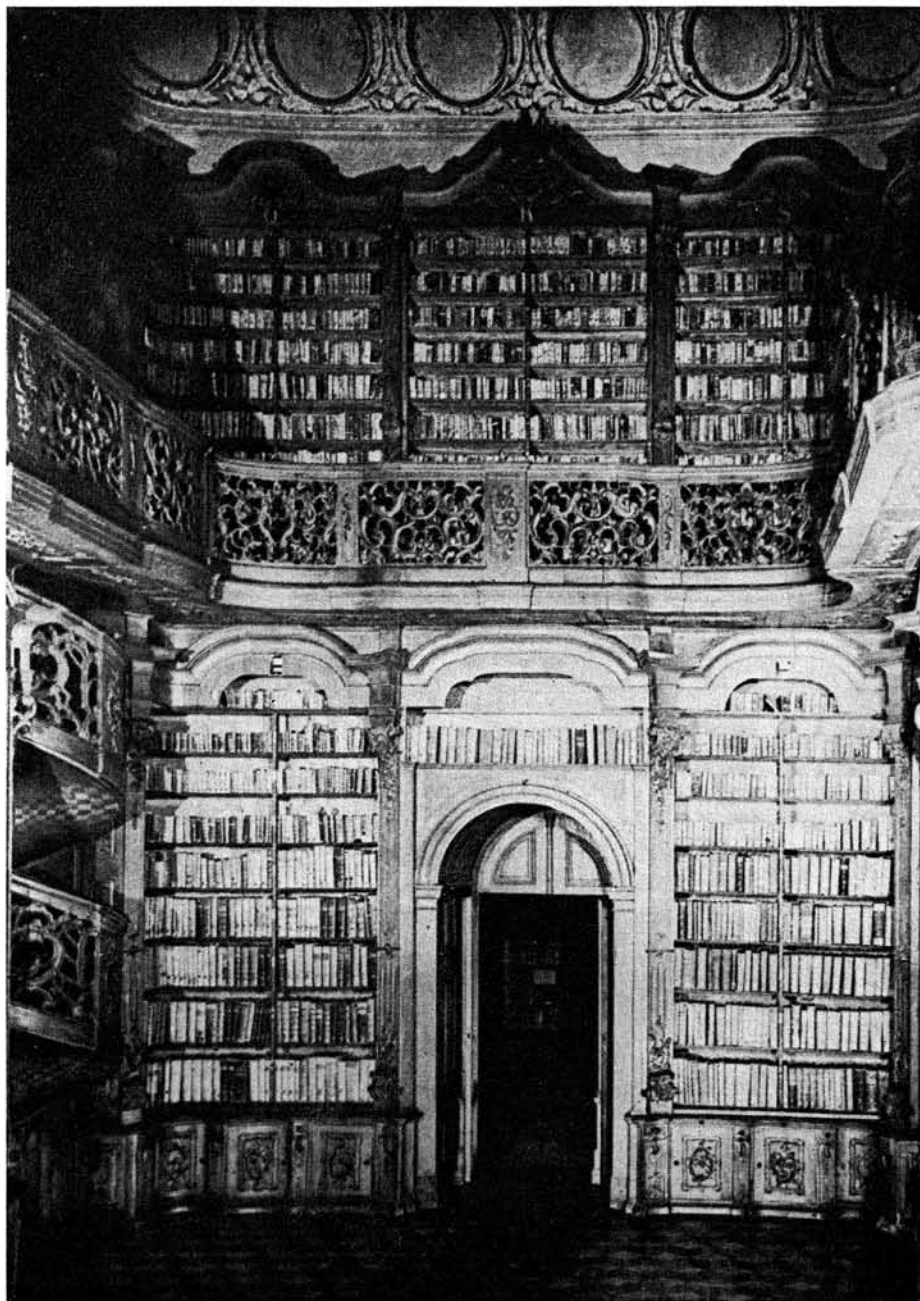
A botrány MILLER személye körül bontakozott ki. Az történt, hogy 1820 őszén egy, JÓZSEF nádorhoz intézett feljelentés megvádolta a múzeumigazgatót, hogy az irányítása alatt álló Széchényi Országos Könyvtár állományából nagy mennyiségű könyvet és kéziratot jogtalanul elidegenített.³³⁸

A nádort ez a feladás alighanem igen kellemetlenül érintette. Kedvelt pártfogoltjáról, a hazai értelmiség előtt is köztiszteltben álló tudós férfiról bizonyára nem szívesen tételezett fel semmiféle visszaélést. MILLERT ui. csaknem két évtized óta ismerte, sőt kulturális-tudományos ügyekben bizalmas tanácsadóként is igénybe vette. Tudvalevőleg az ő segítségével hívta életre a Nemzeti Múzeumot s úgy lehet az ő érveinek hatása alatt lett a magyar nyelv ügyének szószólójává.³³⁹ Viszonzásképpen a sok segítségért nevezte ki őt a nádor múzeumigazgatóvá, s eszközölte ki számára 1816-ban a királyi tanácsosi címet.

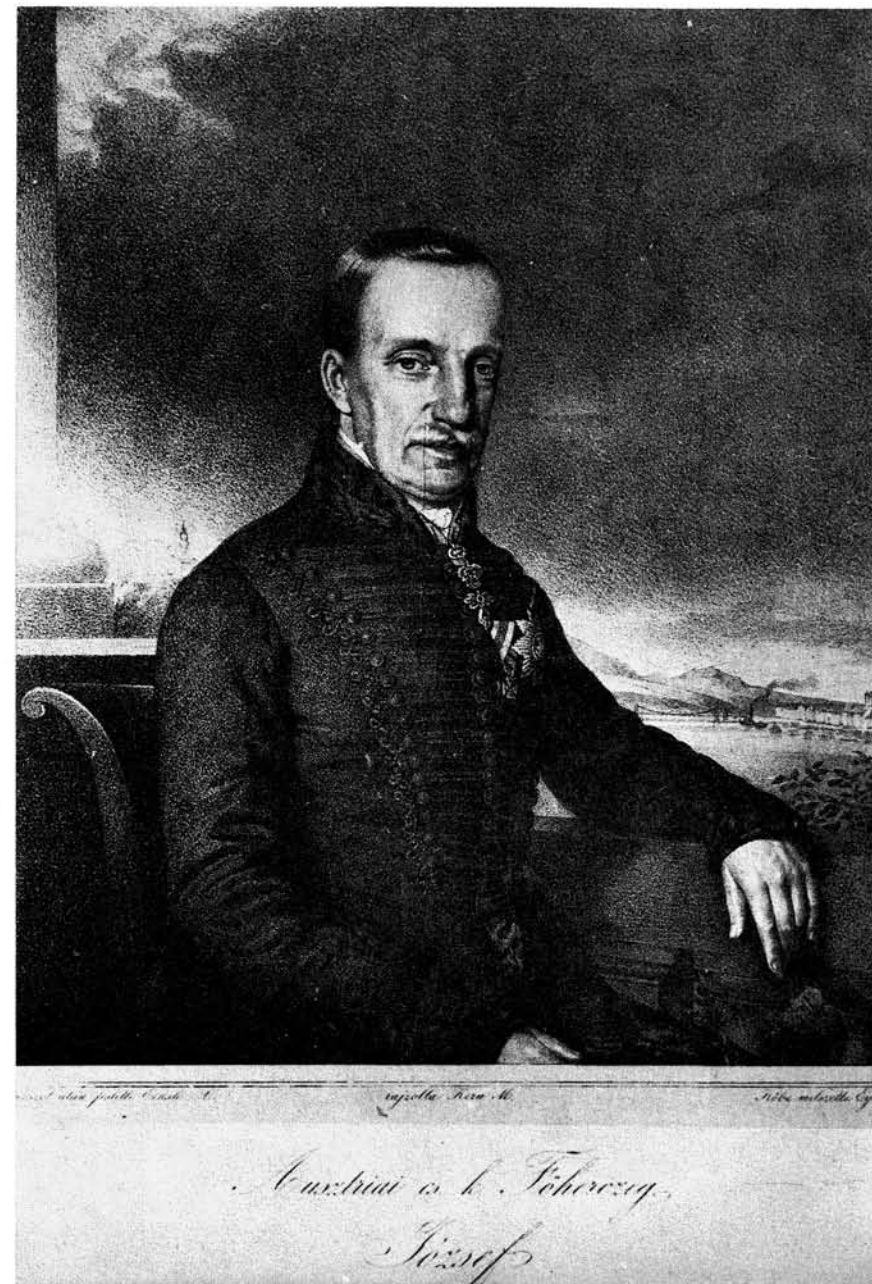
Való igaz, MILLER érdemei igen jelentősek voltak. Hogy a Nemzeti Múzeum eszméje egyáltalán testet öltött s aránylag rövid idő alatt életképes intézetté vált, — hogy gyűjteményei oly gyorsan és szakszerűen kialakultak, — hogy pénzügyi

A pálos rend egykori kolostora, a Széchényi Országos Könyvtár első otthona (Ma a r. k. Hittudományi Akadémia épülete)

A pálos rend egykori kolostorának könyvtárterme,
ahol a Pestre felhozott Széchényi Könyvtár először nyert elhelyezést

József főherceg nádor Könyvtárunknak 1802-től,
majd a Nemzeti Múzeumnak 1808—1846-ig protektora és praesese,
egyben nagy mecénása, a múzeumpalota felépíttetője

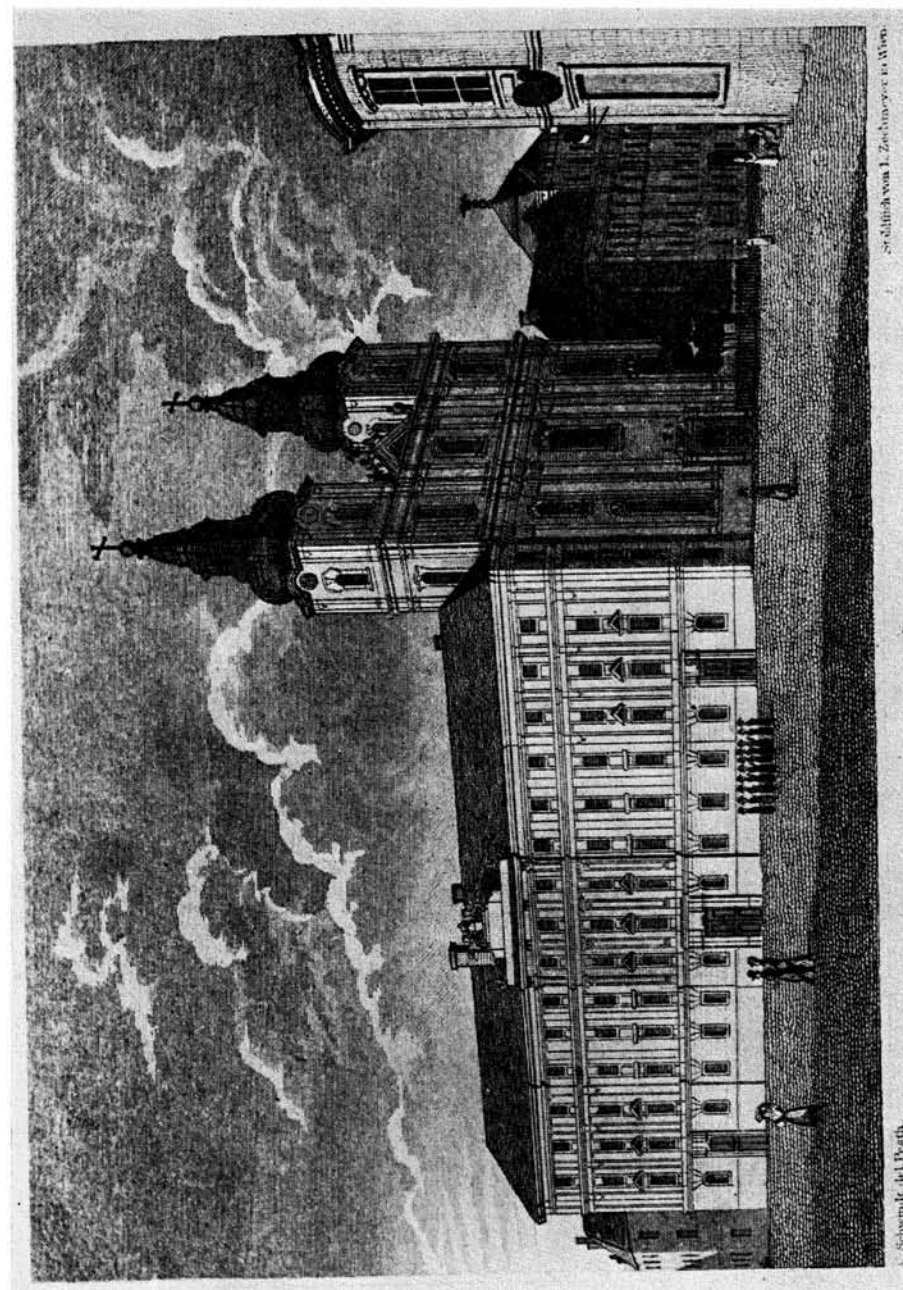
IACOBUS FERDINANDUS MILLER DE BRASSÓ
S. C. ET R. A. MAJESTATIS CONSILIARIUS
MUSEI NATIONALIS HUNGARICI DIRECTOR
UNA COMPLURIUM INCLIT. COMITATUUM
TABULAE JUDICIARIAE ASSESSOR.

Is mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiore locum ascendit.

Cic.

*Effigiem hanc Viri de Musis Patriae meritissimi
viri incidendum curaverunt Stephanus Horváth
Antonius Heltzky et Josephus Tóth Musci
Nationalis Hungarici Custodes.*

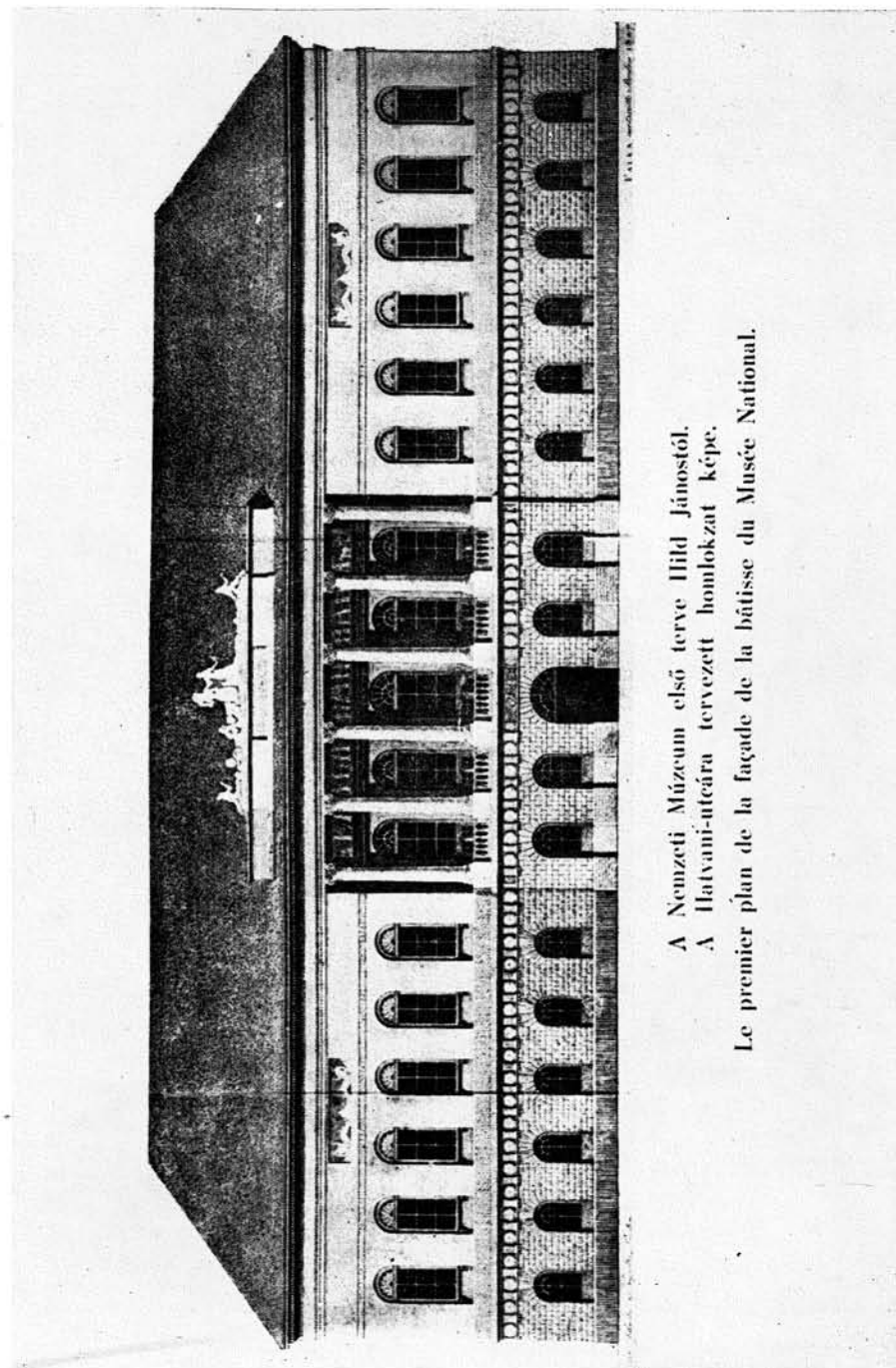
Miller Jakab Ferdinánd történész,
a Széchényi Országos Könyvtár első őre 1802—1812-ig,
majd a Nemzeti Múzeum első igazgatója 1812—1823-ig

A Kir. Egyetem épülete, a Széchényi Országos Könyvtár második otthona 1807—1817-ig
(Helyén ma a Jogtudományi Kar épülete áll)

Grassalkovich Antal herceg,
aki 1808-ban a Nemzeti Múzeum felépítésére
a Hatvani, ma Kossuth Lajos utcában telket ajándékozott

A Nemzeti Múzeum első terve Hild Jánostól.
A Hatvani-utca-ra tervezett homlokzat képe.

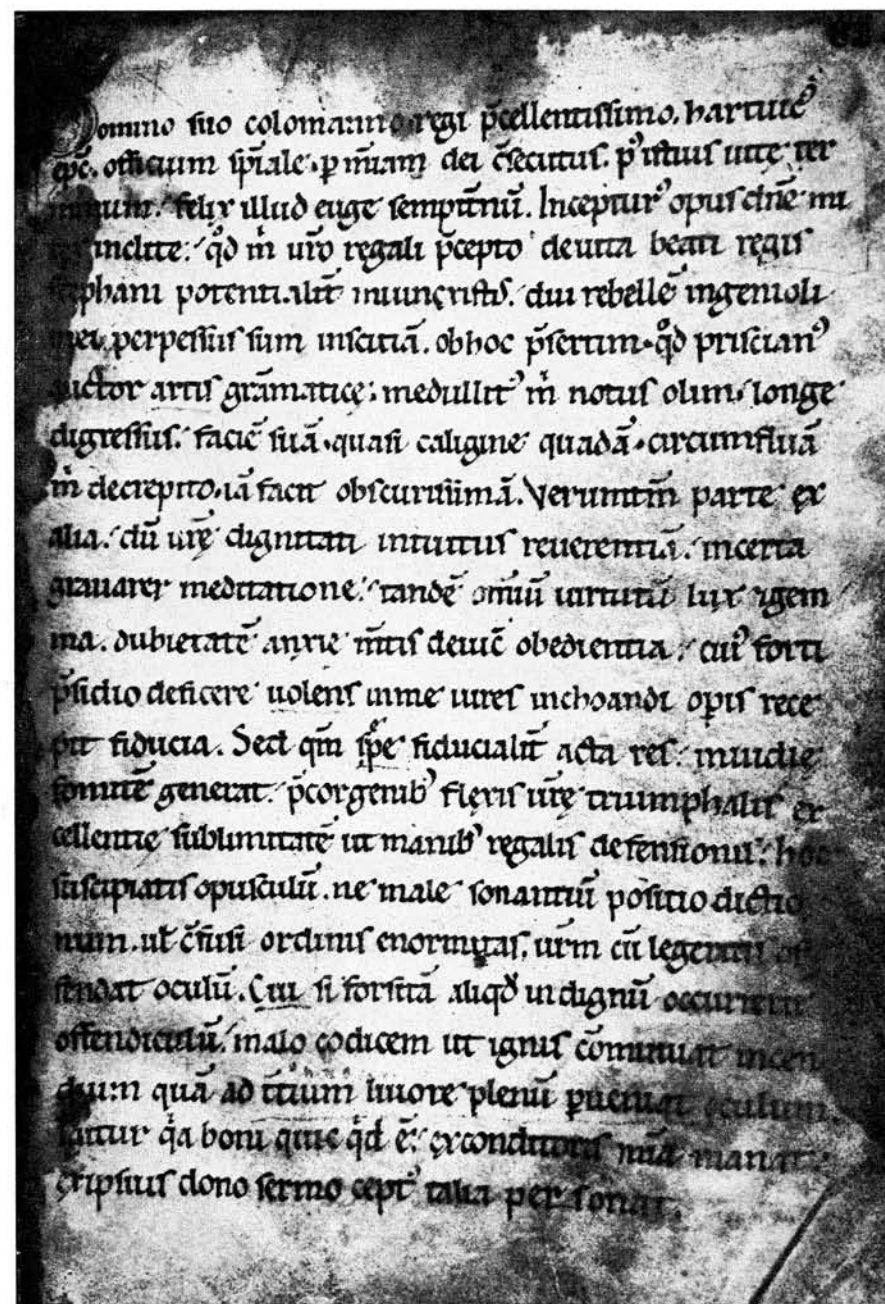
Le premier plan de la façade de la bâtisse du Musée National.

A Nemzeti Múzeum első, meg nem valósult terve Hild János építész-től

Kubinyi Péter
a Múzeum és a Könyvtár egyik legbőkezűbb mecénása

Egy lap Hartvik püspök XII. századi Szent István legendájából
(Vita S. Stephani regis Hungariae). — József nádor ajándéka

Latitue feleym zuntuchel. Seximo sup sepulchrum.
 me yogmuc. ysa pur et hominu yogmuc. Denyi milostiben
 terumteve deve miv isemucur adamit. et odutta vola neki
 paradysumit hayoa. Et mend paradysumben noioy gumilactul
 munda neki elme. Heon tilutoa wt ig si gumilce tvl. Ge
 munda neki merer nu eneje. ysa ki nopun endul oz gumil
 tvl. halatnece halalaal holz. Hadlana chohat terumteve isten
 tvl. ge feledeve. Engede urdung untevinec. et evec oz tiluyt
 gumilctvl. et oz gumilben halatur evec. Uoz gumilnece vyl
 keseruv uola vize. hug turchucat muge zocoztia vola.
 Num heon muga nec. ge mend w foranec halatur evec.
 Horogu vec isten. et veterer wt ez muncas vilagbece. et leyn
 halatnece et puculnece fize. et mend w nemenece. Kac oz ve.
 miv yogmuc. hug et tiv latitue szuntuchel. ita et num
 igg ember mulchoria ez vermut. ysa mend ozchuz iarov
 yogmuc. Vimagguc urome isten kegubnet ez lehe ert. hug
 iorgosun w neki. et kegiggen. et builcassa mend w buner.
Cvimagguc fien achkan mariat. et bovdug michael archangel.
 et mend angelit. hug umagguc noc eretre. Cvimagguc
 fient peter urot. kinec odur howlm ovdouia. et kernit.
 hug ovga mend w buner. Cvimagguc mend fientucit.
 hug legenece neki seged urome scine deit. hug isten iv u.
 madlaguemia builcassa w buner. Cvimaggucia wt urdung
 idetutvl. et pucul kuzotvatvl. et vereste wt paradysu
 migulmabeli. et oggun neki munhi uruzagbele urot. et
 mend woben rezet. Cvimagguc uromchuz charmul. Kirt.
Seerelmei braym umagguc^{omuc} ez seegin ember lilki ert.
 kit vrez nopun ez homul vilag tinnucebelevl mene.
 kinec ez nopun testet tumetive. hug ur uvt kegubnehel
 abram. ysaac. iacob. kebeloben helhezit. hug birlagnap
 ivtua mend w fientit et unutrei cuzicun io v
 felevl iochtorma ulezit wt. Cvimagguc. clamate ut. **K**
Omnium nostris ffr km da ma. hic faciat sacdos fmonit pto
 quanta grū dñi est gratificauerat pimum adam patre
 nrm. si diabolo suaderit dñi peccauit. quid sibi et oib ffr
 posteris te pmeruit. ecce ffr uidetis oculis uestris

A XII. századból származó ún. Pray-kódex egyik lapja,
 amely a legrégebb magyar nyelvemléket, a *Halotti Beszédet* tartalmazza
 — A pozsonyi káptalan ajándékozta Könyvtárunknak

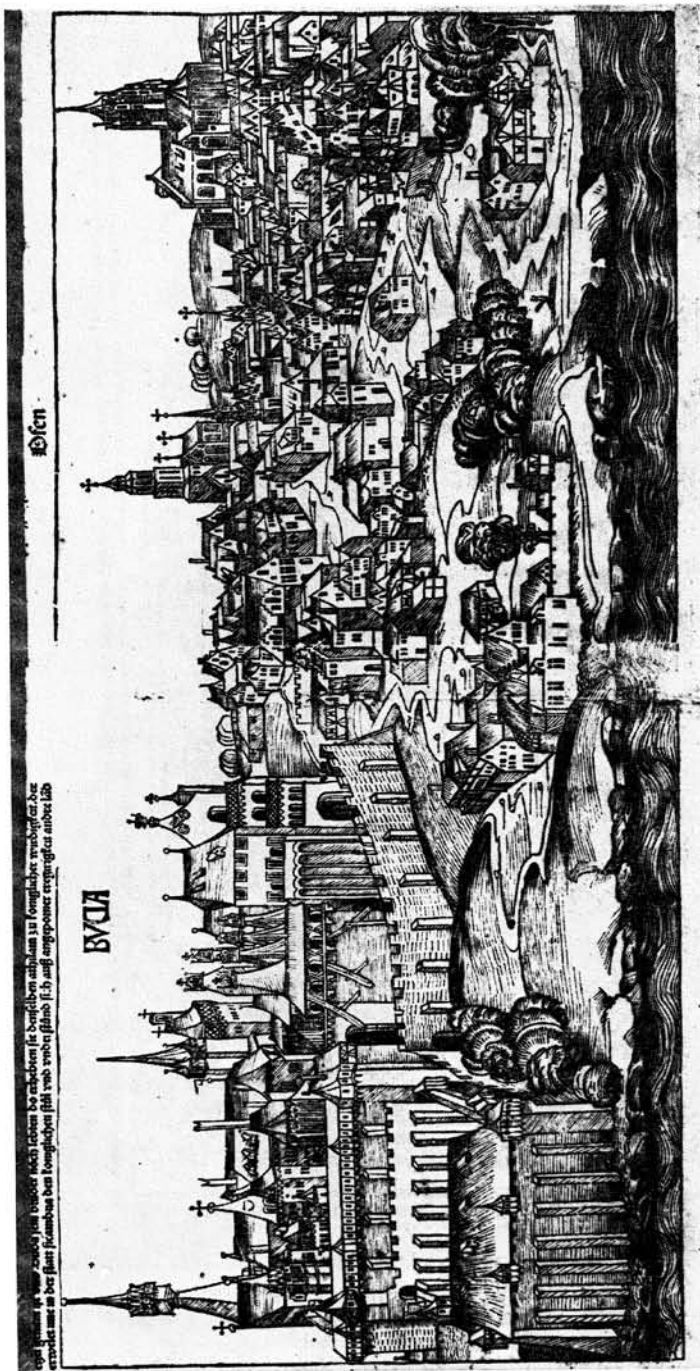

Constitutiones incliti regni ungarie

Mátyás király 1486-i törvénykönyve (*Constitutiones incliti regni ungarie*)
 1488. évi leipzigie első kiadásának címlapja.
 — Egy példány Széchényi Ferenctől,
 egy második Jankovich Miklóstól került Könyvtárunkba

Budavár látképe az ún. Schedel-féle világkrónikából. Ez az Augsburgban, 1496-ban nyomtatott német nyelvű kiadás
(*Buch der Chroniken*) Széchényi Ferenc gyűjteményével került Könyvtárunkba

bázisa szinte máról holnapra többszáz ezer forintos szinten létrejött, — az csakugyan mind MILLERnek, az ő sokoldalú műveltségének, az országhatárokon túl terjedő látókörének, rendkívüli agitatív erejének és nagyszerű szervezőképességének volt köszönhető.³⁴⁰

Fáradhatatlan tevékenységét, rendkívüli erőfeszítéseit — igaz — jórészt egyéni becsvágy, érvényesülési vágy mozgatta. De nem csak ez! Jelentős szerepe volt benne igaz hazafiságának és a magyar kultúra iránt érzett szeretetének is. Pedig vérsége és anyanyelve szerint német volt, ámde olyan család sarja, amelynek őelőtte már több nemzedéke élt Magyarországon. Ősei erdélyi szászok lehettek (erre vall BRASSÓI nemesi előnevük is), de apja már Buda város jegyzője volt, az Alföld és a Dunántúl magyar környezetében.³⁴¹ Ő maga — HORVÁT István tanúsága szerint — lélekben teljesen magyarrá vált.³⁴² 1806-ban megjelent munkája (*Versuch patriotischer Vorschläge zur Aufnahme der ungarischen Sprache*) kiállás volt a magyar nyelv terjesztése mellett. Hasonlóképpen 1817-től kezdve a MARCZIBÁNYI alapítványi bizottságban való buzgó ténykedése is.³⁴³ Történeti munkái (nagyterjedelmű XVI—XVIII. századi forráskiadványok) könyv- és könyvtártörténeti értekezései hasonlóképpen mind magyar érdekűek voltak s okvetlen a nemzeti öntudat épülését segítették elő.³⁴⁴

A magyar tudományosság ügyét mozdította elő könyvtárosi munkájával is. Nagy három kötetes kéziratkatalógusát a politikai és művelődéstörténeti kutatás alapvető segédeszközeként szánta. S — ENGEL János Keresztély tanúságtétele szerint — szívélyes tájékoztató szolgálatával is készségesen támogatni igyekezett a kutató tudósok munkáját.³⁴⁵ Egyáltalában minden hivatali ténykedése ügyszere-tetre, körültekintő gondosságra, szorgalomra, sőt pedantériára vallott.³⁴⁶

Konkrét vádak Miller ellen

Nem csoda tehát, ha bevádolása JÓZSEF nádornál alaptalannak látszott. A nádor azonban — kihallgatván MILLERT — mégis indítatva érezte magát arra, hogy a múzeumi tárukban egy bizottság által ellenőrző leltározást (*reinventariot*) tarttasson, a jövőre nézve pedig pontos nyilvántartások vezetéséről rendelkezék. Ez 1820. október 30-án történt.³⁴⁷ A botrány azonban csak ezután szélesedett ki igazán.

1821 áprilisában IVANICS Zsigmond pesti könyvkereskedő — feltehetőleg a maga mentségére — jelentést tett JÓZSEF nádornak arról, hogy MILLER múzeum-igazgatóval hosszabb idő óta cserekapcsolatban áll, de bizonyos jelekből arra következtet, hogy a lebonyolított ügyletek az igazgató részéről nem egészen szabályszerűek. Állításának igazolásul két jegyzéket terjesztett elő. Az egyik arról tanúskodott, hogy MILLER olyan könyveket, kéziratokat és metszeteket adott át csereanyagként IVANICSnak, amelyekről megállapítható, hogy SZÉCHÉNYI gyűjteményéből valók. Bennük ui. — MILLER ex-librise mellett — biztosan észrevehetők Széchényi tulajdonbélyegzőjének kivakart nyomai is. A másik jegyzék viszont azt bizonyította, hogy MILLER a cserét nem az Országos Könyvtár javára, hanem saját magánkönyvtára gyarapítására folytatta.³⁴⁸

Az így előállt kínos helyzetben az Országos Könyvtár őrének HORVÁT István-nak is meg kellett szólalnia. 1821. június 10-én írásban közölte a nádorral, hogy biztos tudomása van arról, miszerint MILLER évek óta rengeteg könyvet vitt át a Könyvtárból saját lakásába s ezeket megtartotta vagy eladta. De felhívta HORVÁT

a nádor figyelmét arra is, hogy az Országos Könyvtárban általában zűrzavaros állapotok uralkodnak. Nincsenek olyan rendszeres nyilvántartások, amelyekből a keletkezett hiányok kétségtelenül megállapíthatók lennének. Ha a leltározást mégis megkísérelnék, szükséges lenne MILLERnek a Könyvtár helyiségeibe való bejárását megakadályozni. Jelentését azzal zárta, hogy felkérte a nádort, látogassa meg egyszer MILLER távollétében a Könyvtárt s győződjék meg személyesen a fennálló helyzetről.³⁴⁹

Az ellenőrző leltározás kezdete

A főhatósági látogatás nemsokára meg is történt. A nádor-elnök közvetlenül is személyre vehette a feljelentések bizonyítékait s tapasztalhatta a nyilvántartás hiányosságát.³⁵⁰ Késedelem nélkül szigorú hangú levelet intézett tehát MILLERhez. Ebben meg nem elégedésének adott kifejezést a Könyvtárban mutatkozó rendetlenségek miatt, egyszersmind utasította az igazgatót, hogy a nála levő könyvtári kulcsokat adja át a nádori kancellária vezetőjének és megtiltotta neki, hogy a Könyvtárba a custos vagy az adjunctus kíséréte nélkül belépjen. Végül pedig tudtára adta, hogy a leltározás folyamán kiderülő hiányokért felelősségre fogja vonni.³⁵¹ Egyelőre azonban sem felfüggesztése, sem fegyelmi eljárás alá vonása iránt nem rendelkezett.

Ami az ellenőrző leltározást illeti, az 1820 novemberében csakugyan megindult. A Múzeum illetékes tisztviselőiből álló s előbb TUMPACHER József (1765—1821) egyetemi rektor, majd SCHEDIUS Lajos (1768—1847) professzor ellenőrzése mellett dolgozó, és végső soron csak az illetékes múzeumi tisztekből álló bizottság³⁵² azonban először a kisebb tárákat (a Természeti, illetve a Régészeti tárt) kívánta megvizsgálni. A Könyvtárra minden bizonnyal csak 1821 második felében került sor.³⁵³ Ekkor Horvát István és adjunktusa, KOVACHICH József Miklós már felmérte a reinventáció lebonyolításának lehetőségét. Két dolgot tisztáztak: egyrészt azt, mely apparátus áll rendelkezésre az ellenőrzéshez, másrészt — ezzel szoros összefüggésben — azt, melyek azok a komoly hiányosságok, amelyeket a leltározás során okvetlen pótolni kell. Észrevételeiket HORVÁTNak a nádorhoz intézett, fentebb említett 1821. június 10-i jelentése tartalmazza.³⁵⁴

Meglevő és hiányzó nyilvántartások

1. Az ellenőrzés apparátusáról szólva HORVÁT a következő számbajöhető nyilvántartásokat sorolta fel:

- a) a Széchényi-könyvkatalógus III., kéziratban levő supplementumát,
- b) a soproni könyvtár kéziratos katalógusát,
- c) a nádor által ajándékozott könyvek és kéziratok jegyzékét,
- d) SÁNDOR István könyvhagyatékának jegyzékét,
- e) a különböző magánszemélyek által ajándékozott könyvek, kéziratok, metszetek és egyebek jegyzőkönyvét (a *Protocolum patriophilorum*ot),
- f) az EDER-, SZIRMAY- és MARIENBURG-féle megvásárolt kéziratok katalógusait,
- g) a SZÉCHENYI Ferenc által 1807 után ajándékozott könyvek jegyzékét,
- h) a nádor által vásárolt KOVACHICH-féle kéziratok katalógusát,
- i) a térképek, metszetek és címerek sajtó alá rendezett és Sopronba elküldött katalógusát,

- j) az EGGENBERGER-könyvkereskedésben eladott SZÉCHÉNYI-féle soproni könyvek lajstromát és
- k) a STRÁZSAY írnok és HALICZKY íródeák által készített könyvjegyzékeket.

2. A megállapított hiányosságokat pedig az alábbiakban foglalta össze HORVÁT:

- a) hiányával van a Könyvtár egy általános leltárnak (*repertorium universalis*nak),
- b—c) nem rendelkezik sem összesített betűrendes cédulakatalógussal (*catalogus alphabeticus*szal), sem összesített szakmutatóval (*index systematicus*szal),
- d) hasonlóképpen nincsenek különleges katalógusok (*catalogi speciales*) sem, amelyek külön-külön tüntetnék fel az egyes tudományszakokba tartozó állományt,
- e) az egyes könyvek nincsenek jelzettel (*signaturával*) ellátva,
- f) a könyveknek elég nagy tömege (köztük a kötelezpéldányok) kötetlenül, feldolgozatlanul hevernek, kitéve a romlásnak,
- g) ugyanígy halmazban hevernek a csonka könyvek is,
- h) igen sok könyvből hiányzik a tulajdonbélyegzés; a Könyvtárnak jelenleg nincs egyetlen tulajdonbélyegzője sem.

E jelentés alapján tehát már eleve, a reinventáció megkezdése előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az állománynyilvántartásnak, -feltárásnak és -gondozásnak a MILLER féle szolgálati szabályzatban előírt rendje egyáltalán nem valósult meg. Ellenkezőleg: kiderült, hogy a Könyvtár rendkívül elhanyagolt állapotban van.

A leltározás problémái

A reinventálás azonban, amely az állományellenőrzésen túl a felderített hiányosságokat is pótolni volt hivatva, mindjárt kezdetben megtorpant. SCHEDIUS Lajos professzor, a bizottságnak 1822 januárjában kinevezett új elnöke — a viszonyok közeli meg tapasztalása után — rájött, hogy az elvégzendő feladat nem áll arányban a rendelkezésre álló munkaerővel. A Könyvtár adjunktusa, KOVACHICH József Miklós ui. 1821 őszén leköszönt tisztségéről s ennek következtében a nagy munkát két személynek kellett volna vállalnia: HORVÁT Istvánnak és SCHEDIUSnak. Úgy vélték, ezt nem tehetik. SCHEDIUS ezért 4 napidíjas alkalmazott (*diurnista*) felvételét kérte a nádortól. Később 2 állandó íródeák (*cancellista*) kinevezéséről volt szó.³⁵⁵ A Múzeumi Alap pénzügyi helyzete azonban egyik megoldást sem tette lehetővé. SCHEDIUS — miután egyetemi hallgatók foglalkoztatásával sikertelenül kísérletezett — végül is saját fiát, ifj. SCHEDIUS Lajost állította segítő társaként munkába. Ez a szükségmegoldás azonban azzal a következménnyel járt, hogy a leltározás 5 évig, egészen 1827 tavaszáig elhúzódott.³⁵⁶ Éppen ezért összefüggő előadását a következő, az 1825-tel kezdődő fejezetben ismertetjük.

Miller halála és működésének mérlege

MILLER ezt az időt nem érte meg. 1823. november 22-én, 74 éves korában elhunyt. A múzeumigazgatói tisztelet a nádor kegyéből élete végéig megtarthatta. Mulasztásának és üzelmeinek lelepleződése után azonban lélekben megtört, elvesztette korábbi cselekvőerejét és -kedvét.³⁵⁷ Életének utolsó három évében a kötelező ad-

minisztatív teendőkhöz túl, csak tudományos munkával foglalkozott. Sajtó alá adta korábban elkészített munkáit: a Múzeum régiségtárának terjedelmes katalógusát és egy magánkiadványát (PÁZMÁNY Péter levelezését). Haláláról a sajtó megemlékezett ugyan,³⁵⁸ de távozása aligha keltett közrészvételt. A pest-budai literátorok köre régóta értesülve volt a Múzeumban történekről s amúgy sem tartott vele szorosabb baráti kapcsolatot.³⁵⁹

Visszaéléseinek teljes tisztázására sohasem került sor. Ő maga azzal próbált védekezni, hogy az elcsérült SZÉCHÉNYI-féle könyvek tulajdonképpen mind másodpéldányok (*duplumok*) voltak, továbbá azzal, hogy magánkönyvtárát jórészt az Országos Könyvtárnak ajándékozta.³⁶⁰ S csakugyan, hagyatékában a nádori kancellária kiküldötte jóformán semmi nyomát sem találta a vádlók által emlegetett nagyarányú eltulajdonításnak.³⁶¹ Ám ellenfelei úgy tudták, hogy időben eladogatta mindazokat a könyveket, amelyek rá nézve terhelő jelentőségűek lehetnek volna.

MILLER súlyos fegyelmi vétségének alapoka kétségtelenül jellemében rejlik, legkivált nagyfokú elbizakodottságában, önteltségében, gőgjében. Hivatali munkatársaival fölényesen bánt, részükről semmiféle önálló véleménynyilvánítást nem tűrt meg. Emiatt legtöbbjükkel feszült viszonyba került, sőt egyeseket (PETRAVICHOT és STRÁZSAYT) fegyelmi úton távolított el a Könyvtárból. De nemcsak beosztottaival, a felette állókkal szemben is sokat megengedett magának. Mint jeles képességű és széleskörű polihisztori műveltséggel rendelkező polgári-értelmiségi sarj fölötté érezte magát a feudális nagyuraknak, irántuk többé-kevésbé erős ellenszenvet érzett. Ez lehet a magyarázata SZÉCHÉNYI iránti tiszteletlenségének és azoknak a mesterkedéseknek, amelyekkel a gróf érdemeit leszállítani s a Könyvtárral kapcsolatos jogait megszüntetni akarta. S ugyanez érteti meg a nádor-elnökkel szemben tanúsított figyelmetlenségeit s önkényes eljárásait. Elbizakodottságában — ismeretes — odáig jutott, hogy pályájának tetőpontján, a múzeum-igazgatói székben saját magát inkább tekintette a Könyvtár alapítójának, mint Széchényit.³⁶² Hiúsága tükröződik „az ország történetírója”, majd a királyi tanácsosi címért való törekedésében is.³⁶³ Végül soron feltételezhető tehát, hogy aki képes volt saját személyének jelentőségét ennyire túlbecsülni, az jogot formálhatott magának ahhoz is, hogy a Könyvtár és a Múzeum tárgyai felett korlátlanul, szuverénül rendelkezék. Ebben azonban bele kellett buknia.

Ami hanyagságait és mulasztásait illeti, e vonatkozásban is el kell őt marasztalni. Igaz, ő maga rendkívüli teljesítményeket tudott felmutatni. Múzeum-tervvel és számos egyéb nagyszabású elaborátumával, emellett fényes eredményekkel járó gyűjtő és szervező-tevékenységével, az *Acta Musei*-vel, gondosan kidolgozott állományfeltáró munkáival (kinyomtatott kézirat-katalógusával, sajtó alá rendezett, de elkallódott térkép-, metszet- és címer-katalógusával, továbbá az éremkatalógus függelékével³⁶⁴ és a régiségtárának halála után kiadott katalógusával)³⁶⁵, de a maga korában mintaszerű történelmi forráskiadványaival és értekezéseivel is valóban kiváló érdemeket szerzett.

Ámde mindez semmiképpen sem menti azt a vétkes nemtörődömséget, amelyet 1812-ig mint könyvtárhoz, azután pedig mint a könyvtári munka felelős ellenőre tanúsított a Könyvtárral szemben. Hogy ő maga nem vállalhata fel a könyvek rendben- és nyilvántartását, úgyszintén katalógizálását, az érthető. De az, hogy beosztott munkatársaival (kivált STRÁZSAYVAL és éveken át alkalmazott íródeákjaival, HALICZKYVAL és KUTSCHERFELDDDEL, később 1815/16-tól pedig HORVÁT ISTVÁNNAL és KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓSSAL) nem nyitott és vezetett rendes gyarapodá-

si naplót, s hogy tizenhárom éven át (1807—1820-ig), amíg SZÉCHÉNYI ÉLT, nem rendezte sajtó alá a SZÉCHÉNYI-katalógussorozat III. pótkötetét, sőt egyáltalában nem készítettett semmiféle összesített cédulakatalógust, az megmagyarázhatatlan és menthetetlen.

A Miller-korszak jelentősége

Végeredményben azonban a Széchényi Országos Könyvtár életének erről az első, 1803—1823-ig tartó időszakáról mégis meg kell állapítani, hogy nem csekély mértékben eredményes volt. Nemcsak állománya gyarapodott nagy arányokban és nagyértékű könyv- és kéziratkincsekkel, nemcsak rendszerezése és felállítása ment végbe a kor kívánalmainak megfelelően és nem is csupán olvasószolgálatát működtött közmegelegedésre, hanem — ami a legfőbb — helyzete a Magyar Nemzeti Múzeum keretében annyira megszilárdult, hogy megszűnésétől, feloszlásától semmiesetre sem kellett többé tartani.

Széchenyi halála

Ebben a megnyugtató tudatban hajtotta örök álmra fejét már három évvel korábban, 1820. december 13-án a nagyérdemű alapító, SZÉCHÉNYI FERENC IS.³⁶⁶ Végre-területében nyoma sincs már a Könyvtár jövőjéért való aggodásnak, ellenkezőleg bizakodás csendül ki belőle. Erre vall az az óhajta, miszerint fiaitól elvárja, hogy az Országos Könyvtár iránt az 1802. évi alapítólevélben vállalt kötelezettségeit, különösen pedig a katalógusok folytatólagos kiadását magukra nézve is kötelezőnek ismerjék el.³⁶⁷

Az elhunyt SZÉCHÉNYI fölött a Múzeumban senki sem tartott emlékbeszédet. Elmúlását éppúgy nem gyászolták meg méltóképpen, miként életében sem tanúsítottak iránta olyan hálát, amilyent megérdemelt volna. Ellenkezőleg, tudjuk, hogy MILLER részéről mily gyakran érte őt igaztalan, kíméletlen bántás, s tudott dolog az is, hogy a jóindulatú, korrekt JÓZSEF nádor sem mindig részesítette kellő figyelemben. A gróf azonban minden méltatlanságot tiszteletre méltó békétűréssel viselt el. Jogos sértődöttségének többnyire nem adott kifejezést. Nem tett szemrehányásokat, nem zárkózott el az Országos Könyvtár támogatása elől, sőt élete végén a soproni tékával fejedelmi ajándékban részesítette azt.

Csak 1820-ban, a halálos betegség idején készült a nádor is, MILLER is jóvátételre. Elhatározták, hogy az *Acta Musei* II. kötete az ő arcképével díszítve, neki ajánlva fog megjelenni. Ámde ez a kései elismerés sem adatott meg neki. Az összeállított évkönyv — költségfedezet híján — sem ekkor, sem később nem került sajtó alá.³⁶⁸

G) A Széchényi Könyvtár alapításának külföldi visszhangja

A SZÉCHÉNYIT ÉRT MÉLTÁNYTLANSÁGRÓL az ország természetesen mit sem tudott. A gróf személye, neve — miként fentebb már bőven szólottunk róla — nemcsak a szűkebb Magyarországon, de Erdélyben és Horvátországban is olyan köztiszteltben állt, mint csak keveseké a közélet jelesei közül. Érdemeit nem győzték magasztalni. Sokan *Második Hunyadi Mátyásként* emlegették s azok közé a nagyjaink közé sorolták, akik nemzetünket a sötétségből a világosságra kivezették.

Persze, az nem lett volna elég, ha csak az ország szerzett volna tudomást SZÉCHÉNYINEK a maga nemében szinte az egész kontinensen páratlan nemzeti könyvtáralapításáról. Tudtára kellett ezt adni a külföldnek is. Említettük, hogy erről is maga a gróf gondoskodott azzal, hogy intézete nyomtatott katalógusait az országhatárokon túlra is eljuttatta. Nem egyéni becsvágy, nagyúri hiúság vezette őt ebben, hanem önzetlen nemes hivatástudat. Ő is — akárcsak egy évszázaddal előbb a felvidéki polgárú, CZWITTINGER Dávid — a Nyugat előtt csaknem ismeretlen s éppen ezért lebecsült Magyarország kulturális jelentőségét kívánta a világ előtt demonstrálni. Ezt éppen annyira fontosnak tartotta s kötelességének tekintette, mint akárcsak a gyűjteménynek létrehozatalát. Szándékát azok által a személyes kapcsolatok által kívánta megvalósítani, amelyek annak idején nyugati utazásai során egyes szellemi kiválóságok és öközötté létrejöttek. S amit elhatározott, azt végre is hajtotta.

Egymásután megjelenő katalógus-köteteiből 1802-től 1817-ig időről-időre számos s egyre több tudós személynek, illetőleg tudományos intézménynek küldött tiszteletpéldányokat. A fentebb már ismertetett keltezetlen, de minden bizonnyal a korszak elejéről való expedíciós jegyzék³⁶⁹ szerint 84 kötetet juttatott külföldre, mégpedig 73-at magánszemélyeknek és 11-et intézményeknek. Ezeknek országok, illetve városok szerinti megoszlása a következő volt:

Ország	Város	Összesen
Ausztria	Bécs	45
Csehország	Prága	9
	Brünn	2
Német birodalom	Altdorf	1
	Berlin	3
	Breslau	1
	Drezda	2
	Erlangen	1
	Göttingen	5
	Heidelberg	1
	Jena	2
	Köln	1

Ország	Város	Összesen
Lengyelország	Varsó	1
	Krakkó	1
	Lemberg	1
Oroszország	Petrográd	3
Itália	Milánó	2
Anglia	Salisbury	3
Összesen		84

A küldemények zöme — mint látható — Közép-Európa s kivált a Habsburg-birodalom kulturális központjaiba irányult: Bécsbe, Prágába és Brünnbe. Számos példány ment a Német birodalom híres egyetemi városaiba is. De jutott néhány darab a távolabbi Nyugatra (Angliába és Itáliába), valamint Kelet-Európába (Lengyelországba és Oroszországba) is.

Ami a megtisztelt személyek reagálását illeti, ezek közül itt csak néhányat említhetünk.³⁷⁰

1. a) A bécsi tudósok levelei közül elsőnek álljon itt Gottfried VAN SWIETEN-NEK, 1777—1803-ig a bécsi Hofbibliothek prefektusának nyilatkozata:

„Das Verzeichnis der von Euer Exzellenz zum Behufe Ihres Vaterlandes gesammelten Bibliothek ist mir vor allem des edlen Zweckes und dann auch der verbindlichsten Mittheilung

wegen ein wahrhaft theures Geschenk. In jenem erkenne ich einen neuen Beweis von dem rühmlichen Eifer, der Euer Exzellenz für die Verbreitung nützlicher Kenntnisse von jeher beseelt und so wie ich dem verehrungswürdigsten Bestehen längst schon meine vollkommenste Hochachtung gewidmet habe, so ergreife ich mit lebhaften Vergnügen die Gelegenheit den Ausdruck davon Ihnen hier zu erneuern.”³⁷¹

b) A Hofbibliothek egy másik vezetőjének, Paul STRATTMANN-nak levelében pedig többek között ez a mondat olvasható:

„Quantum ac quale novo hocce instituto Tibi Excellentissime Domine, ac nomini Tuo monumentum in conspectu patriae, regni, orbis, popularium externorum et omnes literaturae cultorum posueris!”³⁷²

c) A Hofbibliothek egy későbbi 1809 utáni prefektusa, a lengyel származású Josef Maxymilian TENCZYN-OSSOLINSKI levelében annak a nézetének adott kifejezést, hogy a Magyar Nemzeti Könyvtár tulajdonképpen az egyetemes tudományosságnak (*universae literariae reipublicae*) közös nagy kincse, s kijelentette azt is, hogy SZÉCHÉNYIHEZ hasonlóan, ő is összegyűjti majd a lengyel nemzet irodalmi régiségeit s gyűjteményét nemzetének hagyományozza.³⁷³

d) Komoly és szép elismerésben részesült SZÉCHÉNYI Bécs többi szellemi és közéleti kiválósága részéről is, nevezetesen Johann Melchior BIRCKENSTOCK udvari tanácsos, tanügyi referens, Heinrich BRETSCHNEIDER a pesti Egyetemi Könyvtár egykori őre, Franz Maria CARNEA-STEFFANEO 1807—1809-ig a Hofbibliothek prefektusa, Anton Wilhelm GUSTERMANN jogtudós, a Teréziánus tanára, Johann Franz HERMANN udvari tanácsos, kultúrtörténész és bibliográfus, Josef HAMMER guberniumi tanácsos, Bernhardt Freiherr von JENISCH 1803—1807-ig udvari könyvtári prefektus, Johann MÜLLER történész, a Hofbibliothek egyik őre, Carolina PICHLER neves költő- és író, Joseph SARTORI történész, a Teréziánus könyvtárosa, Michael WAGNER teológiai professzor, Johann WÄCHTER evangélikus lelkész és Anton Freiherr SPIELMANN az osztrák udvari kancellária elnöke részéről.³⁷⁴

e) SZÉCHÉNYI bécsi arisztokrata baráti köréből legyen szabad csak RETZER bárónak, Széchényi teréziánusi tanuló társának leveléből idéznünk:

„Dieses Werk [nämlich der Katalog] ist ein glänzendes Zeugnis der ausgebreiteten Kenntnis Ihrer vaterländischen Literatur und des thätigen Eifers, mit dem Eure Exzellenz die Kultur Ihrer Nation überhaupt zu befördern suchen; der Stifter eines solchen Nationalinstituts zu sein, ist aller übrigen zur Belohnung Ihrer Verdienste erhaltenen Titel unbeschadet, der glänzendste Ehrentitel, den Euer Exzellenz sich selbst beiliegen, als ein würdiger Schüler unsers verewigten Denis!”³⁷⁵

2. A prágai és a brünni szellemi kiválóságok (Christian Carl ANDRE lapszerkesztő, Jan Petr CERRONI történész és levéltáros, Johann Rudolf CHOTEK gróf a cseh királyi tudós társaság elnöke, Josef DOBROVSKY történész és nyelvész, Tobias GRUBER hidrográfus, Johann MAYER orvos és természettudós, Anton MILOGRÜN apát, František STERNBERG gróf műgyűjtő, Joachim STERNBERG gróf természetkutató, Karel Rafael UNGAR premontrai kanonok, prágai egyetemi könyvtárőr és Anton ZEHENTER magyarországi származású író üdvözlő iratai közül elég, ha egyet emelünk ki, UNGARÉT. Ő volt az a férfiú, aki Széchényit 1787. évi prágai látogatása alkalmával minden bizonnyal először inspirálta egy nemzeti könyvgyűjtemény létrehozására. Terjedelmes levelében a következő figyelemreméltó mondat olvasható:

„Exegisti monumentum aere perennius!” — írja a Magyar Nemzeti Könyvtár alapítására utalva. A katalógusról pedig így nyilatkozik: „Quod vero Bibliothecae Tuae Hungaricae a Te concinnatis indicibus, librariam supellectilem, qua divorum Mariae Theresiae et Josephi II. favoribus Bohemi publice utimur, augeas — rem facis animo Tuo, quem in Te apud nos hospitem olim suspeximus et amavimus, ingentem nostram propensissimo plane consentaneam.”³⁷⁶

3. A németországi egyetemi városok tudós professzorai közül is számosan gratuláltak SZÉCHÉNYINEK a Magyar Nemzeti Könyvtár létrehozásához.

a) Álljon itt mindenekelőtt az altdorfi egyetem történésztanárának, Conrad MANNERTNEK méltatása:

„Felix cui datum est thesauro Tuo praestantibus utilitate, nec non rarissimis libris referto ipsis oculis, proprio usu perfrui: felix praesertim ille, quem studia ad excolendam incliti regni Hungarici historiam volentem trahunt. Non sine quadam invidiae specie beatos hosce sanctuario Tuo immorari mente perspicio, cum indices uberrimi, venusto ordine compositi, apparatus mihi ante oculos collocant convivii, quo alii me procul remoto sunt usuri. — Sed gratulor Patriae Tuae, Vir Illustrissime, inter procures suos viros enutrienti, quibus cordi est rem publicam promoveri, rei litterariae adminicula praebere, quibus destitutum vel eminens ingenium a nobili illo emergendi impetu dura necessitate victum retrahitur, nunquam saltem ad eum culturae gradum eniti poterit, quem adiutrix manus Maecenatis gratiosi, litteris dediti, ipsi redditu ascensu faciliorem. — Grata Hungaria remotioribus adhuc seculis Tuo glorians utitur beneficio, meritis extollet laudibus munificentiam, quam et ego grate mente veneror, orans ut Tuum favorem semper conservare digneris.”³⁷⁷

De még ennél a kitűnő méltatásnál is többet jelenthetett SZÉCHÉNYI s egyben az egész magyar értelmiség számára a nagy hírű göttingai professzornak, August Ludwig SCHLÖZERnek elismerő nyilatkozata. Ő tudvalevőleg egyike volt azoknak a tekintélyes személyiségeknek, akik a XVIII. század végén és a századfordulón Magyarország kulturális viszonyairól gyakran tettek bíráló, sőt lekicsinylő megjegyzéseket s akinek szavai minden alkalommal égő sebet ejtettek a magyar értelmiség és nemesség lelkén. Most azonban, a SZÉCHÉNYI katalógusa által feltárt gazdag régi és új irodalmi produkció láttán SCHLÖZER nem vonakodott leírni ezt a mondatot:

„Coeptum opus, ad omnem posteritatis memoriam insigne futurum, gratulor animitus.”

Majd a katalógusról szóló dicsérő recenziójára utalva megjegyezte még a következőket is:

„Quid de hisce catalogis universo orbi litterario proficuis ac Ungarico praesertim valde honorificis sententiam in adjuncta plagula palam professus sum.”³⁷⁸

Hasonló értelemben nyilatkoztak a Német birodalom más kiváló tudós személyiségei is, mindazok, akiket SZÉCHÉNYI a Nemzeti Könyvtár katalógusával megtisztelt. Így: Johann Erich BIESTER a berlini királyi könyvtár őre, JANSON professzor heidelbergi, majd mannheimi egyetemi tanár, Christian Gottlob HEYNE klasszika-filológus, a göttingai egyetemnek SCHLÖZER mellett másik büszkesége, Heinrich Karl EICHSTÄDT jénai filozófia-professzor és egyetemi könyvtári prefektus, a magyarországi születésű, akkoriban Berlinben élő Aurel Ignaz FESSLER író és történész, a magyar történelemnek német nyelvű jeles feldolgozója, Johann Georg MEUSEL erlangen-i történészprofesszor és bibliográfus, Friedrich NICOLAI berlini író, valamint Johann Ephraim SCHEIBEL breslaui gimnáziumi igazgató, a RHEDIGER-könyvtár prefektusa.³⁷⁹

4. Végül meg kell még említeni, hogy az ekkoriban három részre szakított, idegen elnyomás alatt élő Lengyelországból is kapott két latin nyelvű elismerő levelet SZÉCHÉNYI. Az egyiket Jan Chrzciel ALBERTRANDI történész és numizmatikus püspöktől, a másikat pedig a híres könyv- és műgyűjtő Adam Kazimierz CZARTORYSKI hercegtől Krakkóból.³⁸⁰

*

SZÉCHÉNYI tehát e tekintetben is célt ért. Elérte azt, hogy legalább Közép-Európa tudós és író kiválóságai közül sokan, azok, akik idáig jobbra tájékoztatlanok voltak a magyarság kulturális múltja és jelene felől, most felfedezték a *Hungaria literatát*: meggyőződhetek róla, hogy Magyarország a reneszánsz kora óta folyamatosan ugyanúgy — ha nem is ugyanolyan mértékben — részese az európai könyvkultúra fejlődésének, mint a kontinens vezető országai.

JEGYZETEK

1. NAGY Lajos—BÓNIS György: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Bp. 1975. 373. Számadatai eltérők. SCHMALL Lajos: *Budapesti krónika 1686—1873*. [Bp.] 1894. 305., 350. l. [Kézirat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban.]
2. Mindentől BERLÁSZ Jenő: *A pest-budai céhes ipar válsága és a Ferenc-kori céhszabályozás. = Századok*. 1967. 550—554. l. Bővebben NAGY—BÓNIS, i. m. 307—371. l.
3. BERLÁSZ, *A pest-budai céhes ipar*. 554—555. l.
4. Uo. 552. l.
5. [JUNG]: *Adressbuch der kön. Frey-Stadt Pesth*. [Pest] 1815. 121—133. l.
6. Uo., 109—120. l. Bővebben NAGY—BÓNIS, i. m. 405—414., 503—516. l. A pesti német színházról részletesen PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története a legrégibb időkől 1848-ig*. Bp. 1926. 460—463. l. A várszínházról SCHAMS, Franz: *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt-Stadt Ofen in Ungern*. Ofen, 1822. 411—421. l.
7. A piarista gimnázium történetéről BALANYI György—LANTOS Zoltán [szerk.]: *Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány háromszázéves jubileumára*. Bp. [1943]. 44—45. stb. l. 1820 körüli ismertetés SCHAMS, Franz: *Vollständige Beschreibung der königl. Freyen Stadt Pest in Ungern*. Pest, 1821. 169—172. l. A budai gimnázium történetéről HORVÁTH Jenő: *A 250—éves Budapesti kir. egyetemi katolikus gimnázium 1687—1937*. Bp. 1937. 1820. körüli ismertetés SCHAMS, Ofen. 305—307. l. Összefoglaló áttekintés NAGY—BÓNIS, i. m. 474—475. l.
8. [JUNG], i. m. 75—81. l. SCHAMS, Pest. 154—161. l. Bővebben NAGY—BÓNIS, i. m. 475—478. l.
9. [JUNG], i. m. 82. l. SCHAMS, Pest. 169—172. l. A második pesti gimnázium, az evangélikusoké 1823-ban nyílt meg. NAGY—BÓNIS, i. m. 475. l.
10. [JUNG], i. m. 88—90. l. SCHAMS, Pest. 180—184. l. NAGY—BÓNIS, i. m. 479. l.
11. [JUNG], i. m. 8—25. l. NAGY—BÓNIS, i. m. 436—440., 454—457. l.
12. Erről STÖRIG, Hans Joachim: *Kleine Weltgeschichte der Wissenschaft*. 2. Aufl. Stuttgart, 1954. Különösen a X—XI. fejezetben.
13. A tudományos irodalom kibontakozásáról *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Szerk. PÁNDI Pál. 200—205. l. A „statisztika” eredeti jelentéséről MÁRKI Hugó: *Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII—XIX. század fordulóján*. Bp. 1905.
14. NAGY—BÓNIS, i. m. 486. l. *A magyar irodalom története*. i. h.
15. WALDAPFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830*. (Bp. 1935.)
16. SCHAMS, Pest. 162—165. l. NAGY—BÓNIS, i. m. 476—477. l. Az egyetemi tanárok munkásságáról PAULER Tivadar: *A Budapesti M. Kir. Tudományegyetem története*. I. k. Bp. 1880. 406—414. l. Továbbá SZENTPÉTERY Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635—1935*. Bp. 1935. ECKHART Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667—1935*. Bp. 1936. GYÖRNYI Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770—1935*. Bp. 1936. HERMANN Egyed—ARTNER Edgár: *A hittudományi kar története 1635—1935*. Bp. 1938. sparsim.
17. NAGY—BÓNIS, i. m. 493—494. l. KÓKAY, *A magyar sajtó tört.* I. 280—323. l.

18. SCHAMS, *Pest*. 250—251. I. NAGY—BÓNIS, i. m. 494. I. Részletesen e tárgyról PUKÁNSZKY, i. m. 449—450., 453—455. I.
19. NAGY—BÓNIS, i. m. 494—496. I. PÁNDI, *A magy. irod. tört.* 287—294., 396—412. stb. I.
20. SCHAMS, *Pest*. 246—248. I. NAGY—BÓNIS, i. m. 487. I. PÁNDI, i. m. 192. I.
21. SCHAMS, *Pest*. 256—259. I. SCHAMS, *Ofen*. 371—374. I.
22. SCHAMS, *Pest*. 240—241. I. SCHAMS, *Ofen* 354—361. I. CSAPLOVICS, Johann: *Gemälde von Ungarn*. I. k. Pesth. 1829. 173. I. Az Egyetemi Nyomdáról legújabb feldolgozás KÄFER István: *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve 1577—1977*. Bp. 1977. — A pest-budai nyomdák-ról l. még WALDAFFEL, i. m. 171—172. I. valamint NAGY—BÓNIS, i. m. 491. I.
23. CSAPLOVICS, i. m. 313. I.
24. Az Egyetemi Nyomda termésének statisztikáját l. KÄFER, i. m. táblázatok a kötet végén.
25. SCHAMS, *Pest*. 241—244. I. SCHAMS, *Ofen*. 365—366. I. CSAPLOVICS, i. m. 180. I. továbbá WALDAFFEL, i. m. 177. I. NAGY—BÓNIS, i. m. 491—492. I.
26. SCHAMS, *Pest*. 230—233. I. NAGY—BÓNIS, i. m. 482. I.
27. SCHAMS, *Pest*. 230—239. I. SCHAMS, *Ofen*. 318—353. I.
28. Az Egyetemi Könyvtár egykorú ismertetése SCHAMS, *Pest*. 204—211. I.
29. Idevágó két modern feldolgozás TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetes-rendek feloszlása korában (1773—1790)*. = *Az Egyetemi Könyvtár Előnyvei* III. Bp. 1966. 101—146. I. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár a Ferenc-i abszolutizmus korában 1790—1823*. Bp. 1963.
30. A Széchényi Országos Könyvtár egykorú ismertetése SCHAMS, *Pest*. 200—203. I.
31. BERLÁSZ, *Az Országos Széchényi Könyvtár alapítólevele*. 186., 189. I. Megjegyzendő, hogy a *scriptor* cím nem volt azonos a *cancellistával*. Az előbbi tudományos munkatársat, adjunktust, az utóbbi íródeákot jelentett. Mégis a két fogalmat gyakran összeeserítették.
32. KOLLÁNYI, i. m. 70—75. I. — Széchényihez intézett 1803. szept. 16-i levelét l. *Csokonai Vitéz Mihály minden munkája*. II. k. Összegejtette VARGHA Balázs. Bp. 1973. 907—918. I.
33. Miller életrajzi adatait l. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. VIII. k. Bp. 1902. 1415—1423. h.
34. KOLLÁNYI, i. m. 79—83. I. — Széchényi kinevező irata SZL I. k. 13. sz. II. cs. 30. Millerről és kinevezésének előzményeiről l. WINDISCH Éva: *Az Országos Széchényi Könyvtár első könyvtárosai*. = *Könyvtáros*. 1956. (VI.) 24—25. I., továbbá Uő.: *Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéről*. = *M. Könyvszemle*. 1957. 136—153. I.
35. KOLLÁNYI, i. m. 83—84. I.
36. KOLLÁNYI, i. m. 85—86. I. A vonatkozó iratok SZL I. k. 13. sz. II. cs. 38., 40.
37. KOLLÁNYI, i. m. uo. Az eskütételről megemlékezett az egykorú sajtó is: a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*, 1803. febr. 17. sz., a *Pressburger Zeitung*, febr. 22. sz., a *Magyar Hirmondó*, febr. 25. sz. Utóbbi az eskü szövegét is közölte. Az eredeti latin esküszöveget l. SZL I. k. 13. sz. II. cs. 33.
38. KOLLÁNYI, i. m. 68., 76—77. I. Széchényi és a Helytartótanács vonatkozó iratváltása l. SZL I. k. 13. sz. II. cs. 31., 34., 35. Ez a könyvtárterem ma is megvan az Eötvös Loránd utcában, a Róm. Kat. Hittudományi Akadémia épületében.
39. KOLLÁNYI, i. m. 87—88., 90. I. A freskó ma is megvan az előző jegyzetben említett helyen. Peremén 30 köralakú üres keret foglal helyet; ezekbe három évszázad legjelesebb magyar tudósainak arcképét tervezték, de a kivitelezésre nem került sor.
40. KOLLÁNYI, i. m. 86—87. I.
41. Erről HORVÁT István maga tesz említést negyven évvel később írt hivatalos emlékiratában: *M. Könyvszemle*. 1887. 231. I.
42. [RÁTH, Paul:] *Wegweiser durch Pesth*. Pesth, 1804. 19—21. I. A kolligálatlan kisnyomtatványokat bizonyára limbusként kezelték.
43. KOLLÁNYI, i. m. 88. I. SOMKUTI Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*. Bp. 1973. 184—185. I.
44. Az augusztus 20-i megnyitást Kollányi (91. I.) nem említi, de Horvát István 1843-i emlékirata határozott tanúságot tesz mellette: i. k. 226. I.
45. KOLLÁNYI, i. m. 91—93., 106. I.
46. BERLÁSZ, *Az OSZK alapítólevele*. 186—187., 189. I.
47. TÓTH András: *A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon*. Bp. 1964. 11—12. I.
48. Uo. 13. I.
49. KOLLÁNYI, i. m. 108—109. I.
50. A nyomtatott rendelet eredeti szövege: SZL I. k. 13. sz. II. cs. 44. és HTT IC
51. BERLÁSZ, *Az OSZK alapítólevele*. 186—187., 189. I.
52. KOLLÁNYI, i. m. 87., 179. I.
53. Uo. 210. I.
54. „Ország” alatt a feudalizmusnak ebben a végső időszakában is a rendeket értették. kivált ezek főképviseletét az országgyűlést. Az „Országos Könyvtár” (*Bibliotheca Regnicolaris*) megjelölés is tulajdonképpen annyit jelentett, mint a „rendek” könyvtára. A *regnicolae* szó ui. szintén rendeket jelent.
55. „Állam” (*regnum*) az egykori közjogi felfogás szerint a királyságot, a királyi uralmat, végső fokon a királyt jelentette.
56. KOLLÁNYI, i. m. 150—154. I.
57. NAGY—BÓNIS, i. m. 191—215., 454—458. I. — A lakosság számára nézve l. SCHMALL, *Budapesti krónika*. 305. I.
58. *Schematismus incliti regni Hungariae... pro anno 1804*. Budae, [1804]. 129—133., 180. skk., 287—292. I.
59. *Adressbuch der Stadt Pesth auf das Jahr 1803*. Ofen, [1803]. 119—130. I. NAGY—BÓNIS, i. m. 381. I.
60. Uo. 81—89. I., *Schematismus literarius sive nomina eorum, qui rem scholasticam per regnum Ungariae... procurant anno 1804*. (Függelék az országos schematismusban) 6—12. I.
61. [JUNG], i. m. 74—82., 121—133. I.
62. *Mindennapi HORVÁT István pest-budai naplója 1805—1809*. Bp. 1967. sparsim. A pesti magyar tudósok névsorát l. uo. 402. I.
63. KOLLÁNYI, i. m. 44. I.
64. HORVÁT, *Mindennapi*. sparsim.
65. KOLLÁNYI, i. m. 218., 230. I.
66. HORVÁT, *Mindennapi*. sparsim.
67. KOLLÁNYI, i. m. 93. I.
68. Uo. 185., 197. I.
69. Sajtóközleményeit Miller főként a pest-budai és a pozsonyi hírlapokban (az *Ephemerides Budensesben*, a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitungban*, az *Ephemerides Posoniensesben*, a *Pressburger Zeitungban*), valamint Schedius folyóiratában, a *Zeitschrift von und für Ungarn*-ban tette közzé. KOLLÁNYI, i. m. 94—96. I. A protocollumról uo. 135—138. I. Eredeti példánya ma is megvan: OSZKK Fol. Lat. 71. jelzet alatt.
70. KOLLÁNYI, i. m. 123., 125., 139., 144. I. Horvát István, *Mindennapi*. 76. I.
71. Ennek helyén áll ma a Tudományegyetem jogi kara.
72. KOLLÁNYI, i. m. 111., 113., 126—128. I.
73. Uo. 120. I.
74. Uo. 120—121. I.
75. Uo. 113—116. I. SZL I. k. 13. sz. II. cs. 47—49. — Gruberrel mint szakkönyvtárossal foglalkozik WINDISCH, *Fejezet a könyvtárosi pálya stb. c. cikkében* 148—151. I. SZÉCHÉNYI és GRUBER kapcsolatáról l. NÉMETH S. Katalin: *Széchényi Ferenc négy kiadatlan levele Gruber Károly Antalhoz*. = *Az Orsz. Széchényi Könyvtár Évk.* 1978. Bp. 1980. 277—280. I.
76. KOLLÁNYI, i. m. 123—124. I.
77. Széchényi háza a mai Eötvös Loránd utcában, az Apáczai-Csere gimnázium helyén állt.
78. KOLLÁNYI, i. m. 126. I.
79. Uo. 122—123. I.
80. Uo. 126—127., 171. I. A Könyvtárt fenyegető veszély úgy látszik nagy aggodalommal töltötte el a fővárosi értelmiséget. Ennek egyik megnyilvánulása volt, hogy Kovachich Márton György a budai várkerületben bérelt lakásának 4 szobáját ingyenesen felkínálta a Könyvtár átmeneti elhelyezésére.
81. Kollányi, i. m. 128. I. Horvát István 1843-i emlékirata. 227. I.
82. Uo. Az Egyetem már 1805 végén beköltözött az ún. Nagyszeminárium épületébe. Vö. HORVÁT, *Mindennapi*. 173., 226. I.
83. Kollányi, i. m. 131—135. I.
84. Uo. 135. I. Horvát István 1843-i emlékirata. 227. I.
85. Uo. 203—204. 232. I.
86. Uo. 135. I.
87. Uo. 152. I.
88. Uo. 153—154. I. A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902. c. emlékkönyv előszavában FEJÉRPATAKY László tévesen állította, hogy a Széchényi Országos Könyvtár alapítólevele egyszersmind a Magyar Nemzeti Múzeum alapítólevele is volt.

89. Uo. 154. l. Gróf Eszterházy József dédunokája volt Rákóczi egyik tábornokának, Eszterházy Dánielnek; ekkoriban a Helytartótanács tanulmányi bizottságának elnöki tisztét töltötte be.
90. Uo. 154., 156. l. Az eredeti nyomtatványnak mindkét változata megvan az OSZK-ban, 503.689. és 503. 690. jelzet alatt. A latin szöveg Miller munkája, a magyar fordítás Strázsay Józsefé, aki 1806 szeptemberében váltotta fel Gruber Károlyt a Könyvtár scriptori tisztségében.
91. Uo. 165. l. és AMN an. 1807. num. 343.
92. Eredeti tervkiadvány (Magyar változat) 3. l.
93. Uo. 6. l.
94. Uo. 6—7. l.
95. Uo. 7—12. l.
96. Uo. 12—19. l.
97. Uo. 19. l.
98. Uo. 19—21. l.
99. Uo. 21—22. l.
100. Uo. 22—25. l.
101. Uo. 23—25. l.
102. Uo. 25—28. l.
103. *Magyar törvénytár*. Szerk. MÁRKUS Dezső. 1740—1835. évi törvénycikkek. Bp. 1901. 360—361. l.
104. *Magyar Ország gyűlésének jegyző-könyve 1807*. Pesten, 1807. 829—833. l. — A megszavazott I garasnyi pótlék az állami egyenesadó (a „hadiadó”) 5%-ára rúgott.
105. *Magyar törvénytár*, i. k. 406—409. l. *Magyar Ország gyűlésének jegyző-könyve 1808*. Pozsony, 1808. 190—191., 219—220., 238., 268. l. Meg kell említeni azonban, hogy a Ludoviceum ügye — s ebben fontos társadalmi és tudati tényezők tükröződnek — jóval nagyobb anyagi támogatásban részesült, mint a Nemzeti Múzeumé illetve Széchényi Könyvtaré. Vö. 1802:4. tc., 1808:7. tc. Az előzetesen kiküldött bizottság javaslatáról: *Magyar Ország gyűlésnek írásai*. Pozsony, 1808. 94., 167—168. l.
106. AR Lad. A. (Alapítványok, szerződések) num. 11. AMN an. 1808. num. 392.
107. OSZKK Fol. Lat. 71., KOLLÁNYI, i. m. 176., 207. l. AMN an. 1808. num. 380., 386., 501., 598. an. 1810. num. 1740.
108. KOLLÁNYI, i. m. 144., 170., 198., 234. l. MÁTRAY Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest, 1868. 16—17. l.
109. MÁTRAY, i. m. 16. l. KOLLÁNYI, i. m. 117., 191. l. AR Lad. A. num. 13.
110. KOLLÁNYI, i. m. 123—124., 149., 156., 159—160., 202. l. MÁTRAY, i. m. 14., 16., 23. l. Horvát István 1843-i emlékirata. 227. l. SZL II. 51. — Gruber távozásának okairól V. WINDISCH, *A könyvtáros pályá*. 149. l.
111. RUMI [Karl]: *Neue Nachrichten über den gegenwärtigen Zustand des ungarischen National-Museums zu Pest. = Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstadt*. 1813. Num. 100. 593—597. l.
112. AMN an. 1809. num. 156. i., 1435 i. KOLLÁNYI, i. m. 185—187. l.
113. AMN an. 1810. num. 143., 411. KOLLÁNYI, i. m. 189—190. l.
114. KOLLÁNYI, i. m. 187—188. l. AMN an. 1809. num. 2358.
115. KOLLÁNYI, i. m. 190., 203. l. AMN an. 1808. num. 323.
116. *Magyar törvénytár*, i. k. 406—409. l. Vö. AMN an. 1808. num. 499. A Múzeumi Alappal kapcsolatos ügyészi teendők ellátása a Közalapítványi Kir. Ügyigazgatóságra (*Directoratus Regius Causarum Politico-Fundamentalium*) lett bízva: AMN an. 1808. num. 624., an. 1809. num. 78., 158. l.
117. Minderre l. APE *Rationes Fundi Musei Nationalis*. V. WINDISCH, *Az OSZK könyvtárosai*. 20—21.
118. MÁTRAY, i. m. 18. l.
119. APE *Rationes Fundi Mus. Nat.*
120. AR Diaeta anni 1811/12. Lad. XX. Num. 15. fasc. F. Num. 17. L. melléklet: *Copiae fundationalium pro Museo*. Bihar megye 6000 forintos alapítványáról AMN an. 1811. num. 16., 310.
121. Uo., M. melléklet: *Nomina fundatorum, maecenatum, benefactorum et promotorum Musei*. és AR Lad. A. *Alapítványok és szerződések*.
122. AR Diaeta an. 1811/12. Lad. XX. Num. 15. fasc. F. Num. 18. M. melléklet. Továbbá AMN an. 1808. num. 71., 81., 88., 97., 108., 137., 146., 152., 153., 154., 158., 209., an. 1809. num. 589.
123. AR Diaeta an. 1811/12. Lad. XX. Num. 15. fasc. F. Num. 18. M. melléklet.
124. APE *Rationes fundi Musei Nationalis*. József nádor körlevele AMN an. 1810. num. 1740. mellett.
125. AMN an. 1810. num. 1343. KOLLÁNYI, i. m. 194. l. MÁTRAY, i. m. 17. l.
126. AMN an. 1808. num. 509. KOLLÁNYI, i. m. 181., 262. l. MÁTRAY, i. m. 16. l.
127. AMN an. 1810. num. 1937., 2865. KOLLÁNYI, i. m. 198. l. MÁTRAY, i. m. 18. l.
128. AMN an. 1810. num. 767., 807. KOLLÁNYI, i. m. 193. l. MÁTRAY, i. m. 17. l. KUTSERA azonban csak két évig dolgozott a Könyvtárban, 1814-ben a Természeti tár segédőre lett.
129. KOLLÁNYI, i. m. 184. l.
130. AMN an. 1810. num. 1380. KOLLÁNYI, i. m. 193. l.
131. APE *Documenta* an. 1811.
132. APE *Rationes fundi Mus. Nat.*
133. BEER, Adolf: *Die Finanzen Österreichs im XIX. Jahrhundert*. Prag, 1877. A devalváció magyarországi hatásáról DOMANOVSKY, József nádor élete. I/2. k. Bp. 1944. 364—384. l. és HORVÁTH Mihály: *Magyarország történelme*. 2. kiad. VIII. k. Bp. 1873. 411—419. skk. l.
134. APE *Rationes fundi Mus. Nat.*
135. Uo. és AMN an. 1813. num. 510., 519., 529., 616. A második devalváció után a „váltóforint” lett azonos a „bécsi értékűvel” (*Wiener Währung*). 100 váltóforintnak 40 pengő- vagyis ezüst- azaz konvenció forint (*Conventionsmünze*) felelt meg.
136. AR Diaeta an. 1811/12. Lad. XX. Num. 15. fasc. F. Num. 1—18.
137. *Magyar törvénytár*, i. k. 406—409. l.
138. AR Diaeta an. 1811/12. Lad. XX. Num. 15. fasc. F. Num. 1. és 7. *Officiosa relatio de statu Musei Nationalis Hungarici, illetve Status Bibliothecae Regnicolaris*. KOLLÁNYI, i. m. 256—258. l.
139. Uo.
140. KOLLÁNYI, i. m. 245. l.
141. Uo. 264. l. MÁTRAY, i. m. 20. l.
142. KOLLÁNYI, i. m. 210—222. l. OSZKI 1826. jún. 8. FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1802—1919. = OSZK Évk. 1963—1964*. Bp. 1966. 212—213. l.
143. AMN an. 1811. num. 1614., 1997. KOLLÁNYI, i. m. 229—230. l.
144. A szóban forgó vendégkönyv OSZKK Fol. Hung. 972.
145. A nyomtatott ismertető *Museum Nationale Hungaricum*. Buda, 1815. címen jelent meg 15 l. terjedelemben.
146. AMN an. 1819. num. 250., 320. KOLLÁNYI, i. m. 396—398. l.
147. AMN an. 1812. num. 105., an. 1813. num. 896., an. 1814. num. 1445. KOLLÁNYI, i. m. 210. l. Keesz István és Márton István egy magyar-német technikai munkát írt, amelyre Keesz a Múzeum közbejöttével előfizetőket gyűjtött: AMN an. 1818. num. 1021., an. 1820. num. 25., 169., 450., 677., an. 1823. num. 1198.
148. KOLLÁNYI, i. m. 203—204., 232. l.
149. KOLLÁNYI, i. m. 232. l.
150. KOLLÁNYI, i. m. 167—168. l. PAULER, i. m. I. k. Bp. 1880. 447. l. L. még AMN an. 1808. num. 61., an. 1809. num. 1912., 1955.
151. KOLLÁNYI, i. m. 168—169. l. MÁTRAY, i. m. 16. l. AMN an. 1810. num. 1417.
152. AMN an. 1809. num. 25., 864. A pozsonyi káptalan által kiadott *Grassalkovich-féle bevallás* eredetije AR Lad. A. Num. 12.
153. KOLLÁNYI, i. m. 182. l.
154. Uo. 325—326. l. A múzeumépítés tárgyában egyfelől József nádor és a Helytartótanács, másfelől a Helytartótanács és a Kancellária között 1811-ben több iratváltás történt. Az Aman kiküldetését elrendelő kancelláriai leirat (KAG an. 1811. num. 14,395) másolatban megvan az OSZKI-ban (56-ik db). Itt pontos utalás történik az ügy kancelláriai előirataira (an. 1811. num. 1009., 3051., 9436., 12,283.). Az egyik előirathoz (KAG 3051.) egy melléklet volt csatolva: egy jelentős elaborátum a Múzeum hivatásáról, szervezéséről, működéséről és fenntartásáról (*Plan zur zweckmässigen Einrichtung des ung. Nationalmuseums*). Ezt, a nyilván MILLER tollából származó tervet ugyancsak másolatban őrzi az OSZKI (57-ik db). Tartalmilag ez nagyjából egyezik az 1807-ben kinyomtatott múzeumtervvel, de annál sokkal elmélyültebb, gondosabban kidolgozott; több olyan tárgyat is tartalmaz, amely amabban nem fordul elő. Aman kiküldetéséről l. még LECHNER Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete 1836—1926*. Bp. 1927. 12. l. Aman életrajzi adatait l. WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich*. Wien, 1856. I. Bd.

- 25—26. I. A fűvészerkről GOMBOCZ Endre: A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története. Bp. 1914.
155. MÁTRAY, i. m. 21. I. LECHNER, i. m. 12. I. A kert alaprajzát I. a RÁTH-féle *Wegweiser* térkép-mellékletén. A primás pesti kézirat-gyűjteményéről KOLLÁNYI, i. m. 49. I. A kerti ünnepségekről *Ofner Zeitung* 1798. No. 23.
156. AR Diaeta anni 1825/27. Lad. XX. Num. 16. fasc. D. Num. 3. *Copia Emptionalis contractus relate ad fundos comitis Antonii Battyhany in civitate Pestiensis existentes, pro parte Musei Nationalis Hungarici initi.* AR Lad. A. Num. 34., 36. Egyéb iratok: AMN an. 1813. num. 1446., 2497., 2498., 2521.
157. AR Diaet. an. 1825/27. uo. KOLLÁNYI, i. m. 326. I. AR Lad. A. Num. 38. AMN an. 1813. num. 2605., 2638., 2645., 2667., 2772.
158. MÁTRAY, i. m. 21—22. I.
159. APE *Rationes fundi Mus. Nat.*
160. ARATÓ Endre—BENDA Kálmán—MÉREI Gyula stb.: *Magyarország története 1790—1849.* A feudalizmusról a kapitalizmusra való áttérés korszaka. Bp. 1961. 180—182. I.
161. AMN an. 1814. num. 1184. A budai *Landes Ober-Baudirektion* alaprajzai és költségvetése.
162. AMN an. 1820. num. 282., 462.
163. Az épület javítási munkálataira az Egyetemi Alap is kiutalt bizonyos összegeket. AMN an. 1812. num. 216. Egyéb iratok: uo. an. 1814. num. 26., 130., 196., 197., 970.
164. AMN an. 1814. num. 1184.
165. AMN an. 1813. num. 2897., an. 1814. num. 1184., an. 1815. num. 3., 22., 26., an. 1820. num. 282., 462., 620., 1109. APE *Rationes fundi Mus. Nat.* an. 1820. Magyarázat a XXVI. rovathoz.
166. *Museum Nationale Hungaricum.* Budae, 1815. 8. I. MÁTRAY, i. m. 22. I.
167. AMN an. 1817. num. 1349., 1380., 1474., 1499. KOLLÁNYI, i. m. 376., 378—379. I. Gr. CSÁKY László életrajzi adatait I. *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magna-Varadiensis Latinorum pro anno domini et millennari 1896.* Nagyvárad 1896. 111—112. I.
168. KOLLÁNYI, i. m. 375. I.
169. A Könyvtár beköltözéséről a *Pressburger Zeitung* 1817. aug. 5. és nov. 7. MÁTRAY, i. m. 24. I. Horvát István 1843-i emlékirata. 227. I. Az elhelyezésről KOLLÁNYI, i. m. 377—378., 394. I. és SCHAMS, Pest, 200—203. I. A bútorok készíttetéséről AMN an. 1820. num. 593. FERENCZYNÉ, i. h. 213—214. I. A fejedelmi látogatásokról MÁTRAY, i. m. 22. I. Az olvasóterem látogatottságáról FERENCZYNÉ, i. h. 214. I.
170. KOLLÁNYI, i. m. 210., 245—255. I.
171. AMN an. 1815. num. 1263., 1362., 1401. Az alapítványlevél kivonata OSZKI Kigyűjtött adománylevelek [no. 16.] KOLLÁNYI, i. m. 338. I. MÁTRAY, i. m. 23. I. Életrajzi adatai: SZINNYEI, i. m. VIII. k. 546—549. h.
172. A Marczibányi-alapítványról TOLDY Ferenc: *Marczibányi István emlékezete. = A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VIII. k. 1845/1847.* Pozsony, 1847. 134—142. I. Az első díjkiosztásról a *Pressburger Zeitung* 1817. dec. 2. és 16., az *Ephemerides Posonienses* 1817. 773—775. p. MÁTRAY, i. m. 24. I. KOLLÁNYI, i. m. 386—389. I. AMN an. 1820. num. 473., 523., an. 1822. num. 554., an. 1823. num. 130., 1158., an. 1825. num. 460., AR *Acta diaetalia*, Diaeta anni 1830. num. 42. 7. sz. mell. Vonatkozó iratok: OSZKI Kigyűjtött iratok [no. 69—70., 110.] A Marczibányi-alapítványnak mintegy függelékét alkotta az a 100—100 forintos pályadíj, amelyet 1821. jún. 23-án Motesiczky Jánosné Pongrácz Terézia grófnő tűzött ki egy, a Múzeum által évenként meghirdetendő jogi, illetve orvosi pályatétel nyertesének. Az 1821. és 1822. évi pályázati hirdetmény OSZKI 1822. dec. 1.
173. AR Lad. A. num. 41. AMN an. 1815. num. 20., 620., 880., 1174., an. 1816. num. 486., 1036. A Könyvtárról OSZKI Kigyűjtött iratok [no. 59., 135.] KOLLÁNYI, i. m. 337. I.
174. KOLLÁNYI, i. m. 212—213., 216., 224—225., 235., 245., 251., 345., 355., 380. I. MÁTRAY, i. m. 23. I. AMN an. 1825. num. 455. A vonatkozó egykorú sajtóközlemények: *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* 1816. 56—57. sz., 1818. 32., 38., 39. sz. *Pressburger Zeitung* 1818. 32., 38. sz.
175. AMN an. 1820. num. 474., 713. Az előfizetők névsorát I. AMN an. 1820. num. 713. Ugyanott kimutatva az előfizetésekből befolyt 9514 ft. KOLLÁNYI, i. m. 390., 431., 433. I.
176. Az *Acta* e II. kötetének kéziratát I. OSZKK Quart. Lat. 18. Vonatkozó iratok: AMN an. 1820. num. 474., an. 1822. num. 129. OSZKI Kigyűjtött iratok [no. 121.]
177. Miller munkásságának jegyzékét közli: SZINNYEI, i. m. VIII. k. Bp. 1902. 1415—1423. h. L. még AMN an. 1808. num. 53.
178. AMN an. 1815. num. 1294., an. 1816. num. 22. KOLLÁNYI, i. m. 341—342., 354., 361—362., 423., 426., 460. I. Gyér életrajzi adatait I. SZINNYEI, i. m. VII. k. 287—288. h.
179. HORVÁT István 1843. évi emlékirata, i. h. 231. I. KRIEBELnek kéziratban levő tíz kötetes munkáját (*Historia Hungariae et adnexarum partium ad annales universos adstructa, serie monumentorum et documentorum ordine chronologico illustrata, in emolumentum Musei Nationalis Hungarici consecrata*) I. OSZKK Fol. Lat. 396. További vonatkozó iratok: AMN an. 1816. num. 22., 25. A vármegyék és egyéb hatóságok adatszolgáltatásáról uo. an. 1816. num. 64., 372., 1029., 1067., 1181., 1294., 1495., 1568., 1674., an. 1817. num. 176., 328., an. 1818. num. 416., 872. an. 1819. num. 687.
180. AMN an. 1808. num. 509., an. 1814. num. 1870. MÁTRAY, i. m. 23. I. KOLLÁNYI, i. m. 344. I. Életrajzi adatait I. SZINNYEI, i. m. IV. k. 349—350. h.
181. A kinevezése körüli bonyodalmat HORVÁT István 1843. évi emlékiratában ismerteti: i. h. 230—231. I. Miller véleményéről: KOLLÁNYI, i. m. 283—284. I. A bonyodalmakról: KOLLÁNYI, i. m. 278., 283—284., 293., 295., 298—303., 347—348. I. MÁTRAY, i. m. 23. I.
182. Kinevezéséről HORVÁT István 1843. évi emlékirata, i. h. 231. I. KOLLÁNYI, i. m. 363. I. MÁTRAY, i. m. 24. I. Lemondásáról: OSZKI an. 1821. num. 10., 11., 12. AMN an. 1821. num. 923. AR *Diaeta anni 1825/1827.* Lad. XX. num. 16. fasc. I. num. 122. Életrajzát és munkásságát I. SZINNYEI, i. m. VI. k. 1166—1170. h.
183. Nevét magyarosan TÖKÖLY Szávának írták. A XVIII. század végén a Magyar Udvari Kancellária titkára volt: *Schematismus... regni Hungariae... pro anno 1798.* Budae, [1798.] 89. I. Életrajzi adatairól: SZINNYEI, i. m. 461—464. h. Politikai szerepléséről a hazai szerb mozgalmakban HORVÁTH Mihály: *Magyarország történelme.* 2. kiad. VIII. k. Bp. 1873. 59—65. I. Ajánlatáról: KOLLÁNYI, i. m. 391—394. I. A vonatkozó iratok: AMN an. 1818. num. 188.
184. Minderről: MÁTRAY, i. m. 24., 26—28. I. Tehel haláláról AMN an. 1816. num. 1872. Szadler folyamodásáról és kinevezéséről: uo. an. 1816. num. 2141. és an. 1820. num. 696., 862.
185. APE *Rationes fundi Mus. Nat.* Magyarázatok az 1827. évi XVI. rovathoz.
186. AMN an. 1819. num. 960., an. 1820. num. 1393. Az alapítványleveleket másolatban I. OSZKI Kigyűjtött iratok. AR Diaeta an. 1825/27. Lad. XX. num. 16., fasc. D. num. 3., 5. sz. melléklet. APE *Explanationes* an. 1820.
187. AR Diaeta an. 1825/27. etc. 9. sz. melléklet.
188. Magyar törvénytár, i. k. 360—361., 406—409. I.
189. Széchényi vonatkozó álláspontját Millerhez, illetve József nádorhoz írt leveleiben fejtette ki. KOLLÁNYI, i. m. 284—290. I.
190. Ezt a formulát Horvát István hivatalnokoskodásának egész ideje alatt szigorú következetességgel alkalmazta a Könyvtár írásos ügyvitelében.
191. KOLLÁNYI, i. m. 279—284. I.
192. Uo. 284—290., 298. I.
193. Uo. 298. I. L. még a 151. jegyzetet!
194. L. a 16—20. jegyzeteket!
195. KOLLÁNYI, i. m. 176—178. I.
196. Uo.
197. MARKOS, i. h. 1—10. I.
198. Uo.
199. Miller a pozsonyi és budai hírlapok beszolgáltatását már előzőleg szorgalmazta: AMN an. 1808. num. 574. KOLLÁNYI, i. m. 140. I.
200. KOLLÁNYI, i. m. 226—229. I. Miller felszólamlásairól AMN an. 1812. num. 2114.
201. HTT—IC, AMN an. 1812. num. 660. KOLLÁNYI, i. m. 269—275., 334—335. I.
202. BERLÁSZ, *Hogyan propagálta Széchényi stb.* 55—84. I.
203. Valamennyi idézetet és még számos mást I. BERLÁSZ, *Hogyan fogadta társadalmunk stb.* 101—164. I. Néhány levelet már a múlt század végén közölt SEBESTYÉN Gyula: *Gróf Széchényi Ferenc levelezése könyvtári ügyekben.* = *M. Könyvszemle.* 1891. 176—198. I.
204. OSZKK Fol. Lat. 71.
205. Uo. Bessenyei végrendeletileg hagyta kéziratot munkáit a Könyvtárra. AMN an. 1811. num. 1690.
206. Becslés a nyomtatott katalógus alapján. Pontos számadatokat csak akkor fogunk kapni, ha majd valaki a Széchényi féle három katalóguskiadványban tételről-tételre kikeresi, végigszámlálja a régi magyar anyagot.
207. BERLÁSZ Jenő: *Széchényi Ferenc kéziratgyűjteménye = Az OSZK Évkönyve.* 1978. Bp. 1980. 184. I.

208. HORVÁTH Ignác: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának ősnymotatványai*. Bp. 1895. A hungaricumok tételszámai: 136., 207., 302., 366., 416., 516., 543., 544., 577., 587., 705., 871. és 876. A nem-hungaricumok tételszámai: 1., 71., 248., 253., 263., 290., 308., 360., 404., 415., 475., 477., 496., 528., 539., 572., 616., 617., 764. és 848. BARTONIEK Emma: *Codices Latini medii aevi*. Budapestini. 1940. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke XII.) 321. tétel.
209. Az ajándékozási AMN an. 1812. num. 1826. Az átvételről uo. an. 1813. num. 976. KOLLÁNYI, i. m. 299—306. l.
210. Az ajándék jegyzéke OSZKI Kigyűjtött iratok [no. 5., 6.] és KOLLÁNYI, i. m. 303—305. l. A kódex-táblázatunkban szereplő jegyzetek: MNY = *Magyar nyelvemlékek* OSZKK, Cod. Lat. = *Codices Latini medii aevi* OSZKK és BARTONIEK, i. m. Az ősnymotatvány-táblázatunkban előforduló SS szigla = SAJÓ Géza—SOLTÉSZ Erzsébet: *Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Vol. I—II. Budapestini, 1970; a számok tételszámokat jelölnek. Érdekes, hogy HORVÁTH Ignác, i. m.-ben csak hat pozsonyi ősnymotatványt tüntet fel: a 268., 318., 470., 471., 514. és 531. tételt.
211. ANDRÁSY alezredes állítólag egy *Biblia pauperumot* ajánlott fel a Könyvtárnak. KOLLÁNYI, i. m. 334. l. Ennek azonban mai állományunkban semmiféle nyoma sincs. Sőt már HORVÁTH Ignác, i. m. sem említi, csupán egy nem-hungaricum ősnymotatványt regisztrál Andrásy ajándékaként a 70. tételszám alatt. Berzeviczy ajándéka: BARTONIEK, i. m. 238. tétel. Marczibányi uo. 288. tétel. Besztercebánya városi uo. 266., 268. és 271. tétel. Selmecbánya ajándékáról OSZKI 1815. febr. 12-i irat. A soproni ev. konventéről KARNER Károly: *Soproni adomány a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának*. = *Soproni Szemle*. 1969. (XXIII.) 253—256. l. és AMN an. 1815. num. 140.
212. Ez a kiadvány, amelynek megszerzéséről emlékiratában (OSZKI an. 1843. ad num. 10., 20. l.) Horvát István tanúskodik, Könyvtárunk állományában bizonyára az Inc. 834. jelzetű ősnymotatvánnyal azonos. *Constitutiones incliti regni Hungariae*. 25. Jan. 1486. [Leipzig 1490. júl. 31. előtt. Konrad Kachelofen], 40 lev., 4-r. Ugyanez Szabó Károly—HELLERBANT Árpád: *Régi magyar könyvtár*. III. k. Bp. 1896. 59. tétel. L. még AMN an. 1814. num. 154., an. 1815. num. 1975. KOLLÁNYI nem tud róla.
213. *A Legendae sanctorum regni Hungariae*. Venezia, 1498. Joh. Poep librarius Budensis, 32 lev., 4-r. nyomtatvány hozzá volt kötve JACOBUS DE VORAGINE *Legenda aurea*-jának 1512-i kiadásához. HORVÁTH Ignác, i. m. 128—129. l. KOLLÁNYI, i. m. 307. l.
214. ZOLNAI Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Bp. 1894. 31—32. l.
215. Uo. 32. l. L. még AMN an. 1814. num. 154. Mai jelzete: MNY 7. OSZKK. A besztercebányai püspöki könyvtárból ugyanekkor egy, a Bocskai-felkelésre vonatkozó kézirat-köteget is kapott a Könyvtár. AMN an. 1814. num. 1957.
216. ZOLNAI, i. m. 239—254. l.
217. AMN an. 1812. num. 1445. Regisztrálja SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár*. II. k. Bp. 1885. 136. l. KOLLÁNYI, i. m. 306. l.
218. A Koller-féle ajándékozási OSZKK Fol. Hung. 3004/I. 61. Az egri káptalan és br. Fischer István érsek együttes ajándékáról AMN an. 1810. num. 1740., an. 1811. num. 2076., an. 1812. num. 1541., HORVÁT István 1843. évi emlékirata, i. h. 229. l. KOLLÁNYI, i. m. 307. l. A Verancsics-kéziratoknak egy harmadik csomója a bécsi Bujanovich-antikváriumtól került elő; ezeket Kovachich Márton György vette meg és adta el Széchényi Ferencnek. KOLLÁNYI, i. m. 37., 56. l.
219. Forgách Pál életrajzát és kéziratának címét l. SZINNYEI, i. m. III. k. 640—641. h. Miller kéziratát l. *Kézírtos források az Országos Széchényi Könyvtárban 1789—1867*. Bp. 1950. 121—123. l. Az ajándékozási KOLLÁNYI, i. m. 423. l. A Kovachich-féle ajándékozási AMN an. 1821. num. 923., an. 1822. num. 202. József nádor vonatkozó hivatalos irata OSZKI 1821. szept. 11-i kelettel. Ugyanekkor Kovachich József Miklós a Könyvtárnak ajándékozott apja nyomtatott munkáiból mintegy 3000, többnyire krúdában levő példányt, mégpedig azzal a rendeltetéssel, hogy mindez eladassék és a befolyó összegből (mintegy 5000 forintból) könyvkötési pénzalap létesüljön. A vonatkozó irat OSZKI Horvát István 1821. szept. 20-i feljegyzése. Kovachich József Miklósnak egy korábbi ajándékozásáról OSZKI an. 1812. num. [2.]
220. KOLLÁNYI, i. m. 236. l.
221. AMN an. 1814. num. 609., 1709. Kollányi, i. m. 333. l. A kódexről BARTONIEK, i. m. 17. tétel.
222. *A Thuróczy-krónikára és a Capitulára nézve* l. HORVÁTH Ignác, i. m. 302., illetve 365. tételt. A Capitula vásárlásának idejét HORVÁT István i. emlékiratában tévesen 1810-re teszi. Kollányi egyáltalában nem tesz említést egyikről sem. L. még MÁTRAY, i. m. 20. l. A 4 nem hungaricum jellegű ősnymotatványt l. HORVÁTH Ignác, i. m. 334., 350., 365. és 641. tételszám alatt. Egy (körömöci) *aranydukát* 4 ft. 30 kr. értéknek felelt meg *ezüstben*, vagyis ún. *conventios pénzben*.
223. KOLLÁNYI, i. m. 174—175. l. MÁTRAY, i. m. 17. l. HORVÁT István id. emlékirata.
224. HORVÁT István id. emlékirata 229. l. MÁTRAY, i. m. 17. l. L. még LISCHERONG Gáspár: *Pray György élete és munkái*. Bp. 1937. 142. l. KOLLÁNYI nem említi.
225. *Protocollum patriophilorum*, sparsim és AMN an. 1822. num. 621., 1092., 1162., továbbá an. 1823. num. 803., 804., 814. OSZKI an. 1824. num. 9. stb. *Ephemerides Posonienses* 1823. 387—388., 395. p. *Pressburger Zeitung* 1823. VI. 23. 26. l.
226. KOLLÁNYI, i. m. 237—238. l.
227. L. a 178. jegyzetben felsorolt tételszámokat HORVÁTH Ignác, i. m.-ben. továbbá az 1799/1800. évi alapkatalógus index-kötetének következő helyeit: 52., 65., 69., 123. l., végül HORVÁT István 1843. évi emlékiratát, 235—236. l.
228. E tteleket l. a Széchényi-katalógusban: vol. II. 393., 487. p., vol. III. 192., 404. p., vol. II. 393. p., vol. III. 66., 465—473., 182. p., vol. I. 305—323. p. és vol. II. 226. p. L. még az a) és c) tételt BARTONIEK, i. m. 205. és 321. sz. alatt.
229. KOLLÁNYI, i. m. 413. l.
230. Uo. 10—11. l.
231. MÁTRAY, i. m. 25. l. KOLLÁNYI, i. m. 371—372. l. Vö. SOMKUTI Gabriella: *Korszerű természettudományos irodalom Széchényi Ferenc és Teleki László könyvtárában*. = *Az OSZK Évkönyve 1963—1964*. Bp. 1966. 187—209. l.
232. KOLLÁNYI, i. m. 398., 441. l.
233. Uo. 398—399. l. és BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 498. l.
234. KOLLÁNYI, 441. l.
235. Uo. 399—400. l.
236. AMN an. 1818. num. 999. KOLLÁNYI, i. m. 401. l.
237. KOLLÁNYI, i. m. 404—406. l.
238. Uo. 406—407. l.
239. Uo. 410—411. l. Széchényi levele jan. 1. kelettel másolatban OSZKI Kigyűjtött iratok, adománylevelek [num. 10.]
240. KOLLÁNYI, i. m. 412—415. l.
241. Uo. 415—416. l. MÁTRAY, i. m. 25. l. KOLLÁNYI — nem tudni miért — csak 4632-re teszi a soproni téka műveinek számát. Az eredeti jegyzék szerint (OSZKK Fol. Lat. 51.) 5086 volt! Vö. CSONTOSI János: *Adatok a Nemzeti Múzeum Könyvtárának történetéhez*. = *M. Könyvszemle*. 1885. 6. l. (Adatai részben eltérők.)
242. Ez saját vizsgálódásom eredménye. Vö. KOLLÁNYI, i. m. 413—414. l. Egy szektor részletes feldolgozását nyújtja SOMKUTI Gabriella: *Korszerű természettudományos irodalom Széchényi Ferenc és Teleki László könyvtárában*. = *Az OSZK Évkönyve*. 1963—1964. Bp. 1966. 187—209. l. és ugyanezen évkönyv 1966—1967. 408—428. l.
243. HORVÁTH Ignác, i. m. 1., 71., 248., 253., 263., 290., 308., 360., 404., 415., 475., 477., 496., 528., 539., 572., 616., 617. és 848. tétel.
244. Miller jelentése AMN an. 1819. num. 212. A felállításról uo. an. 1820. num. 593. Tibolth, illetőleg Horvát István jelentése OSZKI 1819. jún. 7. és jún. 21. keletű irat. KOLLÁNYI, i. m. 417—419. l. A szállítmány Pestre érkezéséről hírt adott az egykorú sajtó is: *Magyar Kurir* 1819. II. f. é. 3. sz. 24. l.
245. Horvát István levele OSZKI 1819. jan. 13. KOLLÁNYI, i. m. 419—422. l.
246. AMN an. 1820. num. 217., 281., 599. Eggenberger jelentése OSZKI 1820. márc. 1. KOLLÁNYI, i. m. 433—434. l.
247. AMN an. 1820. num. 1288. KOLLÁNYI, i. m. 410—411. l.
248. AMN an. 1820. num. 1297. KOLLÁNYI, i. m. 435. l.
249. A nádori felhívások AMN an. 1820. num. 217., 599., 1150. KOLLÁNYI, i. m. 435., 441—443. l.
250. József nádor nov. 1-i felterjesztése a királyhoz KAG an. 1820. num. 13. 925. KOLLÁNYI, i. m. 451—454. l.
251. A latin nyelvű alapító oklevél eredetijét nem ismerjük; másolatát l. OSZKI 1855. év 62. sz. a. Széchényi kísérőlevele AMN an. 1920. num. 1384.
252. József nádor dec. 12-i felterjesztése a királyhoz KAG an. 1820. num. 15. 541. AMN an. num. 157. KOLLÁNYI, i. m. 460—461. l. E második alapító okmányával Széchényi újra megerősítettet kívánta az Országos Könyvtár 3 alkalmazottját illető saját kinevezési, illetve utódainak fenntartott kijelölési jogát is.

253. AMN an. 1821. num. 289. A királyi megerősítés: KAG an. 1821. num. 3834.
254. Az adásvételi szerződés szövege AR Lad. A. num. 8. További adatok AR Diaeta anni 1811. Lad. XX. num. 15. fasc. F. num. 7. (A.) A megvásárolt kéziratok katalógusa OSZKK Fol. Lat. 33. A vonatkozó iratok AMN an. 1808. num. 416., 417., 572., an. 1809. num. 2101., an. 1810. num. 571., 2167. A vételár fejében Eder a kéziratokon kívül még 2 vagy 3 köteg herbáriumot is átengedett a Múzeum számára. L. még KOLLÁNYI, i. m. 175. l. MÁTRAY, i. m. 16. l. Életrajzi adatai SZINNYEI, i. m. II. k. 1192—1194. h.
255. SZINNYEI, i. m. XIV. k. 43—47. h.
256. Uo. XIII. k. 989—993. h.
257. KOLLÁNYI, i. m. 190—191. l. AR Diaeta anni 1811. Lad. XX. num. 15. fasc. F. num. 7. (A.)
258. A vonatkozó iratok AMN an. 1810. num. 1315., an. 1811. num. 902. L. még a hírlapi közlést: *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1810. jún. 2. (44. sz.) 351. l. Végül: KOLLÁNYI, i. m. 208. l. MÁTRAY, i. m. 17. l.
259. AMN an. 1818. num. 15. KOLLÁNYI, i. m. 396—397. l. MÁTRAY, i. m. 25. l. — KITAIBELnek egyik művét, a *Hydrographia Hungariae* a Múzeum abban a reményben, hogy belőle anyagi haszna lesz, kinyomatta. A vállalkozás azonban ráfizetéssel végződött. AMN an. 1840. num. 20.
260. Pénzszűke miatt nem egy vételi lehetőségről kellett a Könyvtárnak lemondania. Így pl. 1810-ben vételre kínálták a költő és műfordító Fábich József (1753—1809) irodalmi hagyatékát, az ajánlatot azonban el kellett utasítani. AMN an. 1810. num. 2608., 2949. KOLLÁNYI, i. m. 208 l.
261. APE *Rationes fundi Mus. Nat.* az 1810. évi magyarázatok között. OSZKI 1807. év [1. sz.]
262. AMN an. 1812. num. 1445., 1541., 1619., an. 1813. num. 656. KOLLÁNYI, i. m. 190., 321—322., 333—334. l.
263. HORVÁT István 1843. évi emlékirata. i. h. 227. l.
264. SZINNYEI, i. m. II. k. 1311—1315. h.
265. Uo. XIII. k. 805—808. h.
266. BERLÁSZ, *Hogyan fogadta társadalmunk stb.*
267. KOLLÁNYI, i. m. 86. l.
268. Uo.
269. Uo.
270. Uo. 107. l.
271. AR Diaeta an. 1811/12. Lad. XX. num. 15. fasc. F. num. 7. *Status Bibliothecae Regnicolaris*.
272. SOMKUTI, i. h. 184—185. l. L. a 43. jegyzetet.
273. Saját, korlátozott pontosságú felmérésem.
274. KOLLÁNYI, i. m. 237—238. l.
275. L. a 271. és 254. jegyzetet. Az Eder-féle kéziratok kötettszáma az eredeti jegyzék (OSZKK Fol. Lat. 33.) szerint csak 85 volt!
276. BERLÁSZ, *Széchenyi kéziratgyűjteménye* L. a 207. jegyzetet.
277. *Museum Nationale Hungaricum*. Buda, 1815. 9. l. Sajtóhiba folytán a kimutatásban 2121 helyett 21.210 olvasható.
278. KOLLÁNYI, i. m. 123., 202. l.
279. Uo. 141. l. és HORVÁT István 1843. évi emlékirata. i. h. 227. l. L. a 149. jegyzetet.
280. KOLLÁNYI, i. m. 123—125., 144. l.
281. Uo. 179., 202. l. 1808-ban Miller már azt jelentette Széchényinek, hogy a katalógus el készült.
282. L. a 241. jegyzetet.
283. KOLLÁNYI, i. m. 238. l.
284. Uo. 199., 314. l.
285. Uo. 315., 318., 321., 323. l.
286. Uo. 318—319. l.
287. Uo. 354. l.
288. Uo. 356., 363. l.
289. Uo. 370—371., 374—375., 377. l.
290. Uo. 437., 456., 461. l. A Széchényi—Miller levelezésben imitt-amott felbukkanó hír, hogy a katalógus kézírata immár nyomdába került, téves. Horvát István szerint a képek és térképek katalógusa már 1815-ben készen volt, de Széchényi vonakodott azt kinyomtatni, mivel neheztelt József nádorra, amiért Horvátnak 1812-ben általa (ti. a gróf által) könyvtár-örre történt kinevezését éveken át nem volt hajlandó tudomásul venni, megerősíteni. L. HORVÁT 1843. évi emlékiratát, i. h. 231. l.
291. Uo. 87., 179. l.
292. Uo. 192., 235—236. l.
293. Szemeredy litterae fassionalisa AR Lad. A. num. 15. L. még KOLLÁNYI, i. m. 206. l.
294. Az első Valero-alapítványt l. AR Lad. A. num. 18. A másodikat OSZKI Adománylevelek [num. 9.] L. még KOLLÁNYI, i. m. 206. l.
295. OSZKI Adománylevelek [num. 11.]
296. KOLLÁNYI, i. m. 230. l.
297. Uo. 239., 336. l.
298. AMN an. 1821. num. 269.
299. KOLLÁNYI, i. m. 192., 317. l.
300. Uo. 218—219., 437. l.
301. Uo. 236., 239. l.
302. Uo. 319. l.
303. Uo. 405., 411., 421., 442. l.
304. L. az I. fejezet vonatkozó részét.
305. *Status Bibliothecae Regnicolaris*. AR Diaeta an. 1811/12. etc. L. a 241. jegyzetet.
306. Uo. és KOLLÁNYI, i. m. 237. l.
307. KOLLÁNYI, i. m. 378., 394. l.
308. Uo. 415., 422. l.
309. Uo. 210. l.
310. Életrajzi adatait l. SZINNYEI, i. m. V. k. 902—904. h.
311. AR Lad. A. num. 30. és AMN an. 1812. num. 1850. KOLLÁNYI, i. m. 348. l. Később, 1814-ben Kámánháza a Múzeumra felvigyázó katonai őrség melegezőjének fűtésére további 10 öl fát adott. AMN an. 1814. num. 1868.
312. AMN an. 1846. num. 126., 250.
313. AMN an. 1823. num. 48. és 1680.
314. 1808 után, amikor a múzeumigazgatói ügyvitel kialakult, Miller nem tartott fenn külön könyvtári adminisztrációt. A különálló könyvtári ügyintézés csak Horvát Istvánnak custossá való kinevezése után lehetett lassan, fokozatosan helyreállítani.
315. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár a Ferenc-i abszolútizmus korában 1790—1823*. Bp. 1963. 6. l.
316. STUMMVOLL, i. m. 328., 363. l.
317. 1808-ban Haliczky Antal, 1810-ben Kutscherfeld (Kutsera) Jánost nevezte ki íródeákká. KOLLÁNYI, i. m. 181., 193. l.
318. KOLLÁNYI, i. m. 67., 82—86. l.
319. STUMMVOLL, i. m. 363. l.
320. KOLLÁNYI, i. m. 146. l.
321. AR Diaeta an. 1811/12 etc. num 17., 18. és AR Lad. A. num. 4., 6., 9., 10., 14., 21—22. (Késmárk város, Ittebei Kiss Antal, Buda város, Fejes János, Niczky István és gr. Rhédey Lajos alapítványa.)
322. APE *Rationes fundi Musei Nationalis*; az 1810. évi számadások magyarázatai. KOLLÁNYI, i. m. 184. l.
323. Ez az összeg az 1803-ban megállapított fizetésekből (600+400+200 ft.) és lakbérékből (200+100+50 ft.), valamint Millernek 1807-től járó 200 ft. személyi pótlékából tevődött össze.
324. KOLLÁNYI, i. m. 279., 282. l.
325. APE *Rationes fundi Mus. Nat.*, az 1820. évi számadások magyarázatai között. KOLLÁNYI, i. m. 196. l.
326. MÁTRAY, i. m. 18. l. KOLLÁNYI, i. m. 225. l.
327. MÁTRAY, i. m. 20. l. KOLLÁNYI, i. m. 264. l.
328. KOLLÁNYI, i. m. 269. l.
329. APE *Rationes fundi Mus. Nat.*, az 1820. évi számadások magyarázatai között. MÁTRAY, i. m. 23—24. l. KOLLÁNYI, i. m. 348., 363. l.
330. APE *Rationes fundi Mus. Nat.*
331. Uo. L. a megfelelő évek számadási magyarázatai között.
332. KOLLÁNYI, i. m. 282. l.
333. AMN an. 1821. num. 332. — HORVÁT István 1843. évi emlékirata. i. h. 230—231. l. MÁTRAY, i. m. 28. l.
334. KOLLÁNYI, i. m. 217—219. l. Volt egy későbbi, 1820-ban kidolgozott, 21 pontból álló szabályzattervezet is; ez lényegében megegyezett a korábbival. Uo. 436—438. l.

335. Uo. 213—217. l. A szétválasztatlan múzeumi-könyvtári ügyforgalom 1814-ben — Miller közlése szerint — a következőképpen alakult: a nádor-elnökkel folytatott iratváltás 297, a hatóságokkal való korrespondencia majdnem ugyanennyi, a magánszemélyekkel való levelezés pedig 248 számot tett ki. KOLLÁNYI, i. m. 332. l.
336. Uo. 213. l.
337. Uo. 136. l.
338. V. WINDISCH Éva: *Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958*. Bp. 1959. 349. l.
339. DOMANOVSKY, József nádor élete. I/2. k. Bp. 1944. 111. l.
340. Méltatása Fejérváthy Lászlótól OSZKK Quart. Hung. 2111. 11—12. l.
341. Családjának múltjáról KOLLÁNYI, i. m. 181., 195. l.
342. HORVÁT István, *Mindennapi*. 2., 17., 20., 21., 24., 25. l.
343. KOLLÁNYI, i. m. 338—340., 424., 430—432. l. WALDAPFEL, Ötven év. 223. l.
344. Könyv- és könyvtártörténeti értekezései SCHEDIUS folyóiratában, a *Zeitschrift von und für Ungarn*ben jelentek meg. LÉKAI Lajos: *A magyar történetírás 1790—1830*. Bp. 1942. 63., 156., 161. l. SZINNYEI, i. m. VIII. k. 1418—1423. h.
345. ENGEL, Christian: *Einige neuere Nachrichten über das ungarische National-Museum in Pest*. = *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. 3. April 1811.
346. Adminisztratív munkájáról KOLLÁNYI, i. m. 332. l.
347. Uo. 443., 451. l. WINDISCH, Miller. 349. l.
348. WINDISCH, Miller. 350—351. l. A vonatkozó iratok OSZKI an. 1821. [num. 5—6.]
349. WINDISCH, Miller. 351. l. A vonatkozó irat OSZKI an. 1821. [num. 7.]
350. WINDISCH, Miller. 351—352. l. A vonatkozó, 1821. június 30-án kelt nádori leirat AMN an. 1821. num. 702.
351. WINDISCH, Miller. 352. l.
352. A deputáció tagjai között eredetileg három egyetemi tanár (Schwartner Márton, Reisinger János és Veszler József) is helyet foglalt, de úgy látszik mindhármán csakhamar lemondtak megbízatásukról; a Könyvtár leltározásában már egyikük sem vett részt. KOLLÁNYI, i. m. 443. l. Schedius az elhalálozott Tumpacher helyére 1822 januárjában nevezte ki József nádor bizottsági elnöké. AMN an. 1822. num. 26. Életrajzi adataikat l. SZINNYEI, i. m. XII. k. 336—343. h. illetve XIV. k. 566. h.
353. A régiségtár leltározása már 1820 őszén megkezdődött: AMN an. 1820. num. 1270., 1290., 1382. A természeti tár leltározása 1821 májusában fejeződött be, AMN an. 1821. num. 491.
354. OSZKI an. 1821. [num. 7.]
355. Schedius Lajosnak az Egyetem elnökéhez, Ürményi Józsefhez intézett, 1822. március 9-én kelt jelentését és Ürményinek József nádorhoz intézett, 1822. március 14-i előterjesztését l. AMN an. 1822. num. 449.
356. AMN an. 1827. num. 511., 534.
357. AMN an. 1823. num. 1080. MÁTRAY, i. m. 28—29. l.
358. *Pressburger Zeitung*, No. 1., 4. Dez. 1823.
359. Miller 1811-ben egy alkalommal — az Egyetem és az Egyetemi Könyvtár kintüntetett tudósaira célozva — keserű hangú nyilatkozatot tett a „szabadkőművesek, ex-jezsuiták és lutheránusok” ellen. KOLLÁNYI, i. m. 241. l.
360. WINDISCH, Miller 356—357., 361. l. KOLLÁNYI, i. m. 423. l. Özvegy Millerné nyilatkozata férje könyvtáráról: AMN an. 1824. num. 32.
361. A nádori iroda (*Officium palatinale*) titkára, Stoffer József kiküldetéséről és vizsgálatának eredményéről: OSZKI an. 1823. [num. 3.], OSZKI Kigyűjtött iratok an. 1823. [num. 86.], AMN an. 1823. num. 1080., 1093., 1171., an. 1824. num. 683., továbbá OSZKI an. 1823. [num. 5.], an. 1824. [num. 1., 3.]. WINDISCH, Miller 353. l.
362. Ezt a szerepet az általa szerzett rengeteg alapítvány miatt tulajdonította magának. HORVÁT István 1843. évi emlékirata. 233. l. Horvát úgy tudja, hogy Miller már az első években is manipulált a Könyvtár könyveivel. Ezt már Petrávich Ignác is észrevette s éppen ezért kellett eltávoloznia az intézetből. Uo. 6. l. KOLLÁNYI, i. m. 281. l.
363. KOLLÁNYI, i. m. 181., 195., 223., 280., 294. l.
364. *Appendix ad catalogum nummorum Hungariae et Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani*. Pesthini, 1810. 252. 8 l.
365. *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici sive catalogus historico-criticus antiquitatum, raritatum et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria et numaria eiusdem instituti*. Budae, 1825. XVI, 256. p. 1 t.
366. KOLLÁNYI, i. m. 459. l. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 492—495. l.

367. KOLLÁNYI, i. m. 458. l. BARTFAI SZABÓ, i. m. II. k. 670—671. l. Széchényinek korábbi idevágó végrendeleti intézkedése uo. 498. l.
368. Az évkönyv kéziratát (Miller autográfjában) az OSZK kéziratára őrzi Quart. Lat. 18. jelzet alatt.
369. L. a 202. jegyzetben idézett tanulmányt: BERLÁSZ, *Hogyan propagálta Széchényi stb.* 59—60. l. A megajándékozottak részletes névsorát közli BARTFAI SZABÓ László: *A Széchényi-könyvtár első katalógusa*. c. cikkében. = *M. Könyvszemle*. 1927. 284—319. l.
370. L. a 203. jegyzetben idézett tanulmányt: BERLÁSZ, *Hogyan fogadta társadalmunk stb.* Ott még számos levélrészletet idézünk.
371. Uo. 157. l.
372. Uo.
373. Uo. 157. l.
374. Uo.
375. Uo.
376. Uo. 158. l.
377. Uo. 159. l.
378. Uo.
379. Uo.
380. Uo. 160. l. Szóban forgó nagyobb tanulmányomban említett számos jeles külföldi személyiség névsora kiegészíthető még VII. Pius pápa és Jacob Grimm nevével is. Ők is üdvözltek és értékelték Széchényi könyvtárát és katalógusait. L. SEBESTYÉN Gyula, i. h. 194. l.